OPERE

DI

GIAMBATTISTA VICO

ORDINATE ED ILLUSTRATE
COLL'ANALISI STORICA DELLA MENTE DI VICO
IN RELAZIONE ALLA SCIENZA DELLA CIVILTÀ

DA

GIUSEPPE FERRARI

VOL. II.

J. B. VICI

OPERA LATINA

RECENSUIT ET ILLUSTRAVIT

JOSEPH FERRARI

TOMUS I.

MEDIOLANI
EXCUDEBAT SOCIETAS TYPOGRAPHICA
CLASSICORUM ITALIAE SCRIPTORUM
MDCCCXXXV

LECTORI

Quo idearum sibi succedentium ordine Vicus ingenii sui labores protulit, eosdem typis evulgandos censuimus. Hac quippe ratione perficitur ut ad *genesin logicam* ipsius doctrinarum propius accedamus, et accuratius exhibeatur ille tamquam nexus concentusque idearum, quem singula auctoris scripta praesumunt. Etenim *Scientia Nova* si seorsim spectetur, opus quoddam aenigmaticum jure existimabitur, eo quod prae se cuncta superiora Vici opera supponat. Quisquis igitur in praestantissimi hujus viri scriptis insudare velit, iste aggrediatur oportet a prima philosophicorum operum serie, quae amplectitur orationem *de nostri temporis Studiorum ratione*, opusculum *de Antiquissima Italorum Sapientia* etc., ac *Responsa* ad Ephemerides, vulgo *Giornale de' Letterati d'Italia.* In prima ejusmodi classe exhibentur auctoris metaphysica, methodus primusque in temporum vetustatem intuitus. Porro metaphysica efficit fundamentum logicum ipsius systematis *de Mundo Nationum;* methodus instrumentum prope est quod adhibuit ad illud systema extollendum; intuitus vero primus quem diximus, quodam veluti involucro includit primigenias praecipuasque ideas quas postea explicuit et enucleavit.

Quod in auctoris nostri metaphysica, methodo primisque ideis philologicis praesertim elucescit, perpetua est ejus decertatio in novam rei philosophicae formam a Carthesio inductam. Hinc auspicata est, hinc ejus disciplinae ratio increbuit: nec enim Vicus Scientiae

Novae auctor extitisset, nisi prius Carthesii doctrinam oppugnasset.

Verumtamen ut prima haec operum series facilius internoscatur, quaedam a nobis monenda sunt, scilicet:

1.° Attendamus oportet in auctoris nostri metaphysica perpetuam illam identitatis *causalitatisque*, si ita loqui fas est, aequivocationem. Nam ipse sibi proposuerat ingens sane problema scientiae de hujus rerum universitatis origine; dum ipsam mente revolveret, haud obscure senserat intervallum, quo nihilum ab existentia dividitur, humanae rationis aciem quodammodo obtundere; et ad aliquid mente assequendum opus esse ut *causalitatis* mysterium patefiat; proinde statuerat eam dici causam quae ad effectum suum gignendum nulla alia re indigeat, sibique tantum sufficiat. At enim analogias ad causam hanc ignotam deprehendendam idoneas undenam mens humana depromeret? Undenam legem educeret quae cunctorum entium originationi praeest, et communiret evidentia illa quam veritas ineluctabilis parit? Porro Vicus ad eas notiones confugit, quae insigniori logicae necessitatis nota donantur; animadvertit quomodo mens humana in rei mathematicae studium progrediatur; ejusmodi scientias existimavit quemdam veluti *mundum numerorum*, quem hominum mens vi sibi indita propemodum condit; Pythagoras vero suis ipse numeris monebat fieri posse ut mathematicis analogiis Naturae mysterium evolveretur: idcirco statuit supremum omnium Ens *Naturae mundum* effecisse, quemadmodum humana mens *numerorum mundum facit;* rerum mathematicarum evidentiam inde oriri quod ex causis dignoscantur; causas vero in mathematicis dignosci a nobis quod eas producimus; ac denique physicam notitiae, non autem scientiae loco nobis esse, quod ipsam minime

faciamus, scilicet ex causis minime dignoscamus. — Hoc profecto est quo critice possit metaphysicas Vici doctrinas arripere, earumque virtutes ac vitia deprehendere. Virtutes quidem in eo sunt quod *causalitatis* problema invexerit, nempe monuerit, ad res ex causis dignoscendas opus esse ut eas *faciamus*, ac physicam ex causis innotescere potuisse hominum menti, si ipsa naturam condidisset. In hisce veritatibus plura et satis spectanda nobis subolere videntur de theoriis quas David Hume induxit, deque ipsarum conclusionibus, quibus fit ut rerum universitas in quamdam seriem resolvatur sejunctarum perceptionum quae in oculis nostris invicem sibi succedunt, quin aliquo nexu logice necessario detineantur. Quod autem errores respicit, ipsi in problemate solvendo latent, quo fit *ut causalitas cum identitate confundatur*. Res enim mathematica, quam Vicus contemplatur ut *mundum* ab hominum mente editum, non jam causarum, sed identitatis ratione progreditur. Nam mathesis universa, ut inquit Condillacus, in illud tandem axioma resolvitur, quod duo et duo constituunt quatuor; ac propterea si quod ens nobis proponatur natura hominum praestantius, in eo mathesis nullatenus scientiae nomine vocaretur, quia *intuitive* dignosceret eas veritates quae ab homine nonnisi gradatim complecti possunt ob angustiorem intelligendi vim atque facultatem. Equidem in hominum intellectu, quod unum est, strictius loquendo, quantitatem non gignit; quin imo quantitas nihil aliud est nisi unitatis repetitio. Totum vero, quantum illud cumque est, rei mathematicae aedificium memoriae atque judicio innititur; memoriae quidem cui signa opitulantur ut involutas numerorum congruentias rite amplecti possit; judicio vero quod in percipiendam identitatem resolvitur, et reapse per formam principio identitatis propriam ex-

hibetur. Quamobrem Vicus, qui a re mathematica analogiam depromserat ut legem *causalitatis* deprehenderet, ipse cogebatur in naturam transferre propriam identitatum evolutionem; et ideo in perpetuam identitatis causalitatisque aequivocationem delapsus est.

2.° Quemadmodum doctrinis Davidis Hume indigemus ut metaphysica Vici momento suo ponderetur; ita nobis Condillaco opus est ut ipsius ideas ad methodum pertinentes pretio suo aestimemus. Et in disputationibus quidem ea de re agentibus attendamus oportet, praeter nonnullas ambiguitates quae dubitationibus quibusdam ac apparentibus antilogiis occasionem praebent (1); attendamus, inquam, propriam auctoris locutionem, qua facilius lector decipietur. Vicus profecto analysis appellatione denotat illam ipsam methodum, quae a Condillaco synthesis vocatur; et e contra syntheseos nomine vocat illam idearum progressionem quam Condillacus analyticam appellat. Analysis enim, sive critice quae juxta auctoris nostri doctrinas respondet Carthesii methodo et Stoicorum soriti (2), illa est philosophandi ratio, quae per genera ad veritatis investigationem incedit; et quia dubia incertaque via consistit, idcirco, in veritatem siquando incidit, hoc fortuito tamquam casu contingit (3); et potius judicium quam ingenium exercet: quare istiusmodi ratio magis idonea rebus ordine suo componendis quam deprehendendis evadit. Synthesis e contra Topicae instrumentum est ac methodus illa quae magis cum inductione convenit (4); ipsa ingenium potius quam ju-

(1) Vide pag. 86, 100, 142.

(2) Cf. pag. 9, 83, 85, 140 hujus vol. et opus *de Univ. Jure*, lib. II, P. II, cap. XIV, § Ea ratione.

(3) Pag. 60, 86 et passim.

(4) Pag. 141 et opus *de Univ. Jure* loc. cit. ac Epist. II ad Mutium Cajetam.

dicium exercet; a simplicioribus elementis ad ea quae valde composita sunt, progreditur; ideoque, ut ipsis auctoris locutionibus utamur, *tum opere, tum opera certissima* est, dum interea analysis, *quamquam certum suum det opus, opera tamen incerta est.* Quamobrem Vici synthesis Condillaci analysi respondet; quae quidem analysis a simplici ad compositum incedit; veritatem inquirit sectando inductiones, sive idearum nexum; atque in eo facultatem suam reponit ut per vim vocabulis insitam, *associabilitatem* sive *ingenium* exerceat. Ex adverso auctoris nostri analysis ipsa est Condillaci synthesis, quae per definitiones incedit; rebus ordine suo digerendis tantummodo inservit, et syllogismi forma induitur (1); qui propterea ab Antonio Ludovico Destutt-de-Tracy ad soriten redigitur (2). — Haud difficulter assignari potest ratio cur Vicus et Condillacus in harum locutionum usu sibi invicem opponantur; quae quidem locutionum oppositio in praeclaris, sed minoris ingenii philosophis, Antonio Genuensio et Carolo Bonneto, reperitur. Nam haec analysis appellatio ab auctoribus doctrinarum sibi adversantium accommodata fuit illi methodo quam ipsi magis idoneam ac praestantiorem putabant ad veritatem deprehendendam. Quamobrem Hobbesius (3), Carthesius, Wolffius (4), Condillacus atque Bonnetus analysis nomine vocaverunt nunc inductionum progressum, nunc methodum quae per generica principia incedit, nunc methodi proprie geometricae applicationem. Alii e contra analysis appellationem minime denegantes illi methodo quam ea de causa analyticam vocat Aristoteles, nimirum methodo quae per generica prin-

(1) *Cours d'Études.* Genève, 1780, vol. III, p. 317.
(2) *Élémens d'Idéologie.* Paris, 1805, vol. III, p. 364.
(3) Computatio sive Logica, cap. VII, § 12.
(4) Philosophia Rationalis sive Logica, § 885.

cipia incedit, atque a syllogismo formam et indumentum suum quodammodo mutuatur; minime, inquam, denegantes, oppositam syntheseos appellationem transtulerunt ad methodum quae per inductiones progreditur, et quam ipsi commendatione et usu prosecuti sunt. Inter quos Vicum et Antonium Genuensium (1) connumeramus; uterque enim Baconis vestigiis institit tam in methodi legibus decernendis, quam in ipsius appellatione statuenda (2). Sed inde duplex aequivocationum fons erupit, dum utraque methodus, quamquam sibi invicem opponatur, saepe eodem analysis nomine designata fuit, uti apud Condillacum atque Carthesium; quin imo ipsa illa methodus, quae inductionibus gaudet, a nonnullis analytica nuncupata est, ut a Condillaco et Bonneto (3), ab aliis vero synthetica: ita Vicus et Genuensius senserunt.

3.° Etsi primae Vici ideae antiquitatem ac philologiam respicientes quamdam posteriorum ejus progressuum speciem includant; si tamen ex semet ipsis spectentur, a Vico explicite praetermissae sunt utpote falsitate laborantes. In Libro ejus Metaphysico et confusae quaedam traditiones e Pythagorae schola manantes, et quaedam latinarum vocum etymologicae significationes, et nonnulla veterum philosophorum dicta, ob vim tam excellentis ingenii prope creatricem, simul mirifice convenisse videntur ad systema efformandum, unicum sane et quod ex omni parte cohaeret. Verumtamen haec inter antiquissimam Italorum sapientiam, ac philosophicam Vici disciplinam collatio simul sumta non aliud tandem existimanda est quam acrior mentis

(1) *Logica pei giovanetti*, lib. V, cap. I, § 2 et passim.
(2) De augm. Scient. lib. V, cap. IV et passim.
(3) *Essai analytique sur les facultés de l'ame*, § 311.

conatus ut factorum auctoritate retrudatur contemtus ille quem novitas Carthesii eruditioni atque linguis inurendum studebat. Nam qui erant a Carthesii schola, cum tantopere commendarent evidentiam, methodum geometricam, ac scientias illas quae in se mathematicam diligentiam et perspicuitatem suscipere possunt, non sine injuria inductiones atque ingenii labores praetermittebant, ac retro relapsi ad Arabum doctrinam deduci videbantur; ipsi illi judicium uniuscujusque peculiare clamore ac laudibus efferendo auctoritatem prorsus deleri cupiebant; denique cum palam dictitarent nullam esse veram scientiam quae ab hominum arbitratu pendeat, simul philologiam ac eruditionem negligendam esse contendebant; illud etiam addendo quod latine scire non amplius sit quam illud scire quod ipsa Ciceronis famula praestabat (1).

Interea Vicus non satis sibi duxit hanc Carthesii novitatem theorice oppugnare, sed facto ipso ostendendum suscepit fieri non posse ut homo ab auctoritatis imperio prorsus sese eximat; ipsi quidem datum esse ut in meliora progrediatur, ea tamen lege ne in contemtum prisca tempora vocentur; linguas vero atque eruditionem esse quamdam veluti topicam scientiarum, qua ad novas veritates perducimur. Inde est illa auctoris comparatio inter veteres ac recentiores disciplinas ut ratio studiorum constituatur; inde assiduus ille conatus ut ejus systema ab idiomate latino atque a veteris Italicae scholae traditionibus deduci videatur; inde titulus ille quem fortasse minus vere praetexuit *de Antiquissima Italorum Sapientia ex originibus linguae latinae eruenda;* qui tamen vixdum

(1) Cf. pag. 143-145, Vici vitam, et epistolas ad Mutium Cajetam, Franciscum Sollam et de Vitry passim.

admittatur, in philosophica Vici ratione summam cohaerentiam, unitatemque magis semper magisque admirandam revelat: inde postremo quod in prooemio declarandum judicavit, suum ipsius propositum a Varroniano illo atque ab eo quod sibi constituerunt Sanctius, J. Scaligerus et Scioppius, discrepare. *Ii enim,* inquit ille, *ex philosophia quam ipsi docti fuerant, et excolebant, linguae caussas eruere, et systema comprehendere satagerunt; nos vero nullius sectae addicti, ex ipsis vocabulorum originibus, quaenam antiquorum sapientia Italorum fuerit, sumus indagaturi* (1).

Postea vero artificium illud nullum prope usum comparavit. Cum enim, subductis a fortuito casus impulsu rerum humanarum eventibus, nationum decursus legibus firmis semperque sibi constantibus devinctus fuerit; humanique arbitrii actus ad scientiam redacti sint; cum ideo probatum fuerit in auctoritate atque traditione vim illam repositam esse, qua impellente, hominum genus majora ac praestantiora molitur; cum haec, inquam, omnia jam praestiterit Vicus: an factum aliud magis ineluctabile Carthesianae novitati objici potuisset? Preterea quae Ephemeridum scriptores ex opposito arguebant, jam ipsum tamquam taedio affectum a persequendis etymologiis grammaticis dimoverant (2). Ut autem cupidinem dignoscendi veterum leges et religiones expleverat, cultus ille quo antiquissimam sapientiam reverebatur, jam prope evanuerat; et originum scientia auctorem eo adegerat, ut linguarum origines a civilibus quidem necessitatibus, non a philosophicis doctrinis depromeret (3). Quam-

(1) Pag. 50.
(2) Vide Vici vitam.
(3) Cf. opus *de Universo Jure*, pag. 108, 185, 97.

obrem opiniones Vici, qui in veterum Pythagoreorum traditionibus ac lingua integrum rei metaphysicae systema reperire sibi videbatur, istiusmodi, inquam, opiniones ita moderandae erant ut posteriores ipsius scientiae progressus circa origines postulabant. Itaque ingenti sane mutationi subjecit philologicum systema quod primum invexerat, quin tamen omnino detrectaret aut valediceret alicui ex iis philosophicis ideis, quarum persuasio in ejus animo insederat: nimirum metaphysicam, logicam, nonnullas philologicas ideas in libro *de Antiquissima Italorum Sapientia* expressas retinuit; doctas vero origines, quas inibi latinae linguae assignavit, non obscure deseruit (1).

4.° Liber *de Antiquissima Italorum Sapientia* nonnisi fragmentum est, seu potius prima pars operis quod alios duos libros complecteretur, unum quidem de physica, alterum vero de morali. Ejusmodi autem libri in lucem editi non sunt, ac fortasse qui de morali ageret, numquam fuit scripto exaratus. At enim in ea sumus sententia, quod ideae auctoris de morali facilius possint ad ordinem suum redigi simul conferendo quae ipse edisserit in nonnullis epistolis, in fragmento ad Marcellum Philomarinum, ac praesertim in opera *de Jure Universali*, lib. I, cap. X-XLII; lib. II, P. I, cap. IX-XVI, ubi e disciplina morum civilem doctrinam ac jurisprudentiam sibi deducendam proponit. Quod vero Librum Physicum respicit, juvat lectorem remittere ad ea quae sua in vita ipse auctor annuntiat. — Nonnullae reprehensiones in Metaphysicum Librum quas *Eruditorum Ephemerides* exhibent, eo coëgerunt Vicum ut duplex responsum brevioremque declarationem in lucem efferret. Atqui nos una cum aucto-

(1) V. *Scientiae Novae* edit. I, lib. III, § 22, 36.

ris responsis illarum Ephemeridum capita attulimus ut publico voto cujusdem praestantis viri quem auctoris nostri admiratio tenet, obsequeremur; ne simul quidpiam deesset responsis, quae penitus ad illa Ephemeridum capita referuntur; ac postremo quia ipse Vicus suffragari visus est judicio quod Ephemerides protulerunt, videlicet librum quem diximus cum objectionibus ac mutuis responsis conjunctum integram metaphysicam constituturum esse (1).

5.° Prima philosophicorum operum series, quae Vicus in lucem edidit, elementis conflatur specie dissitis, et exhibet quamdam scriptorum syllogem potius quam tractationem continenti ordine digestam. Sed licet ejusmodi lucubrationes ita comparatae sint; non immerito tamen asserimus orationem *de Studiorum Ratione*, Librum Metaphyiscum ac Vici disputationes adversus *Eruditorum Ephemerides* opus quoad conceptum fundamentumque rerum absolute unicum efformare. In Librum Metaphysicum, uti in centrum, haec scripta conveniunt. Duae illa Epistolae ac postrema ad *Ephemeridum* scriptores declaratio perspicue in illud contendunt; quatenus quae ad defensionem auctor adhibuit, quae illustravit explanavitque, inibi continentur.

Oratio vero *de Nostri Temporis Studiorum ratione* aeque ad Librum Metaphysicum refertur; quatenus praecipuae quaestiones, quae in ea innuuntur oratione, in Libro Metaphysico latius et fusius discutiuntur. Quid amplius? Praecipuum sane punctum, et quo summopere corroboratur auctoris nostri in Carthesium colluctatio in oratione quae *de Studiorum ratione* inscribitur, hoc, inquam, punctum aenigmatice expressum videmus per ea verba: *geometrica demonstramus, quia*

(1) Cf. p. 118, 145.

facimus; si physica demonstrare possemus, faceremus (1). Principium id genus, ex quo pendet major pars systematis Vici, nequit absolute percipi nisi ejus explicatio inquiratur in cap. III Libri Metaphysici, ac passim eodem in libro ubi auctor *fundamentale causalitatis criterion* definit, ac scientiis accommodat ut protologicum earum valorem dimetiatur. Nihilominus ut in unicam tractationem concluderetur oratio *de Studiorum ratione* ac Liber *de Antiquissima Italorum Sapientia*, transitione opus erat qua praecipuae ideae resumerentur, ac veluti argumentum ulterioribus Vici studiis suppeditarent. Hanc vero transitionem jam dictae *Eruditorum Ephemerides* suis in judiciis praebebant; ac nos ea referentes arbitrati sumus brevem ante oculos exhibere epitomen idearum quae magis spectandae in ipsa oratione occurrunt; item censuimus nexum edocere qui inter Librum Metaphysicum ipsamque orationem extat; primam philosophicorum operum, quae a Vico edita sunt, seriem praebere judiciis ac commentationibus *Ephemeridum* intertextam; ac denique per solemnem hanc publicae opinionis traducem ostendere, qua nam ratione primi auctoris nostri labores Italorum mentes affecerint atque animos excitarint.

Monemus vero orationem *de Nostri Temporis Studiorum ratione* mole sua Librum Metaphysicum excedere; ac propterea non perperam duximus marginales notulas apponere, quibus totius operis capita et sectiones singulae indicentur.

Altera hujusce voluminis pars vitam Antonii Caraphaei complectitur. Res bellicae, quotquot ab eo gestas

(1) Pag. 13.

commemorant minutiores historici et tunc temporis chronographi, huc prope recidunt, quod nempe jussus fuerit legionibus suis arte dispositis Turcarum copias prohibere ab auxiliis in Budam obsessam inferendis; quod nonnulla minoris momenti oppida expugnarit; quod Mungactium ad deditionem coëgerit, quam quidem deditionem a multis scriptoribus innui putamus magis ut Ragoctiam constantissimi ingenii feminam commendent quam ut Caraphaei meminerint (1). Ceterum senatus Vindobonensis, cum armorum potestatem et rei bellicae procurationem Caraphaeo minus concrederet, tum potissimum disciplinae et commeatibus militum, publicis negotiis agendis, legationibus pro civitatis statu obeundis illum praeficiebat, mittebatque sive in provincias imperio nuper adjunctas, sive in socias minoris notae regiones militari more occupatas, sicubi ingentia tributa exigendi ratio et necessitas ferret.

At enim postrema conspiratio turbulentique Hungaricorum motus pro tuenda Emerici Techelii causa ii sunt, in quos praecipue ac pene unanimiter intuentes historici ducem illum memorant atque dijudicant. Caraphaeus tunc temporis praefuit peculiari judicum coetui, qui perduellionis reos inquirerent ac judicarent. Horret animus referre, quot quantique cruciatibus affecti sint, ex levissimis quidem indiciis et eo belli civilis nomine, quo universa prope natio implexa detinebatur. Ac profecto audiamus scriptorem operis, cui titulus: *Mémoires des Revolutions d'Hongrie* (2). « Dès « le mois de Février ou arrêta tous ceux qu'on soup-

(1) Istuanffii Nicolai historia Regni Hungarici, pag. 599, 606, 611. — *Histoire du prince F. Eugène de Savoye.* Vienne, 1741, vol. I, pag. 80. — Brenner, Betlhen, Belius passim.

(2) Ad an. 1687.

« çonnait avoir quelque intelligence avec le *comte Te-*
« *keli*, et l'on ne laissait sortir aucun Hongrois des
« villes où l'on croyait qu'il avait des liasons sans ré-
« pondant. Peu de tems après il se trouva que la cons-
« piration avait été presqu'universelle, et que plusieurs
« principaux habitants non seulement de Cassovie et
« d'Épérie, mais encore de Tornaks, d'Altsol, de Neusol,
« de Leutsch, d'Oedenbourg et de Presbourg y avaient
« part. On remplit les prisons d'un infinité de person-
« nes et des plus accommodées d'Hongrie. On fit mou-
« rir les plus coupables ou les plus malheureux; et
« on laissa aller les autres en leur faisant payer des
« amendes qui les ruinaient entièrement. On n'observa
« plus les formalités anciennes, que personne n'osait
« démander, de peur de passer pour rebelle. Le comte
« Caraffa et une chambre composée d'étrangers et éta-
« blie a Cassovie firent donner la torture à un grand
« nombre de gens, sur d'assez légers indices avec tant
« de rigueurs, que quelques-uns en morurent. . . . .
« Caraffa fut établi grand Juge criminel a Debreczin.
« Il fit donner la question à presque tous ceux qu'il
« y avait de gens aisés sur la dénunciation de *deux*
« *femmes*. On en tirait quelques-uns sur des échelles fai-
« tes exprès pour disloquer tous les membrès; on brû-
« lait les côtés d'autres, on serrait la tête de plusieurs
« avec des cercles jusqu'à leur faire sortir les yeux de
« la tête; et il n'y eut point de tourment qu'on ne
« mit en oeuvre. Ceux qui s'en purent racheter ne le
« firent qu'à force d'argent. Comme les procès de ceux
« qui souffrirent dans cette occasion n'ont jamais été
« rendus publics, on ne peut savoir ni de quoi on
« les accusait, ni de quoi on les a trouvés coupables.
« Les exécutions d'Épéries furent encore plus sanglan-
« tes . . . .

Quod vero objicit Brenner pro Caraphaei saevitie minuenda, videlicet ipsi per epistolas aulicas demandatum fuisse ne quam hominibus in judicium accersitis rationem haberet, quaecumque tandem aut quomodocumque venia elargiri diceretur: hoc minus probandum esse videtur. Vicus ipse, a quo tot epistolae proferuntur ad Caraphaeum missae, num illas vulgandas neglexisset quibus ejus ratio agendique via magis magisque excusaretur? At enim nimis perspicue loquitur Sacy, quemadmodum de Leopoldi Augusti clementia, ita de comitis Caraphaei natura et ingenio, ut ipsius verba silentio praeterire judicemus. Inquit enim in nota ad suam de Hungaria historiam: « On avait établie à Épéries une « chambre criminelle pour juger les coupables. A la tête « de cette commission était un de ces hommes, qui « sans talens pour la guerre, sans intelligence pour les « affaires, ne parviennent à se rendre nécessaires au « princes, qu'en leur montrant dans chacun de leurs « sujet un ennemi; avides de sang, avides d'or, tou- « jours prêts à trouver des coupables pour profiter de « leur dépouilles, et briguant l'odieux emploi de pu- « nir les crimes, par le même instinct de férocité qui « les fait commettre: c'était le comte Caraffa. Cet « homme sanguinaire fit dresser dans la place d'É- « périe un théâtre pour les exécutions devenu célè- « bre sous le nom de Théâtre d'Épéries. Le théâtre « d'Épéries fut abattu par ordre de l'empereur Léo- « pold après le couronnement de l'archiduc Joseph. « On ne doit point imputer à la mémoire de ce « prince toutes les rigueurs qui furent commises par « le *Jugement délégué d'Épéries*. Presque tous les ac- « cusés qui implorèrent sa clémence obtinrent leur « grâce; il est vrai que la manière expéditive dont « Caraffa instruisait les procès, rendit inutile pour

« beaucoup de ces malheureux les bienfaits de Léo-
« pold (1). »

Inter politica Caraphaei munia ab historicis memorantur ipsius in Transilvaniam atque Italiam legationes et occulta ad Techelium perdendum consilia. Nam Cassoviae expugnatio ac prima Techelii vincula Caraphaeis artibus a citato Sacy tribuuntur. Comes vero Bethlenius de ejus in Transilvaniam legatione loquitur (2). Quod autem Caraphaei in Italiam legationem respicit, sinamus Muratorium sic loqui: *Le milizie Cesaree, mancando di sussistenza nel desolato Piemonte, si rivolsero a cercarla ne i Feudi Imperiali d'Italia. Al conte Antonio Caraffa, commissario generale di Cesare, data fu l'incumbenza di provvedere a tutto: uomo pien di boria, di crudeltà, di puntigli; che tale si fece conoscere anche allo stesso duca di Savoia. Poco e nulla avea egli fin qui operato in favor di quel principe; gli fu ben più facile il far da bravo con gli altri sovrani d'Italia. Intimò egli dunque non solamente i quartieri, ma anche sì esorbitanti contribuzioni al gran duca di Toscana, a i Genovesi, a i Lucchesi, a i duchi di Mantova, Modena, e a gli altri minori vassalli dell'Imperio, che nè pur oso io di specificarne la somma. — Nè pure andò esente da questo flagello Ranuccio II Farnese duca di Parma, tuttochè i suoi Stati fossero feudi della Chiesa, e dovette dar quartiere a quattro mila cavalli, avendo il Caraffa fatto valere il pretesto che quel principe riconoscesse lo Stato Pallavicino,*

(1) *Histoire d'Hongrie*, tom. II, p. 492. — Cf. *Coxe, Histoire de la maison d'Autriche, traduite en français*, vol. IV, p. 22.

(2) V. *Mémoires du Comte de Bethlen sur la guerre de Transilvanie.* Amst. 1736, vol. II, p. 183.

Bardi, Compiano, ed altri piccioli luoghi dall' Imperio. Sovvenne il buon duca di Modena Francesco II d' Este con grande sforzo del suo erario i proprj popoli, e contuttociò convenne impegnar tutte le argenterie delle chiese, e far de gli enormi debiti, perchè dalle minaccie di saccheggi andavano accompagnate le domande del barbaro ministro. Certo è che il Caraffa non altre leggi consultò in questa congiuntura, che quelle della forza, le quali portate all' eccesso, se riescano di gloria a i monarchi, niuno ha bisogno d' impararlo da me (1).

Et alibi idem Muratorius: *Ma se pochi allori colsero allora i Tedeschi nel Delfinato, riuscì ben più felice la guerra da loro portata di nuovo a i paesi de' principi d'Italia, che soggiacquero anche nel seguente verno ad orride contribuzioni e quartieri, intimati dal conte Prainer, degno delegato del tanto abborrito in Italia conte Caraffa, che poi nel seguente anno fu chiamato da Dio a render conto del suo incredibile orgoglio, e dell' aver riposta la sua gloria nell' assassinar gl' Italiani coll' esorbitanza delle contribuzioni.*

Dolemus, Vicum de comitis Caraphaei laudibus scripsisse, eoque magis dolemus, quod in rebus ab eo gestis enarrandis passus sit sibi a praejudicatis ac nimium exosis opinionibus illudi, quod populorum aerumnas silentio obtegerit, quod denique minus animadverterit infirmioribus quoque victisque hominibus in fidem veritatemque historicam jus sacrum adesse. Verumtamen hoc Vici scriptum de rebus a Caraphaeo gestis momento suo non caret, siquidem magna ex parte ineditis documentis conflatur; ipse aliunde sinit ut non

(1) *Annali d'Italia*, ad an. 1691.

exiliter Caraphaei ingenium internoscamus, quidquid tandem protectori suo indulgeat ac de benignitate sua elargiatur. Nam ille ipse in Prooemio Antonii Caraphaei vitio adscribit: *in majestatis rebus suspiciones habere pro crimine; rigore nimio ad saevitiam inclinare; acerrimus tributa conradere; infensus inimicorum persecutor.*

Quod si comparemus accusationes in Caraphaeum invectas, quasque Vicus perpetuo illius inimicorum nomine refert, cum quibusdam locis in hoc de quo agimus scripto exstantibus, haud difficulter inferri posset: quod ille mediocriter tantum res implicandi miscendique artem calluit; quod exstitit erga imbecilliores ferox, adversus hostes nimium sibi suisque temperans; potior moderandis militum copiis, dum hiberno tempore stationem haberent, quam dum in castris praelia committerent; aptior vexandis provinciis quam virtute bellica acquirendis; is denique qui magis togata Montecuccoli, summi illius Itali, consilia ad exitum perduceret, quam militare ingenium aemularetur.

Id omne respicit intueturque libros, qui in rebus Antonii Caraphaei gestis versantur, sub quodam, ut aiunt, philologico aspectu: sed hoc in volumine philosophica tantum ratione ipsi considerantur. Qui vero lector hosce libros excurrat, facile deprehendet ad actum veluti perductas nonnullas ideas quas superioribus in scriptis Vicus speculative enunciaverat; simul sentiet Vicum hac animum persuasione imbuisse, quod nempe ingenia inductionibus ac civili doctrina exercenda sint; quin imo ab historiae evidentia edoceri poterit quanti habendae sint ideae quas in studiorum ratione moderanda Vicus Carthesii novitati opponebat; praeterea cernet quomodo Vicus historiam viri sui praetexens, sapientissime quoque delineaverit Italorum typum, qui prudentiam publicae

rei administrandae colebant; ac tandem perspiciet Vico, suis licet abstractionibus detineri soleat, non defuisse illum, ut aiunt, *sapientialem* characterem, quem Melchior Gioja meditantibus Italiae viris communem esse affirmat. Insuper libri de Antonio Caraphaeo conscripti aliquid innuunt circa ideas quas auctor posterius evolvit in *Jure Universali;* ac propterea huic operi intelligendo viam quodammodo sternere possunt. Sin minus praestat ut qui singula Vici scripta dignoscere cupiunt atque uti iis omnibus subsidiis ac luminibus quae nostri auctoris opera sibi mutuo praebent, inspicere aggrediantur ejus mentis conceptus cum peculiaribus historiae circumstantiis junctos ac veluti adsutos, ut hinc facilius percipiant quaenam factorum species subintelligenda sit ideis *Scientiae Novae* in latissimum genus deductis. Alium quoque usum fortasse praestiterit opus quod in rebus a Caraphaeo gestis versatur; ut nempe et ii qui abstractionibus abhorrentes pro inanibus quibusdam meditationibus habent doctrinas a quibus vitae civilis ratio proxima adjumenta non exigit; et qui minime nescientes dissidium quo res politica et jus invicem scinduntur, renuunt tradere sese jurisperiti doctrinis in generalibus historiae legibus decernendis; et qui a studio in Vici operibus defigendo amoveri possent eo quod ipsius doctrinae cum nonnullis phantasticorum placitis conveniunt; et qui postremo inter penitissimas *Scientiae Novae* abstractiones atque involutas et caecas factorum ambages *Civilem* Vici *Hominem* atque politicen mente concipere nescirent; hi, inquam, omnes in peculiari Caraphaei historia aliquatenus sentient atque percipient Vicum in re historica metaphysicum minus incongruum se praebere; ab excelsa tamquam specula, unde Vicus scientiam prospicit, politicen et jurisprudentiam simul commisceri; ac denique Vicum, quem-

admodum ipse in metaphysica per Platonis ideas, per numeros Pythagorae atque Zenonis puncta Condillacum et Davidem Hume praesumsit, ita in rebus ad legem atque politicen pertinentibus Hobbesium et Nicolaum Machiavellum minime neglexisse, etiamsi ejus jus universale praeseferat solemne Italicae Scholae symbolum, nempe: Deus cujuscumque rei Initium, Medium et Finis.

Paucas ejusmodi animadversiones huic primo operum latinorum volumini praemittenda censuimus; quod vero pertinet ad quaestiones non exigui numeri solvendas, quae in prima philosophicorum Vici operum serie versantur; quod respicit auctoris criticen, ac necessarias comparationes inter ejus doctrinas ac majoris momenti systemata nobis ab historia philosophiae exhibita; istud omne cum aliis in libros ad Caraphaeum spectantes animadversionibus fusius a nobis in generali Introductione expositum fuisse arbitramur.

Superest ut eas editiones indicemus, quas in hoc volumine conflando secuti sumus. Jam vero quoad libros *de Rebus gestis Antonii Caraphaei*, adhaesimus (nec aliter fieri potuit) editioni quae unica prodiit, eidem scilicet quam auctor typis commisit Felicis Muscae, Neapoli an. 1716, sumptibus Hadriani Caraphaei. Quod vero respicit cetera opuscula, ex quibus prima voluminis pars coalescit, simul conferri oportuit editiones huic nostrae superiores, cum omnes pluribus mendis scateant, et nimis inscienter distributae fuerint, ut hinc nulli singillatim spectatae fidere liceret. Attamen pro munere nostro meminimus editionem opusculi *de Antiquissima Italorum Sapientia*, quam clarissimus Petrus Simon Ballanche, cui tam acrior Vici nostri cognitio est, exemplaribus inseruit sui *Orphaei*, quae

privatim circumferenda curavit. Michäeli Parmae, viro satis spectato, hoc bonum referamus oportet, quod unum ex ejusmodi exemplaribus consulere potuerimus, ac simul merita laudum praeconia conferre in hanc editionem accuratissimam sane et maximi aestimandam.

DE NOSTRI TEMPORIS
STUDIORUM RATIONE

ORATIO

AD LITTERARUM STUDIOSAM JUVENTUTEM IN R. NEAP. ACADEMIA HABITA XV KAL. NOV. MDCCVIII ET DEINDE AUCTA

CAROLO AVSTRIO

III. EIVS NOMINIS
HISPANIARVM ET NEAPOLIS
POTENTISSIMO REGI
QVOD
SERIE MAXIMARVM RERVM
TERRA MARIQ. GESTARVM
REGNVM NEAPOLITANVM RECIPERARIT
CVIVS
AVSTRII PRINCIPES
EAM ESSE FORMAM VOLVERVNT
VT SAPIENTIAE STVDIIS
ET IN HAC CIVITATE
ET IN VNIVERSA MONARCHIA
HONORES MAXIMI AMPLISSIMIQVE
PATERENT
REGIA HVIVS REGNI ACADEMIA
STVDIORVM INAVSPICATIONEM
CIRCVMAGENTIS ANNI MDCCVIII
GRATI ANIMI ET OBSEQVII ERGO D.

AD

VINCENTIUM GRIMANUM

S. R. E. CARD. AMPLISS.

REGNI NEAPOLITANI

PRO

CAROLO AUSTRIO

MODERATOREM

Quum sacri juris sit, Vincenti Grimane Card. ampliss., res haud consecratas haberi, quae non sunt rite per Pontifices dedicatae: quumque Regia haec Regni Neapol. Academia Studiorum hujus anni inauspicationem CAROLO III AUSTRIO *Hispaniarum, nostroque potentissimo Regi vovisset; et religio esset, tanquam profanos adire Principem, qui et sua Regis vi sacer, et Regiarum virtutum; quae eum exornant, divinis prope honoribus dignus est; diligentissimis tecum precibus egit, ut qui cum nostra omnium felicitate in hoc Regno moderando tanti Regis sacra, justitiam, fidem, concordiamque tueris; tua praesentia at auctoritate hoc votum suum quamsolemnissime exolverent. Existimasti tuum haec castissima sapientiae desideria rata facere; quando in ea Republica natus es, quae sapientissimis institutis fundata, cum omnes Orbis terrarum omnis memoriae Respublicas aequabili statu imperii devicisset, temporum aeternitati videtur condita: iis majoribus ortus, qui talem tantamque Rempublicam sapientissimis consiliis domi, militiaeque illustrarunt: ea demum sapientia praeditus, ut tua unius mens ingentes valeat exercitus, quo debita* CAROLO *regna paret; universos Senatus, quo parta conservet. Esset modo, ut tibi tantae dignationis gratias cum tuis laudibus admixtas ageremus; sed grates dignae tua ipsius aeterna sunt benefacta: et tunc te pro dignitate laudari existimas, cum quisque nostrum, te moderatore, suum sedulo obeat munus. Itaque quando per tuam sapientiam licet, ad hos sapientiae novitios Orationem convertam.*

DE NOSTRI TEMPORIS
STUDIORUM RATIONE

ORATIO

Franciscus Baco in aureo *de Augumentis Scientiarum* ARGUMENTUM. libello novas artes, scientiasque, praeter quas hactenus habemus, et quas habemus, quatenus oporteret, perduci, indicat, ut humana Sapientia omnino perficeretur. Sed dum novum Scientiarum retegit Orbem, novo magis, quam nostro terrarum Orbe se dignum probat. Etenim ejus vasta desideria adeo humanam industriam exsuperant, ut potius quid nobis ad absolutissimam Sapientiam necessario desit, quam quod suppleri possit, ostendisse videatur. Idque puto factum, ut solet, quod qui summa tenent, ingentia atque infinita desiderent. Itaque talis in re literaria Verulamius egit, quales in rebus publicis maximorum potentes Imperiorum, qui summam in humanum genus potentiam adepti, ingentes suas opes in ipsam rerum natura vexanda profundentes, et sternere saxis maria, velificare montes, aliaque per naturam vetita frustra tamen conati sunt. Enimvero omne, quod homini scire datur, ut et ipse homo, finitum et imperfectum. Quod si nostra cum antiquis tempora comparemus, reique litterariae utrinque pensemus utilitates et damna; eadem nobis ratio cum priscis fortasse constiterit. Multa enim nobis detecta, antiquis penitus ignorata: et multa antiquis gnara, nobis prorsus incognita: complures nobis sunt facultates, ut in alio literarum genere proficiamus; complures illis, ut in alio fuere: illi toti in aliquibus artibus excolendis, quas nos fere negligimus; nos in quibusdam, quas illi plane contempserunt: multae illis commode unitae doctrinae, quas nos discerpsimus; et aliquot nobis, quas illi incommode divisas tractarunt: tandem non paucae duntaxat speciem mutarunt, et nomen. Quae mihi res argumentum apud vos, ingenui Adolescentes, disserendum praebuerunt: *Utra Studiorum Ratio rectior, meliorque; nostrane, an antiquorum?* in quo edissertando commoda, incommodaque utriusque ad exemplum conferemus: et quae nostra incommoda vi-

tari, et qua ratione possint: quae autem non possint, cum quibus antiquorum incommodis compensentur. Res nova est, ni fallor; sed tam scitu necessaria, ut mirum, quod nova sit. Invidiam declinaverim, si me non tam nostra, vel antiquorum incommoda reprehendere, quam utriusque aetatis commoda componere velle existimetis. Vestra caussa est: ne si plus quam antiqui aliis in partibus scitis, aliis minus sciatis: sed habeatis rationem, qua plus quam antiqui in ipsa summa scire possitis: et quae nostrae Studiorum Rationis incommoda vitari non possunt, incommodorum antiquae memores aequo animo perferatis.

Et quo rem facilius intelligere totam possitis, illud internoscatis oportet, me non heic scientias scientiis, artesque artibus nostras, et antiquorum comparare: sed quid nostra Studiorum Ratio antiquam vincit; ecquid ab ea vincitur, et quo pacto, ne vincatur, disserere. Quare novae artes, scientiaeque, et nova inventa a novis sciendi instrumentis, adjumentisque, si non separanda, distinguenda sunt tamen: illa namque studiorum materies est; haec via et ratio, proprium nostrae Orationis argumentum.

Argumenti partes. Studiorum enim ratio tribus omnino rebus omnis contineri videtur: instrumentis, adjumentis, et fine. Instrumenta enim ordinem complectuntur: nam qui instructus ad aliquam artem, scientiamque addiscendam accedit, rite et ordine accedit. Instrumenta autem praeeunt: adjumenta comitantur: finis vero, quanquam sequitur, ad eum tamen studiosi et a principio, et per omnem studiorum rationem spectare debent. Pro hoc item ordine nostram Orationem dispensemus, ut primo de instrumentis, tum de adjumentis nostrae Studiorum Rationis disseramus. De Fine autem, quia per eam, uti sanguis per totum corpus, diffunditur; quemadmodum sanguinis motus, ubi sensibiliores arteriae sunt, observatur; ita, inquam, de nostrae Studiorum Rationis Fine, ubi is magis emineat, disputabimus.

Nova autem scientiarum Instrumenta alia et ipsa scientiae sunt, alia artes, alia mera artis opera, vel Naturae. Omnium scientiarum, artiumque commune Instrumentum est nova Critica; Geometriae Analysis; Physicae haec ipsa Geometria, ejusque Methodus, ex nova fortasse Mechanica: Medicinae Instrumentum est Chemica, et ex ea nata Spargirica; Anatomiae Microscopium; Telescopium Astronomiae; Geographiae denique polaris lapidis urna. In no-

vis autem Adjumentis enumero Artes de compluribus rerum argumentis, quae antiquitus prudentiae committebantur, redactas; optimorum Copiam exemplorum, Typos litterarios, et studiorum Universitates constitutas. Finis autem omnium studiorum unus hodie spectatur, unus colitur, unus ab omnibus celebratur, Veritas. Quarum rerum omnium sive facilitatem, sive utilitatem, dignitatemque spectetis; nostra Studiorum Ratio omni procul dubio antiqua rectior esse, meliorque videatur.

Etenim Critica id nobis dat primum verum, de quo, vel cum dubitas, certus fias; et quo omnem prorsus Academiam Novam profligasse existimatur. Analysis autem mira methodi facilitate problemata geometrica antiquis insoluta dissolvit. Et antiqui geometria et mechanica, tanquam physicae instrumentis usi sunt; non perpetuo tamen: nostri iisdem et perpetuo, et melioribus. Nam geometriam analysi explicatiorem, et mechanicam, novamne, nostrae disputationis non est; novis certe et ingeniosissimis inventis auctam adhibent Duces: et, ne ab iis unquam in tenebricoso Naturae itinere deserantur, methodum geometricam in physicam importarunt, qua veluti Ariadneo aliquo filo alligati, institutum peragunt iter, et caussas, quibus haec admirabilis Mundi machina a Deo Opt. Max. constructa est, non jam tentabundi physici, sed velut immensi alicujus operis architecti describunt. Chemica antiquis prorsus incognita, quibus adjumentis instruit Medicinam? quae chemicorum phaenomenon similitudine apposita, quamplurimas humani corporis functiones, et morbos nedum conjicit, oculis plane cernit. Certe Spargirica, ejus soboles, desiderabatur antiquis: nos eorum voti compotes facti sumus. Et Chemica a quibusdam in Physicam invecta est: uti et a quibusdam Mechanica in Medicinam. Et Chemico-physica nonnulla meteora, aliaque Naturae opera manu pene facit: Mechanica autem Medicina per machinae momenta humani corporis describit morbos, et curat. At Anatome praeter sanguinis circumitum, nervorum originem, et innumeros succos, vasa, ductusque humani corporis, per quae jam praestabat antiquae, microscopii praesidio glandium miliarium, minutorumque viscerum, plantarum, bombicis, insectorumque, et praecipue ad generationem planissime perspiciendam, ovi incubati descriptionem; quae omnia antiquorum oculos effugerunt, luculenter illustrat. Et Astronomia, telescopio adjuta, nova sydera, multas Solis, easque variantes maculas, et erro-

num phases observat: quae res detectae complura Ptolemaici de Universo systematis vitia detexerunt. Antiqui ultra Oceanum alias esse terras tamquam vates per incerta divinabant; nos vero nauticae urnae usu reteximus: et geographi mirum quantum illustrarunt. Quis credat, homines hodie non solum cum Sole universum terrarum Orbem ambire, sed ultra Solis vias egredi posse, minori temporis spatio, quam quo Sol ipse intra eas suum conficiat cursum! a Geometria et Physica, qua metodo hodie docentur, aucta Mechanica, quot, quantis, et quam miris inventis humanam auxisse Societatem videtur. Certe ex iis nostri temporis Bellicam natam dixeris: quae tantum antiquos est praetergressa, ut prae nostra muniendarum expugnandarumque urbium ratione, Minerva suam Athenarum contemneret arcem; et trisulcum fulmen Jupiter obtusum brutumque increparet. Tanta sunt nostra scientiarum instrumenta, quanta nunc studiorum adjumenta videamus. De multis enim rerum argumentis, quae olim uni prudentiae relinquebantur, artes redactae sunt: quod in specie de Jurisprudentia opus antiqui efficere difficultate deterriti desperarunt. Praeterea in re Poëtica, Oratoria, Pictura, Sculptura, aliisque artibus, quae imitatione constant, ingenti optimorum copia exemplorum abundamus; quibus nostri commonefacti et rectius, et facilius ipsam possunt optimam imitari Naturam. Atque adeo Typorum beneficio omnia libris scatent: quare apud nostros tam multi sunt non unum et item alterum Scriptorem docti; sed multa, varia, ac pene infinita lectione eruditi. Denique Universitates studiorum institutas habemus, omnique scientiarum et artium genere instructas, quibus hominum mens, animus et lingua perficiatur. Atque in his ferme omnibus litterarum studiis ad unum hodie spectatur finem, veritatem: quam si laudare institutam, illa dignus sim admiratione: quis umquam vituperavit!

Haec nostrae Studiorum Rationis commoda ad examen revocemus: et an ullis expertia bonis, quae antiquis erant, vel malis admixta, quae non erant, videamus: et an nostrae mala vitare, et antiquae bona quoque consequi, et quo pacto possimus: quae autem non possimus, cum quibus antiquae malis pensentur, disseramus.

INSTRUMENTA SCIENTIARUM. Vitia novæ methodi.

Et principio, quod ad Scientiarum attinet instrumenta, a Critica hodie studia inauguramur: quae, quo suum primum verum ab omni, non solum falso, sed falsi quoque

suspicione expurget; vera secunda, et verisimilia omnia, aeque ac falsa mente exigi jubet. Incommode quidem: nam adolescentibus quamprimum sensus communis est conformandus; ne in vita agenda aetate firmati in mira erumpant, et insolentia. Ut autem scientia à veris oritur, error a falsis; ita a verisimilibus gignitur sensus communis. Verisimilia namque vera inter et falsa sunt quasi media: ut quae fere plerumque vera, perraro falsa. Itaque cum maxime adolescentibus sensus communis educi deberet, verendum ne iis nostra Critica praefocetur. Praeterea sensus communis, ut omnis prudentiae, ita eloquentiae regula est: nam saepe Oratores magis caussa laborant vera, quae nihil verisimile habeat, quam falsa, quae credibili ductu constet. Quare periculum subest, ne nostra Critica adolescentes reddat eloquentiae ineptiores. Denique nostri Critici ante, extra, supra omnes corporum imagines suum primum elocant verum. Sed id adolescentibus immature atque acerbe praecipiunt. Nam ut senectus ratione, ita adolescentia phantasia pollet: neque sane pueris, quae beatissimum futurae indolis specimen semper habita est, excaecari ullo modo oportet. Et memoriam, quae cum phantasia, nisi eadem, certe pene eadem est, in pueris, qui nulla alia mentis facultate praestant, excoli impense necesse est: neque ingenia ad artes, quae phantasia, vel memoria, vel utraque valent, ut Pictura, Poëtica, Oratoria, Jurisprudentia, quidquam sunt hebetanda: neque Critica, quae omnium artium, scientiarumque instrumentum nostris commune est, ulli debet esse impedimento. Haec incommoda declinabant antiqui, quibus Geometria ferme omnibus erat Logica puerorum. Nam Medicos imitati, qui, quo Natura vergit, incumbunt; scientiam iis, quae sine acri imagines conformandi vi haud recte percipi potest, tradebant; ut nulla vi naturae facta, sed sensim, et placide pro aetatis ingenio consuefierent rationi. Deinde sola hodie Critica celebratur, Topica nedum non praemissa, sed omnino posthabita. Incommode iterum: nam ut argumentorum inventio prior Natura est, quam de eorum veritate dijudicatio; ita Topica prior Critica debet esse doctrina. At enim eam nostri facessunt, et nullius usus putant: nam sat est, inquiunt, homines modo critici sint, rem doceri; ut quid in ea veri inest inveniant: et quae circumstant verisimilia, eadem ipsa veri regula nullam Topicam docti vident. Sed qui certi esse possunt vidisse omnia? unde illa summa et rara orationis virtus

exsistit, quae plena dicitur, quae nihil intactum, nihil non in medium adductum, nihil auditoribus desiderandum relinquit. Natura enim incerta est, et praecipuus, imo unus artium finis, ut nos certos reddat, recte fecisse: et Critica est ars verae orationis; Topica autem copiosae. Deinde in Topica, sive medii inveniendi doctrina exerciti (medium Scholastici dicunt, quod Latini argumentum appellant) cum jam norint omnes argumentorum locos in disserendo, ut scribendi elementa percurrere; jam facultatem habent ex tempore videndi, quidquid in quaque caussa insit persuadibile. Qui vero eam facultatem adepti non sunt, Oratoris nomen vix merent: quorum munus id est praecipuum, ut in rebus fervidis, quae cunctationem, vel comperendinationem non patiuntur; ut in nostro Foro, in caussis, quae crimine constant, et vere oratoriae sunt, saepissime usuvenit; reis, quibus paucae horae ad dicendam caussam sunt praestitutae, praesentem opem afferre possint. At nostri Critici, cum quid dubii iis oblatum est, illud respondent: ista de re sine, cogitem. Ad haec, tota eloquentiae res nobis cum auditoribus est: et pro eorum opinionibus nos nostrae orationi moderari debemus: et natura ita comparatum est, ut saepe qui pollentissimis rationibus non moventur, iidem aliquo levi argumento de sententia dejiciantur. Quare, ut Orator omnium animos pertigisse certus sit, omnes argumentorum locos percurrisse necesse est. Quapropter non recte notant Ciceronem multa levia dixisse: nam et levibus illis in foro, in senatu, et potissimum in concione regnavit: et Orator extitit Imperii Romani majestate dignissimus. Quid illud, quod in quibus caussis haerebit Orator, qui unum verum curat, in iisdem sese expediet, qui verisimilia praeterea consectatur? M. Brutus hac nostra, aut ferme nostra Critica instructus (Stoicus enim erat), Milonem deprecativo statu defendendum putabat; eumque contendere absolvi oportere, cum ob ejus maxima in Rempublicam merita, tum quod pessimam de ea pestem, Clodium sustulisset. At Cicero in Topica versatus, intutum existimavit, talem reum eo rerum statu judicum clementiae committere; et conjectura eam caussam duxit: quam si egisset, Milo certe, ut ipsemet profitebatur, eo judicio evasisset absolutus. Atqui Arnoldus, vir usquequaque doctissimus, eam contemnit, et nullius frugis existimat. Utri credendum, Arnoldone, qui negat; an Ciceroni, qui se a Topica potissimum eloquentem factum affirmat et profitetur; aliorum

esto judicium: nos autem, ut ne quo alteri donemus, alteri rapiamus, dicimus, ut Critica veraces, ita Topica nos fieri copiosos: quod quemadmodum olim Stoici in Critica, Academici in Topica arte toti fuere; ita hodie ratio disserendi Stoicorum arida, et deducta apud recentiores, varia autem et multiplex Academicorum apud Aristotelicos in usu est: quodque a Pico Mirandulano propositum doctissimus quis recentior uno sorite perstringeret, Cajetanus centum numero syllogismis oppugnat. Et perpetuo animadvertere licet, antiquas Philosophorum sectas, quo longius ab hac Critica recesserunt, eo copiosiores fuisse. Stoici, quibus aeque ac nostris mentem veri regulam esse placuit, omnium maxime minuti et exiles: Epicurei, qui sensum esse voluerunt, puri, et aliquanto amplius explicati. At Academici antiqui, Socratem secuti, qui nihil se scire, praeterquam nescire affirmabant, abundantes et ornatissimi. Academici vero novi, qui hoc ipsum nescire se nescire profitebantur, torrentium more exundabant, et nivis ritu spissi. Et Stoici atque Epicurei unam dumtaxat disputationis partem propugnabant. Plato in alterutram, quae verisimilior videretur, inclinare: Carneades autem utrumque complectebatur oppositum; et uno die justitiam esse, altero non esse aequis rerum momentis, et incredibili disserendi vi disputabat. Atque haec omnia inde orta, quia verum unum, verisimilia multa, falsa infinita. Quare utraqne disserendi ratio vitiosa; Topicorum, quia saepe falsa arripiunt; Criticorum, quia verisimilia quoque non assumunt. Igitur, ut utrumque vitetur vitium, existimem, adolescentes scientias, artesque omnes integro judicio doceri, quo Topicae ditent locos: ac interea sensu communi ad prudentiam et eloquentiam invalescant; phantasia et memoria ad artes, quae iis praestant mentis facultatibus, confirmentur: deinde discere Criticam: tum de integro de iis quae edocti sunt suo ipsorum judicio judicent; et in iisdem in utramque partem disserendis sese exerceant. Ita namque evaderent in scientiis veri, ad rerum prudentiam sollertes, ad eloquentiam copiosi, ad poësim, picturamve phantastici, ad Jurisprudentiam memoriosi: et cautum praeterea esset, ne fierent temerarii, ut qui de rebus inter discendum disputant; neve prave religiosi, ut qui nihil, nisi a Doctore dictatum, verum putant. Qua mihi in re antiqui nobis praestare videntur: Pythagorei namque universum silebant quinquennium: per quod tempus audita solo Doctoris testimonio, *ipse*

dixit, propugnabant: et generatim Tyronum philosophiae proprium munus erat audire: unde proprio vocabulo dicebantur *Auditores*. Atque hanc Studiorum Rationem Arnoldus ipse, quamquam verbis negat, re tamen ipsa mihi confirmat et profitetur: qui abditissimis cujusvis generis disciplinarum exemplis suam Logicam refercit (*): quae nisi artes, scientiaeque, unde depromuntur, antea perceptae sint, sine summa eloquentia, et labore summo praeceptoris, intelligi ab auditore aliquo pacto vix possunt. Itaque si Logica postrema discatur, praeter quae supra memoravimus, haec etiam vitantur incommoda; nempe et quod fert Arnoldus, qui, ut exempla utilia afferat, vix intelligitur: et quod ferunt Aristotelici, quorum exempla, ut intelligantur, inutilissima sunt.

De methodo geometrica in physicam inducta.

Methodus autem geometrica in Physicam a nostris inducta videndum, ne illud incommodum secum importet, quod cum ex ea nihil negare possis, nisi caput ipsum aggrediaris, horum alterum fieri necesse sit, aut Physicam hujusmodi dediscere, ut mentem ad Universi contemplationem adjungas; aut, si eam profiteri velis, nihil restare, nisi eamdem nova aliqua methodo disponas; aut aliquod novum phaenomenon explices, tamquam ejusdem Physicae corollarium. Itaque recentiores physici eorum similes esse videntur, quibus aedes a parentibus relictae sunt, ubi nihil ad magnificentiam et usum desideretur, ut iis tantum amplam suppellectilem mutare loco, aut aliquo tenui opere ad seculi morem exornare relinquatur. At inquiunt docti homines, hanc eamdem Physicam, qua ipsi methodo docent, ipsam esse Naturam: et quoquo te ad Universi contemplationem convertas, hanc Physicam intueri. Quare gratias agendas auctoribus putant, qui nos tanto negotio Naturae ultra contemplandae liberarunt: et has aedes amplissimas instructissimasque reliquerunt. Quando ita se habere Naturam necesse est, agant quammaximas: sed si ea aliter sit comparata; si una de motu regula falsa sit; ut ne dicam non unam tantum jam falsi compertam esse; videant, etiam atque etiam videant, ne non tuto jam Naturae securi agant: et dum aedium fastigia curant, fundamenta cum periculo negligant. Ah ne fallamus, neque fallamur, Auditores: istas methodos, sive soritas istos, ut in geometricis verissimae demonstrandi viae

(*) Vide Cap. XVII III Part. suae ipsius Logicae sive Artis cogitandi.

et rationes sunt, ita, ubi res demonstrationem non patitur, tamquam vitiosum captiosumque argumentandi genus priscae philosophorum sectae Stoicis, qui eo disserendi telo utebantur, objectabant. Et Chrysippi logicam, ut insidiosissimam antiquos reformidasse, etiamnum fama constat. Quare ista Physicae, quae vi methodi geometricae obtenduntur vera, nonnisi verisimilia sunt: et a geometria methodum quidem habent, non demonstrationem: geometrica demonstramus, quia facimus; si physica demonstrare possemus, faceremus (*). In uno enim Deo Opt. Max. sunt verae rerum formae, quibus earumdem est conformata natura. Demus igitur Physicae operam, ut philosophi, nempe ut animum componamus: et in eo praestemus antiquis, quod illi haec studia excolebant, ut impie cum Diis de felicitate contenderent; nos autem, ut humanos spiritus deprimamus: iis quidem vestigemus verum, cujus sumus tantopere studiosi: sed ubi non invenimus, hoc ipsum veri desiderium nos ad Deum Opt. Max., qui unus via et veritas est, manuducat. Deinde geometrica methodus physicas dissertationes, juxta ac geometricas apodixes, tamquam contentas doceri tantum, ornari vetat. Itaque recentiores physicos omnes genere disserendi contento, ac severo uti animadvertas: cumque haec physica et quum discitur, et quum percepta est, perpetuo ex proximis proxima inferat; eam auditoribus facultatem occludit, quae philosophorum propria est, ut in rebus longe dissitis ac diversis similes videant rationes: quod omnis acutae ornataeque dicendi formae fons et caput existimatur. Neque enim tenue idem est, atque acutum: tenue enim una linea, acutum duabus constat. In acutis autem dictis principem obtinet locum metaphora, quae est omnis ornatae orationis maxime insigne decus, et luculentissimum ornamentum. Sed et alia de caussa ad id disserendi genus consuefacti, ii ad Eloquentiam sunt minus idonei. Eloquentia enim imperitae multitudini est potissimum comparata: et rudes homines longas istas rationum catenas, maxime ubi

. . . . volat irrevocabile verbum,

difficillime tenent: et ut teneant, tanta animorum contentione fatigandi non sunt. Quapropter illa libera et ampla dicendi forma apud eos uti necesse est, qua Orator modo

(*) Vide Lib. De Metaph. Cap. III.

probet, modo divertat, modo ad propositum redeat: et quod rudius dixit, expoliat; quod brevius, amplificet; quod levius, asseveret: et in eadem re aliis, atque aliis orationis figuris immoretur, ut eam quam altissime animo impressam auditor afferat domum. Denique physici suas methodos a primis veris ordiuntur. At quae in confesso apud omnes sunt, bonus orator praeterit: et secunda vera eloquendo, de primis auditores tacitus admonet: ut quas ipse argumentationes re vera conficit, eas auditores conficere sibi videantur. Atque ea ratione prius mentes movet, ut porro commoveat animos. Quod in caussa ejus est, ut unam vel pulcherrimam formam non omnes probent; omnes autem uno oratore optimo delectentur. Haec methodi geometricae in physicas dissertationes inductae incommoda qua ratione vitentur, et supra, ubi de declinandis Criticae incommodis verba fecimus, aliqua dicta sunt, et reliqua paullo inferius dicemus.

Quid analysis ad mechanicam conferat.

De Analysi vero, ut illud fatendum, quod ad quae Geometriae aenigmata doctissimi antiquorum Davi erant; ejus methodi facilitate nostri Œdipi facti sunt: ita hoc ipso quod facilitas dissolvat, difficultas vero acuat ingenia; subsistendum in eo, an novissima mechanicae inventa ei quidquam sint accepta referenda. Nam nova invenire unius ingenii virtus est (*): ingenium vero geometria exercet. Ea enim, ut equorum agitatores, acres equos aliquantisper refrenant, quo fugam celeriorem effundant; ita cohibet ingenia dum discitur; quo, dum ad usum revocetur, peracuat. Nam ingentem formarum vim iis objicit, ut mira mentis celeritate tamquam scribendi elementa percurrant; eaque legant, atque componant, quibus proposita dissolvant problemata. Analysis autem, ut

> Phoebi nondum patiens immanis in antro
> Bacchatur vates, magnum si pectore possit
> Excussisse Deum;

ita suas rationes subducit, expectans, an forte sibi dentur, quas quaerit aequationes. Deinde Archimedem in Syracusarum obsidione miras belli machinas excogitasse memoriae proditum est. Heic respondent, Archimedem eam nosse, et invidiâ dissimulasse. Sed qui haec dicunt, nescio an id dicant, quo hoc suum litterarum reipublicae emissum donum, quod re ipsa magnum est, verbis magis adornent. Nam certe a nostris inventa, quibus potissimum

(*) Vide Lib. De Metaph. cap. VII, § 4 prope ad dimidium.

longe praestamus antiquis, aeneum ignitae pilae tormentum, navis unis instructa velis, horologium, et pensilia hemisphaeria templorum ante omnem vulgatam analysim prodiere. Et de horologio quidem nemo est, qui tanta ex fide antiquorum susceperit patrocinium, quin eos a nostris longe ingenio victos esse fateatur. Illae autem vel sexdecim remorum ordinibus constructae antiquorum naves magnificentiam potius nauticae ostentabant: at nostrae unis instructae velis vim ipsam tenent. Neque nihil diceret, qui novum terrarum Orbem antiquis non tam nauticae urnae inopia, quam quod eorum naves Oceani impotentes essent, incognitum fuisse affirmaret. Idemque judicium de ingenti illa Demetrii Poliorcetis Halepoli, aliisque bellicis antiquorum machinis, quod de eorumdem navibus fieri potest. Et Memphytica, aliaque antiquitatis miracula magis eorum potentiae, quam artis opera, qua nobis quidquam praestarent, contendere audacter possis. At hemisphaeria templorum pensilia antequam extruerentur, Architectura ipsa extrui posse denegabat. Quot enim aerumnas Philippus Brunelleschius, qui Florentiae omnium primus in Templo Divae Mariae Florum dictae audax incoepit, perfecitque facinus, a sui temporis architectis pertulit, contendentibus, numquam fieri posse, ut super quatuor pendentibus punctis tantillum, nedum ingens aedificii moles in immensum pertinentis educeretur? Quid, si qui nova ac mira post Analysim editam in mechanica excogitarunt, eam plane contempserint? et qui una Analysi freti aliquod opus invenire conati sunt, id iis haudquaquam successerit? P. Perotus pro analyticis regulis navim omni commensu construxit, sperans eam omnium agilissimam fore, in mare deducta, in scopulum conversa est. An id eo fiat, quia ut acroamata ad mathesim exacta non delectant; ita machinae ad Analysim sint inutiles; nostrae disputationis non est. Sed illud ambigere per haec, quae diximus, licet, qui novissime mechanicam adauxerunt, ne non id ipsa geometriae vi, et sua ingeniorum felicitate magis, quam ulla Analysis ope praestiterint. Quare ut ingenia ad mechanicam excolantur, cauto opus est, ne per species, quas dicunt, sed per formas in mathesi adolescentes instituantur: et quando Analysis ars divinandi quaedam videtur; ad eam, tamquam ad machinam confugiamus:

Nec Deus intersit, nisi dignus vindice nodus
Inciderit.

Systematum incommoda in re Medica.

In re autem Medica illa subsunt incommoda; quod cum morborum caussas non satis certo scire putemus; parum attendamus signa, facessamus ferme judicia; quibus rebus, cum antiqui nostris praecellerent, eorum via et ratio medendi erat procul dubio certior. Cum enim fortasse iis caussae satis occultae incertaeque viderentur, de eo dumtaxat erant usque ad religionem solliciti et curiosi, quod unum in se recipere, et longa observatione freti praestare poterant; ex signis non tam de morborum caussis, quam de gravitate, et progressu ad certum curationis ductum judicare. Qua in re corporis, animique morbi aptissime sibi respondent, et congruunt. Aulici non solum irae naturam, sed saepe etiam caussas, quibus Princeps irascatur, ignorant: et tamen usu docti praesentiscunt, quam mox in iram erumpat, ne adversentur; quo irae gradu, ne incendant magis; quando ira defervescat, ut deprecando ad clementiam reducant; quando restincta omnino sit, ut molles aditus tentent. Igitur quando hodie illud in ore Medicorum omnium celebratur: Cunctemur, et quo aegra natura evadat opperiamur: antiqui rati corporis salutem, ut bona cetera, facilius conservari, quam corruptam restitui; ad illa sedulo attendebant, quid futuri morbi natura valens innueret, quo provideri et vitari posset. Quae erat illa Tiberii Caes. Medicina Ars, quam omnes, ut trigesimum aetatis annum attingerent, novisse oportere existimabat: eaque una sapientissimi Romani tot, quot omnes norunt, seculis usi sunt. Neque sane ulli natura cujusquam sua insidiosa est.: cum tanta fide et diligentia cujusque tutelam gerat. Semper enim antequam in morbum corruat, aliquo futuram ruinam signo portendit: nos vero, qui ad eam in nobis attendendi artem negligimus, animum non advertimus; ut dicere audeam; cum nihil repente maximum fiat, vel repentina morte sublatum neminem. Haec rei medicae incommoda ut vitentur, eorum caussas jam levius indicatas apertius demonstremus. Hodie ab uno aliquo explorato vero nostras de physicis argumentis dissertationes deducimus: signa vero et judicia verisimilia sunt, quae longa observatione colliguntur. Quare ut Galenicos non recte morborum caussas syllogismo conjicere Verulamius notabat; ita ego recentiores non recte id ipsum sorite praestare dixerim. Nam ut qui syllogismo contendit, nihil novi affert, quia in propositione, vel assumptione complexio continetur; ita qui sorite confirmat, nihil aliud facit, quam explicat verum secundum, quod in primo la-

tebat involutum. Atqui morbi semper novi sunt, et alii; ut semper alii sunt aegrotantes. Neque enim ego idem nunc sum, qui modo fui, dum aegrotantes proloquerer: innumera namque temporis momenta jam aetatis meae praeterierunt: et innumeri motus, quibus ad summum diem impellor, jam facti sunt. Atque indidem, cum in quoque, ut ita dicam, genere (nam verum genus species omnes complectitur) morbi sint infiniti; una forma omnes finiri non possunt. Cumque haec ita sint, uti syllogismo, cujus amplior pars genere constat, et hae res vero genere non continentur; ita et sorite nihil quidquam veri de iisdem rebus conficere possumus. Quare tutius consilium, ut particularia consectemur; et sorite, non supra ejus in hac re meritum, utamur quidem; sed potissimum insistamus Inductione: caussas cum Recentioribus, quia explicatiores sunt, explicemus; magni tamen signa et judicia faciamus: et Conservatricem antiquorum, sub qua Exercitatricem et Dietariam comprehendo, aeque ac nostram Curatricem excolamus.

Prudentiae civilis conditio si veritas veluti unus STUDIORUM FINIS statuatur.

Sed illud incommodum nostrae Studiorum Rationis maximum est, quod cum naturalibus doctrinis impensissime studeamus, Moralem non tanti facimus, et eam potissimum partem, quae de humani animi ingenio, ejusque affectibus ad vitam civilem, et ad eloquentiam accommodate, de propriis virtutum ac vitiorum notis, de bonis malisque artibus, de morum characteribus pro cujusque aetate, sexu, conditione, fortuna, gente, republica; et de illa decori arte omnium difficillima disserit: atque adeo amplissima praestantissimaque de Republica doctrina nobis deserta ferme et inculta jacet. Quia unus hodie studiorum finis veritas: vestigamus naturam rerum, quia certa videtur: hominum naturam non vestigamus, quia est ab arbitrio incertissima. Sed haec Ratio Studiorum adolescentibus illa parit incommoda, ut porro nec satis vitam civilem prudenter agant; nec orationem moribus tingere, et affectibus inflammare satis sciant. Et, quod ad prudentiam civilis vitae attinet, cum rerum humanarum dominae sint Occasio et Electio, quae incertissimae sunt; easque ut plurimum Simulatio et Dissimulatio, res fallacissimae ducant; qui unum verum curant, difficile media, difficilius fines earum assequuntur; et suis consiliis frustrati, alienis decepti, quam saepissime abeunt. Quando igitur vitae agenda ex rerum momentis, et ap-

pendicibus, quae circumstantiae dicuntur, aestimantur: et earum multae fortasse alienae ac ineptae, nonnullae saepe perversae, et quandoque etiam adversae suo fini sunt; non ex ista recta mentis regula, quae rigida est, hominum facta aestimari possunt: sed illa Lesbiorum flexili, quae non ad se corpora dirigit, sed se ad corpora inflectit, spectari debent. Atque adeo hoc scientia a prudentia distat, quod scientia excellunt, qui unam caussam, per quam plurima naturae effecta perducunt: prudentia vero praestant, qui unius facti quamplurimas caussas vestigant, ut quae sit vera, conjiciant. Idque adeo fit, quia scientia ad summa, sapientia ad infima vera spectat: unde stulti, illiterati astuti, docti imprudentis, et viri sapientis distinguuntur characteres et notae: nam in vita agenda stulti neque summa, neque infima vera attendunt: illiterati astuti infima animadvertunt, prima non vident; imprudentes docti ex summis infima; sapientes vero ex infimis summa dirigunt. At ex genere vera aeterna sunt: particularia autem quoque temporis momento in falsa mutantur, aeterna supra naturam extant: in natura enim nihil, nisi mobile, nihil nisi mutabile continetur. Tum autem bonum cum vero congruit: et eandem cum eo vim habet, easdem dotes. Proin stultus, qui nec ex genere, nec in specie vera norit, semper praesentem suae temeritatis fert poenam. Indocto autem astuto, qui vera peculiaria captat, nec ex genere verum tenet, quae astutiae hodie prosunt, eae ipsae cras nocebunt. Docti vero imprudentes, qui ad peculiaria a vero ex genere recta pergunt, per amfractuosa vitae perrumpunt. At sapientes, qui per agendorum obliqua et incerta ad aeternum verum collimant, quia recta non possunt, circumducunt iter: et consilia expediunt in temporis longitudinem, quantum natura fieri potest, profutura. Non recte igitur, per haec, quae diximus, ii faciunt, qui judicandi rationem, qua utitur scientia, in prudentiae usum transferunt: nam ii res recta ratione aestimant: et homines, cum bona ex parte stulti sint, non consilio, sed libidine, vel fortuna reguntur: ipsi de rebus judicant, quales esse oportuerit; et res ut plurimum temere gestae sunt. Et cum sensum communem non excoluerint, nec verisimilia unquam secuti sint, uno vero contenti; quid porro de eo homines communiter sentiant, et an iis quoque vera videantur, nequicquam pendunt: quae res non solum privatis hominibus, sed principibus viris, et summis regibus et summo vitio datum est, et quandoque

maximo damno, maloque fuit. Cum Henricus III Rex Galliarum Henricum Guisium Ducem, popularissimum principem, sub publica commeatus fide, et in mediis Galliarum conventibus morti dari mandasset; quanquam facto justae subessent caussae, quia tamen non videbantur; re Romam perlata, Ludovicus Cardinalis Mandrutius, rerum publicarum prudentissimus, factum in ea verba notavit: Principes non solum, ut res verae et justae sint, sed ut tales quoque videantur, curare oportere. Quod sapiens dictum mala inde in Galliae Regno orta quam verissimum esse comprobarunt. Recte igitur sapientissimi Romani in prudentiae rebus, quid videretur, spectabant: et cum Judices, tum Senatores per verbum *videri* suas sententias concipiebant. Ut haec igitur omnia complectamur, Philosophi, qui propter eximiam rerum maximarum scientiam politici olim universarum rerum publicarum nomine vocabantur; postea ex parva urbis Athenarum particula, et loco ubi docebant, nomen habuerunt, ac Peripatetici, et Academici dicti sunt; tum rationalem, tum naturalem moralemque doctrinam ad civilem prudentiam apposite tradebant; hodie res nobis ad antiquos physicos reciderunt. Et quando olim triplex philosophia ab iisdem tradebatur ad eloquentiam accommodate: unde a Lyceo Demosthenes, ab Academia Cicero luculentissimarum maximi oratores linguarum prodiere: hodie ea ratione docetur, ut in ea fontes omnis verisimilis, copiosae, acutae, ornatae, explicatae, amplae, moratae inflammataeque orationis sint exiccati: et auditorum mentes conformant similes

> . . . . Virginum nostrarum, quas matres student
> Demissis humeris esse, et vincto pectore, ut graciles sient:
> Si qua est habitior paulo, pugilem esse ajunt, deducunt cibum:
> Tametsi bona est natura, reddunt curatura junceas.

Heic doctissimi homines ad illud de civili prudentia fortasse respondeant, me eos velle Aulicos, non Philosophos: vera negligere, apparentia sequi: virtutem opprimere, et virtutis simulacra praeseferre. Nullus equidem: sed eos vellem Aulae quoque philosophos: verum curare, quod videatur: honestum sequi, quod omnes probent. At enim de Eloquentia iidem ipsi suam studiorum rationem nedum nullum ei incommodum, sed maximam contendunt afferre utilitatem. Quanto enim, inquiunt, praestat, veris rerum argumentis eam menti vim facere, De nostra studiorum ratione quatenus ad eloquentiam refertur.

quae cum ratione coalescat, nec unquam ab ea resolvi possit; quam istis orationis illecebris, et dicendi facibus animum flectere, quae ubi restinctae sunt, rursus ad ingenium redeat. Sed quid facias, si non cum mente, sed cum animo tota eloquentiae res est: mens quidem tenuibus istis veri retibus capitur; sed animus non nisi his corpulentioribus machinis contorquetur et expugnatur. Eloquentia enim est officii persuadendi facultas. Is autem persuadet, qui talem in auditorem animum, qualem velit, inducat. Hunc animum sapientes sibi inducunt voluntate, quae mentis placidissima pedissequa est: quare eos sat est, doceas officium, ut faciant. At multitudo et vulgus appetitu rapitur et abripitur: appetitus autem est tumultuosus et turbulentus: cum enim sit labes, corporis contagione contracta, corporis naturam sequens, non movetur, nisi per corpora. Itaque per corporeas imagines est alliciendus ut amet: nam ubi semel amat, facile docetur, ut credat: et ubi credit, et amat, est inflammandus, ut supra solita impotentia velit: quae tria nisi qui fecerit, haud persuasionis opus effecit. Atque adeo animi perturbationes, quae interioris hominis mala ab appetitu omnia, tanquam ab uno fonte, proveniunt; duae solae res ad bonos usus traducunt: Philosophia, quae eas sapientibus temperat, quo virtutes evadant; Eloquentia, quae eas in vulgo incendit, ut faciant officia virtutis. Sed eam hodie Rerumpublicarum formam esse replicabunt, ut eloquentia in liberis populis non ultra regnet. Principibus quidem grates, qui nos legibus, non lingua regunt: sed in his ipsis Rebuspublicis Oratores amplo, verso, inflammato dicendi genere eximii, cum in Foro, tum in Senatu, et in sacris concionibus cum summa Reipublicae utilitate, et maxima linguae gloria claruerunt. Sed dicamus quid fortasse rei sit: Galli substantiae vocabulis abundant: substantia autem a se bruta et immobilis, nec comparationis est patiens. Quare nec sententias inflammare, quod sine motu, et quidem vehementi non fit; nec amplificare et exaggerare quicquam possunt. Indidem verba invertere nequeunt: quia, cum substantia summum sit genus rerum, nihil medium substernit, in quo similitudinum extrema conveniant et uniantur. Quamobrem metaphorae in ejus generis nominibus uno vocabulo fieri non possunt; et quae duobus fiunt, ut plurimum durae sunt. Ad haec, orationis ambitum conati, nihil ultra membra praestiterunt: nec ampliores versus, quam, quos di-

cunt Alexandrinos, fundunt: qui et ipsi, praeterquamquod distrophi sunt, cum praeterea singuli sententias claudant, et bini similiter desinant; quarum rerum altera omnem minuit amplitudinem, altera allevat gravitatem; sunt inertiores, tenuioresque elegiacis. Duas duntaxat voculationum sedes, ultimam et penultimam habent: et ubi nos ab ultima tertiam acuimus, ii accentum in penultimam transferunt: quod nescio quid tenue et subtile sonat: quibus rebus ii nec amplis periodis, nec grandibus numeris apti sunt. Sed ut eadem lingua omnis sublimis, ornatique dicendi characteris impos, sic tenuis patientissima est. Cum enim substantiae vocabulis scateat, atque iis ipsis, quae substantias, ut Scholae dicunt, *abstractas* significant, rerum semper summa perstringit. Quare didascalico dicendi generi aptissima est: quia artes scientiaeque summa rerum genera persequuntur. Atque hinc factum, ut ubi nos nostros Oratores laudamus, quod diserte, explicate, eloquenter dicant; ii laudent suos, quod vera cogitarint. Et quum hanc mentis virtutem distracta celeriter, apte et feliciter uniendi, quae nobis ingenium dicitur, appellare volunt, *Spiritum* dicunt: et mentis vim, quae compositione existit, re simplicissima notant: quod subtilissimae eorum mentes non compositione, sed tenuitate cogitationum excellant. Quare si ejus disputationis, summis dignae philosophis, illa pars vera est: linguis ingenia, non linguas ingeniis formari; hanc novam Criticam, quae tota spiritualis videtur, et Analysim, quae Matheseos subjectum, quantum ex se est, omni prorsus corpulentia exuit, uni in Orbe terrarum Galli vi suae subtilissimae linguae excogitare potuerunt. Cum haec igitur omnia ita sint; eloquentiam suae linguae parem ab una sententiarum veritate, tenuitateque, et deducta ordinis virtute commendant. Nos vero lingua praediti, quae imagines semper excitat: unde uni Itali pictura, sculptura, architectura, musica omnibus Orbis terrarum nationibus praestiterunt: quae actuosa semper, auditorum mentes in res longe dissitas et remotas vi similitudinum transfert: unde Itali post Hispanos acutissimi nationum: quae in genere dicendi ornato et amplo, nempe Herodoteo, Liviano, Ciceronianoque Guicciardinios, in grandi ac vehementi, sive Thucydideo, Demosthenico ac Sallustiano alios, in Attica elegantia Buccacios; in novo Lyricorum genere Petrarchas; qui fabularum granditate, et locutionis facilitate Homerum referunt, Ariostos; qui majestate senten-

tiarum, et divinis numeris Virgilium exprimunt, Torquatos numerat, et recenset; linguam, quibus partibus potissimum beatissima est, non excolemus? Igitur qui neque in Physicum, neque in Mechanicum eruditur; sed ad Rempublicam, vel Foro, vel Senatui, vel sacris concionibus instituitur; in hisce studiis, qua methodo traduntur, nec puer, nec diu immoretur: Geometriam per formas ad ingeniosam rationem addiscat: Topicam excolat: et de natura, de homine, de republica libero ac nitidiori disserendi genere in utranque disputet partem; ut quod probabilius, verisimiliusque in rebus sit, amplectatur: ut ne in summa nostri sint scientiores antiquis, et nobis sapientiores antiqui: nostri veriores antiquis, et nobis eloquentiores antiqui: sed ita sapientia, eloquentia aequemus, ut scientia superamus antiquos.

De relatione poësis cum methodo geometrica, philosophia et nova physicae scientia.

De re autem Poëtica nihil singillatim disserui: quia poëticus instinctus Dei Optimi Maximi donum est, nec ullis instrumentis parari potest: quia tamen, qui ea facultate divinitus afflati sunt, si eam ipsam literarum studiis exornare velint, ut omnium studiorum florem quendam excolant, necesse est; de eadem extra ordinem quidem, non tamen sine omni ordine, quae nostri argumenti sunt, disseramus. Criticam nostri temporis Poëticae obesse diximus, sub eo temperamento, si pueris tradatur: nam iis et phantasiam obcoecat, et memoriam obruit: et Poëtae optimi phantastici sunt; et peculiare eorum numen Memoria, ejusque soboles Musae. Sed si adolescentes, utraque mentis facultate firmati, eam artem edoceantur, eam Poëticae rei conferre putem: quia Poëtae ad verum in idea, sive ex genere, ut paullo inferius dicemus, spectant. Et methodus geometrica quamplurimum ad confingenda mendacia poëtica conducit: nempe ut tales per omnem fabulae tractum perpetuo gerantur personae, quales semel principio inductae sunt: quam artem Homerus omnium princeps, ut tradit Aristoteles, docuit: et, ut idem philosophus animadvertit, sunt quidam a consequente paralogismi: ut, Deadalus volat, si alatus est. Quare ea recte confingere nequeunt, nisi qui satis recte norint alia aliis attexere, ut a primis secunda, a secundis porro tertia consequi natura videantur. Quamobrem acute, neque citra verum quis dixerit: ejusmodi mendacia eos invenire tantum posse, qui vera philosophiae optime sciunt. Id egregie praestant Geometrae, qui ex falsis praemissis et datis suae vi methodi a consequenti vera conficiunt. Et finem

quoque, qui hodie maxime celebratur, nempe verum in idea, sive ex genere, in re Poëtica adprime utilem arbitror. Neque enim in ea sum sententia, Poëtas falsis praecipue delectari: quin affirmare audeam, eos aeque ac philosophos ex instituto vera sequi. Nam Poëta delectando docet, quae severe Philosophus: uterque docet officia: uterque mores hominum describit: uterque ad virtutes excitat, et a vitiis abducit sed Philosophus, quia cum eruditis rem habet, id disserit ex genere; Poëta vero, quia cum vulgo agit, sublimibus personarum, quas fingit, factis, dictisque, tanquam exemplis quodammodo excogitatis persuadet. Quamobrem Poëtae recedunt a formis veri quotidianis, ut excellentiorem quandam veri speciem affingant; et naturam incertam deserunt, ut naturam constantem sequantur; atque adeo falsa sequuntur, ut sint quodammodo veriores. Rigor hic humanarum actionum, ut quis in omnibus, et per omnia sibi constet, optime a Stoicis, quibus Recentiores respondere videntur, docebatur. Unde ii merito suae Stoicae sectae principem asserebant Homerum, qui Aristoteli princeps poëticorum mendaciorum est artifex. Quapropter per quas ipsas caussas nostrum studiorum finem prudentiae civili obesse docui; eum Poëticae conducere judicarim. Nam prudentia in humanis actionibus vestigat verum uti est, etiam ab imprudentia, ignorantia, libidine, necessitate, fortuna: Poësis tantum ad id verum spectat, uti natura et consilio esse debet. Et recentiorem Physicam rei Poëticae commodam esse existimarem: nam Poëtae phrases bona ex parte usurpant, quibus naturales rerum caussas explicant; sive in dictionis poëticae admirationem, sive in antiquae possessionis argumentum: quod antiquissimi Poëtarum physici fuerint. Unde illa *sanguine cretus*, pro genito: *abire in auras*, pro mori: *ignis circa praecordia fervens*, pro febri: *concretus in aëre vapor*, pro nube: *excussus nubibus ignis*, pro fulmine: *terrae umbrae*, pro nocte; omnes temporis partes Astronomorum definitionibus descriptae; et metonymia caussae pro effectu apud easdem tantopere celebrata. Igitur quando recentior Physica sensibiliores caussarum imagines a Mechanica potissimum, qua utitur, tanquam instrumento, describit; ea commodius Poëtas novarum genere locutionum instrueret.

Characteres Ethicae et Christianae Religionis.

Credo equidem, vos haudquaquam miratos esse, quod instrumenta scientiarum omnia persecutus, nulla de Christiana Theologia verba fecerim: neque enim existimavi,

vos expectaturos, ut ego deterrimo comparationis genere vera cum falsis, divina cum humanis, Christum cum Lycurgo, vel Numa compararem. Sed ut breviter, quantum ab Ethnicis in hac studiorum parte peccatum sit, accipiatis; illud animadvertere licet, apud eos multas, varias incertissimasque fuisse de Deorum natura opiniones: et qui Rebuspublicis praeerant, philosophos de rebus divinis opposita disserere aequo animo patiebantur: et tantum impietatis animadvertebant in eos, qui Deos esse negarent: fortasse rati, cetera philosophorum placita vulgi captum, in quod potissimum religio erat inculcanda, superare. Et Poëtas quoque de Deorum natura, eorumque potestate in fabularum admirationem nova comminisci sinebant: nam id ipsum ad religionem pertinere arbitrabantur; quo major de suorum Numinum potentia in vulgi animos opinio induceretur. In sacrificiis vero, auguriis, auspiciisque, quia iis rebus maxime publicum religionis usum posuerunt; quo augustiora et venerabiliora essent, coeremonias Deorum quammaxime certas solemnesque esse voluerunt. Quare solas coeremonias pollutas, et spretas auspiciorum religiones, et novas divinandi artes vindicarunt, ac ulti sunt. Neque Christianos, quod suos Deos non crederent, sed quod non adorarent, persequebantur. Sed quid stultius, quid ineptius, quam jubere per coeremonias certas incerta adorare Numina? At Christiana Religio dogmata de Dei Optimi Maximi natura, divinisque mysteriis, quamcertissima docet: unde ritus et coeremoniae sunt merito certae. Quare nova scientia apud nos divinitus nata est, quae divinos ejus veri fontes aperit, sacros libros, et traditionem, et Theologia Dogmatica nuncupatur. Itaque ubi olim lex XII Tabularum a coeremoniarum capite incipiebat: Deos caste adeunto; Justinianeus Codex a Titulo *de Summa Trinitate et Fide Catholica* inauspicatur. Ejus autem doctrinae optima methodo, quasi rivulus effluit alia Theologia, quae Moralis dicitur, et de finibus bonorum, de virtutibus, officiisque ad Christianam religionem accommodate praecepta consignat. Quae de Deo scientia, quae coeremoniarum castitas, quae morum doctrina tanta veritate, tanta dignitate, tanta virtute praestant: ut Christiana Religio, non ut aliae vi et armis, quibus gentes delerent; sed virtutibus, et cruciatuum constantia in duas saeculi sapientissimas gentes, Graecos, Romanosque, et in potentissimum Orbis terrarum Imperium sese insinuarit: atque eae cum suo imperio, cum sua doctrina in Chri-

stianum nomen sponte sua concesserunt; nec tamen eorum religionis ac philosophiae monumenta deleta sunt: divino certe consilio, ut in omne aevum utraque ad exemplum collata, illa humana, nostra prorsus divina videretur.

Scientiarum adjumenta.

De Artibus ad quas componi student res quibus prudentia moderatur.

Hactenus de scientiarum instrumentis; nunc de nostrae Studiorum Rationis adjumentis disseramus. Et quod de multis rerum argumentis, quae a prudentia sunt, artes redactas habeamus, vereor, ne damno potius nostrae Studiorum Rationis, quam lucro apponi necesse sit. Nam de iis rebus, quibus prudentia moderatur, artes, si multae, nullae; sin modicae, multae sunt. Qui enim omnia prudentiae in artem redigere conantur, principio inanem insumunt operam: quia prudentia ex rerum circumstantiis, quae infinitae sunt, sua capit consilia: quare omnis earum comprehensio, quam amplissima nunquam est satis. Deinde consuefaciunt auditores, ut communibus praeceptis adhaerescant: quo nihil in actu rerum inutilius experimur. Quamobrem ut usui sint artes, quae prudentia constant, uti Oratoria, Poëtica, Historica, Deorum Compitalium instar sint; et tantum demonstrent, quo, et qua sit eundum: nempe per philosophiam ad ipsius optimae contemplationem Naturae. Quum enim una excolebatur Philosophia, sive adeo una optima spectabatur natura; maximi in quoque istarum artium genere scriptores apud Graecos, Latinos et nostros floruerunt: artibus autem apud quosque eorum excultis, non perinde clari extiterunt. Exequamini, quaeso, de singulis rationem; et me nihil falsi dixisse invenietis. Quapropter qui artes ac disciplinas, quae nedum omnes, sed cunctae in philosophiae gremio continebantur, et ab ea, et inter se ipsas diviserunt; mihi Tyrannorum similes fuisse videntur, qui amplissima opulentissimaque ac frequentissima hostium urbe potiti, quo tuti porro ab ea sint, urbem delent, et cives per pagos longe dissitos dissipant: ut ne ultra suae urbis magnificentia et opibus, suorumque numero freti spiritus, animosque efferre, neve conspirare, et alii aliis auxilio esse possint.

Animadversiones in interiorem Historiam Jurisprudentiae latinae.

Id ipsum speciatim nostra Jurisprudentia confirmemus, quae, quia Graecis ignota et priscis Romanis prorsus alia fuit; quaedam praecipua, quae hac in re insunt, et nostri argumenti sunt, dicere necesse est. Quatuor priores tituli primi Pandectarum libri, quibus, quae dicunt Graeci Priora, absolvuntur, sive doctrina de Jurisprudentiae natura, ejusque fine, justitia, argumento nempe jure, seu justo, de

legum caussis virtutibusque, et de earum interpretandarum ratione, quantula ejus ingentis operis pars est? et tamen omnem Jurisprudentiae Artem expediunt. Quanquam quid hoc verbi est Ars prudentiae, cujus una ars est Philosophia? Nam si cum auctore *Methodi Juris Civilis* satis docto eleganter loqui velimus, *Priora* philosophiam Juris continent; reliquum totum corpus historiam; ego vero praeterea et ingentem generis judicialis Topicam continere affirmarim. Nam quid est, quod immensa librorum de Jure mole cum nobis sit, tum post Edictum Perpetuum Romanis fuerit, de quo Romanis antea admodum pauci, Graecis omnino nulli? Quia apud Graecos Philosophi Juris philosophiam, nempe doctrinam de Republica, de justitia, legibusque tradebant: qui Pragmatici dicebantur, leges Oratoribus ministrabant: Oratores autem in caussis ex facto ipso aequi argumenta inveniebant. Quare, cum apud Graecos Jurisprudentia, et Philosophorum scientia, et Pragmaticorum de legibus historia, et Oratorum facultate contineretur; apud eosdem de philosophia innumeri, orationum quamplurimi, nulli autem de jure libri erant. Philosophi autem Romanorum ipsi erant Jurisconsulti, ut qui in una legum peritia omnem sapientiam posuerunt, sive sapientiam, heroicorum temporum meram conservarunt: etenim

> . . . . Fuit haec sapientia quondam,
> Publica privatis secernere, sacra profanis,
> Concubitu prohibere vago, dare jura maritis,
> Oppida moliri, et leges incidere ligno.

Quare eadem definitione Romani Jurisprudentiam, qua Graeci Sapientiam *divinarum, humanarumque rerum notitiam* definiebant. Cum autem ea sapientia justitia et civili prudentia tota ferme constet; doctrinam de Republica et de justitia multo rectius, quam Graeci, non disserendo, sed ipso usu Reipublicae perdiscebant. Itaque *veram*, non *simulatam philosophiam* sectantes (nam de his temporibus verba Jurisconsulti verius dici possunt), in iis virtutibus prius publica persancte obeundo munia, magistratus nempe, et imperia se firmabant: senes tandem aetate earundem virtutum compote ad Jurisprudentiam animum, tanquam ad honestissimum vitae portum appellebant. Sed et ipsa Jurisprudentia Patricii, tanquam *arcano potentiae* utebantur. Cum enim tres essent Romanorum civium ordines, Plebs, Eques, Senatus; nec Patricii ullum in ea ordinem facerent: nulla certa eorum ratio habebatur, nisi

arte aliqua ullum sibi in Republica potentiae gradum adstruerent. Igitur cum jus triplex, sacrum, publicum, privatumque; et in sacro jus augurium, in publico foeciale, in privato autem actionum formulae continerentur; ut Patricii comitia, quae auspicato haberi necesse erat, ut bella, paces, foedera, et, ut judicia in partem aliquam sua haberent in manu, eo consilio usi sunt: ut nemo Jurisconsultus haberetur, quin haec tria nosset jura: unde Jurisprudentiam, *divinarum, humanarumque rerum notitiam* definierunt. Ea autem tria jura non norant, nisi qui ex Pontificum, Augurumve Collegiis essent: cumque in ea nisi nobilissimi viri cooptarentur; uni Patricii Jurisprudentiam, veluti mysteria quaedam custodiebant. Neque post Tiberium Coruncanium, qui omnium primus jus Romae professus est, ea, nisi nobilissimorum filiis virorum, tanquam sacra, tradebatur. Et quo hoc suum potentiae arcanum legum sanctitate sanctius facerent; verba legum sanctissime custodiebant: quo autem magis venerandam speciem praeseferrent, actionum formulas quam maxime certas, solemnesque esse accurabant: et quo denique plebem magis celatam haberent, per notas scribebant, non perscribebant. Et sapientissimi Romanorum id iis arcanum aequo animo dissimulabant: qui e Republica censebant, ut nobiles, qui in Republica ad bellicam virtutem sunt necessarii, justitiae studiis magis, quam injuriis et insolentia possent: et una opera populus juris religiosissimus esset. Nam illa Respublica beatissima, in qua legum, tanquam ignoti Numinis religio cives teneat. Ita namque disciplina urbana non minori aequabilitate et constantia custoditur, quam militaris: per quam nefas militi caussam imperii requirere: et unae ejus partes id alacrem expectare, impigrum exequi. Hinc jus in Republica libera rigidissimum erat: Praetor merus *juris civilis custos:* omnes contractus stipulationibus firmabantur: numerationes omnes sive ad obligandum, sive ad solvendum, apud mesnas argentarias nominibus fiebant: ubi actiones deerant, sponsionibus in judicio certabatur: si qui ex bona fide boni cum bonis bene agere, et aequum facere vellent, non judiciis, sed arbitriis disceptabant: in quibus non juris regnabat necessitas, sed officii pudor obsequebatur: et si quos ob meritum lege eximi, vel ob crimen nova poena puniri oportebat; lex XII Tabb., quam hoc merito Tacitus, ut conjicio, *finem aequi juris* laudat; nihil crescebat, decrescebatve: sed singulares leges, seu privilegia in eos irrogabantur:

nisi res tam calida et subita nimis foret, ut extra ordinem de ea decerni necesse esset. Ita leges ubique rigebant; adeo ut, si nedum privatorum utilitas, sed ipsa Respublica aliquid contra leges recipi suaderet; id Jurisconsulti fictionibus et commentis quibusdam juris expediebant; ne jus quicquam demutaretur. Ex quo genere sunt postliminii, legisque Corneliae, aliaeque fictiones, et imaginariae in emancipationibus testamentisque venditiones. Ad quae si quis animum recte advertat, juris fictiones nihil aliud, nisi priscae Jurisprudentiae productiones, et exceptiones legum fuisse comperiat: quibus prisci Jurisconsulti, non, ut nostri, leges ad facta, sed ad leges facta accommodabant. Atque in eo omnis priscae Jurisprudentiae laus posita erat, nempe aliquod ejusmodi consilium comminisci; quo et leges integrae essent, et publicae utilitati consuleretur. Cum igitur per ea, quae memoravimus, soli Patricii Jurisprudentiam, Oratoriam autem novi quoque homines, et obscuro loco nati profiterentur; iidem Jurisconsulti et juris philosophiam docti erant, et legum tenebant historiam; et, nisi ipsimet caussas legitimas susciperent defendendas, consulentibus de jure reddebant, quae porrò deferrent ad Oratores, oracula: ubi vero ipsi quoque ad caussas legitimas agendas in Forum Oratores descenderent; quia verba ad jus, voluntas ad aequum spectat; in caussis legitimis, quae ex scripto et voluntate constarent; utrique pro suo instituto, Jurisconsulti jus, summi Oratores aequum defendebant: nam quia juris summa sanctitas erat, aequum in judiciis, nisi summa eloquentia obtineri non poterat: atque his de caussis in Republica libera triplicis juris una Prudentia: quae definiebatur *divinarum, humanarumque rerum notitia; justi et injusti scientia;* ut *humanis rebus* publicae et privatae continerentur; et appellatione *justi*, quicquid legibus diserte cautum esset, acciperetur. Jurisprudentia et Oratoria ex Reipublicae instituto divisae: et Jurisconsulti, si Oratoriam quoque profiterentur, ipsi verba legum; Oratores modo verba, modo mentem; sed verba etiam mediocres, mentem nonnisi eloquentissimi defendebant; et pauci admodum de jure libri: nec quis unus, nisi furtim, in publicum editus. At, commutata in Principatum Republica, Romani Principes uti principio jus Comitiorum a Populo ad Senatum transtulerant; ita mox omnes de bello, pace, foederibus, aliasque de republica deliberationes, et militiae, potentiaeque arcana intra *sacra domus* coërcuerunt. Eam enim esse *imperandi conditionem*

Liviae, Crispus dicebat, *ut non aliter ratio constet, quam si uni reddatur:* quae *Jurisconsulti* illa *lex Regia* est, quam non Populi Romani voluntas jussit, sed ab eo Reipublicae necessitas expressit; ut *cuncta discordiis civilibus fessa* Augustus, *nomine Principis sub imperium acciperet*; manu vero Regia gubernaret. Sed, ut iidem Romani Principes nobilibus aliquo pacto, et Senatui satisfacerent; et memores, Optimatium factionem firmando Principatui fuisse adversatam; haec iis *potentiae simulacra* objecerunt. Senatui quidem concesserunt, ut de privatis rebus, ad *Principum* tamen *orationes* conderent jura. At eae orationes in speciem Consulum relationes videbantur: re quidem ipsa, sententiae Principum erant, cum *praerogativa suffragii;* ut ne quid Senatus de jure privato, nisi quod Princeps vellet, et in quam sententiam vellet, consuleret. Quamobrem dum firmaretur Principatus, ipsi; constabilitis autem rebus, per Quaestores Candidatos recitarunt. Nobilibus vero non promiscue quibusvis, sed tantum obsequii explorati jus dederunt publice respondendi, multo in speciem majori, quam antea auctoritate; sed ita tamen, ut in ea duntaxat caussa, de qua consulerentur, jus facerent. Et ut id ipsum quoque potentiae simulacrum iis attenuarent; ipsi autem vera potentia, nempe plebis studiis, et favore multitudinis firmarentur; Praetoribus permiserunt, ut, ubi leges asperiores cum privatis essent, aequitate lenirent; ubi deessent, per benignitatem supplerent: non tamen ita, ut leges ipsas immutarent, sed sub quadam religionis specie eas, sua virtute, sive effectu per aliquam fictionem, ad liberae Jurisprudentiae exemplum, ut in bonorum possessionibus, et actionibus rescissoriis factum videmus, frustrarentur. Atque ita Praetores, et juris civilis custodes, et aequitatis naturalis ministri facti sunt: nam in caussis, in quas diserta legum verba dirigebantur, directas; iis vero, in quibus legum verba vel dubia essent, vel deessent, utiles accommodabant actiones. Eoque pacto sub Principatu, ante tamen Edictum Perpetuum, jam non omnino eadem Jurisprudentia: nam *humanarum rerum* acceptione solae *res privatae* continebantur: quia jus publicum a privato secretum est; unde philosophia juris infirmari coepit: adhuc tamen erat *Scientia justi:* sed quae aequitate praetoria sensim elidebatur: et adhuc pauci de jure libri, quia adhuc Jurisprudentes ex instituto juris rigorem profitebantur: et ad solos Oratores aequum defendendum deferebatur. Sed postquam sub Hadriano Edi-

ctum Perpetuum omnis aequitatis plenissimum prodiit; et pubice cautum, ut quemadmodum prius a XII Tabb., ita deinde ab Edicto Perpetuo in Jurisprudentia istituerentur; lex XII Tabb. non ultra fuit norma Romani juris: Senatui, Praetoribus ac Jurisconsultis condendi juris potestas attenuata. Nam non ultra Senatusconsulta accommodata ad legem XII Tabb. celebrari: nec Praetores ultra ad eandem apposite Edicta perpetuae jurisdictionis caussa proponere: Romani Principes suis Rescriptis, naturalem sequuti aequitatem, nova jura constituere, et juris dubia decidere. Unde chronologia Constitutionum Principalium ab eodem Hadriano sumit initium. Atque his de caussis Jurisprudentia ex *Scientia justi, Ars aequi* facta est: et Jurisconsulti ex istituto aequi momenta in caussis invenire, et de jure privato innumeros libros scribere. Sed quia formulae adhuc vigebant, adhuc Oratores ad aequum defendendum in Foro versabantur: sed ita, ut quantum aequitas naturalis invalescebat, tantum Forensis eloquentia silesceret. Sed postquam Constantinus, formulis actionum sublatis, omnia judicia extraordinaria esse jussit; Jurisprudentiae arcanum omnibus vulgatum est: et haec quoque potentiae persona Patriciis detracta: et ignobiles quoque Jurisprudentiam vulgo profiteri; publicaeque de Jurisprudentia Academiae Romae, Constantinopoli, ac Beryti fundatae: ac Theodosius et Valentinianus e Republica constituerunt, ut ne quis vel publicus Antecessor jura privatim profiteretur; et jus civile non ultra religione aliqua, nec ullis commentis, sed aperte, ubi aequitas aliud suaderet, non tantum a Principibus, sed a Judicibus quoque perruptum est: et aequitas in omnibus et per omnia in judiciis regnare: et Praetor *viva juris civilis* vox, omnis privati juris, uti hodie quivis noster judex, absolutissimus arbiter. Quare quando olim multa judicia, pauca arbitria; quia multi injusti, pauci homines aequi; hodie omnia sunt arbitria: in quibus tamen aequitatis officium abiit in juris necessitatem. Ad haec cum idem Constantinus in Christianam Religionem venisset, in qua *divinarum rerum scientia* penes Ecclesiae Patres est; Jurisprudentia *privatarum duntaxat rerum notitia* evasit: nec ulterius *scientia justi;* ut hodie *verba legum tenere Jurisprudentis non sit.* Et quia aequitas naturalis in judiciis potentissima facta est, eloquentia Forensis prorsus obmutuit; ac Jurisprudentia sua librorum mole coepit laborare. Itaque eleganter dicere possis, et vere, Jurisconsultos no-

stros in caussis veris Oratorum, in fictis Declamatorum invasisse possessiones: uti Jacobus Cujacius de se diserte profitetur: quod, si quando ei caussae deessent verae, in quaestionibus scholasticis Declamatorum exercebatur. Quam caussam inter alias *corruptae eloquentiae* gravissimus quisquis ejus libelli sit Author, non numerat: fortasse, quia hoc malum sub ea tempora oriri incipiebat: et mala sub ipsis nascendi initiis difficillime sentiuntur, et vel prudentissimos fallunt. Sed, ut ad rem, eo, quo narravimus pacto res Jurisprudentiae Romanae commutatae. Jurisprudentia prius rigida, arcanum erat potentiae Patriciorum adversum Plebem: deinde benigna arcanum fuit Romanorum Principum adversus Patricios. Quare Reipublicae liberae interfuit, eam non vulgari: postea interfuit Principum, non esse celatam. Prius publici juris omnes gnari; privatum arcanum erat: deinde publicum arcanum; privatum omnibus palam factum. Olim docebantur prius juris publici prudentiam; deinde transibant ad respondendum de privato: hodie in privata jurisprudentia spectati ad consulendum de republica transeunt. Triplicis juris una olim prudentia; nunc triplex, sacra, publica et privata. Et haec ipsa privata olim ad genera, hodie ad species magis spectat. Quare leges olim de iis quae ut plurimum accidunt; nunc de minutissimis factis conceptae sunt: ac proinde olim paucae leges, innumera privilegia; hodie leges ita minutae, ut innumera privilegia esse videantur. Igitur merito prius erat *Scientia justi;* hodie est *Ars aequi:* hoc est prius universalis et rigida; hodie particularis et flexilis: nam scientiae severae, nec quicquam declinant; artes autem commodae et morigerae sunt. Indidem prius facta aequa injusta erant, nisi ad jus fictionibus traherentur: hodie jura injusta sunt, nisi benigna interpretatione ad facta accommodentur. Itaque olim tota Jurisprudentiae laus erat, ut commentis quibusdam facta aequa evaderent legibus quoque justa: hodie, ut leges justae benignis interpretationibus sint, etiam factis aequae. Unde Jurisprudentes olim ex instituto tuebantur verba; hodie ex instituto defendunt mentem: et in quaestionibus legitimis Jurisconsulti olim verba, Oratores mentem legum patrocinabantur: hodie Jurisconsulti Oratorum funguntur munere. Et quia leges certae, facta infinita; et jus ad leges, facta ad aequum spectant; olim pauci, hodie innumeri de jure libri. Et in summa, mutato Jurisprudentiae arcano cum mutata Republica, mu-

Comparatio antiquae et novae Jurisprudentiae.

tatae leges, mutata Jurisprudentia, Jurisconsulti alii, alii Oratores, alii Magistratus, alia Judicia: et nos nova arte, et novo librorum genere supra Graecos et priscos Romanos aucti sumus. Atque ex hac arcana Jurisprudentiae Romanorum historia, quam Arnoldum Clapmarium in lib. *de Arcanis Rerumpublicarum*, diligentissimum alioqui ejusmodi rerum in Romana Republica observatorem, effugisse miror; et ex iis, quae de antiquorum Jurisprudentia memoravimus, haec nostrae Jurisprudentiae addiscendae rationem commoda, incommodaque sequuntur.

Commoda incommodaque nostrae Jurisprudentiae.

Commodum quidem est, quod Jurisprudentia, quae apud Graecos in Philosophorum scientiam, Pragmaticorum de legibus historiam, et Oratorum facultatem dividebatur; et Romanis, ante Edictum Perpetuum, inter Jurisconsultos et Oratores partita erat; hodie in unam doctrinam coaluerit. Quare nostra Studiorum Ratio Graecae et priscae Romanae praestat: tum, quod plus vident, quae jura pro caussa, et ad caussam faciant, qui in Juris Topica sunt exerciti, quam qui, ut Pragmatici Graeci, solam legum historiam tenent; tum, quod acrius factorum circumstantias utiles ad vincendum advertunt, qui Jurisprudentiae gnari sunt, ac proinde rectius caussas constituunt, quam qui sunt meri Oratores. Sed hoc commodum illud incommodi habet admixtum; quod, ut hodie Jurisprudentia ab Eloquentia integrior est, ita a Philosophia infirmior. Nam ut Jurisconsulti hodie leges tragica oratione non vincunt, ut saepe Oratores vincebant, ita scientiam rerumpublicarum legibus ordinandarum, conservandarumque, quae doctrina, ut mater omnis Jurisprudentiae est, ita prior tradi deberet, non docent, uti docebant philosophi, et ipso usu reipublicae perdiscebant Romani. Deinde commodo dandum, non multa hodie eloquentia opus esse, ut in juris quaestionibus aequum obtineatur: nam sat est, simplici via in caussis argumenta aequi ex facto invenisse, ut leges non pro verbis, sed ex mente ad facta accommodentur. Quare ubi olim M. Crassum Oratorem summum adire opus fuit, qui patrocinium aequitatis, et defensionem voluntatis mortuorum in caussa M. Curii adversus Mucium Scaevolam, qui jus propugnabat, susciperet; hodie quivis rusticus, momentis aequi indiserte et incondite demonstratis, obtineret. Sed minor sanctitas legum: nam qui quid lege excipere studet, et legem vitii notat; et legislatorem imprudentiae coarguit; et legum tandem auctoritatem affligit: nam saepe leges vitiis, seu

exceptionibus labefactatae, vix tandem inveniunt, ubi vindicentur. Quare sapientissimo consilio Agesilaus Spartanam juventutem, Reipublicae florem et robur, in summa militum egestate, ne lege quidem alia lata, servare voluit; ut ne lex, quae eos damnabat, quicquam relaxaretur: sed eam ex die postero ejus, quo ea caussa agebatur, valere jussit. Cui Spartani Regis commento priscae Romanorum Jurisprudentiae fictiones perquam apte respondent. Et commodis rescribendum, nostros Jurisconsultos magis aequitati studere, quam stricto juri: quo benignius agatur cum privatis. At prisci Romani erant juris rigidiores cum majori utilitate Reipublicae. Nam juris rigorem in uno experiri, id est caeteris legum reverentiam incutere. Itaque M. Attilius Regulus, quanquam in caussa de permutandis captivis is unus pro omnibus maximum esset aequitatis momentum; ne tamen juri quicquam derogaretur; illa, quae omnes norunt, et fidei in hostes, et pietatis in patriam, et constantiae rara ac praeclara dedit per summam, nec unquam interituram sapientiae gloriam, exempla. Commode quoque a jure privato hodie ad publicum tractandum transeunt; ut spectentur in re, ubi si quid peccent, minimum laedatur Respublica. At enim apud priscos Romanos, quia legum omnium regina Salus Publica est, et mater omnis aequi boni Utilitas Communis agnoscitur; jus publicum magistratibus et imperiis edocebantur prius, deinde Jurisprudentiam privatam profitebantur. Tandem commodo verti debet, Jurisconsulti et Oratoris munia apud nostros etiam in caussis, quae facto constant, unita, quae Romanis priscis divisa erant. Quare et in caussis facti graviores, et in illis juris possumus esse copiosiores. Sed huic commodo illud incommodum referatur: quod triplicis juris una olim prudentia, in tres nunc distracta: et sacrum privatumque, quae olim jura ex publico defluebant, et a jure publico, et inter se scissa sunt: ut Theologi, et Canonistae Sacrum, qui sunt a sanctioribus Principum consiliis jus publicum; Jurisconsulti solum privatum tractent. Sed illud incommodum, nescio, an ullo commodo rependi possit: quod cum aequitas ex factis spectetur, et facta infinita, et in iis quamplurima levissima sint; leges quoque innumeras, et levissimis de rebus maxima ex parte conceptas habeamus. Atqui nec innumerae servari omnes possunt: et de levibus rebus jussae, facile, ut fit, contemnuntur: et leves contemptae gravissimis quoque detrahunt sanctitatem.

Quare Alphonsus Congi Rex, cum ingens Lusitanarum legum volumen legisset, quanquam barbarus, sapienter tamen eam minutam diligentiam irridens, quosdam Lusitanos, qui apud eum peregre erant, *quaenam poena apud eos domi in eum sancita esset, qui pede terram tetigisset*, interrogavit. Sed priscis Romanis leges admodum paucae, et gravissimis dontaxat de rebus rogatae erant: ut capita legis XII Tabb., quae *fons omnis Romani juris* dicta est, omnia exiguo libello continerentur; et a Romanis pueris, ad morum institutionem memoriae mandarentur. Nisi quis hoc incommodum privilegiis, seu legibus singularibus Romanorum compensare velit: quae, ut Tacitus graviter advertit, *etsi aliquando in maleficos ex delicto, saepius tamen ex dissentione ordinum, et apiscendi inclytos honores, aut pellendi claros viros, aliaque ob prava per vim latae sunt.* Sed id me vetat, hanc compensationis conditionem accipere: quia privilegia ab aliis contemni nedum poterant, sed debebant: nam in exemplum non trahebantur; at nostrae minutae leges in consequentiam producuntur.

Quid spectare debeant Jurisprudentes.

His, quae enumeravimus, commodis quidem fruimur: incommoda nondum vitavimus. Nam Accursius, et qui acutissimi homines, et solertissimi aequitatis indagatores eum secuti sunt, leges Romanas pro nostris temporibus sapientissime sunt quidem interpretati: nam ex minutissimis, et omni nostrae rei privatae inutilissimis legibus, quaedam justi genera in respondendo et judicando apprime necessaria confecerunt; ut eorum, quae dicuntur *legum summae*, generales de jure privato leges sapientissime conceptae videantur. Quare elogium et verum et grave ab Hugone Grotio meruerunt: *ut saepe optimi sint condendi juris auctores, etiam tunc, cum mali sunt interpretes.* Sed hoc Decemvirorum dissimiles, quod illi Graecorum leges ad Romanam Rempublicam praecipue, Accursiani Romanas ad nostras res privatas accommodarunt. Praeterea cum iidem in legum commentariis iterum innumeras factorum species confingant; Jurisprudentiam iterum in minutae diligentiae, quae diximus, mala conjiciunt. Extitit deinde in Italia Andreas Alciatus, quem deinde Galli summa cum laude sectati sunt; qui, sicut antiquae Jurisconsultorum sectae ab ipsis auctoribus habuere vocabula; ii itidem Alciatiani appellari deberent; et Latinae Graecaeque linguae peritia, historiarumque Romanarum eruditione suam Romano Juri luculentiam restituerunt. At ii potius leges Romanis suas reddiderunt, quam ad

nos nostris Rebuspublicis aptas apportaverunt. Quare in hac ipsa sua de jure privato prudentia, ut de privatis nostri temporis controversiis respondeant, vel decidant, Accursianos evolvunt, et ab iis aequi argumenta mutuantur. Igitur quando leges pro Reipublicae institutis condere et interpretari necesse est; principio Regni constitutionem, seu *legem* illam *Regiam*, quae lata quidem non est, sed cum Romano Principatu nata, spectari, et doctrinam de Republica Monarchia optime Jurisprudentem tenere oportet. Deinde omnia pro Regni natura ad *civilem* ordinare *aequitatem*, quae Italis *giusta ragione di Stato* appellatur; et unis Rerumpublicarum prudentibus gnara: quae et ipsa aequitas naturalis, et quidem amplior est; utpote quam non privata utilitas, sed commune bonum suadeat: sed quia id nec praesens, nec peculiare est; vulgus qui non videt, nisi ante pedes posita, et particularium duntaxat intelligens, ignorat. Ad haec statuat, ea aequitatis civilis consilia optima esse, quae aequitatem naturalem quoque praeseferant: his illa proxima, quae etsi, uti a Justiniano *usucapio* dicitur, *impia praesidia* videantur; tamen privato damno utilitatem publicam longe afferant ampliorem: postrema esse quae et civibus bono sint, neque Reipublicae obsint. Nam quae civibus prosunt, Reipublicae nocent, aequitatis naturalis, non civilis consilia sunt: quae vero et cives, et Rempublicam damno afficiunt, non consilia Principatus, sed *dominationis flagitia* dicuntur, quibus mali Principes jus, fasque proculcant: et prius Regnum, tandem seipsos perdunt. Denique Principatus Romani originem, stabilimen, formam, auctum, statum, interitum contempletur, et ea omnia cum nostri temporis Regno componat; ut, an eaedem publicae utilitates consequantur, dispiciat. Tum, quanque definitionem ad Regni vim et naturam referat; et cujusque Romani juris publicam aliquam caussam, quae necessario omnibus subest, vestiget; et quae jura privata ex caussa condita sunt, quae nostro Regno prosit, producat; quae non obsit, permittat; quae noceat, coarctet. Quid est Justitia? constans communis utilitatis cura. Quid Jurisprudentia? optimi Regni notitia. Quid Jus? Ars tuendae publicae utilitatis. Quid Jus, sive Justum? utile. Quid Jus Naturale? utile cujusque. Quid Jus gentium? utile Nationum. Quid Jus Civile? utile Civitatis. Qui fontes juris? et cur jus naturae natum? ut homo quoquo modo vivat. Cur jus gentium introductum? ut homo tuto et facile vivat.

Cur jus civile constitutum? ut homo feliciter, beateque vivat. Quae summa lex, quam semper in aliis interpretandis sequi debemus? Regni amplitudo, Principis salus, gloria utriusque. Cur leges Furia Caninia, Ælia abrogatae? Cur sublatum jus Latinae et dedititiae libertatis? Cur omnes manumissi liberti Romani facti? ut Romani ingenui obsequio Principis firmarentur. Cur dominorum saevitia in servos coërcita? ut ne porro foras erumpant, et audeant Principis potentiam attentare. Cur peculia filiisfamilias patrimonii jure permissa? ut mulcta quoque a delinquendo deterreantur. Cur legitimationes institutae? ut Patriciorum ferocia mansuesceret. Cur dominium ex jure Quiritium, et jus bonorum; usucapio in Italia, et longi temporis possessio in Provinciis olim distincta, nunc confusa? Cur omnes Imperio Romano subjecti Civitate Romana donati? An quo sanctius fieret arcanum, posse a Provinciis Imperatorem Romanum eligi? An, quod verius, ut omnium aeque interesset, Imperium Romanum stare? Cur donationes insinuandae? ne quis largitionibus turbida agitet. Cur aucta militum privilegia? quo studeant magis potentiae Principis. Cur fideicommissorum pudor abiit in juris necessitatem? ut socii Populi Romani, successionibus Romanorum antea prohibiti, Romano Principe laetarentur. Cur adgnatorum et cognatorum in successionibus sublata discrimina? ne qui antiqua et perpetua potentiae, opumque laude ferocirent. Cur poenae exasperatae? quia, cum Princeps mortalis sit, acriori leges custodia indigent. Haec ego innatantia animadverti, ut hujus Jurisprudentiae usus, et commoda digitum ostendens demonstrarem: et ne per exempla utilitates hujus rationis singulas explicem, quod nostrae Dissertationis institutum non patitur; per transennam, ut ajunt, indicaverim cunctas. Videtis Jurisprudentiam rigidam crescentis Reipublicae, mitem et laxam decrescentis Imperii fuisse. Haec enim principio consilium fuit, quo Principatus Romanus invalesceret: deinde remedium, ut labascens consisteret: tandem malum, quo rueret. Nam sublato adgnatorum, cognatorumque discrimine, et jure gentilitatis extincto; e familiis patriciis et res effugit, et nomen evanuit, et virtus est resoluta. Tot in servos beneficiis collatis, ingenuus Romanorum sanguis. sensim labefactatus, tandem corruptus est. Omnibus Imperio Romano subjectis Civitate Romana donatis, amor in patriam, et studium Romani nominis in civibus indigenis extincta sunt. Jure

privato tantopere promoto, cives nihil jus esse dein putarunt, nisi suam ipsorum utilitatem; nec ultra publici commodi studiosi. Romanorum et Provinciarum jure confuso, Provincia in propria Regna, jam ante quam re ipsa invaderentur, abjere: et dissoluto tandem illo nexu, quo maxime Romanum Imperium auctum est; ut socii Populi Romani solam fidei laudem, Romanus autem Populus et nominis gloriam, et Imperii vim haberet; Romana Monarchia sensim debilitata, tandem distracta et deleta est. Ita ut haec laxior Jurisprudentia et eloquentiae et potentiae Romanae corruptae fuerit caussa potissima: Quare Princeps, si Regnum augeri velit, Leges Romanas ex doctrina civili jubeat interpretari: et Judices ex ea lites judicent: atque optimorum arte illa Oratorum, qua semper curant, ut possint; semper ac possunt, praestant; ut privatis caussis publicam agglutinent; Judices, inquam, in partem maxime adversam utantur: illi namque id faciunt, ut privatum jus vincat publicum: at ipsi faciant, ut publicum vincat privatum. Ita namque cum maximo Reipublicae bono philosophia juris, nempe doctrina civilis, iterum cum Jurisprudentia conjungetur: major et gravitas et sanctitas legum erit: eloquentia regno accommodata florebit: quae quantum publicum jus privato dignitate, amplitudine et gravitate praestat; tantum eloquentiae, quae nunc in usu est, antecellet. Nam Oratores, quo caussas obtineant, in eo totos fore necesse est, ut eas jure publico probatas esse confirment: et ita spectati in doctrina civili, politici ad ipsam Rempublicam gubernandam accedent. Scio equidem in nostro *Sacro Consilio Neapolitano* saepe lites contra Romanas leges, *EX CERTIS CAUSSIS*, ut eleganter habent in formulis, judicari: et in summo Regni Senatu aequum civile naturali saepe in decernendo praeferri: sed id fit peculiari prudentissimorum sapientia Oratorum et Judicum, qui sane immortales non sunt. At si id ex instituto Regni fiat, cum summa Reipublicae utilitate perenne erit. Atque haec de Jurisprudentia in artem redacta, aliisque ejus generis mihi in proposito argumento dicenda visa sunt.

Optimorum autem copia exemplorum potissimum videtur esse studiorum, quae imitatione constant, adjumentum. Neque enim, inquiunt, esset Virgilius, nisi ante fuisset Homerus; neque apud nostros Torquatus, nisi ante Virgilius. Et vulgo ferunt, *facile inventis addere*. Sed altrinsecus et id maximum est commodum, inventionum praerogativa: **De copia exemplorum in nostra studiorum ratione.**

et Jurisconsulti in definitionibus habent: *occupantium conditionem esse meliorem.* Nam quid aliud est, quod quamplurimis in rebus earum Inventores et tempore et dignitate primi, atque adeo saepe soli extiterunt? Quid si optima artificum exempla dixerim, obesse potius, quam prodesse omni ejus generis studiorum rationi? Mirum fortasse: sed certe verum. Nam qui optima nobis artium reliquerunt exempla, nullum exemplar ipsi antea, nisi naturam optimam habuerunt. Qui vero optima opificum, ut pictorum, exemplaria sibi imitanda proponunt; meliora efficere nequeunt: nam quantum in natura boni erat, a prioribus in suo cujusque genere exhaustum est; alioqui non essent optimi: aequare, tantundem; cum nec phantasiae vim, nec spirituum mobilitatem et copiam, neque nervorum structuram, quibus a cerebro ad manum ferantur, neque tantundem exercitationis, unde eandem facilitatem habeant. Cum igitur nec superare, nec aequare possint; necesse est, ut in deterius vergant. Quod sane verum agnovit, et professus est Titianus, qui, dum Venetiis pingeret, a Francisco Varga, a Carolo V Imp. ad eam Rempublicam Legato interrogatus: *cur tam pingui pingendi genere delectaretur, ut ejus penicilli scopae ferme viderentur:* respondit: *quemque in arte, quam profitetur, aliquam excellentiae laudem spectare oportere: et illam imitatorum mediocri minorem esse. Itaque, quando Bonarota, et Urbinas, ille grandi, hic tenui picturae genere summam quisque occuparunt, se ab iis longe aliam iniisse viam, qua sibi aliquam nominis celebritatem compararet.* Atque inde illud ego suspicor factum, quod, cum Hercules Pharnesianus, aliaque optima antiquorum opera sculptorum, non item Jalysus Protogenis, nec Apellis Venus ad nos pervenerint; in Sculptura multum desideretur; Pictura ad summum usque perducta est. Quod si haec non ita se habent, ut dixi; quid est, quod apud Graecos, Latinos, ac nostros (ut taceam de Historica et Oratoria, quae ad Rerumpublicarum momenta convertuntur) in re Poëtica eadem lingua, religione, et studiorum ratione vigente, optimis minores fere semper successerint? Quamobrem optima artium exemplaria prorsus deleri necesse esset, ut optimos auctores haberemus. Sed quando id barbarum et nefarium est, et paucis datum ad summa eniti; ea minoribus ingeniis serventur: qui vero beatissima indole praediti sunt, ea aspectu amittant suo, ut optimam naturam cum optimis imitari contendant.

De typis in nostra studiorum ratione.

Typi autem non dubium est, quin nostrae Studiorum

Rationi magno sint adjumento: eorum enim beneficio jam illa declinavimus, quae antiqui perferebant, incommoda; ut ingenti aere, longisque itineribus manuscriptos codices perquirerent, exquirerentque; et tamen saepe iis eorum copia non fiebat; quod domini invidiosa illa frui laude vellent, ut apud ipsos unos autographa asservarentur. Jam ingenti copia et varietate, ubique locorum, non Ptolemaeis Regibus tantum, sed cuivis privato homini, commodis pretiis dictis, prostant. Sed vereor, ne abundantia et vilitate nimia, ut fieri solet, minus simus industrii: neve convivas imitemur, qui in lautis opiparisque coenis cibos suetos, et boni succi amoveri jubent; et excuratis, ac minus utilibus se ingurgitant. At vero quum libri manu scribebantur librarii, ut operae precium facerent, auctores constantis famae exscribebant: eosque saepe quum caro venderent, studiosi sua ipsorum manu exscribere adigebantur: quo exercitationis genere mirum quantum proficitur! quia rectius meditamur, quod scribimus: atque adeo, quod nec perturbate, neque raptim, neque intercisim, sed placide et perpetuo ordine scribimus. Ita namque non perfunctoria notitia, sed longa nobis consuetudo cum ipsis auctoribus intercedit: et per eam in ipsos puros putos transformamur. Atque hac de caussa pravi auctores scriptura frigebant: boni vero tanta cum utilitate celebrabantur. Nam magis argute, quam vere illud a Verulamio dicitur: barbarorum inundatione, graves Scriptores pessundatos; leves innatasse. Etenim in omni doctrinae genere principes ad nos, optimique, Scripturae beneficio, pervenerunt, et si unus, et item alter exciderit, id fortunae imputandum. At mea quidem memoria, necdum etiam senex haec scribo, Scriptores vivos hac frui laude vidi, ut eorum opera duodecim, et fortasse plus eo typis mandata sint: nunc vero non tantum contemni, sed sperni quoque: alios diu incultos et desolatos, tandem, aliqua ex obliquo occasione data, nunc a doctissimo quoque celebrari. Quin eruditissimos viros memini, quaedam literarum prorsus damnare studia: nunc, mutato judicio, in iisdem totos versari video. Ejus rei multae sunt caussae. Nam suus cuique aetati genius est: novitas, ut pulchritudo, commendat vitia, quae, exoleta aetate, insignia fiunt: Scriptores, qui repraesentatum studiorum fructum capere volunt, stylum tempori servant: et literae suas habent partes, obsequia, simultates: ac in literaria quoque Republica sunt, qui sua callent arcana potentiae: et adolescentes, quo magis modesti ac ingenui, eo magis creduli, et gravibus do-

ctrina viris obsequentes. Quare lectionem cum saeculorum judicio instituamus, et nostram Studiorum Rationem sub quadam regamus tutela, legamus antiquos prius: nam ii et fidei, et industriae, et auctoritatis sunt jam spectatae: atque ipsimet nobis sint normae, quos porro ex recentioribus praelegamus.

De Universitatibus Studiorum. Quod reliquum erat de Universitatibus Studiorum, mirum sane videatur, cur antiqui corporibus, ut ita dicam, studiorum Universitates fundarint, thermas, et campum; ubi adolescentes cursu, saltu, pugilatu, pali jactu, disci, pilaeque ludo, natatione, et balneis robusti agilesque fierent: nec ullam, quibus animos excolerent, firmarentque, instituere cogitarunt? Si de Graecis sermo sit, id in caussa fuit, quia unus Philosophus absolutissima studiorum Universitas erat. Graeci namque sua utebantur lingua; et ea sane, quae propagines tam beatas habebat, ut non solum ad omnia in medio civilis vitae posita, sed abditissima scientiarum et artium elegantissimis vocabulis significanda aequa venere et felicitate perduceret. Leges autem ipsi magis aliis nationibus dono dare, quam ullas peregre accipere solebant. Quibus rebus tantum caeteris se gentibus praestare existimabant; ut illa fastus plena interrogatione uterentur: *Graecus es, an barbarus?* quasi omnium Orbis terrarum gentium ipsi dimidiam et meliorem partem valerent. Quumque haec ita essent; et praeterea unam philosophiam, omnium scientiarum et artium parentem, obstetricem, alumnam excolerent; et de ea, non tam aliorum auctoritatibus, quam ipsis rerum argumentis dissererent: commode unusquisque Philosophus res divinas atque humanas omnes sibi subjiciebat: atque ab eo uno auditores, quicquid in Republica sciri oportebat, perdiscebant. Romani autem, quanquam lingua praediti, quae externas haberet origines; eas tamen tam superbe fastidiebant, ut vocabulorum,

. . . Quae graeco fonte cadunt, parce detorta,

quasvis leves, falsas, ineptas, quam externas historias narrare mallent. Et quanquam Leges bona ex parte a Graecis accepissent; quia tamen ad suae Reipublicae formam sapientissime accommodarunt; eo pacto proprias effecerunt. Effectu itaque Romani, quod ad linguam et Leges attinet, Graecis exaequabantur. Sed hoc Graecis minus Universitatibus egebant, quia in una Jurisprudentia Sapientiam, ut diximus, collocarunt: eamque ipsam usu Reipublicae edocebantur: et Patricii, ut potentiae arcanum, occultabant.

Quare tantum abest, ut Romanis ulla Studiorum Universitate opus esset; ut nullam prorsus fundari interesset. At verso in Principatum statu, quia Romanorum Principum interfuit, Jurisprudentiae mysteria vulgari; et scriptorum multitudine, sectarum divisione, opinionum varietate ejus doctrina amplior facta est; ad eam denique profitendam Academiae Romae, Constantinopoli ac Beryti fundatae sunt. Quanto igitur magis Universitatum nos indigi, quibus Sacri Libri; et cum iis Orientales linguae, Canones Conciliorum, quae in aliis, atque aliis Asiae, Europae, Africaeque nationibus, et urbibus ab Apostolis ad nos usque sunt habita; Romanorum, Langobardorumque leges, de Feudis Consuetudines, Doctrinae Graecae, Latinae, Arabicae in nostrarum usus Rerumpublicarum importatae, sunt pernoscendae! Ad haec addas librariorum menda, librorum plagia, et imposturas, alienae manus irreptiones: quibus legitimos Auctorum partus vix agnoscimus, vix germanos sensus assequimur. Ita ut quum, quod nos scire oportet, tot libris contineatur, quorum linguae intermortuae, Respublicae deletae, mores ignorati, codices corrupti; una quaevis ars, scientiaque adeo difficilis facta est, ut vix singuli, ad singulas profitendas sufficiant. Itaque Studiorum Universitates nobis institutae sunt, et omni disciplinarum genere instructae, in quibus aliis alias doctrinas, suae quisque scientissimus, tradunt. Sed huic commodo illud incommodum objicitur, quod artes, scientiaeque, quas sola Philosophia uno tanquam spiritu continebat, hodie divisae et distractae sunt. Antiquitus ita constabant Philosophi, ut non solum mores suae cujusque doctrinae convenientes, sed ipsum disserendi genus accommodatum haberent. Socrates, quia *nihil se scire* profitebatur, nihil quicquam ipse afferebat in medium, sed minutis interrogationibus, se a Sophistis velle discere simulabat: quibus datis suas conficiebat inductiones. Stoici, quibus mentem veri regulam esse, et sapientem nihil opinari placebat; ipsi indubie vera pro suo jure sumebant: et ea, per vera secunda, tanquam per annulos, ad dubia usque catenabant: et sorite, suo telo utebantur. Aristoteles, qui, et sensu, et mente verum dijudicari volebat, syllogismo utebatur: quo communiter vera dabat, ut in specie dubia sibi certa redderentur. Epicurus vero, qui sensibus notionem veri demandabat; nec dabat quicquam; nec accipiebat ab adversariis; sed res nuda, et simplici oratione explicabat. Hodie autem auditores, forte ducti ab Aristotelico in dissertatrice, ab Epicureo in physica, a Carthesiano

in metaphysica crudiuntur: a Galenico discunt Medicinae theoriam, e Chemico praxim, ab Accursiano Jurisprudentiae Institutiones, a Fabrista Pandectarum, ab Alciatiano Codicis libros praelegit. Et ita incondita, ac saepe perversa eorum institutio est; ut quanquam partibus doctissimi sint, in summa tamen, qui sapientiae flos esset, non constent. Quare, ut id vitetur incommodum, vellem, ut Universitatum Antecessores unum omnium Disciplinarum systema ad Religionem et Rempublicam accommodatum componerent, quod doctrinam usquequaque conformem obtineret; idque ex publico instituto profiterentur.

Conclusio.

De eloquentiae commodis quatenus sapientiae prodest.

Atque haec habui, quae de nostrae Studiorum Rationis cum antiqua comparatae, commodis, incommodisque dissererem, ut nostra antiqua rectior, meliorque usquequaque esse possit. Quae meditata si vera erunt, jam meae fructum vitae omnem intercepero: qua semper studui, ut pro mea tenuissimi hominis virili parte humanam societatem adjuvarem: sin falsa, aut vana arguantur; honestum certe votum, et magnanimus conatus, veniam promeruerint. Sed quis dixerit: magna subire pericula quum necesse est, magnanimitati ducitur; quem non oportet, temeritati. Quid tua, inquiet, ejusmodi argumenta, quae omnia sapiunt, disserenda suscipere? Nihil mea Joh. Baptistae Vici; at mea multum eloquentiae Professoris: quando sapientissimi Majores nostri, qui hanc Studiorum Universitatem fundarunt, Eloquentiae Professorem omnes scientias, artesque doctum esse oportere, satis suo instituto significarunt; ut is anniversaria Oratione studiosam Juventutem ad omnia scientiarum et artium genera capessenda exhortaretur. Nec temere ter maximus ille vir Franciscus Verulamius illud Jacobo Angliae Regi dat de ordinanda Studiorum Universitate consilium; ut adolescentes, non omni doctrinarum orbe circumacto, ab Eloquentiae studiis prohibeantur. Nam quid aliud est Eloquentia, nisi sapientia, quae ornate, copioseque, et ad sensum communem accommodate loquatur? Igitur ad quem Professorem auditores, nisi omnes scientias, artesque docti accedere non possunt; is ex sui vi muneris ignorabit? et qui adolescentes ad omnia disciplinarum genera exhortari debet; earum commoda, ut sequantur; incommoda, ut vitent, disserere non decet? Quare qui pro dignitate hoc gravissimum, et quod sentio meis humeris longe majus, sustinent onus mihi C. Cilnii Maecenatis, Crispique Sallustii, aliorumque deinceps, qui *equites*

illustres dicti sunt, similes esse videntur: qui quanquam censum Senatorio longe ampliorem haberent, in equestri tamen ordine modestia consistere voluerunt. Igitur pro meo Eloquentiae Professoris jure, nedum officio, hoc tractandum sumpsi argumentum: neque ad id ulla alios obtrectandi, vel me ostentandi prava abduxit libido. Etenim, ut, Æquanime Lector, vidisti, ubi incommoda censui, Auctores praecidi: et sicubi eos appellare necesse fuerit, eos non sine summa honoris significatione, uti et me homuncionem, et illos tales, tantosque viros decuit, nominavi. Ipsa autem incommoda, per sedulitatem, quanto potui majorem, attenuata, modestissime exposui. Nam ab ineunte pueritia eam mihi legem, quam imbecillitas humano generi sanxit, irrogavi; uti alios mea vellem, ita aliena me peccata aequi bonique consulere: maxime ubi alii innumera, ex maxima recte fecerint; et in minimis prave pauca: ego in nugis innumera fortasse peccaverim. Me vero in hac Dissertatione nihil omnino jactavi: idque adeo cavi sedulo, ut quanquam ea speciosum *Titulum* praeseferre posset: *De Recentiori, et Antiqua Studiorum Ratione conciliata;* nihilominus maxime vulgarem concepi; nam

Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem

velim. Mea autem circa id argumentum excogitata nullis magnificis ornavi verbis: ne injuriam facere viderer tibi, Erudite Lector, qui tuo judicio duceris: et jus esse tuum intelligis, de Scriptore in alterutram partem judicare. Sed nonne replicaverit, id gloriosi est, quod dixerim, me novam rem in literarum Rempublicam apportare? Minime vero: nam novitas proprium laudis argumentum non est: ridicula enim, et monstra novitate censentur. Illud vero laude dignum, recte nova dixisse: quod ego tibi, Lector, communique eruditorum judicio virorum permitto; a quibus profiteor, me nunquam esse dissensurum. Nam id in omni vita unum maxime formidavi; ne ego solus saperem: quae res plenissima discriminis semper mihi visa est; ne aut Deus fierem, aut stultus. Sed idem objecerit, me satis rebus ipsis ostentasse magnificum, qui omnia sapientiae studia mihi subjecerim: et de iis, tanquam in omnibus versatissimus, judicia rotundo ore protulerim. Sed qui id objicit, quae haec sint judicia, quaeso, animadvertat: nempe, ut doctrina alia alii prosit, vel obsit; et qua ratione obesse non possit: quod judiciorum genus, nisi qui

horum . . . nihil egregie, praeter caetera
. . . . et tamen omnia haec mediocriter

studuerit, nemo recte praeterea proferre potest. Nam ita comparatum animadvertimus, ut qui in uno doctrinae genere omnem adjunxerit animum, omnemque vitam collocarit; eam artem scientiamque caeteris praestare omnibus, et cuique rei optimam esse existimet; et in quosvis alienissimos usus traducat: nostrae forsan imbecillitate naturae, qua ex nobis, nostrisque rebus delicias facimus. Quare ne falsa judicia protulerim, si de omnibus, de Eloquentia vereor maxime; quia profiteor. Haec dixi ad obtinendam mei muneris, morumque meorum dignitatem. Si quis vero ipsis rerum momentis res ipsas reprehendat, gratias ei habuero maximas, si me ab aliquo errore deduxerit; aeque tantas, vel si voluerit.

ANIMADVERSIONES

in Orationem quae De nostri temporis Studiorum Ratione *inscribitur, ex Ephemeride vulgo* Giornale de' Letterati d'Italia *depromptae.*

Ephemerides vulgo *Giornale de' Letterati d'Italia* quae saeculo proxime elapso Venetiis excudebantur, cum synopsim Orationis *De nostri temporis Studiorum Ratione* exhiberent, hujusmodi judicium proferebant:

« Il sig. Vico, a dir vero, discorre in tutto con tanto di dottrina « e di giudizio, che ben mostra di avere meritato il titolo che lo « qualifica nella repubblica delle lettere (*), dando motivo a noi di « desiderare che si fosse esteso un poco più su qualche materia, nè « l'avesse solamente, per così dire, accennata. » (Tom. I, p. 321, anno 1710.)

Posterius ipsae Ephemerides (Tom. II, pag. 496-498) editionem operis *De Antiquissima Italorum Sapientia ex originibus Linguae Latinae eruenda* proxime prodituram docentes, hanc orationem rursus memorabant, monebantque:

« 1. Che quasi tutta la Dissertazione è concepita, senza farne « rumore, per dimostrare i danni che fa il metodo geometrico « traspòrtato dalle matematiche, le quali ne sono unicamente ca- « paci, nelle altre scienze (Pars. I. *de Instrum. Scient.*).

« 2. Che i sistemi nuociono sommamente alle cose mediche, e « particolarmente per essersi lasciato, dacchè questi vi s'introdus- « sero, di batter la strada tanto profittevole di arricchirla nella « parte più certa, che è quella degli aforismi e dei giudizj (Pa- « gina 16, 17).

« 3. Che oggi il fine di tutti gli studj è solamente la verità, « senza tener conto dell'utilità e della dignità: la qual cosa arreca « gravissimi danni alla prudenza civile, che in verun conto non « soffre che delle cose agibili l'uomo pensi con metodo geome- « trico, per le ragioni che si adducono, là dove se ne ragiona « (Pag. 17-22).

« 4. Che i Trevolziani, quantunque l'autore qui non li nomini, « prendono un abbaglio grandissimo intorno alla Maniera di ben « pensare, credendo essi che sia il medesimo Sottigliezza ed Acu- « tezza d'ingegno; e che i Francesi hanno sopra tutte la nazioni « del mondo il pregio di sottili e di delicati, ma non già di acuti « e d'ingegnosi (Pag. 13 et 20, 21).

« 5. Che mutata la forma nella repubblica romana di libera in « principato, o per meglio dire in monarchica, gl'Imperatori per « torre di mano ai Nobili la forza delle leggi, offersero loro un « simulacro di potenza, con fare più venerando l'ordine de' giu- « risconsulti; ma nello stesso tempo essi co' Rescritti, il Senato « co' Senatusconsulti, e sopra tutto i Pretori cogli Editti si diedero « a trattar le leggi con equità naturale: con che si obbligarono

(*) Vicus Eloquentiam publice docebat in R. Neapolitana Studiorum Universitate.

« maggiormente la plebe, che solo di questa, e non dell' equità « civile, è capace, e andarono tratto tratto rendendo inutili le for- « mole, le quali erano il segreto della potenza de' Nobili (Pa- « gina 29-33).

« 6. Che per vietare i danni della Giurisprudenza, come oggi si « tratta, e per conseguire gli utili con che la trattarono i Romani « nella repubblica libera, sarebbe d' uopo interpretar le leggi se- « condo le ragioni di Stato; e si dà un saggio di un sì fatto si- « stema (Pag. 33-37). »

DE ANTIQUISSIMA
ITALORUM
SAPIENTIA

EX LINGUAE LATINAE ORIGINIBUS ERUENDA

LIBRI TRES

LIBER PRIMUS

SIVE

METHAPYSICUS

AD NOBILISSIMUM VIRUM

PAULLUM MATTHIAM DORIAM

PRAESTANTISSIMUM PHILOSOPHUM

SCRIPTUS

NEAPOLI AN. MDCCX

PROOEMIUM

Dum linguae latinae origines meditarer, multorum bene sane verborum tam doctas animadverti, ut non a vulgari populi usu, sed interiori aliqua doctrina profecta esse videantur. Et sane nihil vetat, quin aliqua lingua philosophicis locutionibus referta sit, si in ea gente multum philosophia celebretur. Ex mea quidem memoria promere id possim, quod dum Aristotelaei philosophi et Galenici medici florebant, per ora hominum illiteratorum pervulgata erant fuga vacui, naturae aversiones et studia, quatuor humores, et qualitates, et innumera ejusmodi: postea vero quam neoterica physice et medicina ars invaluit, vulgus hominum passim audias sanguinis circumlationem, et coagulum, utilia noxiaque fermenta, aëris pressionem, et alia id genus loqui. Ante Hadrianum Caesarem hae voces, *ens, essentia, substantia, accidens* Latinis inaudita, quia Aristotelis metaphysice incognita. Viri docti post ea tempora eam celebrarunt; et ea vocabula divulgata. Quapropter cum latinam linguam locutionibus satis doctis scatere notassem; et priscos Romanos usque ad Pyrrhi tempora nulli rei, praeterquam rusticae et bellicae, dedisse operam historia testetur; eas ab alia docta natione ipsos accepisse, ed imprudentes usos esse conjectabam. Nationes autem doctas, a quibus eas accipere possent, duas invenio, Jones, et Hetruscos. De Jonum doctrina non est ut multis doceam: cum in iis Italica philosophorum secta, et quidem doctissima, praestantissimaque floruerit. Hetruscos autem eruditissimam gentem fuisse, magnificorum doctrina sacrorum, qua praestabat, confirmat. Ibi enim Theologia civilis exculta est,

Occasio scribendorum.

Linguae doctae a nationum philosophis.

Doctae latinae linguae origines ab Joribus et Hetruscis.

Secta Italica sapientissima.

Hetrusci metaphysica doctissimi.

ubi Theologia naturalis excolitur: ibique religiones augustiores, ubi digniores de Summo Numine opiniones habentur: et ideo apud nos Christianos castissimae omnium ceremoniae, quia omnium sanctissima de Deo dogmata. Sed et Architectura ceterarum simplicissima Hetruscorum, grave argumentum praebet, eos in geometria Graecis priores fuisse. Ab Jonibus autem bonam et magnam linguae partem ad Latinos importatam etymologica testatum faciunt. Ab Hetruscis autem religiones Deorum, et cum iis locutiones etiam sacras, et pontificia verba Romanos accersisse, constat. Quamobrem certo conjicio ab ea utraque gente doctas verborum origines Latinorum provenisse; et ea de caussa animum adjeci ad antiquissimam Italorum sapientiam ex ipsius latinae linguae originibus eruendam. Opus sane hactenus, quod sciam, intentatum: sed forsan dignum quod inter Francisci Baconis desideria numeraretur: Plato enim in *Cratylo* eadem via priscam Graecorum sapientiam assequi studuit. Quare quod Varro in *Originibus*, Julius Scaliger *de Caussis latinae linguae*, Franciscus Sanctius in *Minerva*, ibidemque in *Notis* Gaspar Scioppius praestiterunt, longo a nostro distat incepto. Ii enim ex philosophia, quam ipsi docti fuerant, et excolebant, linguae caussas eruere, et systema comprehendere satagerunt; nos vero nullius sectae addicti, ex ipsis vocabulorum originibus, quaenam antiquorum sapientia Italorum fuerit, sumus indagaturi.

Hetrusci geometria Graecis antiquiores.

Hoc opus ad Cratyli Platonici exemplum. Aliud ac Varronis, Scaligeri, Sanctii, Scioppiique.

DE ANTIQUISSIMA
ITALORUM
SAPIENTIA

EX LINGUAE LATINAE ORIGINIBUS ERUENDA

Et principio eas locutiones, quae conjecturae locum faciunt, quas prisci Italiae sapientes de primo vero, ac Summo Numine, animoque humano opiniones haberent, hoc primo libro exequi; eumque tibi, vir amplissime, Paulle Mattbia Doria, inscribere, seu potius in hoc libro de metaphysicis rebus, te auspice, disserere certum fuit: qui ut summum genere et doctrina philosophum decet, praeter cetera philosophica, his celsissimis studiis delectaris; et ea ipsa per summam magnanimitatem et sapientiam excolis. Magni enim animi illud est, quod praeclara aliorum sublimium philosophorum meditata admiraris quidem, et laudas; sed et majora de te confidis et praestas. Nec minoris sapientiae illud, quod unus recentiorum omnium primum verum in humanos usus deduxisti; et altera via in mechanicam, altera in civilem doctrinam derivasti; et principem omni mala regni arte, qua suum C. Tacitus et Nicolaus Machiavellus imbuerunt, integrum formas: quo nihil ad Christianam legem conformius, nihil ad rerumpublicarum felicitatem exoptatius. Sed isthaec communia tua sunt erga quemvis merita, ad quem vel sola tui amplissimi ac praeclarissimi nominis fama pervenerit. His autem tua erga me illa propria accedunt, quod me, et mea pro tua singulari humanitate benignissime excipias, tuque potissimus me ad hujusmodi studia excitaveris. Cum enim anno superiore super coena apud te domi dissertationem habuissem, in qua ex his ipsis latinae linguae originibus naturam collocabam in motu, quo per vim cunei quaeque in sui motus centra compellerentur, et vi conversa a centro circumcirca expel-

lerentur ad ambitum; et res omnes per systolem et diastolem quandam gigni, vivere et interire; tu, et eximii hujus civitatis doctrina viri, Augustinus Arianus, Hyacinthus de Cristophoro et Nicolaus Galitia, me monuistis, ut eam rem a capite aggrederer, ut rite et ordine constabilita videretur. Itaque idem insistens originum latinarum iter haec metaphysica sum meditatus, quae his nominibus tibi inscribo: nam ex posterioribus curis aliquam praeclarissimis iis tribus viris dabo, in grati animi et singularis observantiae testimonium.

CAPUT I.

De Vero et Facto.

Latinis *verum* et *factum* idem.

Quid *intelligere*.
Quid *cogitare*.

Quid *ratio*.

Homo *rationis particeps* dictus.

Verum est ipsum factum.
Cur in Deo primum verum.
Cur id infinitum.
Cur exactissimum.
Quid scire sit.
Hominis cogitatio, intelligentia Dei propria.

Verum divinum imago rerum solida, humanum plana.

Latinis *verum* et *factum* reciprocantur, seu, ut scholarum vulgus loquitur, convertuntur; atque iisdem idem est *intelligere*, ac perfecte legere, et aperte cognoscere. *Cogitare* autem dicebant, quod nos vernacula lingua dicimus *PENSARE*, et *ANDAR RACCOGLIENDO*. *Ratio* autem iisdem significabat et arithmeticae elementorum collectionem, et dotem hominis propriam, qua brutis animantibus differt et praestat; hominem autem vulgo describebant animantem *rationis participem*, non compotem usquequaque. Altrinsecus uti verba idearum, ita ideae symbola et notae sunt rerum. Quare quemadmodum legere ejus est, qui colligit elementa scribendi, ex quibus verba componuntur; ita intelligere sit colligere omnia elementa rei, ex quibus perfectissima exprimatur idea. Hinc conjicere datur, antiquos Italiae sapientes in haec de vero placita concessisse: Verum esse ipsum factum; ac proinde in Deo esse primum verum, quia Deus primus Factor; infinitum, quia omnium Factor; exactissimum, quia cum extima, tum intima rerum ei repraesentat elementa, nam continet. Scire autem sit rerum elementa componere: unde mentis humanae cogitatio, divinae autem intelligentia sit propria; quod Deus omnia elementa rerum legit, cum extima, tum intima, quia continet, et disponit: mens autem humana, quia terminata est, et extra res ceteras omnes, quae ipsa non sunt, rerum duntaxat extrema coactum eat, nunquam omnia colligat, ita ut de rebus cogitare quidem possit, intelligere autem non possit; quare particeps sit rationis, non compos. Quae ipsa ut similitudine illustrem, verum divinum est imago

rerum solida, tanquam plasma; humanum monogramma, seu imago plana, tanquam pictura: et quemadmodum verum divinum est, quod Deus dum cognoscit, disponit ac gignit; ita verum humanum sit, quod homo dum novit, componit item ac facit: et eo pacto scientia sit cognitio generis, seu modi, quos res fiat, et qua dum mens cognoscit modum, quia elementa componit; rem faciat; solidam Deus quia comprehendit omnia, planam homo quia comprehendit extima. Quae sic dissertata quo facilius cum nostra Religione componantur, sciendum est, antiquos Italiae philosophos putasse verum et factum converti: quia Mundum aeternum putarunt; ac proinde Deum Ethnici philosophi coluerunt, qui semper *ad extra*, quod nostra Theologia negat, sit operatus. Quare in nostra religione, qua profitemur Mundum ex nihilo creatum in tempore, res haec opus habet distinctione, quod verum creatum convertatur cum facto, verum increatum cum genito. Quemadmodum Sacrae paginae, elegantia vere divina, Dei sapientiam, quae in se omnium rerum ideas continet, et idearum omnium proinde elementa, *Verbum* appellarunt: quod in eo idem sit verum, ac comprehensio elementorum omnium, quae hanc rerum universitatem componit, et innumeros Mundos posset, si vellet, condere: et ex iis in sua divina Omnipotentia cognitis exactissimum reale verbum existit, quod cum ab aeterno cognoscatur a Patre, ab aeterno item ab eodem genitum est.

Scientia est cognitio modi quo res fiat.

Cur antiquis Italiae philosophis verum idem ac factum.

In nostra religione distinguenda res est.

Cur sapientia divina *Verbum* appellatum.

§ I.

De origine et veritate Scientiarum.

Ex quibus antiquorum Italiae sapientum de vero placitis, et hac, quae in nostra religione adhibetur, *geniti* et *facti* distinctione, principio habemus, quod cum in uno Deo exacte verum sit, omnino verum profiteri debemus, quod nobis est a Deo revelatum; nec quaerere genus, quo modo verum sit, quod id omnino comprehendere nequeamus. Indidem originem scientiarum humanarum repetere, ac denique normam ad dignoscendum, quae verae sint, habere possimus. Deus scit omnia, quia in se continet elementa, ex quibus omnia componit; homo autem studet dividendo ea scire. Itaque scientia humana naturae operum anatome quaedam videtur. Etenim, illustris exempli caussa, hominem in corpus et animum, et animum in intellectum ac voluntatem dissecuit; et a corpore excerpsit, seu, ut dicunt,

Cur theologia revelata omnium certissima scientia.

Scientia humana est quaedam naturae anatome.

abstraxit figuram, motum, et ab his, uti ab omnibus aliis rebus, extulit ens, et unum. Et metaphysica ens, arithmetica unum, ejusque multiplicationem, geometria figuram, ejusque commensus, mechanica motum ab ambitu, physica motum a centro, medicina corpus, logica rationem, moralis voluntatem contemplatur. Sed de hac rerum anatome idem ac de quotidiana humani corporis factum est: in qua acriores physici non parum de situ, structura et usu partium ambigunt, ne non per mortem liquoribus concretis, cessante motu et sectione ipsa, et situs et structura viventis corporis perierint, quamobrem earundem usus explorari non possit. Nam hoc ens, haec unitas, haec figura, motus, corpus, intellectus, voluntas, alia in Deo, in quo sunt unum, alia in homine, in quo divisa: in Deo vivunt, in homine pereunt. Cum enim Deus *eminenter*, ut theologi christiani loquuntur, sit omnia, et cum perennis entium generatio, corruptioque eum nihil demutent; quia eum nihil augent, nec minuunt; entia finita et creata sunt disposita entis infiniti ac aeterni; ita ut Deus unus sit vere ens, cetera entis sint potius. Quare Plato, quum absolute *ens* dicit, Summum Numen intelligit. Sed quid Platone opus teste, cum Deus ipse nobis se ipsum definiat: *Qui sum, Qui est;* tanquam singula quaeque prae eo non sint? Et nostri Ascetae, sive metaphysici christiani, ita praedicant; nos prae Deo quantumlibet maximos, et quavis de caussa maximos nihil esse. Et cum Deus unice unus sit, quia est infinitus (infinitum enim multiplicari non potest), creata unitas prae eo perit: et ob id ipsum prae eo perit corpus, quia immensum dimensionem non patitur: perit motus, qui loco definitur, quia perit corpus; nam corpore locus completur: ratio haec humana perit, quia cum Deus habeat intra se quae intelligit, et omnia praesentia habeat; quae in nobis sunt ratiocinia, in Deo sunt opera: postremo haec nostra voluntas flexilis; at Deus cumque nullum alium sibi propositum finem habeat, quam seipsum; cumque is sit optimus, ejus voluntas ineluctabilis est. Et harum rerum vestigium, quas disseruimus, in latinis locutionibus observamus: nam idem verbum *minuere* et diminutionem et divisionem significat; quasi quae dividimus non sint amplius quae erant composita, sed deminuta, mutata, corrupta. An id ratio sit, cur via resolutiva, quam dicunt, sive per genera et syllogismos, quae ab Aristotelaeis celebratur, vana comperiatur; sive per numeros, quam tradit algebra, sit divinatoria; sive per ignem, et menstrua, qua pergit che-

Objecta scientiarum in Deo alia ac in homine.

Deus ens, creata entis.

Vere unum id quod multiplicari non potest.

Infinitum supra corpus est et loco non continetur.

Quae in homine ratiocinia, in Deo sunt opera.

In homine arbitrium, in Deo voluntas ineluctabilis.

Latinis idem *dividere* et *minuere*.

Via resolutiva:

Per syllogismos vana;

Per numeros divinatoria;

mica, eat tentabunda? Per haec igitur cum homo, naturam rerum vestigabundus, tandem animadverteret se eam nullo assequi pacto; quia intra se elementa, ex quibus res compositae existant, non habet; atque id fieri ex suae mentis brevitate, nam extra se habet omnia; hoc suae mentis vicium in utiles vertit usus, et abstractione, quam dicunt, duo sibi confingit; punctum, quod designari, et unum, quod multiplicari posset. Atqui utrumque fictum: punctum enim, si designes, punctum non est; unum, si multiplices, non est amplius unum. Insuper pro suo jure sumpsit ab his in infinitum usque procedere, ita ut lineas in immensum ducere, unum per innumera multiplicare sibi liceret. Atque hoc pacto mundum quemdam formarum, et numerum sibi condidit, quem intra se universum complecteretur: et producendo, vel decurtando, vel componendo lineas; addendo, minuendo, vel computando numeros infinita opera efficit, quia intra se infinita vera cognoscit. Neque enim in solis problematibus, sed in theorematis ipsis, quae vulgo sola contemplatione contenta esse putantur, operatione opus est. Etenim dum mens colligit ejus veri elementa, quod contemplatur, fieri non potest quin faciat vera, quae cognoscit. Porro quia physicus non potest res ex vero definire, hoc est rebus suam cuique naturam addicere, et ex vero facere; id enim fas Dei est, nefas homini; nomina ipsa definit, et ad Dei instar ex nulla re substrata, tanquam ex nihilo res veluti creat, punctum, lineam, superficiem: ut puncti nomine intelligat quid, quod partes non habeat; appellatione lineae puncti excursum, sive longitudinem, latitudinis ac profunditatis expertem; acceptione superficiei duarum diversarum linearum in unum punctum coitionem, sive latitudinem cum longitudine, praecisa profunditate. Atque hoc pacto quando ei negatum est elementa rerum tenere, ex quibus res ipsae certo existant, elementa verborum sibi confingit, ex quibus ideae sine ulla controversia excitentur. Et id quoque sapientes latinae linguae authores satis perspexerunt: cum Romanos ita locutos esse sciamus, ut *quaestionem nominis*, et *definitionis* promiscue dicerent; et tunc quaerere definitionem putarent, cum quaerebant quid, verbo prolato, in communi hominum mente excitaretur. Ex his vides idem humanae scientiae ac chemicae evenisse: uti enim haec, dum rei omnino irritae studet, praeter propositum humano generi utilissimam operariam artem, Spargiricam peperit; ita dum humana curiositas verum natura ei negatum vestigat, duas scientias humanae

Per ignem et menstrua tentabunda.

Abstractio mentis humanae vicio nata.

Abstractio scientiae humanae mater.

Homo sibi confingit mundum quemdam formarum et numerorum.

Mathesis scientia operatrix.

Deus res ex vero definit.

Homo definit nomina.

Quaestio *definitionis* et *nominis* Latinis idem.

Idem scientiae humanae ac chemicae evenit.

Scientiae humano generi utilissimae, quae certissimae.

societati utilissimas genuit, arithmeticam et geometriam, atque ex his progenuit mechanicam, omnium artium hominum generi necessariarum parentem. Cum igitur scientia humana nata sit ex mentis nostrae vicio, nempe summa ejus brevitate, qua extra res omnes est, et qua quae noscere affectat non continet: et quia non continet, vera, quae studet non operatur; eae certissimae sunt, quae originis vicium luunt, et operatione scientiae divinae similes evadunt,

Ea scientia divinae similis evadit, in qua verum et factum convertuntur.

utpote in quibus verum et factum convertantur. Atque ex his, quae sunt hactenus dissertata, omnino colligere licet, veri criterium ac regulam ipsum esse fecisse: ac proinde nostra clara ac distincta mentis idea, nedum ceterum verorum, sed mentis ipsius criterium esse non possit: quia dum se mens cognoscit, non facit; et quia non facit, nescit genus, seu modum, quo se cognoscit.

Veri criterium est idipsum fecisse.

Cur scientiae minus certae, quae magis in materia immerguntur.

Cumque humana scientia ab abstractione sit, iccirco scientiae minus certae, prout aliae aliis magis in materia corpulenta immerguntur: uti minus certa mechanice quam geometria et arithmetica, quia considerat motum, sed machinarum ope: minus certa physice, quam mechanice; quia mechanica contemplatur motum externum circumferentiarum; physice internum centrorum: minus certa moralis quam physica, quia physica considerat motus internos corporum, qui sunt a natura, quae certa est; moralis scrutatur motus animorum, qui penitissimi sunt, et ut plurimum a libidine, quae est infinita, proveniunt.

Meditata Physica ea probantur, quorum simile, quod operemur.

Atque indidem in physica ea meditata probantur, quarum simile quid operemur: et ideo praeclarissima habentur de rebus naturalibus cogitata, et summa omnium consensione excipiuntur, si iis experimenta apponamus, quibus quid naturae simile faciamus. Et, ut uno verbo absolvam, ita verum cum bono convertitur, si quod verum cognoscitur, suum esse a mente habeat quoque a qua cognoscitur: et ita scientia humana divinae sit imitatrix; qua Deus dum verum cognoscit, id ab aeterno *ad intra* generat, in tempore *ad extra* facit. Et veri criterium, quemadmodum apud Deum inter creandum est suis cogitatis bonitatem communicasse: *vidit Deus, quod essent bona;* ita apud homines sit comparatum, vera quae cognoscimus, effecisse. Sed hae res quo munitiori sita sint loco, sunt a Dogmaticis, Scepticisque vindicanda.

Verum humanum quando cum bono convertitur.

§ II.

De primo Vero, quod Renatus Carthesius meditatur.

Nostrae tempestatis Dogmatici ante metaphysicam pro dubiis omnia vera habent, non solum quae in agenda vita posita sunt, ut moralia, et mechanica; sed et physica quoque, atque adeo mathematica: nam unam metaphysicam esse docent, quae nobis indubium det verum, et ab eo, tanquam a fonte, secunda vera in alias scientias derivari: quod cum nulla ceterarum demonstrent esse quae sunt, et eorum aliud esse mentem, aliud corpus; non sunt quicquam certae de subjectis, de quibus agunt. Quare metaphysicam ceteris scientiis proprios fundos, cuique suum asserere existimant. Itaque magnus ejus Meditator jubet, qui ejus sacris initiari velit, eum non solum persuasionibus, seu, ut loquuntur, praejudiciis, quae per sensus, fallaces nuncios, usque ab infantia conceperunt; sed etiam omnibus veris, quae per reliquas scientias didicerant, castum adire; et, quoniam oblivisci nostrum non est, mente si minus tanquam tabula pura, saltem uti libro involuto, quem postea in meliori lumine evolvat, se ad audiendos metaphysicos applicet. Igitur finis, qui Dogmaticos a Scepticis distinet, erit primum verum, quod nos ejus metaphysica reserat. Quodnam is sit ita maximus philosophus docet. Homo in dubium revocare potest, an sentiat, an vivat, an sit extensus, an denique omnino sit; et in ejus argumentum opem advocat cujusdam genii fallacis, qui nos decipere possit, non aliter ac apud Ciceronem in *Academicis* Stoicus, ut id ipsum probet, ad machinam, confugit, et utitur somnio divinitus misso. Sed nullo sane pacto quis potest non esse conscius quod cogitet, et ex cogitandi conscientia colligere certo, quod sit. Quare primum verum aperit id esse Renatus: *Cogito, ergo sum*. Et vero Plautinus Sosia non aliter, ac a genio fallaci Carthesii, aut a somnio divinitus immisso Stoici, a Mercurio, qui ipsius imaginem sumpserat, in dubium de se ipso adductus, an sit, ad idem instar meditabundus huic primo vero acquiescit.

Metaphysica aliis scientiis subjectum asserit, cuique suum.

Qui finis Dogmaticos inter, et Scepticos.

Genius fallax Carthesii idem ac somnium divinitus immissum Stoicorum.

Et Mercurius adsimulatus Sosia apud Plautum in Amphytruone.

Certe edepol quom illum contemplo, et formam cognosco meam,
Quemadmodum ego saepe in speculum inspexi, nimis similis est mei.
Itidem habet petasum, ac vestitum: tam consimile est atque ego.
Sura, pes, statura, tonsus, oculi, nasum, dens, labra,
Malae, mentum, barba, collum: totus; quid verbis opu'st?
Si tergum cicatricosum, nihil hoc simili est similius.
Sed quom cogito, equidem certo idem sum qui semper fui.

Sed Scepticus non dubitat se cogitare; quin profitetur ita certum esse, quod sibi videre videatur, et tam obfirmae, ut id vel cavillis, calumniisque propugnet: nec dubitat se esse; quin curat sibi bene esse per assensus suspensionem; ne praeterquam quas ipsae res habent molestias, addat illas opinionis. Sed certitudinem, quod cogitet, conscientiam contendit esse, non scientiam, et vulgarem cognitionem, quae in indoctum quemvis cadat, ut Sosiam; non rarum verum, et exquisitum, quod tanta maximi philosophi meditatione egeat ut inveniatur. Scire enim est tenere genus, seu formam, quo res fiat: conscientia autem est eorum, quorum genus, seu formam demonstrare non possumus: ita ut passim in vita agenda de rebus, quarum nullum nobis edere signum, vel argumentum datur, conscientiam testem demus. At quanquam conscius sit Scepticus se cogitare, ignorat tamen cogitationis caussas, sive quo pacto cogitatio fiat; idque adeo nunc se ignorare profiteretur, cum in nostra Religione animum humanum omni corpulentia purum quid esse profiteamur. Unde sentes illi, illaeque spinae, in quas offendunt, et quibus se mutuo compinguntur subtilissimi nostrae tempestatis Metaphysici, dum quaerunt quomodo mens humana in corpus, corpus in mentem agat; cum tangere, et tangi non possint nisi corporibus corpora. A quibus difficultatibus adacti ad occultam Dei legem tanquam ad machinam confugiunt, quod nervi mentem exciteut, quum ab objectis externis moventur; et mens intendat nervos, quando ei agere collibitum sit. Itaque fingunt mentem humanam tanquam araneum, ita in conario, ut ille in suae telae centro quiescere; et ubi quodvis telae filum aliunde motum sit, araneus id sentiat: quum autem araneus, immota tela, tempestatem praesentiscit, omnia suae telae fila commoveat. Atque haec occulta lex ab iis memoratur, quia ignoratur genus, quo cogitatio fiat: ac proinde se obfirmabit Scepticus, cogitandi scientiam non habere. Sed Dogmaticus replicaverit, Scepticum ex conscientia cogitandi scientiam entis acquirere; cum ex conscientia cogitandi inconcussa certitudo entis nascatur. Nec quis certus omnino esse potest, quod sit, nisi esse suum ex re conficiat, de qua dubitare non possit. Itaque Scepticus non est certus se esse, quia id a re omnino indubia non colligit. Verum ad haec Scepticus negabit ex conscientia cogitandi scientiam entis acquiri. Nam scire is contendit esse, nosse caussas, ex quibus res nascatur: at ego qui cogito, mens sum et corpus: et si cogitatio esset caussa,

Conscientia aliud a scientia.

Quid scientia.

Quid conscientia.

Cogitationis caussae occultae.

Idque adeo in nostra Religione.

Mens humana aranei similis a nostris Metaphysicis fingitur.

An ex conscientia cogitandi scientia entis nascatur.

Scire per Scepticos quidnam esset?

quod sim, cogitatio esset caussa corporis: atqui sunt corpora, quae non cogitant (1). Quin quia corpore et mente consto, ea propter cogito; ita ut corpus et mens unita sint cogitationis caussa: nam si ego solum corpus essem, non cogitarem (2); sin sola mens, intelligerem. Enimvero cogitare non est caussa quod sim mens, sed signum: atqui tecmerium (3) caussa non est: tecmeriorum enim certitudinem cordatus Scepticus non negaverit; caussarum vero negaverit.

§ III.

Adversus Scepticos.

Nec ulla sane alia patet via, qua Scepsis re ipsa convelli possit, nisi ut veri criterium sit id ipsum fecisse. Ii enim celebrant illud, res sibi videri; quid autem re ipsa sint, ignorare: effecta fatentur, ac proinde ea suas habere caussas concedunt; sed caussas se scire negant, quia ignorant genera, seu formas, quibus quaeque res fiant. Haec ab iis accepta contra ipsos sic regeras. Haec caussarum comprehensio, qua continentur omnia genera, seu omnes formae, quibus omnia effecta data sunt, quorum simulacra Sceptici suis mentibus objici, et quid reipsa sint ignorare profitentur; est primum verum, quia comprehendit omnes, in quibus etiam ultimae continentur: et quia omnes comprehendit, est infinitum, nullam enim excludit: et quia omnes comprehendit, prius corpore est, cujus sua caussa est, ac proinde spiritale quid est: quod est Deus, et quidem Deus, quem Christiani profitemur: ad cujus veri normam vera humana metiri debemus: nempe ea vera esse humana, quorum nosmet nobis elementa fingamus, intra nos contineamus, in infinitum per postulata producamus; et cum ea componimus, vera, quae componendo cognoscimus, faciamus; et ob haec omnia genus, seu formam, qua facimus, teneamus.

Omnium comprehensio caussarum est Deus.

Scientia divina humanae regula.

CAPUT II.

De Generibus, sive de Ideis.

Latini quum dicunt *genus*, intelligunt formam: quum *speciem*, duo sentiunt, et quod scholae dicunt *individuum*,

Genus et *Forma* Latinis idem.

Species et *indi-*

(1) Vid. infra. (2) Vid. supra. (3) Τεκμήριον.

viduum et *simulacrum* significat.

et simulacrum, sive *APPARENZA*. De generibus sectae philosophorum omnes ea sentiunt esse infinita. Igitur necesse est antiquos Italiae philosophos opinatos, genera esse formas, non amplitudine, sed perfectione infinitas, et quia infinitas, in uno Deo esse: species autem, seu res peculiares esse simulacra ad eas formas expressa. Et quidem si verum antiquis Italiae philosophis idem quod factum; genera rerum, non universalia scholarum, sed formas fuisse necesse est. Formas autem intelligo metaphysicas, quae a physicis ita diversae sunt, ut forma plastae a forma seminis. Plastae enim forma, dum ad eam quid formatur, manet idem, et semper formato perfectior; forma seminis, dum quotidie se explicat, demutatur, ac perficitur magis; ita ut formae physicae sint ex formis metaphysicis formatae. Et quod non amplitudine, sed perfectione genera infinita existimanda, id utrorum utilitate collata dijudicare facile sit. Nam Geometria, quae synthetica methodo traditur, nempe per formas, ideo tum opere, tum opera certissima est, quia, a minimis in infinitum per sua postulata procedens, docet modum componendi elementa, ex quibus vera formantur, quae demonstrat; et ideo modum componendi elementa docet, quia homo intra se habet elementa, quae docet. At ob id ipsum analysis, quanquam certum suum det opus, opera tamen incerta est; quia ab infinito rem repetit, et inde descendit ad minima: atqui in infinito reperire omnia datur; at qua via reperire possis non datur. Artes autem certius diriguntur ad finem, quem sibi habent propositum, quae docent genera, seu modos, quibus res fiunt, ut pictura, sculptura, plastica, architectura; quam quae non docent, ut omnes conjecturales, in qua classe sunt oratoria, politica, medicina: et illae ideo docent, quia obversantur circa prototypos, quos mens humana intra se continet; hae non docent, quia homo nullam formam rerum, quas conjicit, intra se habet. Et quia formae individuae sunt, nam linea longa, seu lata, seu profonda una plus minusve deformat faciem, ut nescias eandem esse; hinc fit quod scientiae artesve quanto plus supra genera, non platonica, sed aristotelaea insurgunt, magis confundunt formas, et quanto magis magnificae evadunt, tanto minus utiles fiunt. Quo nomine Aristotelis Physica odie male audit,

Genera qua ratione infinita.

Forma metaphysica, forma plastae, forma physica, forma seminis.

Formae physicae sunt ex metaphysicis formatae.

Formarum utilitas.

Geometria per formas cur tum opere, tum opera certissima.

Cur eadem per species certa opere, incerta opera (*).

Cur artes ideales certo compotes finis.

Cur conjecturales non item.

Inutilitas generum Aristotelaeorum.

Cur scientiae quo plus genericae minus utiles.

(*) Certa opere, incerta opera, scilicet consequentiis certa, processu incerta est analysis. Praepostere hic locus in Italica versione interpretatur.

quod nimis sit universalis: quando contra genus humanum innumeris novis veris ditarunt ignis, et machina, instrumenta, quibus utitur recens physica, rerum, quae sint similes peculiarium naturae operum, operatrix. Indidem Jurisprudentia non censetur, qui beata memoria jus theticum, sive summum et generale regularum tenet; sed qui acri judicio videt in caussis ultimas factorum peristases seu circumstantias, quae aequitatem, sive exceptiones, quibus lege universali eximantur, promereant. Optimi oratores non ii qui per locos communes vagantur, sed qui, ut Ciceronis judicio et phrasi utar, *haerent in propriis*. Historici utiles, non qui facta crassius, et genericas caussas narrant, sed qui ultimas factorum circumstantias persequuntur, et caussarum peculiares reserant. Et in artibus, quae imitatione constant, uti pictura, sculptura, plastica, poëtica, excellunt qui archetypum, a natura vulgari desumptum, circumstantiis non vulgaribus, sed novis ac miris exornant; aut ab alio artifice expressum, propriis ac melioribus distinguunt, ac faciunt suum. Quorum sane archetyporum cum alii aliis meliores confingi possint, quia semper exemplaria exemplis praestant; Platonici illas idearum scalas construunt, et per ideas alias aliis perfectiores, tanquam per gradus ad Deum Opt. Max. ascendunt, qui in se omnium continet optimas. Quin et sapientia ipsa nihil aliud est, nisi solertia decori, qua sapiens ita in omnibus novis rebus loquatur, et agat; ut nihil aeque aptum ad id aliunde desumptum accommodari possit. Itaque sapiens a longo et multo rerum honestarum et utilium usu mentem quasi subactam reddit, quo novarum rerum, uti sunt in se ipsis, expressas excipiat imagines; et non aliter paratus sit ex tempore loqui, et agere in omnibus rebus cum dignitate, ac fortis comparatum habet animum ad omnes terrores inopinatos. Atqui nova, mira, inopinata universalibus illis generibus non providentur. Quam ad rem satis commode scholae loquuntur, quum genera materiam metaphysicam esse dicunt; si id ita accipiatur, ut mens per genera informis fiat quodammodo, quo facilius specierum induat formas. Quod sane verum comperitur: nam facilius facta et negocia percipit, uti percipi oportet, qui genera seu simplices rerum ideas habet, quam qui peculiaribus formis mentem instruxit, et ex iis peculiares alias spectat: nam res formata difficile alii formatae rei aptatur. Quare exemplis judicare, exemplis deliberare periculosum: quia nunquam aut perraro rerum circumstantiae congruunt usque-

Physicae operatricis commoda.

Jurisprudentes non regulis, sed exceptionibus censentur.

Oratores optimi, qui haerent in caussae propriis.

Ex Historicis utiles qui?

Imitatores boni in circumstantiis melioratis spectantur.

Unde scalae idearum Platonicae.

Sapientia non est de iis quae genere continentur.

Ut genera sunt materia metaphysica.

Egregia inter physicam et metaphysicam materiam differentia.

quaque. Atque hoc differt inter materiam physicam et metaphysicam. Physica materia ideo quamlibet formam peculiarem educat, educit optimam; quia qua via educit, ea ex omnibus una erat. Materia autem metaphysica, quia peculiares formae omnes sunt imperfectae, genere ipso, sive idea, continet optimam. Vidimus utilitates formarum; nunc universalium damna exequamur. Loqui universalibus verbis infantium est, aut barbarorum. In Jurisprudentia, ut plurimum, sub ipso jure thetico, seu sub regularum authoritate, saepissime erratur. In re medica, qui recta per theses pergunt, magis contendunt ne corrumpantur systemata, quam ut sanentur aegroti. In vita agenda, quam saepe peccant, qui eam per themata instituerunt! de quibus graeca locutio nobis vernacula facta est, qua *thematicos* istos homines appellamus. Omnes in philosophia errores ab homonymis, vulgo aequivocis, nascuntur: aequivoca autem aliud non sunt, nisi voces pluribus rebus communes; nam sine generibus aequivoca non essent; homines enim naturaliter homonymiam aversantur: cujus rei argumento illud est, quod puer jussus ad accersendum sine discrimine Titium, ubi ejus nominis duo sunt; quia natura attendit particularia, statim subdit: utrum me accersire vis Titiorum? Itaque nescio, an magis genera philosophos in errores, quam sensus in falsas persuasiones, seu in praejudicia vulgus conjiciant (*). Nam genera, ut diximus, formas confundunt, seu, ut loquuntur, ideas confusas, non minus ac praejudicia faciunt obscuras. Et vero omnes sectae in philosophia, medicina, jurisprudentia, omnes in vita agenda controversiae, et jurgia sunt a generibus; quia a generibus sunt homonymiae, seu aequivocationes, quae ab *errore* esse dicuntur. In Physica, quia generica materiae et formae nomina; in Jurisprudentia, quia longe lateque patet appellatio justi; in Medicina, quia sanum et corruptum sunt nimis ampla vocabula; in vita agenda, quia vox utile definita non est. Atque ita sensisse antiquos Italiae philosophos haec in lingua latina extant vestigia: quod *certum* duo significat, et quod est exploratum indubiumque, et peculiare, quod communi respondet; quasi quod peculiare est, certum sit, dubium autem quod commune. Iisdemque *verum* et *aequum* idem: aequum enim ultimis rerum circumstantiis spectatur, quemadmodum justum genere ipso; quasi quae genere constant, falsa sint,

Universalium damna:

In jurisprudentia;

In re medica;

In vita agenda.

Errores omnes ex homonymiae generibus referendi.

Homines naturaliter homonymiam fugiunt.

An magis genera philosophos in errores, quam sensus in praejudicia vulgus conjiciant.

Certum Latinis quae significet.

Verum et *Æquum* Latinis idem.

(*) Vide quoque Cap. V, § 2 in fine, et secundam Vici Epistolam in fine hujus Operis, § 4 ad dimidium.

verae autem ultimae rerum species. Enim vero ista genera nomine tenus sunt infinita: homo enim neque nihil est, neque omnia. Quare nec de nihilo, nisi per aliquid negatum, nec de infinito, nisi per negata finita cogitare potest. At enim omnis triangulus habet angulos aequales duobus rectis. Ita sane: sed non id mihi infinitum verum; sed quia habeo trianguli formam in mente impressam, cujus hanc nosco proprietatem, et ea mihi est archetypus ceterorum. Si vero id contendant esse infinitum genus, quia ad eum trianguli archetypum accommodari innumeri trianguli possunt, id sibi habeant per me licet: nam vocabulum iis lubens condono, dum ipsi de re mecum sentiant. Sed enim perperam loquuntur, qui decempedam dixerint infinitam, quod omne extensum ad eam normam metiri possint.

Homo quia neque nihil est, neque omnia, nec nihil percipit, nec infinitum.

Universalia rationem habent quandam archetyporum.

CAPUT III.

De Caussis.

Latini *caussam* cum *negocio*, seu operatione confundunt; et quod ex caussa nascitur, *effectum* dicunt. Haec autem cum iis, quae de vero et facto disserimus, conspirare videntur: nam si id verum est, quod factum; probare per caussas idem est ac efficere; et ita caussa et negocium idem erit, nempe operatio; et idem factum et verum, nempe effectus. Caussae autem spectantur praecipuae, in naturalibus materia et forma, uti in moralibus finis, in metaphysica author. Itaque verisimile est antiquos Italiae philosop..os opinatos, eum probare a caussis, qui materiam, sive elementa rei incondita digerat, et disjecta componat in unum; ex quo ordine et compositione elementorum certa rei forma extet, quae peculiarem naturam in materiam inducat. Quae si vera sunt, arithmetica et geometria, quae vulgo non putantur a caussis probare, eae a caussis vere demonstrant. Et ideo a caussis demonstrant, quia mens humana continet elementa verorum, quae digerere et componere possit; et, ex quibus dispositis et compositis, existit verum quod demonstrat; ut demonstratio eadem ac operatio sit, et verum idem ac factum. Atque ob idipsum physica a caussis probare non possumus, quia elementa rerum naturalium extra nos sunt. Nam quanquam essent finita, tamen infinitae virtutis est ea digerere, componere, et ex iis effectum dare. Neque enim, si ad pri-

Latinis *caussa* et *negocium* idem.

Cur effectus dictum, quod a caussa oritur.

Probare per caussas efficere est.

Effectus est verum, quod cum facto convertitur.

Caussarum genera.

Probare a caussis est elementa rei colligere.

Arithmetica et geometria vere probant a caussis.

Physica a caussis probari non possunt.

Quodvis finitum infinita virtute gignitur.

mam caussam spectemus, minoris virtutis est formicam producere, quam hanc rerum universitatem creasse; quia non minus confert ad formicae formationem, quam ad hujus Mundi genesim motus, quo et hic Mundus creatus ex nihilo est, ex quo formica ex substrata materia producitur. Et sane in asceticis sermonibus suis nostrae religionis sapientes, nempe qui et cognitione Summi Numinis, et morum sanctitate praeclari fuerunt, saepe ex flosculi meditatione in Dei cogitationem perveniunt; quod infinitam in ejus generatione virtutem agnoscunt. Atque id est, quod in nostra dissertatione *De nostri temporis Studiorum Ratione* dicebamus, quod *geometrica ideo demonstramus, quia facimus; physica si demonstrare possemus, faceremus.* Hinc adeo impiae curiositatis notandi, qui Deum Opt. Max. a priori probare student. Nam tantundem esset, quantum Dei Deum se facere, et Deum negare, quem quaerunt. Metaphysici enim veri claritas eadem est numero ac illa lucis, quam non nisi per opaca cognoscimus. Si enim in clatratam fenestram, quae lucem in aedes admittit, intente ac diu intuearis; deinde in corpus omnino opacum aciem oculorum convertas; non lucem, sed lucida clathra tibi videre videaris. Ad hoc instar metaphysicum verum illustre est, nullo fine concluditur, nulla forma discernitur; quia est infinitum omnium formarum principium: physica sunt opaca, nempe formata et finita, in quibus Metaphysici veri lumen videmus.

Sapientes christiani in quavis re minima infinitam Dei virtutem agnoscunt.

Impia pietas est velle Deum probare per caussas.

Metaphysici veri claritas eadem ac lucis.

Ejus rei appositissima similitudo.

CAPUT IV.

De Essentiis, seu de Virtutibus.

Quod scholae *essentiam* vocant, Latini *vim* et *potestatem* appellant. Essentias autem omnes philosophi aeternas et immutabiles statuunt. Aristoteles diserte eas individuas, seu, ut scholae loquuntur, in indivisibili consistere asseverat. Plato autem post Pythagoram scientiam esse de aeternis et immutabilibus sentit. Hinc conjicere licet, antiquos Italiae philosophos essentias putasse individuas omnium rerum virtutes aeternas et infinitas; quas proinde Latinorum vulgus vocabat *Deos immortales,* sapientes vero pro uno Summo Numine accipiebant: et hac de caussa unam metaphysicam veram scientiam esse, quod de aeternis virtutibus ageret. Hinc dubitare licet, an quemadmodum datur motus, et conatus, qui virtus movendi est, ita detur extensum, et

Essentia, vis et potestas Latinis dicta.

Scientia est de aeternis et immutabilibus.

Dii immortales Latinorum sunt infinitæ omnium rerum virtutes.

Cur metaphysica verissima omnium scientia.

virtus, qua quid extendatur: et uti corpus et motus sunt proprium physicae subjectum, ita conatus et virtus extensionis sint materia propria metaphysices: cujus rei te habeo authorem, PAULLE praestantissime, qui illud sentis, in physica actus, in metaphysica esse virtutes.

§ I.

De Punctis metaphysicis et Conatibus.

Momentum et *punctum* Latinis idem.

Enimvero Latinis *punctum* et *momentum* idem significabant: momentum autem est res, quae movet: et cum punctum, tum momentum iisdem Latinis quid indivisibile dicebatur.

Et quid individuum utrumque.

An igitur antiqui Italiae sapientes in placitis habuerunt, virtutem esse quandam individuam extensionis et motus?

Doctrina de punctis metaphysicis Italiae asseritur.

Et haec doctrina ab Italia trans mare, uti et aliae multae, in Graeciam trajecta, a Zenone postea interpolata? Etenim de hac individua extensionis, ac motus virtute nulli rectius quam Stoici sensisse mihi videntur, qui de ea per hypothesim puncti metaphysici disseruere.

Geometria et arithmetica post metaphysicam maxime verae.

Principio enim nullum est dubium quin geometria, uti et arithmetica, supra reliquas omnes scientias, quas *subalternas* appellant, aut maxime verae sint, aut certe eximiam veri speciem praeseferant:

Metaphysica omnis veris fons.

et vicissim illud adprime verum, quod metaphysica sit omnis veri fons, et unde in alias scientias omnes derivatur. Quisque autem novit geometras suas syntheticas methodos a puncto ordiri; et protinus ad infinitae rei contemplationem progredi crebris illis postulatis suis, ut lineas in immensum producere sibi liceat.

Qua via verum a metaphysica in geometriam derivatur.

Si quis autem quaerat, qua via id verum, aut ea veri species ex metaphysica in geometriam derivata; nulla sane, quam per malignum aditum puncti.

Virtus extensi prior extenso est ac proinde inextensum.

Nam geometria ex metaphysica virtutem extendendi desumpsit; quae quia virtus est extensi, prior extenso est, scilicet inextensa. Quemadmodum arithmeticus ex metaphysica desumpsit virtutem numeri, nempe

Virtus numeri non est numerus.

unum, quae quia virtus est numeri, non est numerus: et quemadmodum unum, quod non est numerus, numerum gignit; ita punctum, quod non est extensum, parit extensionem.

Qua ratione puncti definitio sit nominis.

Cum enim geometra punctum definit id esse, cujus nulla pars est, ea definitio nominis est; quia nulla substernitur res, quae partes non habeat, et tamen mente, vel stylo designes. Quemadmodum unius definitio apud arithmeticum nominis quoque est; quia ii prestituunt unum mul-

tiplicabile, quod re ipsa unum non est. At Zenonii eam puncti definitionem rei existimant, quantum sit punctum instar ad quod de indivisibili extensionis motusque virtute mens humana cogitare possit. Quare falso illud vulgo putant, geometriam suum subjectum a materia depurare, seu, ut vulgo scholae loquuntur, *abstrahere*. Nam Zenonii nullam scientiam geometria exactius materiam tractare existimabant; nempe materiam, quam ei meram suppeteret metaphysica, hoc est extensionis virtutem. Neque Aristotelis contra Zenonios demonstrationis super punctis metaphysicis tantam apud ejus asseclas haberent authoritatem, nisi Stoicis punctum geometricum signum ad instar metaphysici, et punctum metaphysicum corporis physici virtus esset. Uti nec Pythagoras, ejusque asseclae, e quibus ad nos pervenit, apud Platonem, *Timaeus*, quum de naturae rebus per numeros disseruerunt, naturam vere ex numeris constare arbitrati sunt: sed Mundum, extra quem essent, explicare per Mundum, quem intra se continerent, studuerunt. Idem de Zenone ejusque secta judicium faciendum, qui puncta rerum principia esse existimarunt. Et vero ex omni memoria quatuor philosophorum classes condi possunt: alii enim geometrae eximii, qui de principiis physicis per mathesis hypotheses disseruerunt; atque in his est Pythagoras: alii geometria bene instructi, metaphysicaeque cultores seduli nulla hypothesi de principiis rerum cogitarunt, et icciro de naturae rebus metaphysico genere disserunt; atque in his est Aristoteles: alii et geometriae ignari, et metaphysicae hostes simplex corpus extensum in materiae usum adornarunt; et hi in principiorum explanatione gravissime tanquam in limine offendunt, at felicius tamen de peculiaribus naturae phaenomenis cogitarunt; atque in his est Epicurus: alii denique corpus quantum et quale principia rerum esse voluerunt; ut ex antiquis, qui terram, aquam, aërem, ignem, vel singula, vel bina, vel cuncta; et ex neotericis chemici. Sed hi nihil quicquam pro dignitate de principiis disserunt: et ex eorum principiis explicationes peculiarium naturae rerum, praeterquam in paucis, quas periculum magis quam consilium obtulit, feliciter succedunt. Zeno summus metaphysicus ad geometrarum hypotheses accessit: et uti Pythagoras per numeros, his per puncta de principiis rerum commentatur. Carthesius vero maximus, ex aequo metaphysicus et geometra, accessit ad Epicurum: et quae in principiis offendit de motu, et formatione elementorum, omnibus plenis, uti Epicurus,

Margin notes: Geometria tractat materiam meram, qualem ei suppetit metaphysica. — Punctum geometricum instar metaphysici: et punctum metaphysicum corporis physici virtus. — De physica Pythagorea judicium. — Idem de physica Zenonia. — Quatuor philosophorum classes. Prima. — Secunda. — Tertia. — Quarta. — In qua classe Zeno. — In qua Renatus.

offensiones de vacuo, et atomi declinatione, successu rerum peculiarium feliciter explanatarum compensat. An eorum ratio sit, quod uterque figura et machina de naturae rebus disserunt; et peculiaria naturae effecta formata et mobilia sunt; de principiis autem et virtutibus, quia informibus nulla figura, quia indefinitis machina nulla est? Atque haec hactenus ad sententiae Zenoniae declarationem authoritatemque dicta sint. Nunc propria rei propositae argumenta exponamus. Quaelibet minima extensae rei particula in infinitum diduci, Aristoteles geometricis demonstrationibus evincit. Sed Zeno ad eas imperturbatus constat, iisque ipsis sua metaphysica puncta confirmat. Hujus enim rei physicae virtutem in metaphysica dari oportet: alioqui quo pacto Deus omnium perfectionum sit cumulus? extensa quidem in natura sunt; in Deo quid extensum memorare nefas: extensum metimur, infinitum dimensionem indignatur. Extensi vero virtutem *eminenter*, ut nostri theologi loquuntur, in Deo contineri fas omnino est. Igitur quo pacto conatus virtus movendi est, et in Deo, conatus authore, quies; ita prima materia est extensionis virtus, quae in Deo, materiae conditore, purissima mens est. Est igitur in metaphysica substantia, quae indefinitae extensi divisionis est virtus. Divisio physica res est: virtus ut res dividatur metaphysicum argumentum; divisio enim actus corporis est; at essentia corporis, uti et ceterarum rerum, in indivisibili consistit: atque id adeo Aristoteles fateri debet, qui docet. Itaque mihi videtur de alio Aristoteles cum Zenone contendere, in idem autem convenire. Nam ille de actu, hic loquitur de virtute. Et quum Aristoteles divisionem partium in infinitum demonstratione diagonalis, quae in iisdem punctis cum laterali secaretur, quae duae lineae ejusdem sunt impatientes mensurae, urget; jam tum non dividit punctum, sed quid extensum, nam designat. At ea ipsa demonstratio, uti et aliae de circulis concentricis, qui in omnibus suis punctis cum centro secarentur, et de parallelis, quae obliqua ad horizontem ductae, quam perpendicularem intersecarent nunquam totam dividerent, et ejus generis aliae, ex puncti definitione, cujus nulla pars est, stabilitae proveniunt. Neque haec mira nobis sunt demonstrata per geometriam, in cujus definitionibus punctum minima diceretur esse particula in immensum dividua; sed per quam punctum constituitur individuum, et a puncto ita definito ad haec mira demonstrata pervenitur. Quapropter Zeno per eas demonstrationes in sua sententia se ob-

Cur Epicurus et Renatus offendunt in principiis physicae, et feliciter procedunt.

Aristotelaeae demonstrationes Zenonem laedantne an juvent.

Deus omnium perfectionum cumulus.

Conatus in Deo quies, extensionis virtus in Deo mens.

Divisio motus et res physica est: divisibilitas virtus, et metaphysica essentia.

De alio Aristoteles cum Zenone contendit, in idem convenit.

Aristotelis demonstrationes contra puncta metaphysica ex puncti geometrici definitione proveniunt.

Zeno ex geometria metaphysicam in physicam deductam contemplatur.

firmat potius; tantum abest ut confutetur. Quemadmodum enim in hoc Mundo formarum, quem homo sibi confingit, et cujus homo quodammodo Deus est, hoc definitum nomen, haec res commentitia, cujus nulla pars est, ex aequo iniquis extensis subest; ita et ad hoc instar in Mundo vero, quem Deus condidit, est quaedam individua virtus extensionis, quae, quia individua est, iniquis extensis ex aequo sternitur. Atque adeo virtutes sunt indefinitae; et, quia indefinitae, de iis illa *tot*, et *quot* proloqui non datur; illa *plura, minora* cogitare non licet; illa *magis* et *minus* indignantur.

Virtus extensionis individua; et ob id iniquis extensis aequa sternitur.

Atque eae ipsae demonstrationes, quae id evincunt, conficiunt quoque conatum, seu movendi virtutem, utpote rem metaphysicam, iniquis motibus aequum subesse. Et principio multo magis decet expeditissimam Divinae Omnipotentiae facilitatem, quod is crearit materiam, quae esset virtus extensionis et motus simul, quam duplici opera altera materiam, altera motum creasse. Et bona metaphysica id suadet; cum enim conatus quid non sit, sed cujus, nempe materiae modus, eadem creatione materiae eum creatum necesse est. Id ipsum physicae convenit: extante enim natura, seu, ut scholae dicunt, *in facto esse,* omnia moventur: antequam extaret, omnia in Deo quiescebant; igitur natura conando coepit existere: sive conatus *natura,* ut scholae quoque loquuntur, *in fieri* est. Conatus enim quietem inter et motum est medius. In natura res extensae sunt: ante omnem naturam, res omnem extensionem indignans, Deus: igitur Deum inter et extensa est media res, inextensa quidem, sed capax extensionis, nempe metaphysica puncta. Neque vero aliunde summo inter se commensu, seu, ut dicunt, *proportione* haec sibi respondent: hinc quies, conatus, motus; atque hinc Deus, materia, et corpus extensum. Deus omnium motor in se quietus; materia conatur, corpora extensa moventur: et ut motus est modus corporis, quies Dei attributum; ita conatus dos puncti metaphysici est: et uti punctum metaphysicum est indefinita virtus extensionis, quae iniquis extensis aequa subest; ita conatus indefinita virtus movendi est, quae iniquos motus ex aequo explicat. Renatus tanquam fundamentum eorum omnium, quae de motuum reflexione ac refractione praeclarissime cogitat, illud substruit, quod motus ab ejusdem determinatione sit alius; ita ut sub eodem determinationis modo, seu *quantitate,* ut dicunt, plus motus fieri possit. Unde illud conficit, plus motus esse in determina-

Conatus iniquis motibus aequus subest.
Conatus dos puncti.

Natura conando coepit existere.

Conatus inter quietem et motus medius.

Punctum medium inter Deum et extensa.

Deus quietus.
Materia conatur.
Extensa moventur.

Ratio eorum, quae cogitat Renatus de reflexione ac refractione motus.

tionibus obliquis, quam rectis. Atque hinc reserat rationem, quare corpus obliqua motum duabus caussis uno eodemque tempore satisfaciat: alteri sui ponderis, qua recta deorsum fertur; alteri directionis, qua obliqua tendit ad horizontem: et ita ubi in planiciem omnino imperviam incidit, uno eodemque tempore ambarum det effecta caussarum, et reflectat ita motum, ut angulus reflexionis angulo incidentiae aequus sit: sin in planiciem incidat perviam, motum refrangat, et pro majori minorive medii fluxitate, per quod decurrit, propius longiusve abeat a perpendiculari, quam, si per medium uniusmodi pervium deferretur, describeret. Videt quidem verum illud Renatus, sub eodem determinationis modo plus motus fieri posse; rationem autem dissimulat, quia juxta sentit cum Aristotele contra Zenonem: dissimulat, inquam, quod uti diagonali et laterali aequa subest virtus extensionis; ita motui recto, et obliquo ad horizontem aequa virtus quoque subest movendi. Harum rerum omnium, quae hactenus disseruimus, ratio ea est, aut ego fallor, quia puncta, et conatus sunt, per quae primulum res ex sui nihilo existere occipiunt: et a nihilo minima, et ingentia ex aequo distant. Et ea ratione geometria a metaphysica suum verum accipit, et acceptum in ipsam metaphysicam refundit: hoc est ad scientiae divinae instar humanam exprimit, et ab humana divinam rursum confirmat. Quam cum re ut apte haec omnia congruunt! tempus dividitur; in individua re stat aeternitas: nisi alia moveantur, non habes quî metiri possis quietem: quare animi perturbationes minuuntur, augentur: tranquillitas nescit gradus: extensa corrumpuntur; immortalia indivisibili constant: corpus divisiones patitur; mens partium impatiens: in puncto opportunitas; undique circumstant casus: verum praecisum est; undique falsa obvia: scientia enim non dividitur; opinio sectas gignit: virtus nec ultra nec citra; vitium longe lateque patet: rectum unum; prava innumera: optimum in quoque rerum genere in individua re collocatur. Atque adeo Mundus physicus est de imperfectis, et rebus in indefinitum dividuis; Mundus metaphysicus de ideis, seu rebus optimis, nempe de individuis virtutibus, quae efficaciae sint indefinitae. Est igitur in metaphysica genus rerum quod extensum non est, est tamen capax extensionis. Non id videt Carthesius, quia, Analyticorum more, materiam creatam ponit ac dividit. Vidit autem Zeno, quia a Mundo formarum, quem homo sibi per synthesim e punctis con-

A nihilo minima, et ingentia ex aequo distant.

Divisio malum, bona individua sunt.

Est in metaphysica genus rerum inextensum, extensionis capax.

Carthesius analysim in physicam infert.

Zeno per synthesim physicam spectat.

dit, de Mundo solidorum, quem Deus creaverat, disserere studuit.

Aristoteles metaphysicam nulla hypothesi in physicam importat.

Non vidit haec Aristoteles, quia metaphysicam recta in physicam intulit: quare de rebus physicis metaphysico genere disserit per virtutes et facultates.

Renatus physicam in metaphysicam extulit.

Non vidit Renatus, quia rectâ physicam in metaphysicam extulit, et de rebus metaphysicis physico genere cogitat, per actus ac formas.

De rebus physicis metaphysico, de metaphysicis physico genere cogitare, viciosum.

Utrumque vicio vertendum: nam si definire est rerum fines dirigere, et fines sunt formatorum extrema, et formata omnia a materia per motum educuntur, ac proinde naturae jam extanti accepto sunt referenda; et incivile est, extante jam natura, ex qua jam actus habemus, definire res per virtutes; et antequam natura existat, et res formatae sint, eas describere per actus, importunum. Metaphysica physicam trascendit, quia de virtutibus agit et infinito: physica metaphysicae pars, quia de formis agit, ac terminatis.

Quo pacto infinitum in haec finita descenderit comprehendi non potest.

Quo autem pacto infinitum in haec finita descenderit, si vel Deus id nos doceret, assequi non possemus: quia id verum mentis divinae est, quod et nosse et fecisse idem. Mens autem humana finita est, et formata; ac proinde indefinita et informia intelligere non potest, cogitare quidem potest: quod vernacula lingua diceremus: *può andarle raccogliendo, ma non già raccorle tutte.* Sed id ipsum cogitare fateri est, quae cogitas informia esse, et fines habere nullos.

Distincte cognoscere humanae mentis vicium.

Et ob id ipsum distincte cognoscere humanae mentis vitium potius quam virtus est: nam est cognoscere fines rerum. Mens divina in suae veritatis sole res videt; hoc est dum rem videt, infinitas res cum re, quam videt, cognoscit: mens humana, quum distincte rem cognoscit, eam noctu cum lucerna videt, quam dum videt, adsita aspectu amittit suo. Doleo enim, neque doloris formam agnosco ullam; nullos aegritudinis animi cognosco fines: cognitio indefinita; et, quia indefinita, homine digna est: vivida doloris idea est, et illustris, ut nihil magis.

Metaphysici veri claritas eadem ac lucis.

Sed haec metaphysici veri claritas eadem est numero ac illa lucis, quam non nisi per opaca distinguimus: metaphysica enim vera illustria sunt, quia nullo fine concludi, nulla re formata distingui possunt: physica autem sunt opaca, quibus metaphysicarum rerum lucem distinguimus.

Lux metaphysica seu deductio virtutum in actus conatu gignitur.

Haec lux metaphysica, sive, ut scholae loquuntur, deductio virtutum in actus, citra inversa verba, vero conatu gignitur, hoc est indefinita virtute movendi, quae iniquis motibus aequa subest: quae dos est puncti seu indefinitae virtutis, qua quid porrigitur, et iniquis extensis ex aequo sternitur.

§ II.

Extensa non conari.

Nam sane extensa non videntur quicquam conari posse: sive omnia plena sint ex uno genere corporum, quae aequa vi mutuo sibi obsistant; nam in aequa obsistentia rerum, et plenis omnibus, virtus movendi excitari non potest: sive sint plena omnia ex diversis corporum generibus, quorum alia obsistant, alia loco cedant; nam in iis verissimi motus fiunt. Nec vero, si brachio velim parietem perrumpere, conatus est; cum ea sit vera nervorum motio, qua ex remissis intenti fiunt: non aliter vere movetur piscis, qui ripae se applicat, et adversae profluenti resistit. Nam ad eam tentionem alii atque alii spiritus animales succedunt, ac proinde verus sit motus, donec non succedentibus porro aliis, nervi languescant ac remittantur. Et ex genere, si conatus est virtus movendi, qua pollent extensa, impedita, an, ut maxime impedita sit, aliquo pacto explicatur tamen? an omnino explicari nunquam potest? si quo tamen pacto explicatur, is verissimus motus est; sin autem nullo pacto explicari potest, quod hoc vis genus est, quae semper sit irrita? cum vis fieri nulla possit, quin quo momento fit, explicetur; ut quod vim facit tantum intendatur, seu moveatur. Quare si naturae effecta omnia percurramus, ea motu, non conatu, nasci comperiemus. Vel ipsam lucem, quae temporis momento diffundi videtur, physici optimae notae docent, temporis successu fieri et vero motu. Atque utinam lux instanti fieret, ut ex puncto luculentissimum naturae opus natum haberemus. Etenim si lux instanti temporis gignitur, dari id puncti effectus in natura necesse est; nam instans temporis loci punctum affectatur. Igitur si lux est directio orbiculorum, quae in instanti fiat, orbiculi haud possunt in una sui parte dirigi, quae extensa sit. Nam extensa sunt extremis disterminata; extrema mediis dissita: extrema autem et media tempore et vero motu percurruntur. Itaque quo lux conatu et temporis instanti gignatur, orbiculi in punctis, quorum nulla pars sit, dirigi debent: en res in natura esset, quae nullam haberet extensionem. Sed enim ista puncta, in quibus diffundi lucem, oboriri tenebras dicunt, sunt nimis corpulenta; nec pro gracili geometriae ingenio exinanita, sive potius ex metaphysicae subtilitate extensione omni spoliata. Quare extante jam

Extensorum vel conatus nullus omnino est.

Vel verissimus motus est.

Lucem vero motu gigni.

natura, ubi sunt diversi generis extensa, quorum alia dura, alia pervia, nulli sunt conatus, sed veri motus. Itaque naturae jam extantis phaenomena non virtute et potestate explicare par est. Jam enim meliorum virtute physicorum illud disserendi genus per *studia* et *aversiones naturae*, per *arcana ejusdem consilia*, quas *qualitates occultas* vocant, jam, inquam, sunt e physicis scholis eliminata. Superest adhuc ex metaphysica id *conatus* vocabulum. Quare quo disserendi genus de rebus physicis omnino perficiatur, e physicorum scholis est ad metaphysicos amandandum. Nos autem haec ad extremum conficiamus. Natura est motus; hujus motus indefinita movendi virtus conatus; quam excitat infinita mens in se quieta, Deus. Naturae opera motu perficiuntur, conatu incipiunt fieri: ut rerum geneses motum, motus conatum, conatus Deum sequatur.

Naturae effecta virtute et potestate explicare physicos dedecet.

Conatus vocabulum e physicis scholis ad metaphysicas amandandum.

Natura motus est: principium motus conatus: excitator conatus Deus.

§ III.

Motus omnes compositos.

Compositae rei modum compositum esse necesse est. Nam si modus res ipsa est ita se habens, et res extensa partes habet; modus rei extensae sunt plures res, quae ita disponuntur. Et vero figura modus compositus est, nam tribus minimum lineis constat: modus compositus locus, nam tribus constat dimensionibus: modus compositus situs, is enim est plurium locorum ratio: modus compositus tempus, nam duo loci sunt, quorum alter stat, alter movetur. Quod et ipsum norunt auctores latinae linguae, quibus promiscuus particularum usus, et quibus locus et quibus tempus significatur: ut illa *ibi* pro *tunc*, *inde* pro *postea*; *usquam*, *nusquam* pro *unquam*, *nunquam*, et si quae sunt ejus generis aliae. Ad haec exempla compositus motus, nam *unde*, *qua*, et *quo* constat. Tum quia omnes motus aëris circompulsu fiunt, simplices, rectique esse nullo pacto possunt. Et quod corpora, sive per aërem decidentia, sive per aequor, sive terrae, sive maris progredientia, lineam rectam describere videantur, ea tamen reipsa recta non est. Nam *rectum*, et *idem* res metaphysicae sunt. Idem ipse mihi videor; sed perenni accessu et decessu rerum, quae me intrant, a me exeunt quoquo temporis momento sum alius. Sic quoque rectus qui videtur motus omni temporis momento pravus est. At si quis haec ex geometria spectet, facile metaphysica cum physicis componet. Nam ea una est

Compositae rei compositus modus.

Ut figura.

Locus.

Tempus.

Promiscuus Latinis *loci* ac *temporis particularum* usus.

Motus.

Motus nullus rectus.

Rectum, et idem res metaphysicae, res physicae pravum, et aliud.

verior hypothesis, qua ex metaphysica in physicam descendamus. Ut enim pravae lineae componuntur ex rectis, quare circulares ex indefinitis rectis constant, quia constant punctis indefinitis; ita compositi extensorum motus ex simplicibus punctorum conatibus componuntur. Prava sunt in natura et imperfecta, supra naturam rectum, pravorum regula. Sed extensorum conatus ad rectos motus hodie eo firmatur, quod si corpus libere, hoc est per non obstantia moveretur, recta quidem et in immensum moveretur. Sed id fingere primo prohibet, quod qui id fingunt motum definiunt viciniae corporum mutatione. Quaenam autem vicinia in vano? Dixerit quis viciniam loci, unde primo motum est corpus, spectandam esse. Sed si id spectetur, quo pacto illud *immensum?* An in immenso quid vicinius? quid longius? Si iste id fateatur, quid a Scholastico distat, qui *spacia imaginaria* proponit? Nam ejusdem mentis est ab ultima summi coeli superficie inane spacium imaginari; et confingere a loco unde primo corpus motum est, id longius longiusque per immensum inane promoveri. Deinde id fingere natura omnino non patitur. Etenim ideo constant corpora, quia moventur in pleno; et ideo plus minusve constant, quia plus minusve obsistunt aliis, ipsisque ab aliis obsistitur. Quae obsistentia nisi sit, nedum non moveretur, neque recta, neque adeo infinitum, sed ut, si ex loco subduceretur omnis contentus aër, loci parietes compingerentur, ita corpus in inane eductum dissiparetur. Norunt id verum sapientes linguae latinae auctores, recta metaphysica, physica prava esse; cum Latini, religionis caussa, *nihil* ab opposito *recte* dicant: quasi nihilo opponatur rectum, exactum, perfectum, infinitum; et finita, prava, imperfecta sint pene nihil.

Ut curva linea ex innumeris rectis, ita motus ex indefinitis conatibus constat.

Nullus motus in vano, quia nulla in vano vicinia.

Idem est fingere corpus per inanem moveri, et spacia imaginaria comminisci.

Ideo constant corpora, quia moventur in pleno.

Nihil et *recte* cur Latinis opposita.

§ IV.

Extensa inquieta.

Quies res metaphysica est, physica motus. Et fingere corpus ex se integrum, seu, ut ajunt, indifferens ad movendum quiescendumque, id physica non sinit. Neque enim licet fingere quid in natura, et extra naturam simul. Natura enim motus est, quo res componuntur, vivunt dissolvunturque: et in omni temporis momento aliud nobiscum componitur, aliud a nobis dissolvitur. Quare compositum esse moveri est. Motus enim est viciniae, seu situs muta-

Quies res metaphysica est, physica motus.

Compositum esse moveri est.

tio: nunquam non corpora corporibus vicina situm mutant: semper corpora effluunt, semper influunt: et haec est vita rerum, fluminis nempe instar, quod idem videtur, et semper alia atque alia aqua profluit. Quare nihil in natura hanc corporum viciniam, seu eundem situm, vel momento quidem temporis obtinet. Et illud placitum, quod res pergant obtinere formam, qua semel praeditae sunt, scholas decet, quae ista tutoria naturae consilia in rerum naturalium caussis habent. Nam sane quae cujusque rei naturalis propria forma est, cum omni temporis momento ei accedat aliquid, vel decedat? Quare forma physica nihil aliud nisi continens rei mutatio est. Igitur ista perfecta quies omnino e physica est procul eliminanda.

Vita rerum fluminis instar.

Forma physica est continens rei mutatio.

Perfecta quies in natura non est.

§ V.

Motus incommunicari.

Motus nihil aliud est nisi corpus quod movetur; ac, si pro severiori metaphysica loqui velimus, non tam quid est quam cujus. Nam modus corporis est, qui a re, cujus est modus, nec mente quidem secernitur. Quare tantundem est motum communicari, quantum corpora penetrari. Nec sane minori reprehensione dignum videtur hoc placitum, motum a corpore in corpus communicari, quam illud de attractionibus, motibusque, qui ob fugam vacui vulgo scholarum obtinet: nam tantundem mihi videtur, corpus projectum secum ferre omnem manus projicientis impulsum, quantum aërem in antlia haustum post se aquam sursum attrahere. Jam virtute physicae melioris per praeclarissima experimenta isthaec attractiones veri aëris circumpulsus comperti sunt: et in id placitum constantissime itur, motum omnem impulsu nasci. In hos scopulos impingit, qui extensa quaedam quiescere putet. Sed qui omnia perenni motu moveri, et nullam esse in natura quietem intelligit, is corpus, quod quiescere videtur, manus impulsu non excitari ad motum, sed ad alium motum determinari; nec nostrum esse movere quicquam, sed Deum omnis motus authorem, eumque excitare conatum; conatum autem incipere motum; motus vero in nobis esse determinationem; ac determinationes alias ex alio machinarum genere fieri; et communem omnium motuum machinam aërem, et circumpulsionem esse sensibilem Dei manum, qua omnia moventur; singula vero quaeque aliter atque aliter moveri, peculiari

Motum communicari, penetrari corpora est.

Motus communicatio et attractio eadem videtur.

Omnis motus impulsu nascitur.

Deus omnis motus author.

In nobis est motus determinatio.

Communis omnium motuum machina aëris circumpulsio.

Motus communis

MOTUS INCOMMUNICARI aëris, ut evadit cujusque proprius. Omnes motus ex impulsu locales, et unius modi.

machina quodque sua conficiet. Et si omnis motus localis est, et impulsu nascitur, nullum sane discrimen admiserit motum inter quo aqua syphonem subit, quae omni procul dubio aëris manu in syphonem effertur, et quo projecta per patentem aërem promoventur. Quin nec inter projectorum motum, et motum quo flamma ardet, planta adolescit, bestia per prata lascivit, quicquam differre judicabit. Omnes enim sunt aëris circumpulsus: et uti peculiarium ope machinarum communis aëris motus, motus flammae, plantae, bestiaeque fit proprius, ita evadit proprius projectorum. Certe calor, quem pila promotu concipit, ei non est a manu communicatus: et tamen is calor certo certius est pilae proprius. Quid autem calor nisi motus? Igitur manus est machina peculiaris projectus, qua et determinantur nervi, qui sunt in motu ad manus intentionem; et determinatur corpus, quod est in motu ad aliter se movendum; et determinatur aër circumfusus, qui in motu quoque est, ad promovendum projectum: et haec machina communis, nempe aëris circumpulsio, evadit propria corporis projecti: quare proprius ejus est calor, et saepe ignis.

CAPUT V.

De Animo et Anima.

Anima vivimus, animo sentimus.

Aër *anima* dictus.

Elegantia duûm horum verborum *animus* et *anima*, quod *anima vivamus, animo sentiamus*, tam scita est, ut T. Lucretius eam veluti in Epicuri hortulo natam vindicet suam. Sed et observandum Latinos *animam* quoque *aërem* appellasse, quem omnium mobilissimum esse constat: et nos supra disseruimus, unum esse, qui motu omnibus communi movetur, et deinde peculiarium ope machinarum evadit cujusque proprius. Hinc igitur conjicere datur, antiquos Italiae philosophos, aëris motu animum, et animam definivisse. Et vero vitae vehiculum aër est, qui inspiratus, et transpiratus, cor et arterias, et in corde arteriisque sanguinem movet, qui sanguinis motus est ipsa vita. Sensus autem vehiculum est aër, qui per nervos insinuatus eorum succum agitat, et fibras distendit, inflat, contorquet. Nunc in scholis aër, qui in corde et arteriis sanguinem movet *spiritus vitales;* qui autem nervos, eorumque succum et filamenta, *spiritus animales* appellantur. Atqui longe celerior est animalis, quam vitalis spiritus motus; ubi enim ve-

Aër sanguinis vitae vehiculum.

Aër nervorum vehiculum sensus.

Spiritus vitalis inertior, animalis actuosior.

lis, statim digitum moveas: sed multo tempore, saltem horae trientis, ut quidam physici rationem ineunt, a corde ad digitum sanguis circulatione perveniat. A nervis praeterea cordis musculi contrahuntur et dilatantur, qua systole et diastole sanguis perpetuo movetur: unde sanguis suum nervis motum accepto referre debet. Igitur hunc masculum strenuumque per nervos aëris motum, *animum;* effoeminatum et succubum, ut ita dicam, in sanguine, *animam* dixerunt. Cum autem de *immortalitate* Latini loquebantur, eam *animorum*, non animarum dicebant. An ejus locutionis origo sit, quia ejus auctores animi motus liberos et ex nostro arbitrio; motus autem animae non sine corporis, quod corrumpitur, machina gigni animadverterent; et quia libere animus movetur, infinitum desiderat, ac proinde immortalitatem. Quae ratio tanti momenti est, ut metaphysici etiam christiani hominem per arbitrii libertatem a brutis distingui putaverint. Certe Ecclesiae Patres hominem immortali animo factum, et propter Deum immortalem factum, hinc praecipue confirmant, quod appetit infinitum.

Motus sanguinis nervis debetur.

Animus immortalis non anima Latinis dicta.

§ I.

De Anima brutorum.

Congruit cum his, quae modo disseruimus, ea locutio, qua Latini animantia rationis expertia dixere *bruta:* brutum autem iisdem idem ac immobile significabat: et tamen bruta moveri videbant. Necesse igitur est, antiquos Italiae philosophos id opinatos, bruta, quod non nisi a praesentibus moveantur, ea immobilia esse, et ab objectis praesentibus, veluti per machinam moveri; homines autem principium internum motus habere, nempe animum, qui libere moveatur.

Brutum Latinis *immobile.*

Bruta a praesentibus objectis tanquam machina moventur.

§ II.

De Animi sede.

Animi sedem et domicilium antiqua Italiae philosophia cor esse opinata est: nam Latini vulgo in corde prudentiam collocatam, et in corde versari consilia, et curas, et in pectore inveniendi acumen, seu, ut Plautine loquar, *e pectore acetum,* hoc est ingenium promi loquebantur: et illae praeterea locutiones, *cor hominis!* et *excors* pro stupido, *vecors* pro demente, *socors* pro tardo ad cogitan-

Latini in corde prudentiam collocarunt.

Acetum pectoris. Cor hominis! Excors. Vecors.

dum; contra *cordatus* pro sapiente: unde P. Scipio Nasica *Corculum* dictus, quia Romanorum omnium sapientissimus oraculi sententia judicatus. An haec quia cum reliqua antiquitate italica secta consenserit, a corde nervorum originem duci? Et quod nobis videamur in capite cogitare, quia in capite sunt organa duûm sensuum, quorum alter est omnium maxime disciplinabilis, nempe auditus; visus alter, qui omnium est maxime acerrimus? Sed de origine nervorum a corde opinio per nostri temporis anatomen jam falsa comperta est: ii enim a cerebro tanquam a stirpe per totum corpus diffundi observantur. Quare in glandula pineali animum humanum veluti in specula Carthesiani collocant, et inde omnes corporis motus per nervos excipere, et per motus objecta speculari opinantur. Atqui saepe homines cerebro deminuti, et vivere, et moveri, et sentire, et ratione feliciter uti observatum. Sed et in corporis parte, ubi plurimum mucoris, sanguinis minimum, ac proinde crassa tardaque sedere animum verisimile non videtur. Mechanica enim in horologio docet, rotas, quas spiritus proxime movet, omnium tenuissimas ac mobilissimas esse: et in plantis vitae sedes in semine est, et inde per truncum in ramos, et per stirpem in radices diffunditur. An igitur, quia cor primum omnium in generatione animantis extare, salire, ultimum in morte motu et calore destitui observabant? An quia in corde vitae flammam ardere opinarentur? An quia cum quis deliquio intercipitur, qui cordis morbus est, quem nos Itali vertimus, *svenimento di cuore*, non solum nervorum, sed etiam sanguinis motum cessare viderent, eum *animo deficere*, et *animo male habere* putarent, ac dicerent? et in corde principium animae, seu vitae, et in eo principium animi, seu rationis esse arbitrarentur? An quia sapiens est qui vera cogitat, et justa vult, hinc in affectibus animum, in animo mentem posuerunt, quam proinde *mentem animi* appellaverunt? Certe fomites omnium animi perturbationum, seu affectuum, sunt concupiscibilis et irascibilis appetitus: et sanguis concupiscentiae, bilis irae vehiculum esse videtur; utriusque liquoris sedes in praecordiis praecipua (*). Itaque ab animo pendere mentem putarint, quia ut quisque est animatus ita cogitat, de iisdem

Cordatus. *Corculum.* De nervorum origine antiquorum opinio. Cur videamur in capite cogitare. An sedes animae in glandula pineali. Homines cerebro deminuti recte usi ratione. Mechanica refragatur, mentem in capite corpori praesidere. In plantis vitae sedes in semine. Cor primum generatur, novissimum interit. An in corde principium vitae, et in principio vitae principium rationis? *Animo deficere, male habere.* Sapiens quis. *Mens animi.* Fomites affectuum appetitus duo. Appetitum sedes et vehicula. Ab animo pendere mentem.

(*) Elementa, in quibus totius humanae sapientiae disciplina et ratio continetur, sunt, *nosse*, *velle*, *posse*. Haec divisio triplex summopere congruit in opere *De uno universi Juris principio et fine uno* usurpata tribus partibus, quibus animus constat, videlicet *ratione*, *cupiditate* et *irascibilitate*, quas Vicus Platonis vestigiis inhaerens hic commemoravit. V. *De Rep.* lib. IV.

Utra tutior cautio ad vera meditanda, affectus exuere, an praejudicia.

enim rebus pro diversis studiis alii aliter sentiunt. Ut tutior cautio sit ad vera meditanda exuere affectus rerum pene dixerim, quam praejudicia: praejudicia enim nunquam deleas, manente affectu: at affectu restincto, detrahitur rebus persona, quam iis nos imposuimus, et ultro res ipsae manent (*).

§ III.

De Scepsi civili Romanorum.

Formulae *censendi*, *judicandi*, *jurandique* Romanorum.

An ideo Romani suas sententias per verba *videri*, *parere*, et juramenta *ex animi* quisque *sui sententia* concipiebant: quia nemimem de se animum affectu vacuum praestare posse arbitrabantur; et judicandi, ac jurisjurandi religio erat, ne, rebus aliter se habentibus, pejerarent?

CAPUT VI.

De Mente.

Mens Latinis idem ac nobis *PENSIERO*.
Mentem a Diis dari.
Ideas a Deo in hominum animis creari.
Mens animi.
Intellectus agens Aristotelaeorum.
Sensus aethereus Stoicorum.
Daemon Socraticorum.
Malebranchii doctrina arguitur.

Mens Latinis idem quod nobis *PENSIERO*: et ab iisdem *mens* hominibus a Diis *dari*, *indi*, *immitti* dicebatur. Par igitur est ut qui has locutiones excogitarint, ideas in hominum animis a Deo creari excitarique sint opinati; ac proinde *animi mentem* dixerint; et ad Deum liberum jus et arbitrium animi motuum retulerint, ut *libido*, seu facultas quaeque desiderandi *sit suus cuique Deus*. Qui peculiaris cujusque Deus *intellectus agens* Aristotelaeorum, *sensus aethereus* Stoicorum, et Socraticorum *Daemon* esse videatur. Qua de re subtilissimi hujus tempestatis metaphysici multa ingeniosissime dissertarunt. Verum si haec acerrimus Malebranchius vera esse contendit, miror quomodo in primum Renati Carthesii verum concedat: *Cogito, ergo sum*: cum ex eo quod Deus in me ideas creat, conficere potius debeat: *Quid in me cogitat; ergo est: in cogitatione autem nullam corporis ideam agnosco: id igitur quod in me cogitat, est purissima mens, nempe Deus.* Nisi forte mens humana ita sit comparata, ut cum ex rebus, de quibus omnino dubitare non possit, ad Dei Opt. Max. cognitionem

(*) Confer quoque secund. Vici Epist. in fine hujus Operis, § 4 prope ad dimidium; unde patet non esse easdem caussas ac errorum occasiones.

pervenerit; postquam eum norit, falsa agnoscat vel ea, quae omnino habebat indubia. Ac proinde ex genere omnes ideae de rebus creatis prae idea Summi Numinis quodammodo falsae sint, quia de rebus sunt, quae ad Deum relatae non esse ex vero videntur: de uno autem Deo idea vera sit, quia is unus ex vero est. Adeo ut Malebranchius si constare doctrina vellet, docere debuisset, mentem humanam, nedum corporis, cujus mens sit, sed vel sui ipsius a Deo cognitionem induere; ita ut nec se quoque agnoscat, nisi in Deo se cognoscat. Mens enim cogitando se exhibet: Deus in me cogitat: in Deo igitur meam ipsius mentem cognosco. Sed haec esset Malebrancicae doctrinae constantia. Quod autem in nobis recipimus illud est, quod Deus omnium motuum, sive corporum sive animorum, primus auctor. Sed heic illae syrtes, illi scopuli: quonam pacto Deus mentis humanae motor; et tot prava, tot foeda, tot falsa, tot vitia? quonam pacto in Deo veracissima et absolutissima scientia; et in homine liberum rerum agendarum arbitrium? Certo scimus Deum omnipotentem, omniscium, optimum; cujus intelligere, verum; cujus velle, bonum; cujus intelligere, simplicissimum et praesentissimum; cujus velle, defixum et ineluctabile. Quin immo, ut Sacra docet pagina, nemo nostrum potest *ad Patrem* ire, nisi *Pater* idem *traxerit.* Quomodo trahit, si volentem trahit? En Augustinus: *non solum volentem, sed et lubentem trahit, et voluptate trahit.* Quid aptius et divinae voluntatis constantiae, et nostri arbitrii libertati? Hinc fit quod in ipsis erroribus Deum aspectu non amittimus nostro: nam falsum sub veri specie, mala sub bonorum simulacris amplectimur: finita videmus, nos finitos sentimus; sed id ipsum est, quod infinitum cogitamus: motus a corporibus excitari, a corporibus communicari nobis videre videmur; sed eae ipsae motus excitationes, eae ipsae communicationes Deum, et Deum mentem motus authorem asserunt et confirmant: prava ut recta, multa ut unum, alia ut idem, inquieta ut quieta cernimus: sed cum neque rectum, neque unum, neque idem, neque quietum sit in natura; falli in his rebus nihil aliud est, nisi homines vel imprudentes, vel falsos de creatis rebus, in his ipsis imitamentis Deum Opt. Max. intueri. Ideo metaphysica de indubio vero tractat; quia de argumento est, de quo si vel dubites, si vel erres, si vel fallaris, certus fias.

Deus omnis motus primus auctor.

Unde mala?

Qui arbitrium hominis liberum?

In ipsis errorum tenebris lucet Deus.

Cur metaphysica agit de indubio vero.

CAPUT VII.

De Facultate.

Facilitas unde dicta.

Facultas dicta quasi *faculitas;* unde postea *facilitas:* quasi sit expedita, seu exprompta faciendi solertia. Igitur ea est facilitas, qua virtus in actum deducitur. Anima virtus est: visio actus: sensus videndi facultas. Quare satis eleganter scholae loquuntur, quum sensum, phantasiam, memoriam, intellectum *animae facultates* dicunt; sed elegantiam inquinant, quum colores, sapores, sonos, tactus in rebus esse opinantur. Nam si sensus facultates sunt, videndo colores, sapores gustando, sonos audiendo, tangendo frigida et calida, rerum facimus. Ejus antiquorum Italiae philosophorum sententiae integrum in verbis *olere* et *olfacere* vestigium extat: res enim *olere,* animans *olfacere* dicitur, quod animans odorem olfactu faciat. Phantasia certissima facultas est, quia dum ea utimur rerum imagines fingimus. Sensus internus item: nam advertendo vulnus, qui pugna excedunt, dolorem sentiunt. Ad haec exempla intellectus verus facultas est, quo, quum quid intelligimus, id verum facimus. Igitur arithmetica, geometria, earumque soboles mechanica sunt in hominis facultate; quia in iis ideo demonstramus verum, quia facimus. Physica autem in facultate Dei Opt. Max. sunt, in quo uno vera facultas est, quia expeditissima et expromptissima est: ut quae in homine facultas est, ea in Deo purissimus actus sit. Atque haec dissertata illud consequitur, quod quemadmodum homo intendendo mentem modos rerum, earumque imagines, et verum humanum gignat; ita Deus intelligendo verum divinum generet, verum creatum faciat. Ita ut quod nos vernacula lingua improprie dicimus, statuas et picturas, *PENSIERI DEGLI AUTORI;* id proprie de Deo dicatur, esse omnia quae sunt *PENSIERI DI DIO.*

Animae facultates eleganter in scholis dictae.

Facultates sunt eorum, quae facimus. Sensus externi.

Olent res, olfaciunt homines.

Phantasia.

Sensus internus.

Intellectus verus.

Arithmetica, geometria et mechanica sunt in hominis facultate.

Physica in facultate Dei.

Vera facultas in Deo.

Ut vere omnia sunt *PENSIERI DI DIO.*

§ I.

De Sensu.

Latinis omnia mentis opera *sensus.*

Latini *sensus* appellatione non solum externos, ut sensus videndi, ex. gr. et internum, qui *animi sensus* dicebatur, ut dolorem, voluptatem, molestiam; sed judicia, delibera-

tiones et vota quoque accipiebant: *Ita sentio*, ita judico; *stat sententia*, certum est; *ex sententia evenit*, uti desiderabam; et in formulis illud: *Ex animi tua sententia*. An igitur, qui antiqui Italiae philosophi opinati sint, mentem humanam nihil percipere nisi per sensus, ut Aristotelaei; vel eam non nisi sensum esse, ut Epicuri asseclae; vel rationem sensum quendam aethereum ac purissimum, ut Platonici, Stoicique existimarunt? Et vero ethnicarum sectarum nulla, quae mentem humanam omni corpulentia puram agnorunt. Et ideo omne mentis opus sensum esse putarint; hoc est quicquid mens agat, vel patiatur, corporum tactus sit. Sed nostra Religio eam prorsus incorpoream esse docet: et nostri metaphysici confirmant, dum a corporibus corporea sensus organa moventur, per eam occasionem moveri a Deo.

Et haec erat ethnica metaphysica.

Contrarium docet metaphysica christiana.

§ II.

De Memoria et Phantasia.

Memoria Latinis, quae in sua penu per sensus percepta condit, quae *reminiscentia*, dum promit, appellatur. Sed et facultatem qua imagines conformamus, et *phantasia* Graecis, et nobis *IMAGINATIVA* dicta est, significabat: nam quod nos vulgo *imaginari*, Latini *memorare* dicunt. An quia fingere nobis non possumus nisi quae meminimus; nec meminimus nisi quae per sensus percipiamus? Certe nulli pictores, qui aliud plantae, aut animantis genus, quod natura non tulerit, pinxerunt unquam: nam isti hippogryphes et centauri sunt vera naturae falso mixta. Nec poëtae aliam virtutis formam, quae in rebus humanis non sit, excogitarunt; sed de medio lectam supra fidem extollunt, et ad eam suos heroas conformant. Quare musas Graeci, quae phantasiae virtutes sunt, memoriae filias esse suis fabulis tradiderunt.

***Memoria* quid.**

Quid *Reminiscentia*.

***Phantasia* eadem ac *memoria* Latinis.**

Homini fingere nihil praeter naturam datur.

Cur musae memoriae filiae.

§ III.

De Ingenio.

Ingenium facultas est in unum dissita, diversa conjungendi: id *acutum* Latini, *obtusumve* dixerunt: utrumque ex geometriae penetralibus; quod acutum celerius penetrat, et diversa, tanquam duas lineas in puncto infra angulum rectum, propius uniat; obtusum vero quia tardius res in-

***Ingenium* quid.**

***Acutum* et *obtusum* unde dictum.**

trat, et res diversas, uti duas lineas in puncto unitas extra rectum angulum longe dissitas a basi relinquat. Et ita obtusum ingenium sit quod serius, acutum quod ocius diversa conjungat. Porro *ingenium* et *natura* Latinis idem: an quia humanum ingenium natura hominis sit; quia ingenii est videre rerum commensus, quid aptum sit, quid deceat, pulchrum et turpe, quod brutis negatum? An quia ut natura gignit physica, ita ingenium humanum parit mechanica; ut Deus sit naturae artifex, homo artificiorum Deus? Certe unde scientia, et inde *scitum*: quod non minus eleganter *BEN INTESO* et *AGGIUSTATO* Itali vertunt. An quod scientia ipsa humana nihil aliud sit nisi efficere, ut res sibi pulchra proportione respondeant, quod uni ingeniosi praestare possunt? Et ideo geometria et arithmetica, quae haec docent, sunt scientiarum exploratissimae; et qui in earum usu excellunt, *INGEGNIERI* Italis appellantur.

Ingenium et *natura* idem.

Ingenium propria hominis natura.

Unus homo videt rerum commensus, seu proportiones.

Deus naturae artifex, homo artificiorum Deus.

Cur *scitum* pro *pulchro* dictum.

Cur geometria et arithmetica scientiarum exploratissimae.

INGEGNIERI cur sic dicti.

§ IV.

De certa facultate sciendi.

Quae meditata disquirendi occasionem faciunt, quae sit propria homini facultas ad sciendum data. Homo enim percipit, judicat, ratiocinatur: sed saepe percipit falsa, saepe temere judicat, perperam saepe ratiocinatur. Graecae philosophorum sectae has homini ad sciendum facultates datas opinatae sunt, et sua quamque dirigi arte: facultatem nempe percipiendi topica, judicandi critica, ratiocinandi denique methodo. De methodo autem nulla in suis dialecticis praecepta tradiderunt; quia eam satis superque pueri usu ipso, dum darent geometriae operam, ediscebant. Extra geometriam antiqui ordinem putarunt prudentiae committendum, quae nulla dirigitur arte; et quia nulla dirigitur arte, prudentia est. Nam soli artifices percipiunt ut alia primo, alia secundo, alia alio loco disponas: quae ratio non tam prudentem, quam fabrum aliquem format. Et vero si methodum geometricam in vitam agendam importes,

Tres mentis operationes, perceptio, judicium, ratiocinatio.

Tribus artibus diriguntur topica, critica, methodo.

Cur antiquis nulla peculiaris methodi ars.

Methodo geometrica nec consilia instituenda;

nihilo plus agas,
Quam si des operam ut cum ratione insanias;

et tanquam in rebus humanis non regnarent libido, temeritas, occasio, fortuna, per anfractus vitae recta pergas. Methodo autem geometrica orationem civilem disponere, idem est ac nihil in oratione acutum admittere, nec nisi

Nec oratio civilis dispensanda.

ante pedes posita commonstrare; auditoribus tanquam pueris nihil nisi praemansum in os ingerere, et, ut uno verbo complectar, in concione pro oratore doctorem agere. Et sane demiror, qua ratione isti, qui tantopere in oratione civili methodum geometricam commendant; unum Demosthenem in eloquentiae exemplum proponant. Jam si ita Diis placet, Cicero confusus, inconditus, perturbatus: in quo tantum ordinem hactenus doctissimi viri, tantamque dispositionis contentionem admirantur, ut prima quae dicit, se pandere quodammodo, et secunda excipere animadvertant; ita ut quae posteriore loco dicit, non tam ab eo dici, quam ex rebus ipsis prodire et fluere videantur. At hercule Demosthenes, quid aliud totus est nisi hyperbata, ut recte Dionysius Longinus, omnium rhetorum judiciosissimus, notat? Cui ego illud addiderim, quod in ejus perturbato dicendi ordine omnis enthymematica dicendi vis tanquam catapulta intendatur. Is enim de more proponit argumentum, ut moneat auditores qua de re agat: mox in rem, quae nihil cum re proposita commune videtur habere, excurrit, ut auditores quodammodo alienet ac distrahat: ad extremum similem rationem inter id quod assumit, et quod proposuit intendit, ut ejus eloquentiae fulmina eo cadant, quo magis improvisa, graviora. Neque sane putandum omnem antiquitatem manca ratione usam esse, quod hanc quartam, ut nunc numerant, mentis operam non agnoverint. Non enim ea quarta mentis operatio est, sed ars tertiae, qua ratiocinia ordinantur. Itaque omnis antiqua dialectica in artem inveniendi et judicandi divisa est. Sed Academici toti in illa inveniendi, in illa judicandi toti Stoici fuerunt. Utrique prave: neque enim inventio sine judicio, neque judicium sine inventione certum esse potest. Etenim quonam pacto clara ac distincta mentis nostrae idea veri regula sit, nisi ea, quae in re insunt, ad rem sunt affecta, cuncta perspexerit? et quanam ratione quis certus sit, omnia perspexisse, nisi per quaestiones omnes, quae de re proposita institui possunt, sit persecutus? Principio per quaestionem an sit, ne de nihilo verba faciat: deinde per eam quid sit, ne de nomine contendatur: tum quanta sit, sive extensione, sive pondere, sive numero: porro qualis, et heic contemplari colorem, saporem, mollitudinem, duriciem, et alia tactus: praeterea quando nascatur, quandiu duret, et in quae corrumpatur: et ad hoc instar per reliqua praedicamenta conferre, et cum omnibus rebus, quae ei sunt quodammodo affectae, componere; sive sint caussae, ex qui-

Ciceronis ordo dicendi.

Demosthenes perturbatus.

Et in perturbato dicendi ordine omnis eloquentiae Demosthenicae vis continetur.

Methodus non est quarta mentis opera, sed ars tertiae.

Omnis antiqua dialectica in topicam et criticam divisa.

Critica Carthesiana sine topica certa non est.

bus nascatur, sive quae producat effecta, sive quid operetur, cum re simili, dissimili, contraria, majore, minore, pari collata. Itaque praedicamenta Aristotelis, et topica, si quis in iis quid novi invenire velit, inutilissima sunt; et Lullianus, aut Kirkerianus evadat, et similis ejus fiat, qui scit quidem literas, sed eas non colligit, ut magnum librum naturae legat. At si tanquam indices et alphabeta habeantur quaerendorum de re proposita, ut eam plane perspectam habeamus, nihil ad inveniendum feracius: ut ex iisdem fontibus, ex quibus copiosi oratores, et observatores etiam maximi provenire possint. Vicissim si quis in clara ac distincta mentis idea rem perspexisse confidat, facile fallatur, et saepe rem distincte nosse putaverit, cum adhuc confuse cognoscat; quia non omnia, quae in re insunt, et eam ab aliis distinguunt, cognovit. At si critica face locos topicae omnes perlustret; tunc certus erit se rem clare et distincte nosse; quia per omnes quaestiones, quae de re proposita institui possunt, rem versavit: et per omnes versasse topica ipsa critica erit. Artes enim sunt quaedam literariae reipublicae leges: nam sunt omnium doctorum virûm animadversiones naturae, quae in regulas disciplinarum abierunt. Ita qui ex arte rem facit, is cum omnibus doctis se sentire certus est: sine arte facile fallitur, quia suae unius naturae fidit. Et quidem tu, sapientissime PAULLE, haec ipsa censes, qui, dum tuum Principem institutis, non eum praecipis recta ad criticam artem contendere; sed diu multumque exemplis imbui, priusquam artem de iis judicandi erudiatur. Id quorsum, nisi ut prius efflorescat ingenium, deinde arte judicandi excolatur? Hoc dissidium inventionis et judicii non aliunde inter Graecos ortum, nisi quod facultatem sciendi propriam non attenderunt. Ea enim ingenium est, quo homo est capax contemplandi, ac faciendi similia. Nos quidem in pueris, in quibus natura integrior est, et minus persuasionibus seu praejudiciis corrupta, primam facultatem se exerere videmus, ut similia videant; unde omnes viros patres, foeminas omnes matres appellant; et similia faciant,

Praedicamenta et topica Aristotelis qua ratione utilia ad inveniendum.

Artes sunt literariae reipublicae leges.

Cur divisae inter Graecos topica et critica.

Propria sciendi facultas ingenium.

In homine a puero sese exerit.

> Ædificare casas, plostello adjungere mures,
> Ludere par impar, equitare in barundine longa.

Similitudo autem morum in nationibus sensum communem gignit. Et qui de rerum inventoribus scripserunt, tradunt artes omnes, omniaque commoda, quibus ab artificiis genus humanum ditatum est, aut forte fortuna, aut simili-

Quid sit sensus communis.

Similitudo mater omnis inventionis.

tudine aliqua, quam vel bruta animantia commonstrarint, aut homines sua excogitaverint industria, inventa esse. Haec quae hactenus diximus, Italicam sectam novisse id linguae vestigium docet, quod ratio, quae in scholis *medius terminus* dicitur, *argumen* sive *argumentum* appellarint. Argumen autem inde unde et argutum, seu acuminatum. Arguti autem sunt, qui in rebus longe dissitis ac diversis, similem aliquam rationem, in qua sint cognatae, animadvertunt; et ante pedes posita transiliunt, et a longinquis locis repetunt commodas rebus, de quibus agunt, rationes: quod specimen ingenii est, et acumen appellatur. Unde ingenio ad inveniendum necesse est: cum ex genere nova invenire, unius ingenii et opera et opus sit. Quae cum ita se habeant, verisimilis conjectura est, antiquis Italiae philosophis nec syllogismum, nec soritem probari, sed inductione similium in disserendo usos esse. Et ratio temporum id suadet: nam antiquissima omnium dialectica erat inductio, et collatio similium, qua ultimus Socrates usus est: postea syllogismo Aristoteles, sorite Zeno disseruerunt. Et vero qui syllogismo utitur, non tam diversa conjungit, quam speciem sub genere positam ex ipsius sinu generis explicat: qui utitur sorite caussas caussis, cuique proximam attexit: quorum qui alterutrum praestat, non tam duas lineas in angulum infra rectum conjungere, quam unam lineam producere; et non tam acutus, quam subtilis esse videatur: quanquam qui sorite quam qui syllogismo utitur, tanto subtilior est, quanto crassiora sunt genera quam cujusque rei caussae peculiares. Soriti Stoicorum geometrica Renati methodus respondet. Sed ea in geometria utilis, quia eam geometria patitur: ubi et definire nomina, et postulare possibilia licet. Sed ea, ab argumento trium mensurarum et numerorum abducta, et in physicam importata, non tam utilis est ut nova inveniamus, quam ut ordine disponamus inventa. Tu ipse, Paulle doctissime, id mihi firmaveris. Nam quid est, quod alii bene sane multi istam methodum callent, nec quae, tu praeclarissime, cogitas apti sunt invenire? Tu vero, natu grandior, ad interiores literas animum appulisti: vitam in judiciis de ingenti re pecuniaria cum principibus et magnae potentiae viris, necessariis tuis, exercitam habuisti, omnia viri liberalis officia hoc saeculo usque ad moram officioso, et interdiu et ad multam noctem obis; et tantum brevi profeceris, quantum vix alius in hisce studiis omnem aetatem abditus proficere potuisset. Vide ne tua modestia id methodo accepto

Argumentum cur ita dictum.

Arguti qui.

Quid autem ingenium.

Inventio ingenii, et opera, et opus.

Antiquissima dialectica, inductio, et collatio similium.

Quid syllogismus.

Quid sorites.

Quae disserendi ratio subtilis, quae acuta.

Methodus geometrica cur in geometria utilis ad inveniendum.

Extra geometrica utilis, ut disponamus inventa.

Non methodus geometrica, sed demonstratio in physicam importanda.

referas, quod est divini ingenii tui beneficium. Concludamus ad extremum non methodum geometricam in physicam, sed demonstrationem ipsam importandam. Maximi geometrae principia physicae ex principiis matheseos spectarunt, ut ex antiquis Pythagoras, Plato, ex recensioribus Galilaeus. Ita peculiaria naturae effecta peculiaribus experimentis, quae sint peculiaria geometriae opera, explicare par est. Id curarunt in nostra Italia maximus Galilaeus, et alii praeclarissimi physici; qui antequam methodus geometrica in physicam importaretur, innumera et maxima naturae phoenomena hac ratione explicarunt. Id curant unum sedulo Angli, et ob id ipsum physicam methodo geometrica publice docere prohibentur. Ita physica provehi potest. Idque adeo in dissertatione *De nostri Temporis Studiorum Ratione*, physicae incommoda ingenii cultu vitari posse innui (*); quod aliquis methodo occupatus forte miratus sit. Nam methodus ingeniis obstat, dum consulit facilitati: et curiositatem dissolvit, dum providet veritati. Nec geometria acuit ingenium, quum methodo traditur, sed quum vi ingenii per diversa, per alia, multijuga, disparata in usum deducitur. Et ideo non analytica, sed synthetica via eam edisci desiderabam; ut componendo demonstraremus, hoc est ne inveniremus vera, sed faceremus. Invenire enim fortunae est, facere autem industriae: et ob id ipsum neque per numeros, neque per species, sed per formas eam tradi desiderabam; ut si minus ingenium inter ediscendum excoleretur, phantasia firmaretur tamen; quae ita est ingenii oculus, ut judicium est oculus intellectus. Et vero Carthesiani, quos tu, Paulle, litera, non spiritu, Carthesianos eleganter appellas, animadvertere haec possent, quae dicimus, se, quanquam verbis negent, re ipsa profiteri; qui vera ad quorum normam cetera dirigunt, praeter illud, quod a conscientia petunt: *Cogito, ergo sum;* non aliunde nisi ab arithmetica et geometria, nempe a vero, quod facimus mutuantur: et illa celebrant:

Geometria quando acuit ingenium.

Synthesis facit, analysis invenit vera (**).

Phantasia ingenii oculus, ut judicium est oculus intellectus.

(*) Pag. 12-14.

(**) Editiones hujus Operis et versio italica habent: *Synthesis invenit, analysis facit vera.* Haec lectio, caeteris sejuncta, forsitan non repugnat (*Synthesis invenit:* cf. II Vici Epist. prope ad finem. *Analysis facit vera:* cf. Cap. III et pag. praeced.); at hoc loco palam auctoris menti adversatur, qui asserit synthesim analysi anteferendam esse, ne *inveniremus vera* (analysi), *sed faceremus* (synthesi). Ergo *synthesis facit* (componendo demonstrat), *analysis invenit vera* corrigendum censemus.

sit verum ad hoc instar; ut tria et quatuor faciunt septem; ut trianguli duo anguli ambo sunt tertio majores: quod tantundem est, quantum ex geometria physicam spectare; et qui id postulat, re ipsa hoc postulat, *tunc mihi physica vera erunt, cum feceris: ut geometrica ideo hominibus sunt vera, quia faciunt.*

CAPUT VIII.

De Summo Opifice.

Cum his, quae de *vero* et *facto* disseruimus, et quod verum sit collectio elementorum ipsius rei, omnium in Deo, extimorum in homine; et verbum mentis proprium in Deo, improprium in homine fiat; et quod facultas sit eorum, quae facimus, et quae solerter et faciliter facimus, haec quatuor Latinorum verba, *Numen*, et *Factum*, *Casus*, et *Fortuna* consentiunt.

Numen, *Fatum*, *Casus*, *Fortuna*.

§ I.

De Numine.

Deorum voluntatem dixere *Numen*, quasi Deus Opt. Max. suam voluntatem facto ipso significet, et tanta celeritate et facilitate significet, quam celer et facilis nutus est oculorum. Ita ut quod Dionysius Longinus admiratur de Mose, eum digne divinam omnipotentiam, et granditer illa locutione expressisse, *dixit, et facta sunt;* Latini uno verbo utrumque significasse videantur. Divina enim bonitas, volendo res, quas vult, facit, et tanta facilitate facit, ut eae ex seipsis existere videantur. Quare cum Plutarchus Homeri poësim, et picturas Nicomachi iccirco laudasse Graecos narret, quod sponte sua orta, non arte ulla facta viderentur; ego puto ab hac fingendi facultate poëtas pictoresque dictos esse *divinos;* ita ut haec divina faciendi facilitas natura sit; in homine autem sit rara et praeclara illa virtus, tam difficilis, quam commendata, nobis dicta *NATURALEZZA:* Cicero verteret *genus sua sponte fusum, et quodammodo naturale.*

Divina bonitas volendo res facit.

Cur poëtae et pictores divini dicti. Natura quid.

§ II.

De Fato et Casu.

Dictum. Certum. Fatum.

Dictum. Factum. Casus.

Dictum Latinis idem ac *certum;* certum idem ac nobis *determinatum; fatum* autem et *dictum* idem; et *factum* et *verum*, cum *verbo* convertuntur. Et ipsi Latini cum quid celeriter effectum datum significare volebant, *dictum factum* dicebant. Ad haec et rerum et verborum exitum *casum* dixerunt. Igitur qui Itali sapientes has voces primi excogitarunt, aeternum caussarum ordinem *fatum*, ejus aeterni caussarum ordinis eventum *casum* esse sunt opinati: ita ut facta Dei dicta sint, et rerum eventa verborum, quae Deus loquitur, casus; et fatum idem ac factum: et ideo fatum putarunt inexorabile; quia facta infecta esse non possunt.

Cur fatum inexorabile.

§ III.

De Fortuna.

Fortuna unde. *Fortus.* Fortuna quid.

Fortuna sive prospera, sive adversa dicebatur; et tamen fortuna ab antiquo *fortus*, seu bonus dicta. Quare postea, ut alteram ab altera separarent, *fortem fortunam* dicebant. Fortuna autem Deus est, qui ex certis caussis praeter nostram spem operatur. An igitur antiqua Italiae philosophia opinata est, Deum bonum facere quicquid facit, et omne verum, seu omne factum idem sit bonum? Nos autem prae nostra iniquitate, qua nosmetipsos, non hanc rerum universitatem spectamus, quae nobis adversantur, mala putemus; quae tamen, quia in mundi commune conferunt, bona sunt? Itaque mundus sit quaedam naturae Respublica, in qua Deus Opt. Max. commune bonum spectat ut princeps, certum quisque suum uti privatus: et malum privatum sit bonum publicum: et quemadmodum salus populi in Republica ab hominibus fundata suprema lex est; ita in hac rerum universitate a Deo constabilita, fortuna omnium regina sit; seu Dei voluntas, qua universi salutem spectans, in privatis omnium bonis, seu peculiaribus naturis dominatur: et uti saluti publicae salus privata loco cedit, ita conservationi universi bonum cujusque peculiare posthabeatur; atque eo pacto adversa naturae sint bona.

Mundus naturae respublica.

Quo sensu fortuna omnium regina.

CONCLUSIO

Habes, sapientissime PAULLE DORIA, metaphysicam humana imbecillitate dignam, quae homini neque omnia vera permittat, neque omnia neget, sed aliqua; christianae pietati commodam, quae verum divinum ab humano discernat, neque humanam scientiam divinae, sed divinam humanae regulam proponat; experimentali physicae, quae nunc cum ingenti humani generis fructu excolitur, ancillantem; utpote ex qua id pro vero in natura habeamus, cujus quid simile per experimenta faciamus. Etenim habes verare et facere idem esse (CAP. I): atque inde Deum scire physica, hominem scire mathematica (§ I), et ita neque Dogmaticos omnia (§ II), neque Scepticos nihil scire (§ III). Indidem genera ideas esse perfectissimas, ex quibus Deus absolute facit; imperfectas, ex quibus homo ex hypothesi facit vera (CAP. II). Ex his ipsis probare a caussis esse ipsum efficere (CAP. III). Sed quia Deus rem quamvis minimam infinita virtute facit, ut existentia actus et res physica est, ita rerum essentiam virtutem ac rem metaphysicam esse, proprium hujus doctrinae argumentum (CAP. IV). Atque ita esse in metaphysica genus rei, quae est virtus extensionis et motus, et iniquis sive extensis, sive motibus aequa subest; idque punctum metaphysicum esse, hoc est rem quandam, quam ex hypothesi puncti geometrici contemplemur (§ I); atque ipsis geometriae sacris Deum purissimam et infinitam mentem demonstrari; inextensum facere extensa, excitare conatus (§ II), componere motus (§ III), et quietum (§ IV) movere omnia (§ V). Habes in hominis anima animum (CAP. V), et in animo mentem, et in mente Deum praesidere (CAP. VI). Et mentem advertendo facere (CAP. VII) ficta, vel ex hypothesi vera humanam, absolute vera divinam (§ I, II, III). Hinc ingenium homini ad sciendum, seu faciendum datum (§ IV). Habes denique Deum (CAP. VIII) nutu, seu faciendo velle (§ I): fando sive aeterno caussarum ordine facere: quod nos ex ignorantia nostra dicimus casum (§ II), ex nostra utilitate fortunam (§ III). Recipe in tuam fidem, rogo, haec Italorum de divinis rebus placita. Tuum enim est, qui ex nobilissima et maximarum rerum gestarum monumentis inclyta Italiae familia prognatus es; et metaphysicae cultura doctissimus per Italiam celebraris.

Operae praecium.

Summa operis capita

ANIMADVERSIONES

in primum librum De Antiquissima Italorum Sapientia, etc., *quae in Ephemeride vulgo* Giornale de' Letterati d'Italia (*Tom. V, Art. VI. Venetiis,* 1711) *inveniuntur.*

Fine principale di questo dotto Signore si è il dare a conoscere quale sia stata la filosofia degli antichi popoli dell'Italia; e perchè ciò non si può dimostrare da' loro libri, non essendone veruno giunto a noi, donde apprendere ciò si possa, promette egli d'andarlo raccogliendo dall'origine e dal significato di varj vocaboli della latina favella. Imperciocchè (dice egli nel Proemio, pag. 49) postomi a considerar l'origini della lingua latina, molte voci io v'osservai così dotte, che certamente dall'uso del volgo essere provenute non possono, ma più tosto da qualche dottrina intrinseca a quella nazione che le usava: non essendo inverisimile che arricchito sia un linguaggio di maniere filosofiche di dire, ogni qual volta molto siavi in uso la filosofia. Quindi è, conchiude, che gli antichi Romani essendo stati affatto d'ogni scienza sforniti infino a' tempi di Pirro, e per altro senza intenderne la forza del significato essendosi serviti di vocaboli pregni di filosofici sentimenti, egli è d'uopo che altronde dalle circonvicine nazioni abbianli appresi; e questi furono, quinci quelli che professavano l'italica filosofia colà trapiantatavi insino dall'Ionia, e quindi i vecchi Toscani, i quali esso pruova essere stati molto dotti in ogni sorta di scienza, e principalmente nella Teologia. Anzi è fuor d'ogni dubbio che da questi ricevettero i Romani, non che le cose spettanti alla religion degli Dei, ma ancora la favella e le frasi usate da' pontefici nelle sacre ceremonie.

Divide egli questa sua opera filosofica in tre libri, cioè a dire, in Metafisica, in Fisica e in Morale. In questo primo libro, ovvero di Metafisica, intitolato al sapientissimo signore Paolmattia Doria, prendesi a trattar di quelle maniere di favellare, dalle quali conghietturar possiamo quali fossero l'opinioni degli antichi sapienti dell'Italia intorno al primo Vero, al sommo Dio e alle menti umane. E lo divide in otto capitoli, confessando di essere stato stimolato a porvi mano da tre suoi dottissimi amici, li signori Agostino Ariano, Giacinto di Cristoforo e Nicolò Galizia.

Primieramente egli afferma (pag. 52), appo i Latini questi due vocaboli *Verum* e *Factum*, essere termini convertibili; il verbo *intelligere* significare il medesimo che *leggere perfettamente* e *conoscere con evidenza;* e 'l verbo *cogitare*, significar ciò che noi volgarmente diciamo *pensare* e *andar raccogliendo.* E però e' conghiettura essere stata opinione degl'italiani antichi sapienti, in Dio essere il primo Vero, e infinito, e perfettissimo, essendo lui e il primo facitore, e il facitore di tutte

le cose; e il suo Vero a lui rappresentando gli elementi delle cose tutte sì estrinsechi, sì intrinsechi. E perchè il sapere non è altro che un comporre gli elementi delle cose, e' conchiude che l'intelligenza è propria del solo Dio, il quale contenendo in sè tutte le cose, legge non che l'esterno di quelle, ma anche l'interno; là dove è proprio della mente umana (la quale è finita e fuor delle cose) il solo pensare, cioè il raccorre non tutte intiere le cose, ma le sole estremità, e quel ch'è al di fuori, per dir così.

Quindi e' passa a dimostrare che nel solo Dio essendo il vero perfetto, non abbiam noi scienza più certa della Teologia rivelata (pag. 53), cioè di quella che mediante la fede abbiamo ricevuta dal medesimo Dio. Iddio sa ogni cosa, contenendo in sè gli elementi, onde ogni cosa e' compone; ma l'uomo studiasi di sapere ogni cosa per via di divisione, sicchè dire possiamo che la scienza umana sia come una notomia dell'opere della natura. Imperocchè, per esempio, noi sogliam dividere l'uomo in corpo e in anima, l'anima in intelletto e in volontà; astrarre dal corpo la figura e il moto, e da queste, come da qualunque altra cosa, l'ente e l'uno. Ed ecco l'origine delle scienze umane: delle quali la Metafisica contempla l'ente, l'Aritmetica l'uno e le sue moltiplicazioni, la Geometria la figura e le sue misure, la Meccanica il moto intorno al centro, la Fisica il moto dal centro, la Medicina il corpo, la Loica la ragione, e la Morale la volontà. Tuttavia queste scienze nell'uomo son la maggior parte imperfettissime e lontane dal vero; e noi avendo le cose sol fuor di noi, conoscerle non possiamo se non per via d'astrazione, volgendo a nostra utilità quel ch'è puro difetto della nostra mente. E da tal astrazione son prodotte due scienze le più utili, perchè le più certe, la Geometria e l'Aritmetica; e da queste poi ne fu generata la Meccanica, onde ne nacquero tutte l'arti all'uman genere necessarie. Laonde, perchè queste scienze son facitrici, son ancor le più vere, assomigliandosi alla scienza divina, nella quale il vero e 'l fatto son convertibili.

Gittati finalmente tai fondamenti, che dalla mente umana, se non tutte, almen conoscansi molte verità, scende a confutar prima il Cartesio (pag. 57), il quale per regola principale al suo Metafisico assegna prima di tutto lo spogliarsi non pure d'ogni pregiudizio, ma eziandio di qualsisia verità; dipoi gli Scettici (pag. 59), i quali ogni verità metteano in dubbio, e dicevano di nissuna cosa potersi avere certezza.

Di là scende al II Capitolo, dove disamina questi due vocaboli *Genus* e *Species* (pag. 59), de' quali il primo, dice, appo i Latini significava la *Forma*, e 'l secondo ciò che nelle scuole chiamasi *Individuo*, e ciò che noi volgarmente diciamo *Simolacro* ed *Apparenza*. E perchè tutte le sette de' filosofi convengono in ciò, che i generi sieno infiniti, però e' conchiude, opinion degli antichi filosofi dell'Italia essere stata che i generi

sieno forme infinite, non nell'estensione sua, ma nella perfezione, e come infinite trovinsi nel solo Dio; ma che le specie, o cose singolari sieno simulacri fatti secondo le medesime forme. E perchè il vero e 'l fatto son d'una medesima significazione, egli è d'uopo che i generi delle cose non sieno gli universali delle scuole, ma forme, e forme metafisiche, cioè idee e modelli su'.quali le forme fisiche si lavorano, cioè delle cose singolari. Quindi molte cose utilissime al trattar delle scienze egli deduce: 1.° esser migliore il metodo della Sintesi per le scienze che quel dell'Analisi; 2.° quell'arti giugnere più certamente al suo fine, le quali propongono alla mente l'idea di ciò che deesi fare, che quelle le quali procedon più tosto per via di conghietture; 3.° molto esser pericoloso lo starsi troppo sulle cose generali, ned esservi via più sicura per incamminarsi all'acquisto della verità, che 'l saper accordare l'universalità dell'idea a tutte le particolarità delle circostanze che incontransi in qualsisia cosa singolare.

Segue il III Capitolo. Furono sinonimi nella latina favella i vocaboli *Caussa* e *Negocium* (pag. 63), che *operazione* significa; e ciò che quindi ne nasce, e' chiamarono *Effetto*. Laonde s'una cosa medesima sono il vero e il fatto, cioè l'effetto, provar che che sia per le cause e' sarà un farlo; e perchè la materia o sia gli elementi delle cose son le sue cause, proverà dalle cause colui che agli elementi mal ordinati e disposti darà il suo ordine e disposizione, onde ne risulta la forma della cosa, la quale induce in quella una special natura; il che della Geometria è proprio e dell'Aritmetica.

Quindi egli a lungo molte cose sottilmente discorre nel Capitolo seguente (pag. 64) dell'essenze o virtù delle cose, de' punti metafisici e degli sforzi al moto e dello stesso moto: le quali però chi volesse tutte esporre, non farebbe un compendioso estratto del libro, ma un nuovo libro, di cui questo più tosto sembrerebbe esser l'estratto.

Nel V Capitolo (pag. 75) osserva essersi distinti da' vecchi Latini questi due vocaboli *Animus* e *Anima*, di modo che *Anima* sia quella con cui si vive, e *Animo* quello con cui si sente. Ma perchè l'*aria* eziandio, cui egli mostra essere il principio comune di tutti i movimenti, fu da' medesimi chiamata col nome di *anima;* quindi egli argomenta, aver giudicato gli antichi sapienti dell'Italia l'animo e l'anima altro non essere negli animali che movimento particolare di aria, la quale introdotta per via della respirazione nel cuore, e da quello nell'arterie e nelle vene, spinge quivi al moto il sangue; siccome di là insinuandosi ne' canali de' nervi, e agitando il loro sugo vi cagiona tutti que' moti che alle facoltà sensitive sogliousi attribuire. Quindi pure deduce (pag. 76) che 'l vocabolo *Brutum* appo i Latini null'altro importando che *cosa immobile*, lor opinione fosse che le bestie non avessero, come abbiam noi, un interno principio de' loro movimenti; ma che per sè stesse

fossero immobili, se non in quanto dalla presenza degli esterni oggetti determinate venissero al moto.

Segue il VI Capitolo, dove disaminando il vocabolo *Mens* (pag. 78), e scorgendo quello sovente appresso i Latini significare ciò che noi diciam *pensiero;* e dipoi osservando quelle locuzioni latine con cui dicevano, *Mentem hominibus dari, indi, immiti;* va conghietturando essere stato insegnamento de' primi maestri dell' italiana sapienza, che Iddio nelle nostre menti sia il primo autore e principio, non solo di qualsisia nostra idea e pensiero, ma ancora di tutti gli atti della nostra volontà; il che tuttavia poscia dimostra, come accordar si possa colla bontà infinita di Dio e colla libertà del nostro arbitrio.

Il VII Capitolo tutto spendesi in esaminare con sì fatti principj le *facoltà* della nostr' anima (pag. 80), quali, e che cosa elle sieno, e che maniera tengano nel loro operare. Considera poi le tre famose operazioni della nostra mente, *Percezione, Giudizio, Ragionamento,* le quali son l'oggetto della Loica, cui egli divide in *Topica, Critica* e *Metodo;* di modo che la Topica sia la facoltà, ovvero l'arte dell'apprendere la Critica del giudicare e 'l Metodo del ragionare; pone in disamina il metodo geometrico, e in alcune scienze e arti niente utile lo stima, in alcun' altre anzi dannoso che no. Antepone alla fine il metodo della Sintesi a quello dell'Analisi, essendo per arrivare al vero più sicura la via del comporre che quella del risolvere, conciossiachè facendo, viensi a conseguire la verità.

Finalmente nell' ultimo Capitolo mettesi a considerare i significati di que' vocaboli, *Numen, Fatum, Casus, Fortuna;* indi va conghietturando (pag. 87) quali fossero i sentimenti de' filosofi antichi dell'Italia in riguardo della Divinità, e dell' ordine ed esecuzione de' suoi eterni decreti e consigli. Al qual Capitolo (pag. 89) l'Autore aggiunge la Conclusione di tutta l'Opera, che altro non è che una brevissima ricapitolazione delle cose dette di sopra con molto meno di brevità.

Onde non è maraviglia che noi una grandissima parte delle cose in questo libro sottilissimamente trattate, senza nè pur accennarle trasandate abbiamo; imperciocchè il suo dotto Autore pone affoltate, non che in ogni pagina, quasichè in ogni linea speculazioni innumerabili con tal brevità, che 'l volerle toccar tutte, comechè leggermente, e' sarebbe il fare un' estratto eguale nella mole a tutto 'l libro. E ciò eziandio ci fa credere che nel compilar questo libricciuolo abbia avuto l'Autore in pensiero il darci anzi un' idea e un saggio della sua metafisica, che la sua metafisica stessa; scorgendovisi specialmente cose moltissime semplicemente proposte, che sembrano aver bisogno di pruova; il che sperasi una volta di aver noi a vedere quando e' diaci l' Opera compiuta alle stampe. Ma sopra 'l tutto desidereremmo di vedere provato ciò che a tutta l' Opera è principal fondamento ed anzi singolare: donde esso raccolga che nella latina favella significhino una stessa cosa *factum* e *verum, caussa* e *negocium,* ec.

RISPOSTA

del sig. Giambattista di Vico, nella quale si sciogliono tre gravi opposizioni fatte contro il primo libro De Antiquissima Italorum Sapientia, etc., *ovvero* Della Metafisica degli antichissimi Filosofi italiani tratta da' latini parlari (*).

Osservandissimo Signor mio.

Intorno al mio primo libro *De Antiquissima Italorum Sapientia ex Linguae Latinae originibus eruenda*, contenente la Metafisica, V. S., con quella autorità che tiene sopra di me, mi propone tre importantissimi dubbj:

« I. Che desiderereste di veder provato ciò che a tutta l'o-« pera è principal fondamento, anzi singolare: donde io rac-« colga che nella latina favella significhino una istessa cosa « *factum* e *verum*, *caussa* e *negocium*;

« II. Che vi date a credere che nel compilare questo libric-« ciuolo io abbia avuto in pensiero di dare anzi un' idea ed « un saggio della mia metafisica, che la mia metafisica stessa;

« III. Che in essa scorgete cose moltissime, semplicemente « proposte, che sembrano aver bisogno di pruova. »

Io con quella mia propria brevità, non iscompagnata dalla riverenza che vi professo, vi rispondo:

I. Che le locuzioni, fondamenti principali, anzi unici della mia metafisica, hanno appo i Latini avuti i sentimenti che io dico;

II. Che la mia metafisica in quel libricciuolo è compita sopra tutta la sua idea;

III. Che non vi manca nulla di pruova.

I.

Che le voci verum *e* factum, caussa *e* negocium *significarono appo i Latini due cose.*

E per quello che si appartiene alle prime due voci, Fedria nell'*Eunuco* di Terenzio domanda Doro:

Cherean' tuam vestem detraxit tibi?

E questi risponde: *Factum*.

Soggiunge il giovane padrone: *Et ea est indutus?*

E l'Eunuco similmente risponde: *Factum*. Che un Italiano nell'una e nell'altra risposta tradurrebbe: *È vero*.

(*) *Prodiit Neapoli 1711, eadem forma qua editio altera hujus ipsius libri* De Antiquissima Italorum Sapientia, *etc.*

Cremete nel *Tormentatore di sè stesso* riprende il figliuol Clitifone:

Vel here in convivio quam immodestus fuisti?

E 'l Siro, che finge andare a seconda del vecchio, conferma: *Factum.*

Ma perchè potrebbesi qui dire che ne' rapportati luoghi si ragiona di fatti, dove ben può stare *factum*, per quello che noi diciamo, *egli è succeduto*, *avvenuto*, o altro simigliante; arrechiam luogo de' molti, dove si favella di cose, e *factum* non può altrimenti prendersi che per *verum.*

Lo Pseudolo di Plauto e Calidoro alternatamente ingiuriano il ruffiano Ballione; e questi sfacciatamente afferma esser tutte vere le ingiurie che gli si dicono.

Pseudolo. *Impudice.* — Ballione. *Ita est.* — Calidoro. *Sceleste.* — Ballione. *Dicis vera.* — Pseudolo. *Verbero.* — Ballione. *Quippini?* — Pseudolo. *Furcifer.* — Ballione. *Optime factum.* Che niuno può altrimenti intendere che: *È verissimo.*

Ma delle altre due egli è tanto volgar latino che *caussa* e *negocium* significano la stessa cosa, che questo volgar nostro *cosa* non altronde viene che dal latino *caussa.* Onde ciò che noi esplichiamo per cosa, i Latini rendono in neutro genere: e noi diciamo, per cagion d'esempio, *buona cosa* ciò che i Latini dicono *bonum*, ove i gramatici suppliscono *negocium.* Ma perchè altro è il parlar de' gramatici, altro quel de' Latini, allo scevero che ne fa Fabio Quintiliano, per toglier di mezzo questa difficoltà andiamo da' latini scrittori. I giureconsulti, fedeli depositarj della latina purità fino a' tempi più corrotti, la prima idea che formano nell' udire questa voce *caussa*, ella è di *negozio*, come l'avvertisce Giovan Calvino nel suo Lessico. Onde la principal differenza ch' essi insegnano a' principianti tra il *patto* e 'l *contratto*, ella è che contratto è dove si contenga il negozio, ch'essi esplicano alcun fatto, come l' imprestito, la determinazione del prezzo alla mercatanzia, o le solennità dell' interrogare e del rispondere; e perciò il mutuo, la vendita, la stipulazione siano contratti. Per contrario *patto* è quello che *negozio* o fatto alcuno non contiene, ma è un semplice trattato di fare, come sono le promesse di dare in prestito, di vendere, di stipulare; e l'appellano essi *nude promesse* o *nudi patti*, perchè nudi di causa, nudi di negozio, nudi di fatto. Ma potrebbe alcun dire queste esser voci d'arte riposta; e nostro proponimento fu di trarre l'Antica Sapienza d'Italia dalla favella volgar latina. Non resti non soddisfatto costui: e da innumerabili luoghi de' Comici, i cui parlari son volgarissimi, ne trasceglio quel di Terenzio nell'*Andriana*, dove a Panfilo, il quale dice Cremete contentarsi che Pasibula resti in sua moglie,

De uxore ita ut possedi, nihil mutat Chremes,

Cremete risponde: *Causa optima est.* Che noi renderemmo in

lingua italiana: *il negozio, il partito è buonissimo*. La più sottil differenza che si possa mai addurre fra queste due voci è la rapportata da Quintiliano che *caussa* significa ὑπόθεσιν, *negocium* περίστασιν; che tanto è dire quanto quella *il grosso del fatto*, questa le circostanze: lo che non fa che la voce *caussa* non importi ciò che noi *negozio* appellammo. Credo già, se io non vado errato, che abbastanza sincerato io mi sia per uomo che abbia punto di rossore, il quale tratti col mondo letterato con quella buona fede alla quale è precisamente obbligato colui che ragiona e scrive senza addurre luoghi, testimonj ed autorità; e così cotesto vostro dubbio potea riposare sul credito che intorno a ciò era vostra gentilezza di avermi.

II.

Che la nostra metafisica è compita sopra tutta la sua idea.

Idea compita di metafisica è quella nella quale si stabilisca l'Ente e 'l Vero, e, per dirla in una, il vero Ente; talchè non solo sia il primo, ma l'unico Vero, la meditazion del quale ci scorge all'origine e al criterio delle scienze subalterne; e che questo unico Vero si fermi contro i Dogmatici, se mai in altra cosa il ripongono, e contro gli Scettici che non ammettono Vero alcuno. Vi si tratti dell'idee che empirono tutte le pagine della metafisica platonica, e degli universali, materia perpetua della metafisica aristotelica. E perchè in questa scienza si va investigando la prima causa, vi si fondi, quale la sia: e trattandovisi delle cose eterne ed immutabili, vi tenga il maggior e 'l miglior luogo il ragionamento dell'essenze e della sostanza, e vi si dimostri qual sia quella del corpo, quale quella della mente, e, sopra all'una e all'altra, qual sia la sostanza che tutto sostiene e muove. E perchè questa è la scienza che ripartisce i proprj soggetti o le particolari materie a tutte le altre, da lei si derivino le prime definizioni nelle matematiche, i principj nella fisica; le proprie facoltà, per usar bene la ragione, nella logica; l'ultimo fine de' beni per unirvisi, nella morale. Queste sono tutte le linee che abbozzano il disegno di una intera metafisica, nella quale, come per buona proporzion del disegno, richiedesi che, scrivendosi da cittadino di repubblica cristiana, le materie si trattino acconciamente alla cristiana religione.

Le origini delle voci volgari latine mi han messo avanti questo disegno, sopra il quale ho così meditato:

Primieramente stabilisco un *vero* che si converta col fatto, e così intendo il *buono* delle scuole che convertono con l'*ente*: e quindi raccolgo in Dio esser l'unico Vero, perchè in lui contiensi tutto il Fatto; e per questo istesso Iddio è il vero

Ente, ed a petto di lui le cose particolari tutte veri enti non sono, ma disposizioni dell'Ente vero. E facendo servire questa sapienza de' Gentili alla cristiana, pruovo che perchè i filosofi della cieca gentilità stimarono il mondo eterno, ed Iddio sempre operante *ad extra*, essi convertivano assolutamente il Vero col Fatto. Ma perchè noi il crediamo creato in tempo, dobbiamo prenderlo con questa distinzione, che in Dio il Vero si converta *ad intra* col Generáto, *ad extra* col Fatto; e ch' egli solo è la vera *Intelligenza*, perchè egli solo conosce tutto; e che la Divina Sapienza è il perfettissimo *Verbo*, perchè rappresenta tutto, contenendo dentro di sè gli elementi delle cose tutte; e contenendoli, ne dispone le guise o siano forme dall' infinito; e disponendole, le conosce, ed in questa sua cognizione le fa: e questa cognizione di Dio è tutta la *ragione*, della quale l'uomo ne ha una porzione per la sua parte; onde fu detto da' Latini *Animal partecipe di ragione:* e per questa sua parte non ha l'*intelligenza*, ma la *cogitazione* del tutto, che tanto è dire, non comprende l'*infinito*, ma bene il può andar raccogliendo.

Formata questa idea di Vero, a quella riduco l'origine delle scienze umane, e misuro i gradi della lor verità: e pruovo principalmente che le matematiche sono le uniche scienze che inducono il Vero umano; perchè quelle unicamente procedono a somiglianza della scienza di Dio; perchè si han creato in un certo modo gli elementi con definir certi nomi; li portano sino all' infinito co' postulati; si hanno stabilito certe verità eterne con gli assiomi: e per questo lor finto infinito, e da questa loro finta eternità disponendo i loro elementi, fanno il Vero che insegnano: e l'uomo contenendo dentro di sè un immaginato Mondo di linee e di numeri, opera talmente in quello con l'astrazione, come Iddio nell'universo con la realità. Per la stessa via procedo a dar l'origine e 'l criterio delle altre scienze e dell'arti.

Quindi confuto non già l'analisi, come voi ragguagliate, con la quale il Cartesio perviene al suo Primo Vero. Io l'approvo, e l'approvo tanto, che dico, anche i *Sosi* di Plauto, posti in dubbio di ogni cosa da Mercurio, come da un Genio fallace, acquetarsi a quello *sed quom cogito, equidem sum.* Ma dico che quel *cogito* è segno indubitato del mio essere; ma non essendo cagion del mio essere, non m' induce scienza dell' essere.

Poi mi volgo contro gli Scettici, e li meno là dove gli sforzo a confessare, darsi la *comprensione di tutte le cause*, dalle quali provengono gli effetti che sembra loro vedere: la qual comprensione delle cagioni tutte io pongo per Primo Vero.

Passo quindi a ragionare de' Generi o Guise o Modificazioni o Forme, come si voglian dire, e delle Specie o Simulacri o Apparenze, come appellar le volete; e pruovo, forme metafisi-

che esser le guise con le quali ciascheduna cosa particolare è portata all'attual suo essere da' suoi principj, fin donde da prima si mossero e da ogni parte onde si mossero: e così la guisa vera di ciascheduna cosa è da rivocarsi a Dio; e per conseguenza i Generi sono non per universalità, ma per perfezione infiniti: e questo essere il brieve e vero senso del lungo ed intricato *Parmenide* di Platone; e questo intendimento doversi dare alla famosa Scala delle Idee onde i Platonici pervengono alle perfettissime ed eterne. Confermo ciò dagli effetti, numerando strettamente i beni che le idee, i mali che gli universali portano all'umano sapere. Pruovo che le forme fisiche sono formate dalle metafisiche; e poste al paragone, queste vere, quelle false si trovano; queste simulacri ed apparenze, quelle salde ed intere. Ma perchè gl'improuti portano evidenza di sè, raziocinio di ciò che significano; perciò mentre io considero la mia forma particolare posta nel mio pensiero, non ne posso dubitare in conto alcuno; ma addentrandomi nella forma metafisica, trovo esser falso ch'io penso, e che in me pensa Dio; e così intendo in ogni forma particolare esser l'impronto di Dio. Ma riflettendo che i *generi* sono nelle scuole detti *materia metafisica*, osservo esser ciò detto sapientemente, se il detto in questo sentimento si prenda, che la forma metafisica consista in esser nuda di ogni forma particolare, cioè a dire, che ella riceva tutte le particolari forme con tutta la facilità ed acconcezza; e quindi raccoglio la forma a cui debba il saggio conformar la sua mente.

Prosieguo il cammino, e pruovo che vera anzi unica causa è quella che per produrre l'effetto non ha di altra bisogno; come quella la qual contiene dentro di sè gli elementi delle cose che produce, e li dispone, e sì ne forma e comprende la guisa, e comprendendola, manda fuori l'effetto. Questa definizione della causa, non istabilita in metafisica, ha fatto cader molti in moltissimi errori, che hanno opinato Dio oprar come un fabbro, e le cose create esser d'altre cose cagioni, e non piuttosto parti delle guise che comprende la mente eterna di Dio. Ma non è da tralasciarsi quello, che, per non essersi considerata la vera causa, comunemente sono stimate le matematiche essere scienze contemplative, nè pruovar dalle cause; quando esse sole tra tutte sono le vere scienze operatrici, e pruovano dalle cause, perchè di tutte le scienze umane, esse unicamente procedono a somiglianza della Scienza Divina.

Infin qua si è formato il capo della nostra metafisica: ora succede il corpo, per così dire, ed entro nel vasto campo dell'*essenze*, e col lume delle verità geometriche acceso al fonte d'ogni lume dell'umano sapere, dico la metafisica, fo vedere l'essenza (perciocchè il nulla non può cominciare nè finire ciò che è; e 'l dividere è in certo modo finire), fo vedere, dico, l'essenza consistere in una sostanza indivisibile, e che altre

non è che una indefinita virtù, o uno sforzo dell'universo a mandar fuori e sostener le cose particolari tutte; talchè l'essenza del corpo sia una indefinita virtù di mantenerlo disteso, la quale a cose distese, quantunque disugualissime, vi sia sotto egualmente: e questa istessa sia indefinita virtù di muovere che egualmente sta sotto a moti quanto si voglia ineguali; la qual virtù eminentemente è atto in Dio. Onde proviene che con somma proporzione si corrispondono, quinci *Dio, materia* e *corpo;* quindi *quiete, conato* e *moto;* ed Iddio atto semplicissimo, perchè tutto perfezione, gode vera quiete; la materia è potenza, e sforzo i corpi, perchè constano di materia che in ogni punto e in conseguenza in ogni istante si sforza; e impedendosi l'un l'altro gli sforzi per la continuità delle parti, si muovono; talchè moto altro non è che sforzo impedito, che se spiegar si potesse, andrebbe nell'infinito a quietarsi e si ritornerebbe a Dio, donde è uscito. Per tutto ciò la sostanza dagli antichi filosofi italiani in quanto è virtù di sostenere il disteso, fu detta *Punctum;* in quanto di sostenere il moto, *Momentum:* l'uno e l'altro da essi preso per una cosa stessa, e per una cosa stessa indivisibile. Ed in sì fatta guisa vendico alla filosofia d'Italia i *Punti* di Zenone, e li sincero da' sinistri sentimenti dati loro da Aristotele, seguitato in ciò da Renato; e li fo vedere essere di gran lunga altra cosa da quella che finora è stata intesa: che non già il corpo fisico consti di punti geometrici; onde fu ricevuta con tanto credito l'obbiezione: *Punctum additum puncto non facit extensum:* ma, come il punto geometrico, perchè è stato definito non aver parti, ci dà le dimostrazioni che le linee altrimente incommensurabili si tagliano eguali ne' loro punti; così in natura siavi una sostanza indivisibile che egualmente sta sotto a' saldi stesi inuguali: talchè il punto geometrico sia un esempio o somiglianza di questa fisica virtù, la quale sostiene e contiene il disteso; e perciò da Zenone fu *punto metafisico* nominata; perocchè con questa similitudine, e non altrimente, possiamo ragionare dell'essenza del corpo, perchè non abbiamo altra scienza umana che quella delle matematiche, la qual procede a simiglianza della divina.

La serie di queste cose mi mena a ragionare de' *momenti* e de' *moti*, per quanto a metafisico s'appartiene. E pruovo non *isforzarsi le cose stese*, ma bensì muoversi; perchè i punti sono i principj de' moti, e i principj de' moti sono i momenti.

Che non si diano moti retti in natura, ma che gli sforzi sieno a' moti retti, e che i moti sono composti di sforzi a' retti. E immaginare i corpi muoversi drittamente per lo vano, è di mente imbevuta dell'errore degli spazj immaginarj; perchè non solo non si moverebbero a dirittura nel vano, ma non si moverebbero, anzi non sarebbero affatto; perchè intanto i corpi constano, e sono corpi in quanto l'universo col pieno suo li sostiene, nel pieno suo li contiene.

Che in natura non si dia quiete; perchè gli sforzi sono la vita della natura, e 'l conato non è quiete.

Finalmente, *che i moti non si comunicano;* perchè essendo il moto corpo che si muove, il comunicarsi i moti sarebbe quanto che i corpi si penetrassero: e 'l fingere, il corpo mosso portarsi dietro, tutto o in parte, il moto del corpo movente, è molto più che finger l'attrazione.

Ragionato della *sostanza distesa* e del *moto,* passo alla *cogitante,* e tratto dell'*anima* o della vita, dell'*animo* o sia del senso, e dell'aria o etere, detta da' Latini *anima:* e pruovo che l'aere del sangue è il veicolo della vita, quel de' nervi del senso; e che non già (come ragguagliate) il moto de' nervi si debba al sangue, ma il moto del sangue a' nervi, dovendosi al cuore, ch' è un intero muscolo ed un'opera reticolata, moltiforme d' innumerabili nervicciuoli.

Tento che l'opinione dell'*anima de' bruti* fosse conosciuta ed approvata dagli antichi filosofi d'Italia, che appellarono *BRUTUM* l'*immobile.*

Ragiono della *sede dell' animo,* cioè dove principalmente faccia i suoi ufficj, e l'allogo nel cuore.

Così compita la dottrina dell'una e dell'altra sostanza, passo a vedere della *mente* o sia del *pensiero:* e qui noto Malabrance, che vuole, Iddio creare in noi le idee, ch' è tanto dire quanto che Iddio pensa in noi; e dà nel primo Vero di Renato, ed ammette per vero che *ego cogito.* Ragiono della libertà dell'arbitrio umano e dell' immutabilità de' divini decreti, e come insieme compongansi.

Come appendici di queste cose mi si offeriscono le *facoltà* dell'animo; ed essendo la facoltà una prontezza di operare, ne raccolgo che l'animo con ciascuna facoltà si faccia il suo proprio soggetto: come i colori col vedere, gli odori col fiutare, i suoni coll'udire, e così delle altre.

Ragiono della *memoria* e della *fantasia,* e fermo che sono una medesima facoltà.

Poi derivando da sì fatti principj la particolar facoltà del sapere, dico esser lo *ingegno;* perchè con questa l'uomo compone le cose, le quali, a coloro che pregio d'ingegno non hanno, sembravano non aver tra loro nessun rapporto. Onde l'ingegno umano nel mondo delle arti è, come la natura nell'universo è l'ingegno di Dio. Con ciò discorro delle tre *operazioni* della *mente umana,* e do tre *arti* per regolarle, *topica, critica* e *metodo*: arti, io dissi, e non facoltà (come, voi ragguagliate); perchè la facoltà è quella che è indirizzata, regolata ed assicurata dall'arte. E qui, del metodo ragionando, propongo i vantaggi della *sintesi* sopra l'*analisi;* perchè quella insegna la guisa di far il vero, questa va tentone trovandolo (*).

(*) *Hoc loco Vicus tuetur analysim esse veri inventricem, idem affirmat* (pag. 86) *ubi contendit synthesim analysi praeponendam* ne inveniremus vera

Finalmente mi fermo in contemplare il *Sommo Facitore:* e fo vedere che lo sia *Nume*, perchè col cenno, o, per meglio dire, coll'istantaneo operare vuole, col fare parla; talchè le opere di Dio sono i suoi parlari, che dissero *Fati:* con le uscite delle cose fuor della nostra opinione è *Caso;* e perchè tutto ciò che fa è buono per l'universo, è *Fortuna.*

E da questa metafisica fo sparsamente vedere, qualmente la *geometria* e l'*aritmetica* ne prendono certi finti indivisibili: quella il *punto* che si disegna, e questa l'*uno* che si multiplica, sopra le definizioni de' quali due nomi la matematica appoggia tutta la gran mole delle sue dimostrazioni.

Similmente la *meccanica* ne ha preso l'indivisibil virtù del muovere, il *momento* o il *conato;* e, fingendolosi ne' particolari corpi, v'innalza sopra le sue macchine.

La *fisica* ne prende i *punti metafisici*, cioè l'indivisibil virtù dell'estensione e del moto; e da' punti e da' momenti per termini di meccanica, o sia di macchine, procede a trattare del suo proprio soggetto, che è il corpo mobile.

La *morale* ne prende l'idea della *perfetta mente del saggio;* che sia informe d'ogni particolare idea o suggello, e che con la contemplazione e con la pratica dell'umana vita si meni come pasta, e si renda mollissima, per così dire, a ricevere facilmente gl'impronti delle cose con tutte le ultime lor circostanze. Onde provenga quella indifferenza attiva del saggio, quella capacità in comprendere molti e diversi affari, quella destrezza nell'operare, quel giudizio delle cose secondo il loro merito, e finalmente quel dire e quel fare così proprio, che, per quanto altri vi pensi, non possa più acconciamente nè dir nè fare; onde tanto si commendano i detti e i fatti memorabili degli uomini sapienti.

Da questi stessi principj di metafisica *si asserisce e si conferma la verità alle matematiche*, e si esplica la cagione perchè gli uomini comunemente si acquetano alle sue dimostrazioni; perchè in quelle essi sono l'intera causa degli effetti che operano; e sì comprendono tutta la guisa, come operano, e sì fanno il vero in conoscerlo.

E da questi stessi principj, e non altronde, nasce la ragione onde gli uomini pur si acquetano *a quella fisica la qual fa vedere le cose meditate con gli sperimenti*, che ci diano apparenze simili a quelle che ci dà la natura: sicchè la fisica si contenta delle apparenze, delle quali la metafisica sa le cagioni; e la razional meccanica, promossa da fior d'ingegno, si studia lavorarvi le simiglianze.

(analysi), sed faceremus (synthesi). *At specie tenus tantum repugnat iis quae dixit in Epistola secunda, prope ad finem, ubi affirmat*, che la sintesi infatti è ritrovare, *repugnat item contextui* § De certa facultate sciendi, *cap. VII. Tota dirimitur controversia si vocabulum* invenire *ad analysim relatum accipies non secus ac significet quod verum se se fortuito afferat. Conf.* De Stud. Rat. *pag.* 15; Lib. Metaph. *pag.* 60.

Ma quel che sopra ogn'altra cosa più importa, *serve alla teologia cristiana*, nella quale professiamo un Dio tutto scevero da corpo, nel quale tutte le virtù delle particolari cose si contengono, e in lui sono purissimo atto; perchè egli solo è atto infinito, ed in ogni cosa finita, quantunque menoma, mostra la sua onnipotenza; onde è tutto in tutto, e tutto in quanto si voglia menoma parte del tutto.

Questo è il *ristretto*, o, per meglio dire, lo *spirito* della nostra Metafisica, tutto brievemente compreso, senza far bisogno ch'il *ristretto uguagli la mole del libro;* dal quale ogni dotto può agevolmente fare adeguato concetto, come tutte le cose cospirino in un sistema di metafisica già compiuta: e non con un mozzo e confuso ragguaglio porre altri, che non han letto il mio *libricciuolo*, in opinione che la sia più tosto un'Idea. Oltrechè dovean ritenervi a fare cotal giudizio le *innumerabili speculazioni di che*, voi medesimo dite, *ogni linea, non che pagina essere affollata:* e che dove io ho speso tanti pensieri, io non abbia avuto in animo di darne un diseguo che, quantunque vasto, si può con poche linee abbozzare, ma che io abbia in effetto voluto dare un'opera già compita. E mi perdoni pure che, senza ch'io il meriti, Ella mi tratti da uomo che con titoli magnifici voglia destare la curiosità ne' dotti, e poi fraudare la loro aspettazione. Ma, che che siane stata di ciò la cagione, io devo e voglio, particolarmente con voi, pregiatissimo Signor mio, prenderla in buona parte; e che a voi per la picciolezza del libricciuolo sia paruta un'Idea. Ma era pur vostro il considerare che gli scrittori utili alla repubblica delle lettere si riducono a due sorti. Una è di coloro che vogliono giovare alla gioventù; ed a costoro è necessario esplicar le cose da' primi termini, esporre spianatamente le altrui opinioni, e rapportarne tutte le ragioni appuntino, o per fondarsi in quelle o per confutarle; indi addurre alcuna cosa del loro in mezzo, e farne vedere tutte le conseguenze, e raccorne sino agli ultimi corollarj. E questi sono i voluminosi; e in rapportarli è lecito, anzi debito *trasandare moltissime cose*, cioè dire tutto l'altrui. Altri sono che non vogliono gravare l'ordine de' dotti di più fatica, nè obbligarli che, per leggere alcune poche lor cose, abbiano a rileggere le moltissime che hanno già lette in altrui: e costoro mandan fuori alcuni piccioli libricciuoli, ma tutti pieni di cose proprie. Io sonmi studiato essere in questa seconda schiera; se l'abbia conseguito, il giudizio è de' dotti. Se non pure, perchè il soggetto della nostra metafisica sono i Punti metafisici, e voi avrete stimato poco o nulla appartenervi; onde nel ragguaglio ve la passate seccamente, dicendo: *ragiona de' Punti metafisici*, nè altra parola ne fate; perciò a voi forse avrà paruto un'Idea. Ma, in questa maniera che io fo, parlano gli uomini, non le cose; del che ormai punto non mi diletto: onde volentieri passo al terzo vostro dubbio.

III.

Che niuna cosa proposta manca di pruova.

Voi dite che vi sono moltissime cose che vi sembrano aver bisogno di pruova. È il giudizio in termini troppo generali: e gli uomini gravi non hanno mai di risposta degnato, se non le particolari e determinate opposizioni che loro sono fatte. Con tutto ciò, per l'onore in che devo avervi, voglio far la ricerca, e vedere delle moltissime incontrarne qualcuna.

Un luogo può esser quello: che ciò che contiene gli elementi delle cose, e le guise come son fatte, e in conseguenza le cose stesse, non pruovasi che sia mente; ed un gentile filosofo potrebbe dire che lo sia un infinito corpo moventesi.

Ma a costui sta risposto là dove dico, che siccome l'uno, virtù del numero, genera il numero e non è numero; così il punto, virtù dell'estensione, fa il disteso, nè è disteso: al qual esempio or io aggiungo, che 'l conato, virtù del moto, produce il moto, nè però è moto.

Ma replicherà costui, non aver altra idea che di estensione e di moto; e prima dell'estensione ha idea del suo pensiero, perocchè il pensiero sia il moto particolare che 'l costituisca nell'esser uomo; e perciò non poter ragionare delle altre cose per altri principj che di estensione e di moto.

E pure a ciò sta risposto ove notammo che tanto Aristotile pecca in trattare la fisica metafisicamente per potenze ed infinite virtù, quanto Renato che tratta fisicamente la metafisica per atti e per forme finite. E la ragion dell'errore d'entrambi è una; perchè amendue trattarono delle cose con regola infinitamente sproporzionata. Perciò Zenone non portò a dirittura l'una nell'altra, ma vi frappose la geometria, che sola è quella scienza che tratta infiniti ed eterni finti; e col suo ajuto ne ragionò. Perchè l'essenza è una ragion d'essere: il nulla non può cominciare, nè finir ciò che è; e in conseguenza nol può dividere, perchè il dividere è in un certo modo finire. Dunque l'essenza del corpo consiste in indivisibile; il corpo tuttavia si divide; dunque l'essenza del corpo, corpo non è: dunque è altra cosa dal corpo. Cosa è dunque? è una indivisibil virtù che contiene, sostiene, mantiene il corpo, e sotto parti disuguali del corpo vi sta egualmente; sostanza della quale è solamente lecito ragionare per principj di quella scienza umana che unicamente si assomiglia alla divina, e perciò unica a dimostrare l'umano vero. Per questa via tentando ragionarne il gran Galileo nel *Primo Dialogo della Scienza Nuova*, dalle amenissime dimostrazioni che ne fa è costretto a prorompere in siffatte parole: « Queste son quelle difficoltà che derivano dal « discorrere che noi facciamo col nostro intelletto finito intorno

« agl'infiniti, dandogli quegli attributi che noi diamo alle cose « finite e terminate: il che penso che sia inconveniente; per» chè stimo che questi attributi di maggioranza, minorità ed « egualità non convengano agl'infiniti, de' quali non si può « dire uno essere maggiore o minore o eguale dell'altro. »

E poco innanzi ingenuamente confessa perdersi tra gl'infiniti e gl'indivisibili. Mirò il Galileo la fisica con occhio di gran geometra, ma non con tutto il lume della metafisica, e perciò stimò l'indivisibile altro dall'infinito, e parla di più infiniti. Non sono più infiniti, ma uno in tutte le sue finite parti, quanto si voglia inuguali, uguale a sè stesso. Uno è l'indivisibile, perchè uno è l'infinito; e l'infinito è indivisibile, perchè non ha in che dividersi, non potendo dividerlo il nulla.

Qui appunto costui mi aspetterà, come al varco, e risponderammi che tutto ciò ben si avvera in un corpo infinito; e che lo sia indivisibile, perchè non vi sia vano o vuoto in che divider si possa.

E questo varco pure è stato innanzi osservato da noi: perchè quantunque ci abbandoniamo nella vasta fantasia d'un infinito corpo, però il corpo di un picciolissimo granello d'arena non è infinito; e pure contiene una virtù infinita di estensione, per la quale voi, dividendolo, anderete all'infinito. Questo è quel che io dissi, dove ragiono che Aristotile sconviene da Zenone in cose diverse, conviene nel medesimo: egli parla di divisione del corpo, che è moto ed atto; Zenone parla di virtù, per la quale ogni corpicciuolo corrisponde ad una estensione infinita. Dividete attualmente un granello d'arena, sempre vi resta a dividere: ma parla ciò che non pensa colui che perciò dica: il granello di arena è un corpo d'infinita estensione e grandezza; perchè all'idea del granello sta attaccata una piccola estensione, e l'idea di una estensione indefinita è tutta ingombrata dall'universo. Questo è quel ch'io dico in più luoghi, che sono mal consigliati coloro i quali le cose formate voglion far regola delle informi. Ma allo incontro è parlare alle cose conforme il dire: nel granello di arena vi ha una tal cosa, che dividendo voi tuttavia quel picciolo corpicello, vi dà e vi sostiene una infinita estensione e grandezza; sicchè la mole dell'universo nel corpo del granello di arena non vi è in atto, ma in potenza, in virtù. Questo io medito esser lo sforzo dell'universo, che sostiene ogni piccolissimo corpicciuolo, il quale non è nè l'estensione del corpicciuolo, nè l'estensione dell'universo. Questa è la mente di Dio, pura di ogni corpolenza, che agita e muove il tutto.

Ma costui persisterà, dicendo, aver più evidenza del pensiero e dell'estensione, che di qualunque dimostrazion geometrica; e in conseguenza queste idee dover esser regola di tutto l'umano sapere.

Ed a ciò sta risposto ancora ove si è detto, che 'l conoscere

chiara e distintamente è vizio, anzi che virtù dello intendimento umano; ed ove si è pruovato che le forme fisiche sono evidenti, finchè non si pongono al paragone delle metafisiche; ed ove questo istesso si è confermato, che finchè considero me, son certissimo che se *io penso, ci sono:* ma addentrandomi in Dio, che è l'unico e vero Ente, io conosco, veramente non essere. Così, mentre consideriamo l'estensione e le sue tre misure, stabiliamo nel mondo delle astrazioni verità eterne: ma in fatti

Caelum ipsum petimus stultitia;

perchè solamente l'eterne verità sono in Dio. Teniamo a conto d'eterna verità, *il tutto è maggior della parte:* ma ritornati a' principj, ritroviamo falso l'assioma; e vediamo dimostrata tanta virtù di estensione nel punto del cerchio, per cagion d'esempio, quanta ve ne ha in tutta la circonferenza, attraversando linee per lo centro che dà tutti i punti della circonferenza sieno menate. Conchiudiamla: in metafisica colui avrà profittato, che nella meditazione di questa scienza avrà sè stesso perduto.

Sarà forse altro luogo quello ove non sembri pruovata la libertà dell'umano arbitrio, posta l'infallibilità de' divini decreti. Ma non devo stimarlo del vostro grande ingegno che, in leggendo là dove io pruovo che i moti non si comunicano, non abbia facilmente avvertito una simiglianza, come ciò possa stare; poichè d'incomprensibil mistero non possiamo ragionare altrimente. Onde credo bene ch'Ella agevolmente abbia rapportato ciò, che ragiono de' movimenti de' corpi, a quel degli animi: e come il movimento comune dell'aria diventa proprio e vero moto della fiamma, della pianta, della bestia mercè delle particolari macchine onde ciascuna di queste cose particolari ha la propria sua forma; così il divin volere diventa proprio e vero moto della nostra volontà mercè dell'anima nostra, che è la forma particolare di ciascun di noi: talchè ogni nostro volere sia insiememente vero e proprio nostro arbitrio, e decreto infallibile del sommo Iddio.

Ma a ciò par che contrasti quel che i Latini sentirono de' bruti, che li vollero *immobili.*

In risposta potrei dire che li dissero immobili, perchè li guardarono come mossi dall'aria, e non come moventisi da sè; ma, per quello che abbiamo poc'anzi ragionato, non perchè mossi dall'aria, si toglie loro il muoversi per sè stessi. Io però non entro a sostenere cotal sentenza, che i più fidi interpreti della mente di Cartesio stimano essere una bellissima favola, e solamente da commendarsi per l'acconcezza della sua tessitura.

Ma certamente a voi avrà paruto proposto, e non provato, che i corpi non si sforzano. E vi avrà a ciò spinto la comune de' Cartesiani, che pongono per prima base della loro fisica, i corpi sforzarsi andar lontani dal centro.

Ma uno è lo sforzo nell'universo, perchè dell'universo; ed è l'Indivisibile, centro che non è lecito trovare nell'universo, e che dentro le linee della sua direzione tutti i disuguali pesi sostenendo con egual forza, tutte le particolari cose sostiene insiememente ed aggira (1). Questa è la sostanza che si sforza mandar fuori le cose per le vie più convenevoli alla sua somma potenza, le brevissime, le rette; ed impedita dalla continuità de' corpi, li muove in giro; e dovunque e comunque può esplicare la sua attività, forma proporzionata diastole e sistole, per la quale le cose tutte hanno le loro forme particolari: tanto che non è de' corpi lo sforzo allontanarsi dal centro, ma è del centro sostenere a tutta sua possa le cose. Ma i meccanici s'han finto questo conato ne' corpi, perchè niuna scienza bene incomincia, se non dalla metafisica prende i principj, perchè ella è la scienza che ripartisce alle altre i loro proprj soggetti; e poichè non può darle il suo, dà loro certe immagini del suo. Onde la geometria ne prende il punto, e 'l disegna; l'aritmetica l'uno, e 'l moltiplica; la meccanica il conato, e l' attacca a' corpi: ma siccome nè il punto che si disegna è più punto, nè l'uno che si moltiplica è più uno; così il conato de' corpi non è più conato.

Io non so ad altro pensare: se non forse voi dubitate di quello, come l'essenza sia metafisica e l'esistenza fisica cosa.

Confesso in verità non averlo dedotto da' principj della latina favella; ma egli in fatti da que' principj deriva. Perchè *existere* non altro suona che *esserci*, *esser sorto*, *star sovra*; come potrei pruovarlo per mille luoghi di latini scrittori. Ciò che è sorto da alcun'altra cosa, è sorto; onde l'esser sorto non è proprietà de' principj. E per l'istessa cagione non la è lo star sovra; perchè il sovrastare dice, altra cosa star sotto; e i principj non dicono altra cosa più in là di sè stessi. Per contrario, l'essere è proprietà de' principj, perchè l'essere non può nascer dal nulla. Dunque sapientemente gli scrittori della bassa latinità dissero ciò che sta sotto, *sostanza*, nella quale noi abbiamo riposto la vera essenza. Ma in quella proporzione che la sostanza tien ragion di essenza, gli attributi tengono quella dell'esistenza. L'essenza noi provammo esser materia metafisica, cioè virtù. Dunque può ciascun per sè trarne le conseguenze: la sostanza è virtù: gli attributi sono esistenza ed atti della virtù. E qui non posso non notare che con improprj vocaboli Renato parla ove medita: *Io penso, dunque sono.* Avrebbe dovuto dire: *Io penso, dunque esisto:* e, presa questa voce nel significato che ci dà la sua saggia origine, avrebbe fatto più brieve cammino, quando dalla sua esistenza vuol pervenire all'essenza, così: *Io penso, dunque ci sono;* quel *ci* gli avrebbe destato immediatamente questa idea: *Dunque vi ha*

(1) Le quali due azioni i Latini dissero con un sol verbo, *torqueo*:

Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

cosa che mi sostiene, che è la sostanza; la sostanza porta seco l'idea di sostenere, non di essere sostenuta; dunque è da sè; dunque è eterna ed infinita; dunque la mia essenza è Iddio che sostiene il mio pensiero. Tanto importano i parlari de' quali sieno stati autori i sapienti uomini, che ci fan risparmiare lunghe serie di raziocinj. E per queste istesse ragioni egli è da notarsi ancora, che quando dall'esistenza sua vuole inferire l'esistenza di Dio, impropriamente esplica la sua pietà; perchè da ciò, che io esisto, Dio non esiste, ma è: e per li nostri ragionati principj di metafisica l'esistenza mia si trova falsa, quando si è pervenuto da quella a Dio; perchè ella non è in Dio, a ragione che l'esistenza delle create cose è essenza in Dio. Iddio non ci è, ma è; perchè sostiene, mantiene, contiene tutto; da lui tutto esce, in lui tutto ritorna.

Questa è la ricerca che per soddisfarvi ho fatto delle moltissime cose che a voi sembrano aver bisogno di pruova; non so vedere le altre: priegovi a farmene accorto, ma insiememente a considerare queste tre cose: 1.° Che per vera cagione intendo quella che per produrre l'effetto non ha di altra bisogno: 2.° Che la guisa onde ciascuna cosa si forma, si ha a ripetere onde furono mossi gli elementi da prima, e da tutte le parti dell'universo: 3.° Che la virtù è lo sforzo del tutto, col quale manda fuori e sostiene ogni cosa particolare.

Veda, non le vostre difficoltà tutte si possano sciogliere, con farsi da capo ad una o a tutte e tre queste definizioni, e poi le mi scriva: e divotamente vi riverisco.

ANIMADVERSIONES

in superiorem J. B. Vici Epistolam, quae in Ephemeride vulgo Giornale de' Letterati d'Italia *(Tom. VIII, Art. X. Venetiis, 1711) habentur.*

Aveva già dato alla luce il sig. Giambattista di Vico il libricciuolo della sua *Metafisica;* e da noi fu riferito nel Tomo V del nostro Giornale (*) con molti segni di stima, come può esserne testimonio chiunque con animo spassionato vorrassi pigliare la briga di leggervi tutto il sesto Articolo. Tuttavia a quel dotto Signore è paruto il contrario, chiamandosi aggravato ed offeso da chi ne distese l'estratto, o dando esso una sinistra interpretazione a quelle lodi che degnamente si danno a lui dalla nostra sincerità, o troppo acerbamente dolendosi d'alcune picciole cose che da noi con tutta modestia gli vengon opposte. E questa si è la cagione per cui contra i Giornalisti s'è fatto a stendere la presente *Risposta.* Noi pertanto solo indotti da quel rispetto che professiamo alla sua persona, acciocchè non paja che da noi vilipendasi essa Risposta e 'nsieme l'Autor suo, giudicato abbiamo d'essere tenuti di tessere il presente Articolo, quinci una per una esponendo le doglianze del sig. di Vico, e quindi soggiungendo modestamente le nostre difese.

In tre capi egli divide (pag. 94), e riduce a tre dubbj tutto ciò che a lui sembra che da noi nella sua Metafisica si riprovi. 1.° *Che noi sopra 'l tutto desidereremmo di vedere provato ciò che a tutta l'opera è principal fondamento, ed anzi singolare: donde esso raccolga che nella latina favella significhino una cosa stessa* factum *e* verum, caussa *e* negocium. 2.° *Che ci siamo dati a credere che nel compilar quel libricciuolo abbia avuto l'Autore in pensiero il darci anzi un saggio della sua* Metafisica, *che la sua* Metafisica *stessa* 3.° *Che vi scorgiamo cose moltissime semplicemente proposte, le quali sembrano aver bisogno di prova.*

E a questi dubbj e' risponde: 1.° *Che le locuzioni, fondamenti principali, anzi unici della sua* Metafisica, *hanno appo i Latini avuto i sentimenti che esso dice.* 2.° *Che la sua* Metafisica *in quel libricciuolo è compiuta sopra tutta la sua idea.* 3.° *Che non vi manca nulla di prova.* Tuttavia, s'è lecito il dire con libertà il suo sentimento a propria difesa, noi diciamo che il sig. di Vico è in errore. Imperciocchè non tre, ma una sola è la cosa che gli viene opposta da noi, ed è quella che in secondo luogo egli addusse; cioè che in quel suo libricciuolo contiensi anzi un'idea di Metafisica, che una Metafisica perfetta. E la ragione di ciò si è quello che ci fa terzo dubbio;

(*) *Vide pag.* 90.

perchè quivi noi scorgiamo supporsi più cose, le quali sembrano esser bisognose di prova. Quello poi che esso chiama primo dubbio, non è che una sposizione, o anzi parte della ragione medesima: desiderando noi spezialmente di veder provato che nell'antico linguaggio latino un medesimo fusse il senso di quelle dizioni, *factum* e *verum*, *caussa* e *negocium*, ec. Torneremo a dire pertanto, che *meritevolmente ci è paruto quel libricciuolo anzi un' idea di* Metafisica, *che una* Metafisica *intiera e perfetta.* E per più chiaramente provare una sì fatta proposizione, v'aggiugneremo le seguenti ragioni. 1.° Perchè noi v'osserviamo cose non poche troppo brevemente accennate, le quali e' converria trattare alquanto più diffusamente. 2.° Perchè vi sono cose alquanto oscure, che vorrebbon più chiaramente esporsi. 3.° Perchè sembra esservi cose puramente proposte, che per altro essendo o mal note a' suoi leggitori, o disputate in tra' Filosofi, sembran richiedere qualche sorta di pruova. 4.° (Il che però noi protestiamo non essere una ragione distinta da quella che s' è addotta in terzo luogo, ma una come appendice della medesima), perchè non a tutti è noto che gli accennati latini vocaboli, principal e unico fondamento della Metafisica del sig. di Vico, abbiano quel significato che loro attribuisce.

I. E primieramente noi affermiamo in quel libricciuolo moltissime cose brevissimamente accennarsi, le quali saria d'uopo che più diffusamente si maneggiassero; il che il medesimo Autore non ci niega, mentre approva per vero ciò che da noi fu detto per solo motivo di dare lode a lui (1) *che egli vi pose affoltate, non che in ogni pagina, quasichè in ogni linea speculazioni innumerabili.* Molto più lui stesso affermando nella sua Risposta (pag. 102), d'avere scritto la sua Metafisica, non in grazia della gioventù, in sì fatti studj ancór novella, ma per comparire in fra le persone già ammaestrate ne' medesimi, le quali non voglionsi gravare con grossi volumi; e però basta loro un picciol trattatello, sol ripieno di quelle poche cose che altrove non si ritrovano. E noi ancora siamo del medesimo parere, che scrivendosi ad uomini dotti, non fia giusto l'obbligarli a spendere tanto di tempo nella lettura oziosa e nojosissima di certi libracci che vanno uscendo alla giornata, carichi sol di cose più e più volte da altri già ricantate, poco e nulla giungendovi del suo. Ma dall'altro canto noi giudichiamo, che quando uno in qualche scienza scrive con nuovi principj e nuovo metodo cose la maggior parte non più udite, come il sig. di Vico professa di scrivere, egli è in obbligo di trattarle alquanto stesamente; acciocchè siccome alletta i leggitori colla novità, così col troppo affoltare le cose non li confonda; spezialmente, per consiglio di Quintiliano (2), essendo talora più

(1) Pag. 93. (2) Lib. IV Instit. Orat. cap. 2.

spediente il dire il molto anche soverchio con tedio, che il porsi al pericolo del tacere il necessario.

II. Ma molto più era da sfuggire una tal brevità, per non incorrere nell'oscurità, vizio ad essa cotanto affine. E qui la necessità ci obbliga a dire ciò che nell' estratto sopradetto erasi taciuto da noi, per non parere che fare volessimo più da Critici che da Giornalisti; cioè che quivi ce la siam passata seccamente, dicendo (1): *ragiona de' Punti metafisici*, senza farne altra parola; imperocchè que' *Punti metafisici* ci son paruti un termine bisognoso d'essere spiegato e diffinito; il quale per altro rimanendosi nella sua oscurità, involge tutto quel trattato in tenebre, per così dire, palpabili. Tanto più non avendovi cosa, a nostro giudizio, più difficile da concepire che quelle sue virtù indivisibili della sostanza, per le quali essa sostanza essendo non estesa, è principio dell'esteso, essendo non divisa, è principio della divisione. Que' vocaboli poi di *Virtù*, di *Potenze* e di *Atti*, son così male intelligibili, come il sono quelle (2) *Simpatie* e *Antipatie*, quelle *Qualitadi occulte*, le quali e' vuole sbandite da ogni buona Filosofia.

III. Aggiungasi in terzo luogo, esser bisognoso non tanto di spiegazione, quanto anche di prova ciò che 'l sig. di Vico afferma (3), che da Zenone e dagli Stoici s'insegnasse, che si dessero que' suoi *Punti metafisici*, mentre non ne troviam pure il vocabolo negli antichi Autori; che parlando Zenone di punti e d'estensione, non intendesse già delle parti in che si può dividere il continuo o la sostanza estesa, in quanto estesa ella è, ma intendesse della sostanza del corpo presa nel suo concetto metafisico, nel quale *consistit in indivisibili*, e *non suscipit magis et minus*, conforme le maniere del favellare scolastico. Oltre a che un tal concetto della sostanza convenendo altresì alle sostanze spirituali e pensanti, se ne potrebbe dedurre che queste ancora sieno principio d'estensione; il che per altro è un manifesto assurdo.

Di non meno di spiegazione han bisogno e di prova quelle cose che del *Conato* va (4) egli dicendo, e del *Moto*. La materia, dic' egli, o la corporea sostanza, in quanto è *virtù* di sostenere il moto, è *momento, conato, sforzo*. Ma se 'l corpo è *virtù di muoversi*, dunque egli è lo stesso conato; ma il conato, conforme insegna il nostro Autore, è lo stesso moto; dunque anche la virtù del muoversi è il suo moto. Ma la virtù del muoversi, ovvero il conato è il principio del moto; dunque sono medesimati in fra loro il principio, e ciò di cui esso è principio. Ma argomentiamo di nuovo. Iddio è principio del conato (5), *Deus excitat conatum;* il conato è principio del moto, *conatus autem incipit motum.* Dunque ovvero, siccome Iddio distinguesi dal conato della materia e de' corpi, così il conato di-

(1) Pag. 92. (2) Pag. 72. (3) Pag. 65. (4) Pag. 65 e seg. (5) Pag. 74.

stinguesi dal loro moto; ovvero, siccome sono medesimati moto e conato, così son medesimati conato e Iddio. L'uno e l'altro sembra un assurdo, quando una qualche spiegazione non dilucidi sì fatta oscurità, e una qualche ragione non ajuti l'intelletto a capir ciò che per sè solo non si può intendere. Di tal fatta son pure quelle parole (1): « Checchè si genera, egli ha « dal moto la sua origine, il moto l'ha dal conato, il conato da « Dio: *Rerum geneses motum, motus conatum, conatus Deum se-« quitur.* » Donde si deduce, o che il prodotto, il moto, il conato, Iddio, sieno tutti altrettante cose distinte, o che tutti sieno una cosa medesima. Di più, il conato è un non so che di mezzo in fra la quiete e 'l moto (2): *Conatus inter quietem et motum est medius.* Ma il conato è lo stesso moto. Dunque anche il moto è un non so che di mezzo in fra la quiete e sè stesso. Dunque in quel grado in cui sono tra di loro il conato e 'l moto, il sono parimente la quiete e 'l conato. Ma il conato è lo stesso moto. Dunque anche la quiete è lo stesso conato. Dunque ancora saranno una cosa medesima la quiete e 'l moto.

Scendiamo a un'altra difficoltà. Tre sono, egli dice (3), l'operazioni della nostra mente, *percezione, giudizio, ragionamento* o *discorso.* Ma perchè sovente l'uomo *apprende il falso, giudica temerariamente* e *con inconsideratezza*, e *malamente discorre;* perciò in ajuto a lui si son date tre *Arti*, cioè la *Topica*, la *Critica*, il *Metodo;* di modo che la Topica diriga la *Facoltà* dell'apprendere, la Critica quella del giudicare, e 'l Metodo del discorrere. E da qui innanzi, per gradire al sig. di Vico, noi pure chiameremo *Arte* (pag. 100) quella ch'indirizza e regola, e *Facoltà* quella che ne viene indiritta e regolata; contuttochè ne' Vocabolarj sì latini, come toscani il vocabolo *Facoltà* significhi *Arte* anch'esso; onde non fu sì gran fallo il nostro, quando *Facoltadi* chiamate abbiamo (4) la *Topica*, la *Critica* e 'l *Metodo.* Ma a ciò poco badando, ch'è pura quistion di nome, ci faremo più tosto a considerare quale sia quella sua dottrina, e ne cercheremo i fondamenti, se pure ve n'ha. Primieramente e' suppone averci apprensioni che sieno false; e forse ciò è una falsità; una gran parte de' Filosofi insegnando che l'apprensioni essenzialmente sieno vere, come ancora il sono tutte le sensazioni. Secondariamente desideriamo intendere, come la *Topica* sia l'arte, onde la facoltà percettiva o apprensiva ne sia indiritta e regolata. Imperciocchè, conforme ognuno infino ad ora la diffinì, ed egli stesso la chiama (5), essendo quella un'arte di ritrovare, *Ars inveniendi;* tutte le sue regole solo additarono que' luoghi comuni e universali, onde trovare e raccorre si possan ragioni e argomenti, per provar che che sia; nè mai infino ad ora veduto abbiamo Topica veruna che diaci regole di ben regolare e dirigere le semplici

(1) Pag. 72. (2) Pag. 68. (3) Pag. 82. (4) Pag. 93. (5) Pag. 83.

apprensioni delle nostre menti. Così pure la *Critica*, sappiamo noi bensì ella essere un'arte che insegna, come abbiasi a giudicare dell'opere prodotte, sì da' nostri ingegni, sì dall'altrui; ma che quella sia un'arte direttrice di quell'operazione del nostro intelletto, la quale tiene in secondo luogo, e comunemente chiamasi *giudizio*, noi ancor nol sappiamo. In quanto poi al *Metodo*, noi osserviamo, lui chiamarsi da' Cartesiani un'arte di ben ordinare e disporre i nostri pensamenti, per poter noi arrivare a una qualche scienza, o per insegnarla altrui. Sicchè alla medesima scienza conducendoci varie diffinizioni, divisioni, postulati, assiomi e dimostrazioni; non insegna il *Metodo*, come abbiamo a ben diffinire, a ben dividere, a ben giudicare, a ben discorrere, essendo ciò proprio dell'altre parti della Loica; ma solo insegnaci come abbiamo tutte queste cose a ordinarle acconciamente e disporre, di modo che facile riesca e comodo l'acquisto della scienza propostaci. Pertanto se si considera il *Metodo* come un'ordinazione e disposizione di tali nostri pensamenti, e' può sembrare una nuova operazione della nostra mente, distinta dalle tre prime; e se si considera come un'arte di ben ordinare e disporre i medesimi pensamenti, egli allor sembrerà un'arte, non direttrice della facoltà del ragionare e discorrere, ma direttrice della facoltà dell'ordinare e disporre. Dal che noi concludiamo, che s'egli voleva introdurre nella Filosofia una cotal nuova Loica, egli era d'uopo il più chiaramente diffinire que' suoi termini di *Topica*, di *Critica* e di *Metodo*, e di meglio stabilire colle sue ragioni quella sì fatta dottrina.

Abbiam noi pure qualche dubbio in ciò che egli insegna nel V Cap. (1). Tal divario di significato hanno questi due vocaboli latini *Animus* e *Anima*, che *Anima* significa ciò con che viviamo, e *Animus* ciò con che sentiamo. E perchè *Anima* pure i Latini antichi chiamaron l'*Aria*, e perchè l'aria, come il corpo più di tutti agevole a muoversi, sola è il principio di tutti quanti i movimenti dell'universo; perciò e' conghiettura che giudicasser coloro, null'altro esser in noi l'animo e l'anima, fuorchè movimento d'aria, o aria che si muove dentro di noi. Laonde que' che volgarmente oggidì chiamansi *spiriti vitali*, sono la stess'aria, la quale per la via della respirazione introdotta nel cuore e nell'arterie, quivi cagiona i movimenti del sangue, e fassi il veicolo della vita. Così pure que' che *spiriti animali* s'appellano, sono l'aria medesima, la quale insinuatasi ne' canali de' nervi, viene a cagionarvi tutti i movimenti sì di questi, come del loro sugo. Quindi e' va discorrendo, che i Latini antichi parlando dell'*immortalità*, questa esser dissero degli *animi* e non dell'*anime*. E la ragione si è, perchè i movimenti dell'anima dipendono dalla macchina del

(1) Pag. 75.

corpo che è corruttibile; e que' dell'animo son liberi, volontarj e procedenti dal nostro arbitrio, il che è una prova evidente che l'animo sia immortale. Laonde e' conchiude, la Metafisica de' vecchi Sapienti dell'Italia moltissimo essere uniforme alla Metafisica di noi Cristiani: 1.° perchè ancor per quella si differenzia l'uomo dalle bestie in ciò, che l'uomo ha un arbitrio ch'è libero, e le bestie non l'hanno; 2.° perchè coloro pure insegnarono, l'animo umano essere immortale, come a noi insegna la nostra Fede. Contuttociò a noi pare che desideri qualche prova ciò che egli asserisce, essere stato il sentimento degli antichi intorno agli animi umani e la loro immortalità. Imperciocchè, 1.° se l'animo altro non è che aria la quale muovesi entro i nervi, e se l'aria è corpo, ogni corpo essendo corruttibile, come dipoi quinci conchiuderemo, l'animo essere non corruttibile, ma immortale? 2.° Se giudicarono gl'Italiani antichi l'animo essere aria e corpo, e se la Fede insegna a noi, l'animo essere puro spirito, come poi argomenteremo che in ciò accordinsi tra loro la Metafisica italiana antica e quella di noi Cristiani? 3.° Se nelle bestie scorgonsi non solo cuore, arterie e sangue, ma ancora nervi, sugo e spiriti animali; dunque ancor queste hanno in sè, non solo anima, ma animo altresì: onde dov' è mai la differenza tra l'uomo e le bestie? 4.° Se i nervi hanno il lor movimento dagli spiriti animali che costituiscon l'essenza dell'animo, e se da' nervi l'hanno il cuore, l'arterie e 'l sangue; e se qualunque movimento di questi è non volontario; come poi dicevano i vecchi Savj della nostra Italia, che i movimenti dell'animo tutti sieno volontarj, e tutti provenienti da un arbitrio che è libero? 5.° Se l'animo riceve i suoi movimenti da un arbitrio che è libero; quest'arbitrio nell'uomo è anima, o è animo? 6.° Se *Anima* significò *Aria* appo i Latini, essendo ancor vero che questa medesima parola deriva dal vocabolo greco ἄνεμος, che pure significa *Vento* o *Aria mossa;* non è egli evidente che una sì fatta dottrina delle nostre anime non fu propria dell'*Antichissima Italiana Filosofia,* ma fu da' Greci portataci nell'Italia?

E qui non possiamo dolerci dell' ingiustizia del sig. di Vico, il quale nella sua Risposta (pag. 100) incolpa noi a torto, d'avere o mal intesa, o mal riferita la sua dottrina dell'Anima. Dice egli, d'aver noi ragguagliato che esso scrivesse che 'l *moto de' nervi debbasi al sangue,* tuttochè il dire ciò nè pure siaci caduto in pensiero. Eccovi pertanto le nostre precise parole (1). « Quindi egli argomenta aver giudicato gli antichi sapienti del« l'Italia, l'animo e l'anima altro non esser negli animali che « movimento particolare di aria, la quale introdotta per via « della respirazione nel cuore, e da quello nell'arterie e nelle

(1) Pag. 92.

« vene, spinge quivi al moto il sangue; siccome di là insi-« nuandosi » (chi? l'aria stessa, di là, cioè dall'arterie e dalle vene) « ne' canali de' nervi, e agitando il loro sugo, vi « cagiona tutti que' moti che alle facoltà sensitive sogliونsi at-« tribuire. » Qui certamente noi non *ragguagliamo*, lui dire, che 'l *moto de' nervi si debba al sangue;* ma che quell'aria medesima la quale cagiona i movimenti del sangue ne' suoi vasi, passando poi ne' canali de' nervi, vi muova il loro sugo, ec. Certamente pare che 'l sig. di Vico commetta contro di noi quell'ingiustizia che riferisce l'Autor dell'*Arte del pensare* (1), essere stato solito commettere Aristotele contra certi Filosofi, a cui egli a torto attribuiva qualche grosso errore, per poi mostrare d'averli gagliardamente confutati.

E con tal occasione risponderemo noi pure ad un' altra obbiezione (pag. 97) fattaci dall'Autor medesimo nella suddetta Risposta, dove dice: « Quindi confuto non già l'Analisi, come « voi ragguagliate, con la quale il Cartesio perviene al suo « Primo Vero. Io l'appruovo, e l'appruovo tanto, che dico an-« che i *Sosj* di Plauto posti in dubbio di ogni cosa da *Mer-« curio*, come da un Genio fallace, acquetarsi a quello,

Sed quom cogito, equidem sum.

« Ma dico, che quel *cogito* è segno indubitato del mio essere; « ma non essendo cagion del mio essere, non m' induce senza « dell'essere. » Tuttavia l'Autore nella sua Metafisica (2) chiamando *fallace* il *Genio* del Cartesio; e sì in quella, come nella Risposta dicendo che nell'Analisi del Cartesio quel *cogito* è bensì *un segno indubitato*, ma non mai *la cagion del nostr' essere*, e però *non induce in noi la scienza del nostr' essere;* potremo noi rettamente argomentare che esso non confuta l'*Analisi* del Cartesio, ma però la biasima; che esso l'approva, ma però la riprova.

A ciò che osservato abbiamo intorno all'anima umana succede un altro picciol dubbio intorno a ciò che esso viene poi a dire dell'*Anima* delle *Bestie* (pag. 76). La *Bestia*, egli dice, chiamossi dagli Italiani *Brutum*, cioè *immobile;* imperciocchè la Bestia non ha in sè stessa principio veruno di moto, ma in tanto sol si muove, in quanto dagli oggetti presenti, come una macchina, sospinta ne viene al moto. Dunque, io argomento, opinion fu degli antichi Italiani che le bestie non constassero di materia nè fossero corpi; essenza della materia e del corpo essendo il conato con cui sforzasi il corpo di muoversi, e questo conato essendo lo stesso moto.

Molte e molt' altre cose a queste potriansi aggiungere, in quel libretto semplicemente accennate e supposte, le quali controvertendosi, quali in fra' Peripatetici, quali in fra' Moderni, e

(1) Par. III, cap. 19. (2) Pag. 57.

quali in fra questi e quelli, sarebbe stato necessario il provarle; molto più, perchè in quella Metafisica con metodo affatto nuovo procedesi, e prendonsi le cose da affatto nuovi principj.

IV. Ma finalmente veniamo a quello ch' è di maggior importanza; cioè a ragione aver noi detto, che *desidereremmo di veder provato ciò che a tutta l'opera è principal fondamento, anzi singolare; donde esso raccolga che nella latina favella significhino una stessa cosa* factum *e* verum, caussa *e* negocium, *ec.* dove quell'*ec.* denota esservi eziandio ugual difficoltà nel senso dato ad alcuni altri vocaboli.

1. ***Factum*** e ***Verum*** (pag. 94) da ciò che egli n' adduce in prova, niente provasi che significhino il medesimo. Imperciocchè i luoghi di Terenzio, presi dall'*Eunuco* e dal *Tormentator di sè stesso*, già son considerati da lui come argomenti mal sicuri a sua difesa. Rimane pertantò sol da esaminare il luogo di Plauto nel *Pseudolo*, dove il ruffiano Ballione sfacciatamente confessa esser vere l'ingiurie vicendevolmente dettegli da Calidoro e da Pseudolo.

Pseudolo. *Impudice.* — Ballione. *Ita est.* — Calidoro. *Sceleste.* — Ballione. *Dicis vera.* — Pseudolo. *Verbero.* — Ballione. *Quippini?* — Pseudolo. *Furcifer.* — Ballione. *Optime factum.* Quest' ultime parole (soggiugne qui il sig. di Vico) niuno può altrimenti intendere, fuorchè, *egli è verissimo.* Ora se ciò è così, dicendo uno, per esemplo, che *Iddio è rimuneratore de' buoni*, risponderà egli in buon latino, *optime factum.* Così pure se 'l Ruffiano alle due prime ingiurie, *impudice sceleste*, avesse risposto, *optime factum*, avrebbe detto latinamente assai bene. Ma ciò forse ad altri parrà diversamente. Plauto assai propriamente per certo a quell' ingiuria *Furcifer*, fa che colui risponda, *optime factum*, *egli è fatto benissimo;* cioè ella fu una cosa ottimamente fatta, ch' io fossi condannato al supplizio de' servi malvagi, e che per tutte le strade e le piazze della terra io fossi strascinato con in su le spalle una forca; ovvero egli è verissimo, io mi son meritato quella forca che caricò le mie spalle, egli fu ciò fatto benissimo. Pure se si volesse, potriasi acconciamente sporre in nostra favella *egli è verissimo*, quelle parole *optime factum;* ma l'una e l'altra maniera di dire sarebbe tronca in sè stessa, e supplendosi l'una coll'altra si renderebbe intiera col dire: *Egli è verissimo, ciò essere ottimamente fatto.* E la ragione si è, perchè, conforme ingegnosamente osserva Onorato Fabri (1), qualunque proposizione, oltr' a ciò che afferma espressamente o niega, ancor tacitamente pronunzia la verità di sè stessa, ovvero afferma di esser vera; di modo che, per esemplo, egli è lo stesso il dire: *La fede è morta senza l'opere*, e *Egli è vero che senza l'opere la fede è morta.* Dal che se ne deduce che 'n sì fatte risposte qualunque altro verbo

(1) Tract. de Hom. lib II, propos. 60.

può volgarizzarsi: *Egli è vero*. Incolpisi, per esempio, chi che sia: *Tu m' hai rubato la tal cosa, Id mihi furatus es;* rispondendo lui nella stessa maniera: *Furatus sum*, potremmo noi dirlo in volgare, *Egli è vero;* cioè *Egli è il vero ch' io ve l' ho rubato*. Nè però mai veruno farebbesi a pronunziare che un medesimo sia il significato di questi due modi di dire, *Furatus sum* e *Verum est*.

2. *Caussa* e *Negocium* (pag. 95) confesseremo ancor noi, che significhin talora lo stesso, come ce l' insegna il Calvino nel suo *Lessico* (1); o più tosto come Quintiliano ce l' insegnò innanzi a lui (2). Anzi avvertì quel gran maestro della Romana gioventù, significare così appo i Latini queste tre voci, *Quaestio, Caussa* e *Negocium*, come significaron queste tre altre appo i Greci, θεσις, ὑπόθεσις, περίστασις: sicchè quando la quistione era infinita o universale, la chiamavan semplicemente *quistione* o *tesi;* quando ell' era finita, o particolarizzata da qualche circostanza, chiamavanla *causa* o *ipotesi;* e quando un gran numero, e forse tutte concorrevan le circostanze a particolarizzarla, allora davanle il nome di *negozio* o *peristasi*, cioè *circostanza*. Ma s' abbiamo a dire il vero, ciò non fa punto al nostro proposito. La controversia si è, se 'l vocabolo *Caussa*, che 'n volgare diremmo *cagione*, qual è spezialmente l' *efficiente*, e quale non dall' Oratore e dal Legista, ma dal Metafisico e dal Fisico si considera, significhi il medesimo che quest' altro vocabolo *Negocium*, cioè *operazione* o *negazione d' ozio*, come dice il nostro Autore della Metafisica; e di ciò noi desideriamo di vederne qualche prova; di modo che in quel detto; per esempio, di Cicerone (3): *in seminibus causa est arborum et stirpium*, a quella parola *Causa* sostituire si possa quest' altra *Negocium;* così pure se possa dirsi *Negocium* in vece di *Causa* in quel verso di Virgilio (4):

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

3. Appo i Latini era il medesimo *Intelligere*, che *perfecte legere et aperte cognoscere; Cogitare* era il medesimo che appo noi il *pensare* e *andar raccogliendo* (pag. 52). Laonde convenendo al solo Dio il perfettamente leggere e chiaramente conoscere che che sia; e alla mente umana sol convenendo il raccorre gli estremi delle cose, e questi nè pur tutti; quindi e' conchiude che *humanae mentis cogitatio, divinae autem intelligentia sit propria*. Ma pare a noi di poterla altresì diversamente discorrere. Imperciocchè il verbo *intelligo* (5) formasi del verbo *lego*, cioè *colligo, raccolgo;* e veramente trovasi negli antichi Scrittori, non *intelligo*, ma *intellego;* di maniera che *intelligo* sia il medesimo che *intus lego*, come l' interpretan alcuni, cioè

(1) Alla voce *Causa*. (2) Lib. III Instit. Orator. cap. V. (3) Philip. II. (4) Georg. lib. II. (5) Vedi il Vossio nell' Etimol. alla voce *Intelligo*.

internamente e mentalmente io raccolgo; o più tosto, com' altri, *interlego,* facile e consueto essendo il passaggio dell' *r* in *l*, cioè *tra molte cose io vo quelle raccogliendo, che le migliori mi sembrano, e le vere.* Dunque per la ragion sopradetta pare che 'l verbo *intelligo* più all' uomo si convenga che a Dio. E per dir vero, frequentissimo è l' uso del verbo *intelligo* appo i Latini Scrittori de' miglior secoli, parlandosi del pensar e conoscere delle menti umane.

4. I Latini per la voce *Genus* (pag. 59) intendono la *Forma.* Ciò ha bisogno di prova. Troviamo noi bensì adoperato il vocabolo *genus* in sentimento di *spezie*, talvolta in sentimento di *forma* o *modo* di dire, oprare, e simili; ma che e' significhi ciò che *Forma* da' Filosofi s' appella, noi ancora trovato non l' abbiamo.

5. Usarono i Latini la voce *Species* (pag. 59), per significare ciò che i Filosofi dicono *Individuo.* Ciò pure è bisognoso di prova. Cicerone (1), tuttochè come barbaro non riprovi questo vocabolo *species*, tuttavia giudica migliore quest' altro *forma*, per denotar quella parte determinata di cose, in cui il genere si divide.

6. Tal è il significato di questi due vocaboli, *Animus* e *Anima* (pag. 75); che *Animus* ciò significhi con che l' uomo sente, è *Anima* ciò con che egli vive, e una significazione sì fatta l' ha presa Lucrezio da Epicuro. Noi qui primieramente così argomentiamo. Dunque ciò che 'l sig. di Vico va filosofando dell' *animo* e dell' *anima*, non fu il parere degli antichi Savj d' Italia, ma tardi passò nel Lazio dalla Grecia, donde Lucrezio lo trapiantò, coltolo dagli ameni *Giardini d' Epicuro*, dove era nato e fioriva. Secondariamente pare a noi più tosto, che appo i Latini *anima* significasse ciò con che viviam noi, e ch' in noi è comune colle bestie; ma *animus* ciò significasse con che noi pensiamo e conosciamo, altrimenti chiamato *mente* e *intelletto*, e che dalle bestie ci fa essere differenti (2). *Animus est quo sapimus, anima qua vivimus.* Nonio. *Sapimus animo, fruimur anima.* Accio nell' Epigone. *Animus consilii est, anima vitae.* Servio. Oltr' a ciò, quale fosse il sentimento di T. Lucrezio intorno all' *animo* e all' *anima*, chiaramente appare da que' versi (3).

Nunc animum *atque* animam *dico conjuncta teneri*
Inter se, atque unam naturam conficere ex se;
Sed caput esse quasi, et dominari in corpore toto
Consilium, *quod nos* animum mentemque *vocamus:*
Idque situm media regione in pectoris haeret, etc.
Caetera pars animae *per totum dissita corpus*
Paret, et àd numen mentis *momenque movetur.*

(1) In Topic. (2) Vedi il Tesoro della L. L. alle voci *Anima*, *Animus*.
(3) Lib. III.

Non niego io già che talora quel leggiadrissimo poeta e filosofo Romano attribuisca all'*animo* il *sentire* e 'l *senso*. Ma a chi non è noto che sovente i vocaboli *sentio* e *sensus* appo i Latini hanno il significato medesimo che *intelligo* e *intellectio*, *judico* e *judicium?*

E qui siaci lecito di protestare che tutte le sopradette cose non adduconsi da noi per genio di volerle contradire e impugnar come false, o almeno come improbabili, ma solo intendesi di semplicemente accennarle, come bisognose di qualche sorta di spiegazione e di prova. Che se 'l sig. Giambatista di Vico, in cui abbiam sempre considerato la gentilezza uguale alla dottrina, vorrà riguardare questa nostra *Replica* come degna di qualche novella Risposta, allora noi unendo insieme come in un sol corpo e 'l suo primo libricciuolo di *Metafisica*, e 'l secondo libricciuolo della sua *Risposta*, e ciò che noi avrem detto nel presente Articolo, e ciò che a lui sarà paruto di rispondere a noi: allora, io dico, ci riputeremo d' avere ottenuto il nostro intento, cioè di tutte quest' Opere insieme essersi composta, non più una brevissima *Idea di Metafisica*, ma una *Metafisica* intiera, e in tutte le sue parti perfetta.

Dipoi chiediamo alla benignità di quell' erudito Signore la facoltà di dir con modestia in questo proposito il nostro sentimento; cioè che volendosi ricercare qual fosse la Filosofia antichissima dell'Italia, e' non era da rintracciarla tra l'origini e significati de' latini vocaboli, la qual via è incertissima, e suggetta a mille contese; ma egli era da procacciarsela in rivangando e dissotterrando, per quanto si può, i monumenti più antichi della vecchia Etruria, onde i Romani ricevettero le prime leggi spettanti sì al governo civile della sua Repubblica, sì a' sacri riti della sua religione. Ovvero almeno egli era da ricercare quali fossero i principj di quella Filosofia cui dalla Jonia traslatò Pittagora nell' Italia, e però fu detta *Filosofia Italica;* la quale avendo messe le sue prime radici in quelle parti dov' ora il sig. di Vico fa con tanto di gloria spiccare la sua eloquenza e dottrina, in ispazio assai breve di tempo si dilatò per lo stesso Lazio ancora.

Termineremo alla fine questo nostro ragionamento facendo nostra scusa con quel cortese Signore (pag. 96), se non che in un sol dubbio, ma in tutti i nostri dubbj, non ci siamo noi *riposati su quel credito*, il quale intorno a ciò era, non già *nostra gentilezza*, ma quasi quasi nostro debito, l'avere a lui; e pregandolo insieme di considerare che oggidì s' è appresa questa massima: che è assai pericoloso nelle cose filosofiche il voler fondare il suo sapere anzi sul credito di chi che sia, che sulla forza ed evidenza delle ragioni.

RISPOSTA

di Giambattista di Vico all'Articolo X del Tomo VIII del Giornale de' Letterati d'Italia (*).

Io mi reputo favorito molto ed egualmente onorato dalla *Replica* che le SS. VV. Illustrissime nell'art. X del tomo VIII del Giornale de' Letterati d'Italia hanno scritto contro alla *Risposta* che io mandai fuora in difesa della Metafisica contenuta nel mio primo libro *De Antiquissima Italorum Sapientia ex Linguae Latinae originibus eruenda.* Imperciocchè avendo io questa indirizzato ad un dotto Signore anonimo, per dimostrare che io voleva difender me, non già dar briga a voi; che quantunque gli esempj di ciò sieno spessi e molti in Francia, in Olanda, in Germania; non volea io però esser il primo a darlo in Italia con voi, i quali tanto bene meritate delle lettere italiane, per dubbio non gli altri, seguendolo, attaccassero contese, se giammai si sentissero poco soddisfatti de' vostri rapporti e giudizj: e perchè non sapea di certo qual Signore di voi avesse concepito l'estratto di quel mio libricciuolo, ed anche avendolo di certo saputo, per vostro e suo riguardo non l'avrei nè men fatto; perchè non è lecito di scovrire chi vuole star nascosto, e molto meno chi lo deve, per non ferire la libertà che hassi a lasciar intiera ad un ordine di uomini che sostengono persona di storici veritieri e di giudici spassionati de' letterati viventi. Con tutto ciò voi, per bontà vostra, non avete voluto, come per ragion potevate, che l'*Anonimo* stesso privatamente confutasse la mia *Risposta;* ma tutta la vostra ragunanza, cioè a dire un'università di letterati uomini, con la favella comune del vostro Giornale avete favorito rispondere, e sì farmi degno in un certo modo (quando io non lo sono, nè ho ardito, nè poteva ardire pretenderlo) di starvi a petto e del pari.

Mi ha recato meraviglia però ciò che sul principio scrivete (pag. 108) » che io mi sia aggravato ed offeso da chi distese l'e« stratto, e che troppo acerbamente mi sia doluto di alcune pic« ciole cose cha da voi con tutta modestia mi vengono opposte. » Tanto è lontano dal vero che io sia di cotal natura o feroce o delicata, non mi so dire, che avendo io letto quell'*Articolo*, mi sentii pungere in vero da un qualche leggiero stimolo di passione: ma perchè l'amor proprio allora più ci è nemico quando più ci lusinga, non volli ascoltarla sola; ma portatomi dal sig. Matteo Egizio, che trascelsi tra tutti, perchè più di tutti il conosceva ben affetto alla vostra assemblea, il domandai, avendoglielo dato a considerare, che esso farebbe se così

(*) *Prodiit haec secunda Vici Epistola Neapoli 1712, eadem forma qua editio primae Epistolae, pag. 94.*

fossesi scritto d'opera sua: ed egli, uomo altrimente di riposatissimi affetti, risposemi che stimerebbe esser lui posto in obbligazion di render ragione di ciò che avrebbe scritto. Onde io, non per dolore di aggravio o di torto alcuno, ma perchè non mancassi all'obbligo mio, mi determinai al difendermi.

Di poi la maniera da me usatavi, a chiunque avrà letta quella *Risposta*, ogni altra cosa mostra fuorchè acerbezza; perchè fui sempre di sentimento che le cose appartenenti alle scienze trattar si debbano con sedatissima maniera di ragionare; ed appresso di me è grave argomento esser nulla o poco vere le cose ove si sostengono con istizza e con rabbia; ed osservo tuttavia ne' costumi che chi ha potenza non minaccia, e chi ha ragione non ingiuria. Al più al più le filosofiche dispute, oltre a' lavori della mente, non ammettono altro dell'animo, per ristorarsi di tempo in tempo del duro travaglio dell'intenzione, che certi piacevoli motti, i quali diano a divedere gli animi de' ragionatori esser placidi e tranquilli, non perturbati e commossi; ed ove abbiamo a riprendere, vi entri a farlo la gravità, con la quale possiamo pungere civilmente, non offendere da villani; acciocchè i filosofi, i quali contendono di cose che non soggiacciono all'appetito, si distinguano dal volgo, che difende le sue cose con la compassione e con l'ira. E ciò sia generalmente detto per la difesa del mio costume.

Ora passo alle cose; e mi sia lecito primieramente domandare, vostra buona licenza, se io non sieguo l'ordine della *Replica* vostra: prima, perchè tener dietro con un cammino non mai interrotto alle scritture degli avversarj, egli mi pare esser d'uomo pugnace, e che voglia più tosto opprimere l'oppositore che rintracciare la verità, alla quale non si tien dietro per ogni via, ma per quella assolutamente che permetton le cose: dipoi, perchè voi medesimi me ne fate ragione che non seguitaste l'ordine ch'io ho tenuto nella *Risposta*.

Vedo la vostra *Replica* in tutto contener quattro parti I. Una riprensione del ripartimento da me fatto della vostra censura, in confermazione del vostro detto, che in quel mio libro *si esponga una Idea di Metafisica, non già una Metafisica già compita* (pag. 108): II. L'opposizione delle cose che vi ho meditato (pag. 110): III. La confutazion delle origini che io adduco delle voci *verum et factum, caussa et negocium*, e di alquante altre (p. 115, 116): IV. Un desiderio della condotta che vorreste avessi io tenuta nel rintracciare l'antica filosofia degl'Italiani (pag. 118). A me sembra dar cominciamento a rispondervi da quella parte che poneste in ultimo luogo, dalla condotta: dipoi difendermi la distribuzione che feci della vostra censura: quindi confermare l'origini delle voci: e finalmente stabilire le cose che vi ho meditate; perchè primo in questa impresa fu il consiglio della condotta, alla quale poi seguì l'opera; e l'origini debbon precedere, che mi diedero occasione di meditare le cose.

§ I.

Della condotta dell' Opera.

Circa la condotta di me onorevolissimamente dite così (pag. 118): « Dipoi chiediamo alla benignità di quell'erudito Signore « la facoltà di dir con modestia in questo proposito il nostro « sentimento: cioè, che volendosi ricercare qual fosse la filo- « sofia antichissima dell'Italia, e' non era da rintracciarla tra le « origini e i significati de' latini vocaboli, la qual via è incer- « tissima e soggetta a mille contese; ma egli era da procac- « ciarsela in rivangando e dissotterrando, per quanto si può, i « monumenti più antichi della vecchia Etruria, onde i Romani « ricevettero le prime leggi spettanti sì al governo civile della « sua repubblica, sì a' riti sacri della sua religione: ovvero al- « meno egli era da ricercare quali fossero i principj di quella « filosofia cui dalla Jonia translatò Pitagora nell'Italia, la quale « avendo messe le sue radici dov'ora il sig. di Vico fa con tanto « di gloria spiccare la sua eloquenza e dottrina, in spazio « assai brieve di tempo si dilatò per lo stesso Lazio ancora. »

E per quello che dite delle cerimonie e delle leggi romane, io non niego essere cotesti nobilissimi desiderj; ma ad eguali e forse maggiori incertezze sarebbe stata l'una o l'altra opera soggetta. Imperciocchè all'una avrebbe arrecato grandissime tenebre il secreto della religione, che sempre, per farla più venerabile, fu tenuto in gran conto; avendosi ad iscoprire misteri, che perciò lo sono perchè sono difficili ad iscoprirsi. Onde giudico sarebbe stata l'istessa fatica che rintracciarla dalle antiche favole: poichè da' poeti i fondatori delle repubbliche presero le deità, e le proposero a temere e riverire a' lor popoli. Ma ciascun sa quanto in cotal lavoro abbiano travagliato con infelice successo i Mitologi.

Il poco numero poi delle leggi regie che ben poterono di Toscana passare in Roma, e'l non sapere or noi di certo quali tra frammenti della legge delle XII Tavole esse sieno, a distinzione di quelle che portate di Grecia ben dieci n'empirono, faceano non meno difficile e contrastata quest'altra impresa.

Ripeterla finalmente fin dalla Jonia e dalla pitagorica scuola, egli non era investigare la filosofia antichissima dell'Italia, ma una più novella di Grecia.

Perchè io da quelle poche memorie che ci giunsero de' suoi placiti, che son pochissime ed oscurissime, la ripeto sì da Pitagora, ma non la fo venire di Grecia, e la fo più antica di quella di Grecia. Conciossiacosachè nel Proemio di tutta l'Opera arrecai forte conghiettura che in Italia fossero lettere molto più antiche delle greche, a cagion che l'architettura toscana è la più semplice dell'altre quattro restanti greche; e l'inven-

zioni tutte su i lor principj sono semplicissime, poi tratto tratto vanno adornandosi e componendo. Onde porto ferma opinione che quando nell'Egitto fioriva quel grandissimo imperio che si distendeva per quasi tutto l'Oriente e per l'Africa, del quale se non fosse venuto in talento a Germanico (1) di andare a vedere le antichità di quel paese e tra esse le sue antichissime colonne, dove in sacri caratteri n'erano le magnifiche memorie scolpite; oggi noi non avremmo notizia alcuna. Il perchè verisimile, anzi necessaria cosa, egli è che gli Egizj signoreggiando tutto il mare interno, facilmente per le sue riviere avessero dedotto colonie, e così portato in Toscana la loro filosofia. E quivi essendo poi sorto un regno ben grande, e che diede il nome a tutto questo tratto di mar nostro che bagna di Toscana fino a Reggio l'Italia, forza è che anche fossevisi diffusa la lingua, e di questa ne avessero più preso i popoli più vicini del Lazio. A questo aggiungesi quel che è certissimo, che la scienza augurale di Toscana vennesi in Roma; e tanto esser favoloso che Numa fosse ito a scuola di Pitagora, quanto egli è vero che fu il fondatore della religione romana.

Per tutto ciò venendomi per dinanzi un gran numero di latini parlari pieni di profonda sapienza, e non avendo essi, per quel che si è ragionato, per loro autori i Greci, stimai essermi aperta una nuova e sicura via di rintracciare, addentrandomi nelle loro origini, l'antichissima sapienza d'Italia. Alla quale impresa mi stimolò l'esempio di Platone, che per l'istessa via nel *Cratilo* tentò investigare l'antica sapienza de' Greci; e l'autorità di M. Varrone, che quantunque nella greca versatissimo, e di tanta letteratura che meritò l'elogio *doctissimus et Romanorum doctissimus*, nelle sue ORIGINI DELLA LATINA FAVELLA si studia dare alle voci qualunque altra, fuori che greca; come, per cagion d'esempio, più tosto vuol si dica *pater* da *patefaciendo semine*, che da πάτερ.

Ora, per tutto il ragionato, ardisco asseverantemente dire che Pitagora non avesse da Jonia portato in Italia la sua dottrina; perchè cotal fu costume de' Sofisti, i quali, per far guadagno della lor arte, andavano vendendo per fuora il lor vano ed ostentato sapere: la qual cosa dà l'occasione e'l decoro al dialogo di Platone intitolato *Il Protagora.* Ma i filosofi uscivano fuori delle lor patrie, e si portavano in lontani paesi, menati dal desiderio d'acquistar nuove conoscenze. E così, come dicesi di Platone in Egitto, Pitagora in Italia a cotal fine portatosi, qui avendo apparato l'italiana filosofia, e riuscitovi dottissimo, gli fosse piaciuto fermarsi nella Magna Grecia, in Cotrone, ed ivi fondar la sua scuola. E di questo sentimento io sono stato quando nel Proemio (pag. 49) dissi: *Ab Jonibus autem bonam et magnam linguae partem ad Latinos importatam Ethymologica*

(1) Tacito, I *Annal.*

testatum faciunt: cioè, che poteano servire a rintracciare l'antichissima sapienza d'Italia le origini greche repetite dagli abitatori del mar Jonio, tra' quali fiorì l'italiana setta: talchè, se vi ha voce latina di sapiente significazione che abbia indi l'origine, ella s'abbia a stimare essere stata quella molto innanzi portata da Toscana in Magna Grecia, e prima che in Magna Grecia, nel Lazio.

Così con la condotta delle origini do lume al dogma pitagorico, che 'l Mondo consti di Numeri, tanto finora oscuro che or non trova seguaci: e dal dogma pitagorico spiego l'opinione degli antichissimi filosofi d'Italia d'intorno ai Punti, i quali poi in Zenone ci furono da Aristotile grandissimamente alterati. I Latini confusero *punto* e *momento*, e per l'una e per l'altra voce intesero una stessa cosa, e cosa indivisibile; per *momento* propriamente s'intende *cosa che muove*. Pitagora disse, le cose constar di numeri: i numeri si risolvono ultimamente nell'unità; ma l'uno e l'altro punto sono indivisibili, e pure fanno il diviso; quello il numero, questo la linea, e tutto ciò nel mondo degli astratti. Dunque nel mondo vero e reale vi ha un che indivisibile che produca tutte le cose che ci danno apparenze divise. Perchè per l'istessa via avea io investigato, i nostri antichissimi filosofi aver nelle lor massime che l'uomo talmente opera nel mondo dell'astrazioni, quale opera Iddio nel mondo delle realitadi. E così il modo più proprio di concepire la generazion delle cose s'apprenda dalla geometria e dall'aritmetica, che non in altro differiscono che nella spezie della quantità che trattano; del rimanente sono una cosa istessa: talchè i matematici, conforme vien loro in talento o più in acconcio, dimostrano una stessa verità or per linee, or per numeri.

Ma più che difficile e contrastata, come voi, altri può stimar questa via inverisimile; perchè i Romani tardi cominciarono a gustare le lettere, e questa saggia lingua che io immagino doveali da prima farli dottissimi.

Providi cotesta obbiezione nel Proemio (pag. 49) ove dissi per cotal ragione appunto che i Romani *eas (locutiones) ab alia docta natione accepisse, et imprudentes usos.* Perchè tutte quelle che stimansi comunemente fortune de' Romani, io riduco a questa sapienza, ch'essi seppero far buon uso de' frutti della dottrina delle altrui repubbliche, e mantenere l'ignoranza, e per mezzo di questa conservar la ferocia tra' suoi: ne' quali tempi assolutamente essi si stabilirono l'imperio del mondo con la distruzion di Cartagine. Presero da' Toscani la religione quanto mai tragica, per dirla con Polibio, immaginar si potesse, e, quel che più fa al nostro proposito, un'arte di schierar battaglia sola al mondo, per la quale un autor sapientissimo di sì fatta arte stima essere stati invincibili, la quale non potea essere se non frutto delle matematiche de' Toscani: presero le leggi

dagli Spartani e dagli Ateniesi, due popoli i più chiari del mondo, uno per dottrina, l'altro per virtù: poi spensero affatto l'imperio e 'l nome toscano; e per trecento anni dopo le leggi non ebber commercio co' Greci, stimando esser bastevoli da sè a mantenere i buoni ordini, la religione e le leggi con inviolabilmente osservarle: onde provenne quella somma loro scrupolosità delle formole. E così i Romani parlarono lingua di filosofi senza esser filosofi.

Così l' origini che io vo investigando non sono già quelle de' grammatici, come gli altri ad altro proposito finora han fatto, che considerano le derivazioni delle voci: e l'etimologie, ch'essi in gran parte traggono dalla greca lingua de' popoli abitatori delle riviere del mar Jonio, mi servono sol d'argomento che l'antica favella etrusca fosse sparsa tra tutti i popoli dell'Italia ed anche nella Magna Grecia, non mi servono per altr'uso. Ma mi sono dato a contemplare le ragioni, come i concetti de' sapienti uomini si oscurassero e si perdessero di vista, divolgandosi ed impropriandosi dal volgo i loro dotti parlari.

Questo è l'arcano con che ho stimato poter iscoprire qual fosse il sapere degli antichissimi filosofi italiani. E così stando, per cagion d'esempio, sulle medesime vostre opposizioni (p. 116) *caussa*, in significazion propria de' filosofi, significa cosa *che fa*. I Romani significarono con questa voce ciò che *negozio* anche s'appella. Mi pongo in ricerca come egli potè avvenire che la voce la qual significa ciò *che fa*, passasse a significar ciò *che è fatto*. Rifletto altresì, ciò che nasce dalla causa appellarsi da' Latini *effectus*, e l'effetto in sua elegante significazione dinota *fatto perfettamente*. Non trovo come queste cose abbiano tra loro rapporto alcuno; e pure son certo che le voci non sieno poste a caso. Dunque hassi a dire necessariamente che vi fosse stata opinione di que' primi sapienti, che diedero i nomi alle cose, che causa fosse ciò che contenesse dentro di sè l'effetto, e con esso fosse una cosa istessa, e 'l producesse con tutta perfezione; la quale cosa è assolutamente propria di Dio. Così *genus* appo i filosofi dicesi *ciò che nella specie dividesi*, e appo i volgari significa la *guisa* o *maniera*. All'incontro *species* volgarmente dinota *apparenza*, filosoficamente *parte del genere* o *individuo*. Considero sotto voci istesse diversissime cose; qualche ragione d'attacco ha dovuto frapporvisi: non altrove il rinvengo che avessero i sapienti autori della lingua opinato darsi l'Uno vero, che dividesi in più apparenti unità; talchè queste fossero apparenze e simulacri di quello; e l'Uno sia la maniera, i più sieno lavori sulla maniera; quello vero come originale, questi falsi come ritratti.

Ma con tutto ciò non resterà pure maravigliarsi alcuno, come a niun de' Romani, nati e dotti in quella lingua, sia giammai venuto in pensiero per sì fatta via rintracciarne l'origini. Io

rispondo a costui: A niuno de' medesimi cadde in mente d'investigar da filosofo le cagioni de' lor costumi ed usanze. Dunque è falso ciò che ne scrisse un filosofo straniero, Plutarco? Sciogliamo dunque la maraviglia. Fu spento il regno etrusco molte e molte centinaja d'anni innanzi che i Romani coltivassero lettere: la lingua latina dominante a' tempi de' dotti avea oscurate le altre minori d'Italia: il fasto della romana grandezza sdegnava anche le delicatezze dell'Attica, come abbiamo veduto in Varrone; la loro felicità li lusingava, come suol fare che tutti i beni ch'essi godevano, fossero proprj e nativi. Dunque non è stravagante, ma necessaria cosa che non riflettessero a quello che ho io riflettuto.

Or mettete insieme, di grazia, da una parte i più antichi sapienti del mondo gentile essere stati gli Egizj; il loro imperio in colonie per le riviere del Mediterraneo diffuso; il potente regno de' Toscani in Italia, e le lingue diffondersi con gl'imperj; l'architettura toscana più antica delle greche; la religione più tragica, e l'arte militare più sapiente di là venuta a' Romani; sempre essere stati tenuti sapienti gli autori di lingue sagge; e un gran numero di voci latine non mostrare niuna ragione de' loro progressi; ma se si ripetono dalle origini che io ragiono, averle piene di profonda sapienza: dall'altra parte ponete l'arcano della religione, che non fa di leggieri scovrirsi; il poco numero e l'incertezza nelle leggi regie, i pochi ed oscurissimi dogmi di Pitagora: e giudicate qual delle due sia più consigliata *condotta.*

§ II.

Della divisione con la quale nella prima Risposta *si partì la censura che il Giornale nel tomo V., art. VI., aveva dato della nostra Metafisica.*

Riprendete la divisione che io nella mia antecedente *Risposta* feci della vostra censura; e dite, non altrimente esser tre le opposizioni quivi da voi fatte contra la mia metafisica, ma sol una, e propriamente quella che io fo seconda, cioè, che io abbia dato piuttosto un'idea di metafisica che una metafisica perfetta (p. 109); e che la terza e la prima sieno ragioni della seconda, e non parti che con la seconda facciano un intiero di quel giudizio. E per più chiaramente pruovare una sì fatta proposizione, v'aggiugnete le seguenti ragioni. « 1.° Perchè noi v'osserviamo cose « non poche troppo brevemente accennate, le quali e' converria « trattare alquanto più diffusamente: 2.° Perchè vi sono cose al- « quanto oscure che vorrebbon più chiaramente esporsi: 3.° Per- « chè sembra esservi cose puramente proposte, che per altro « essendo o mal note a' suoi leggitori, o disputate in tra' filoso- « fi, sembran richiedere qualche sorta di pruova: 4.° (Il che

« però noi protestiamo non essere una ragione distinta da quella
« che s'è addotta in terzo luogo, ma una come appendice
« della medesima); perchè non a tutti è noto che gli accen-
« nati latini vocaboli, principale e unico fondamento della me-
« tafisica del signor di Vico, abbiano quel significato che loro
« attribuisce. »

Primieramente, potrei scusare la cortezza della mia mente, che quando io era tutto ad altro inteso, avessi contra le regole della buona divisione fatto entrare il tutto, che si divide, nelle parti che lo dividono; potrei scusar, dico, questa mia cortezza di mente con la vostra comprensione: e pure voi, nel tempo istesso che di ciò mi riprendete, fate il ripartimento delle cose, che voi prima nella censura diceste *bisognose di pruova*, in brievi, in oscure e proposte semplicemente e non pruovate, che è tanto dire, quanto *bisognose di pruova*, sotto le quali comprendete le disputate ancor tra' filosofi, e, oltre a queste, le origini.

Ma io ingenuamente confesso che dopo la vostra *Replica*, nella quale siete discesi a' particolari, e, come giudico, a tutti quelli che giudicavate proporzionati ad oppormi; confesso, dico, che la mia divisione è viziosa. Ma innanzi, perchè le vostre opposizioni erano generali, io non poteva indovinare che quella voce *idea* volesse significare abbozzo mancante di ultima mano nelle origini delle voci e nelle pruove delle cose propostevi; e non più tosto perchè in quel libro non si fossero trattate tutte le quistioni che si sogliono trattare in metafisica, come in vero non vi sono trattate, ma le sole principali; onde l'altre son corollarj che si lasciano raccorre a' dotti di queste cose; entrasse in ciò la contesa, quali cose debbano essere in metafisica principalmente trattate. Onde parvemi così ben partitamente parlare, come un che dicesse: Questa fabbrica manca nelle fondamenta; e perchè non vi sono alzate tutte le parti che la compiscono, sembra piuttosto una pianta o disegno che un edificio compito, ed in molte delle parti già alzate manca de' finimenti.

Per tal cagione adunque divisi, come ho fatto, quella *Risposta*: e in secondo luogo mi diedi a delineare un'idea di una Metafisica, nelle sue parti principali e necessarie compita, sulla quale fosse lavorata la nostra. Ma poichè ora voi avete determinato la vaghezza di quella voce *idea*, io volentieri con voi convengo del vizio della nostra divisione.

Però a cotesta vostra spiegazione io sono posto in obbligo rendervi ragione della *brevità*, dell'*oscurità* e delle *cose* che qui solamente s'accennano e sono *ancora tra' filosofi contrastate*.

Dintorno alla brevità, dico ch'ella qui, anzi che vizio, è virtù. Imperocchè qui non si tratta fisica, nella quale bisogna una copiosa ed esatta istoria delle cose naturali, un grande apparecchio di meccanica, e vi si dee andare con la ragione ten-

tando mille sperienze: non si tratta geometria, dove bisogna una copia di nomi diffiniti, di massime incontrastate, di postulati discreti, e camminarvi dritto e senza salti per istretta e lunga via di dimostrazioni. Si tratta metafisica, nella quale l'uomo ha da conoscere e spiegare la sua mente, purissima e semplicissima cosa. Talchè a questo proposito cade molto in acconcio quello che si osserva tutto dì, far molto più profitto nelle cose dello spirito cristiano le meditazioni che brievemente propongono pochi punti, per li quali l'uomo entri in sè stesso a purgarsi l'anima, che le prediche più eloquenti e più spiegate di facondissimi predicatori. Per lo che parmi che Renato sapientemente *meditazioni* avesse questi studj intitolato, ove le principali cose tratta con tanta brevità, che la sua metafisica si chiude entro poche pagine: e pure egli, come ora voi opponete a me, scrisse *con nuovi principj e nuovo metodo cose la maggior parte non più udite.* Onde il consiglio di Quintiliano non sembra fare a vostro pro, *che più conduca talora il dir soverchio con tedio, che tacere con pericolo il necessario:* perchè ragiona ivi di narrazione de' fatti a giudici che sono ignoranti de' fatti; ma ove si è proposto ragionare con intendenti, hassi a osservare quello: *sapienti verbum sat est.*

Dall'*oscurità,* poichè nasce dal non diffinire i nomi, io me ne purgherò dove me l'apporrete.

Le *cose* finalmente che qui semplicemente s'accennano, e sono *ancor tra' filosofi contrastate,* da me si lasciano ad esso loro a determinarsi: perchè mio proposito fu mandar fuori un libricciuolo tutto pieno di cose proprie, e sarei ben contento di aver pruovato le mie.

Siane di ciò un esempio: l'*ingegno* da' Latini fu ancor detto *memoria*: n'è bello il luogo nell'*Andriana,* dove Parmenone (1), che vuol concertare con Miside una gran furberia, le dice:

Misis, nunc opus est tua
Mihi ad hanc rem exprompta memoria atque astutia.

Quello che noi diciamo *immaginare, immaginazione,* pur da' Latini dicevasi *memorare* e *memoria ;* onde *comminisci* e *commentum* significano *ritrovare* e *ritrovato* o *invenzione*: per quello pur degno da notarsi altro luogo nell'*Andriana* (2), dove Carino, querelandosi della creduta malignità e perfidia di Panfilo, dice:

Hoccin' est credibile, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeant, etc.

E pure l'ingegno è il ritrovatore di cose nuove, e la fanta-

(1) *Act. IV*, *Sc.* 3.
(2) *Act. IV*, *Sc.* 1.

sia o la forza d'immaginare è la madre delle poetiche invenzioni: lo che non avvertendo i grammatici, dicono molte cose poco vere dintorno alla Memoria, dea de' poeti, alla quale essi ricorrono ne' loro maggiori bisogni; e con l'implorare l'ajuto di quella, danno ad intendere al volgo succedute le cose che narrano; ma in verità essi l'implorano per ritrovar cose nuove. Ciò bastami per ritrarre che queste voci furono usate in cotal saggio sentimento dagli antichi filosofi italiani, ch' essi opinassero noi non aver cognizione alcuna che non ci venga da Dio. Che poi ciò si faccia per via de' sensi, come vuole Aristotile ed Epicuro; o che l'imparare non sia altro che ricordarsi, come piacque falsamente a Socrate od a Platone; o che le idee in noi sieno innate o congenerate, come medita Renato; o che Iddio tuttavia le ci crei, come la discorre Malebrance, nel quale volentieri inclinerci: lo lascio irresoluto, perchè non volli trattare in quel libricciuolo cose di altrui.

§. III.

Delle Origini.

Circa le origini delle voci, in cotesta *Replica* (pag. 115), mostrate non esser soddisfatti de' luoghi ond'io confermo le prime due pari, e dubitate di alcune altre seguenti. E primieramente non vi appaga il luogo di Plauto, dove *optime factum* spiego *adprime verum;* e replicate che a quella ingiuria *Furcifer*, che gli dice Pseudolo, Ballione risponda, *optime factum*, cioè *fu fatto benissimo*, per *fatto con somma ragione*.

Ma dubito fortemente che la buon'aria del parlar latino non permetta sì fatta spiegazione, a cagion che un tal sentimento si suole spiegare con la frase *jure factum*, non *bene factum:* poichè noi vediamo usarsi la frase *bene factum* ogni qualunque volta ci vien narrato avvenimento di cosa desiderata. Onde in infiniti luoghi de' due Comici, all'udire liete novelle, sentiamo rispondere da chi se ne rallegra o congratula, *bene factum; bene; inquam, factum, bene, ita me Dii ament, factum:* che si renderebbe in italiano, *io ne ho un gran gusto.* Onde al più al più quel luogo si dovrebbe per cotesto verso spiegar così, che all'ingiuria, la quale gli dice Pseudolo di *Portaforche*, Ballione risponda, *O che grandissimo gusto che mi hai tu dato!*

Talchè seguendo cotal interpretazione, sembra nulla conferire al vostro pro quell'altra che gli date, *egli è verissimo, ciò essere ottimamente fatto;* e tutto ciò che in confermazione ne adducete dell'Aristotelico di buon gusto Onorato Fabri. Perchè tutto ciò avrebbe luogo se Ballione avesse risposto *jure factum;* e per la serie delle prime risposte tutte dinotando verità, *ita est, vera dicis, quippini?* quest'ultima si enuncerebbe: *egli è vero, ciò esser verissimo;* della qual enunciazione non si può immaginare nè più inutile nè più vana.

Della voce *caussa* opponete (pag. 116) che dovrebbe significare *negozio*, non come dall'oratore e dal legista si considera, ma come dal metafisico in sentimento della *cagione*, ed in ispecie dell'*efficiente*; talchè come in Cicerone si legge, *in seminibus causa est arborum et stirpium*, e appo Virgilio,

Felix qui potuit rerum cognoscere causas,

si avesse potuto latinamente sostituire la voce *negotium*.

Della medesima maniera vorreste ch'io avessi addotto luoghi dove la voce *genus* significasse *forma*, quale i fisici intendono; e la voce *species* significasse quello che da' filosofi *individuo* s'appella.

All'una e all'altra di coteste opposizioni credo già essersi soddisfatto dove ragionammo della *Condotta*, perchè in cotal guisa, nella quale voi richiedete da me le pruove delle origini, io avrei ritratto l'antica Sapienza d'Italia da esse voci latine, non dalle origini loro, che è il mio argomento.

Quel che di più mi opponete, che la parola *anima* in sentimento di aria venga dalla favella de' Greci, appo i quali l'aria mossa fu detta ἄνεμος; onde io malamente ne faccia autori i filosofi italiani.

Egli pure per tutto il ragionato della *Condotta* sta risoluto: perchè dalle pruove ivi fatte facilmente si può dedurre che quegli Egizj antichissimi che mandarono in Italia cotal voce in cotal sentimento, l'avessero parimente mandata in Grecia; e così essersene tutte e due queste nazioni servite, senza averne alcun commercio tra essoloro.

Ma è bisogno che io vi nieghi quell'altro poi, che Lucrezio da' giardini di Epicuro trasportò nel Lazio la distinzione delle voci *animus* ed *anima*, con quelle loro eleganze, che *anima vivamus*, *animo sentiamus*: al qual proposito adducete i suoi leggiadrissimi versi, e ne inferite che sia dottrina forestiera, non nativa d'Italia.

Io pur lo dissi (Cap. V, pag. 75) ragionando dell'eleganze di queste due voci: *Elegantia duum horum verborum* animus *et* anima, *quod anima vivamus*, *animo sentiamus*, *tam scita est*, *ut T. Lucretius eam veluti in Epicuri hortulo natam vindicet suam*; ma la voce *veluti* importa improprietà: nè in vero Lucrezio potea di Grecia ripeterla; perchè essi con la voce istessa ψυχὴ significano e l'uno e l'altro; e quando essi ragionano d'immortalità, che da' Latini dicesi *animorum*, non *animarum*, essi usano la medesima. Sicchè il *Fedone*, dove *ex professo* si tratta *de Immortalitate animorum*, è intitolato περὶ ψυχῆς. Oltrechè Lucrezio trovò questa eleganza di voci in filosofici sentimenti *ab antiquo* correre per le bocche romane molto innanzi ch'esso vi portasse l'epicurea filosofia.

Sol mi rimane intorno a' versi di Lucrezio soggiungere che

quel torno gagliardo con cui ritondate quel sentimento: « Ma « a chi non è noto che sovente i vocaboli *sentio* e *sensus* appo « i Latini hanno il significato medesimo che *intelligo* ed *intel-* « *lectio, judico* e *judicium?* » potevate appianarlo con riconvenirmi che io medesimo anche nel margine del § *De Sensu* (pag. 80) dissi: *Latinis omnia mentis opera sensus;* e ne vado investigando le cagioni.

Ma ritornando alle origini, quella però che *intelligere* (p. 116) in significazione di *raccoglier tutto* e di *apertamente conoscere* è combattuta da voi con l'autorità de' grammatici, nè pur, seguendo la loro etimologia, sembra essere stata abbattuta. Imperocchè la parola *intelligere* non viene da *intus legere*, che sarebbe *internamente raccogliere*, onde voi ne inferite per assurdo che sarebbe l'*Intelligenza propria dell'uomo, non già di Dio;* ma viene da *interlego*, fatto più dolce *intellego*, presa la preposizione *inter* non in sentimento di frammezzamento, sicchè significasse *trascegliere tra le molte le migliori cose*, cioè a dire *le vere;* ma in significazione di accrescimento o di perfezione, come il dimostrano le voci *interminari*, MINACCIAR FORTEMENTE; *intermortuus*, MORTO AFFATTO; *interficere*, FINIRE UN DI FERITE; *interdicere*, APERTAMENTE ORDINARE: che non intendendo alcuni interpreti delle leggi, molto divagano dal vero dintorno l'origine della voce *interdictum*.

Rimane finalmente, per quello che riguarda questa parte dell'*Origini*, da non doversi trascurare quella che voi chiamate *questione di nome* (pag. 111), se la Topica, Critica e Metodo abbiano a dirsi *arti*, non *facoltà*.

Perchè non d'altronde proviene la difficoltà che i Latini hanno avuto di rendere in loro idioma la voce ῥητορικὴ; gli ajuti della quale fanno comunemente *natura, arte* ed *esercitazione;* cioè che la natura la promuove, l'arte la indirizza, l'esercitazione la conferma: e ῥήτορες appo i Greci non significa *maestri dell'arte*, ma *oratori*, i quali certamente non sono da stimarsi se non hanno acquistato quella facilità di ben parlare, che possano all'improvviso patrocinare con eloquenza le cause. Talchè trattando io in quel libro di sottili differenze che si hanno da osservare circa la proprietà delle voci, m'importava non confondersi, particolarmente quando io *ex professo* le distingueva, per le gravi conseguenze che ne provengono, come una quella che l'uomo con ciascuna facoltà si fa l'oggetto proprio di quella. Onde puossi dare il fondamento a tutto ciò che ragiona per vie non tentate innanzi da altrui il barone Herberto nel suo libro *De Veritate;* che ad ogni sensazione si spieghi e manifesti in noi una nuova facoltà che è il maggior argomento di quella Metafisica (*).

(*) *Herberti opus, quod Vicus citat, inscribitur.* Tractatus de veritate prout distinguitur a revelatione, a verisimili, a possibili et a falso. *Videsis* Introductionem generalem *quam Vici Operibus praeposuimus.*

Chiudo questa parte di ragionamento con quel fine che io feci proprio di questo luogo nella *Risposta* (pag. 96), e voi avete fatto fine di tutta la vostra *Replica* (pag. 118): che non poteva la vostra gentilezza riposare sul credito di quello che io ne affermava; perchè « oggidì si è appresa massima che è assai pericoloso nelle cose filosofiche di voler fondare il suo « sapere anzi sul credito di chi che sia, che sulla forza ed « evidenza delle ragioni. » Perchè io ve ne priegava, non dove trattava delle cose e delle loro cagioni (dove è da osservarsi religiosamente la massima), ma di voci e delle loro origini, nelle quali signoreggia l'uso e l'autorità.

§ IV.

Delle Cose meditate.

Veniamo finalmente alle vostre opposizioni, ch'esse cose, che io in metafisica ho meditate, riguardano: la qual parte importa assai più di tutte le tre altre unite insieme; perchè la contesa del ripartimento della vostra censura fatto nella mia *Risposta* è una questione del giudizio di un uomo che nulla o poco importa alla somma delle lettere: le due della Condotta e delle Origini possono essere per avventura prese per contese d'ingegno, che ne' ritrovati più stravaganti e ne' maggiori paradossi suole riportar maggior lode; ma questa che riguarda i principj dell'umano sapere, questa sì che dee e merita riputarsi di alto e gravissimo affare.

Però, innanzi di entrarvi, non posso far di meno non mostrare il mio rammarico, che in nulla mi avete fatto favore di quello nel fine della *Risposta* (pag. 107) vi avea priegato: che innanzi di avermi a fare altre difficoltà, oltre a quelle che io mi proposi e risolsi, aveste avuto dianzi agli occhi quelle tre diffinizioni della *causa*, dello *sforzo* e della *guisa*, e vedere se forse ad una o a tutte e tre ricorrendo, si potesser mai sciorre.

Ora voi mi opponete (p. 114) che io dica cose per diametro opposte: che nel tempo istesso che *riprovo l'analisi* di Renato, con la quale egli si dà a rintracciare la prima sua verità in metafisica, *insiememente l'approvi*, e in conseguenza *non la confuti, ma la biasimi.*

Con buona vostra pace, in ciò è bastante rispondervi con solo replicare ciò che in quel libricciuolo ne ho scritto (Cap. I, § 2, pag. 58). Io concedo, quel metodo esser buono a rinvenire i certi segni ed indubitati del mio essere, ma non esser buono a ritrovarne le cagioni. Io nella *Risposta* (pag. 107) definii *cagione* quella che per produrre l'effetto non ha di cosa forestiera bisogno. Di sì fatta diffinizione immediato corollario è, che la scienza è aver cognizione di questa sorta di causa: dunque il Criterio di avere scienza di una cosa, è il mandarla

ad effetto; e che il pruovare dalla causa sia il farla; e questo essere assolutamente vero, perchè si converte col fatto; e la cognizione di esso e la operazione è una cosa istessa. Questo Criterio è in me assicurato dalla scienza di Dio, che è fonte e regola d'ogni vero (Cap. I, pag. 52); e questo Criterio mi assicura che le scienze umane sono unicamente le matematiche (Cap. I, § 1, pag. 53), e ch' esse unicamente pruovano dalle cause: e oltre a ciò mi dà la distinzione delle altre, che sono notizie non scientifiche, ma o certe per via di segni indubitati, o probabili per forza di buoni raziocinj, o verosimili per la condotta di congbietture potenti. Volete insegnarmi una verità scientifica, assegnatemi la cagione che tutta si contenga dentro di me, sicchè io m' intenda a mio modo un nome, mi stabilisca un assioma dal rapporto che io faccia di due o più idee di cose astratte, e in conseguenza dentro di me contenute; partiamoci da un finto indivisibile, fermiamoci in un immaginato infinito, e voi mi potrete dire: fa del proposto teorema una dimostrazione, che tanto è a dire quanto: fa vero ciò che tu vuoi conoscere; ed io, in conoscere il vero che mi avete proposto, il farò, talchè non mi resta in conto alcuno da dubitarne, perchè io stesso l'ho fatto. Il Criterio della *chiara e distinta percezione* non mi assicura della cognizione scientifica, perchè usato nelle fisiche e nelle agibili cose, non mi dà una verità dell' istessa forza che mi dà nelle matematiche. Il Criterio del far ciò che si conosce me ne dà la differenza; perchè nelle matematiche conosco il vero col farlo, nelle fisiche e nelle altre va la cosa altrimenti.

Ma i Cartesiani dicono, egualmente con chiara e distinta percezione conoscere essi che *ove sieno tre misure, ivi sia corpo*, come conoscono *il tutto esser maggior della parte*. Domando: perchè da questo assioma matematico nasce una scienza nella quale tutti convengono, e da quello fisico nasce una diffinizione che gli Epicurei, per difendere il lor vano, la ci combattono? Questa sorta di confutare non è biasimare l'Analisi di Renato, ma più tosto farle giustizia; e così l'*appruovo* nella ragione che ha, la *disappruovo* in quella che si vuole usurpare.

Mi opponete (pag. 110) altresì « che non trovate nè pur vo« caboli negli antichi autori, che Zenone e gli Stoici insegnas« sero i miei Punti metafisici. »

Confesso in verità che, datamene l'occasione di meditarli dalla significazione delle due voci *punctum* e *momentum* (Cap. IV, § 1), io rivolsi il pensiero a Zenone. Perchè ho sempre stimato che siccome l'appoggiarsi tutto all'autorità è camminare da cieco in filosofia, e fidarsi tutto al proprio giudizio è un andarvi senza nessuna scorta; così l'autorità debba farci considerati a investigare le cagioni che mai potessero gli autori, e massimamente gravissimi, indurre a questo o quello opinare. Io aveva, come tutti hanno, in grande stima quel filosofo,

e particolarmente nelle cose di metafisica: dall'altro canto considerava la sua sentenza de' *punti*, come Aristotile la ci rapporta, troppo improbabile; che 'l corpo consti di punti geometrici, che tanto è dire, quanto una cosa reale comporsi di cose astratte. Quindi mi diedi seriamente a meditare quali ragioni mai potessero far probabile cotal sentenza. Di Grecia mi ricevetti di nuovo in Italia a Pitagora, che stimava le cose constar di *numeri*, che in un certo modo sono delle linee più astratti. Quindi riflettendo al grandissimo credito ch' ebbero di sapere questi due principi di filosofiche sette, e con la loro autorità e con i significati delle voci *punctum* e *momentum*, mettendo insieme quel che ora aggiungo, che da' Latini diceasi *vis* ciò che noi diciam quantità; e l'*essenza* che noi diciamo, essi con le voci *vis* e *potestas* (Cap. IV, pag. 64) spiegavano; e aggiungendovi la comun de' filosofi che pongono l'essenze in cosa indivisibile ed immutabile; e fermando tutte queste riflessioni sopra quello che per l'istessa via già su i principj avea meditato (Cap. I), che talmente l'uomo opera nel mondo delle astrazioni, come Iddio nel mondo delle cose reali: ne dedussi da tutto ciò in conseguenza che l'unica ipotesi, per la quale dalla metafisica nella fisica discender giammai si possa, sieno le matematiche; e che il punto geometrico sia una simiglianza del metafisico, cioè della sostanza; e ch' ella sia cosa che veramente è, ed è indivisibile; che ci dà e sostiene distesi ineguali con egual forza: perchè per le dimostrazioni del Galileo, ed altre piene di maraviglia, le disuguaglianze quanto si vogliono grandi, ritirandoci al lor principio indivisibile, cioè a' punti, tutte si perdono e si confondono. E così l'essenze delle cose tutte sono particolari divise virtù eterne di Dio, che i Romani dissero *Dii immortali;* le quali prese tutte insieme atto intendemmo, e venerammo un solo Dio potente il tutto. Se avessi voluto seguire la sola autorità, avrei dato negli alterati rapporti che fa Aristotile della sentenza di Zenone: se avessi voluto seguire il solo proprio giudizio, l'avrei trascurata con tutti gli altri. Voi or desiderate autori di questo sentimento che do a Zenone. Io vi do il medesimo non alterato da Aristotile, non improbabile, come giace, ma vendicato da' sinistri sentimenti altrui, ed assistito dalla ragione. Che se finalmente non volete ricevere questa sentenza come di Zenone, mi dispiace di darlavi come mia; ma pur la vi darò sola e non assistita da nomi grandi.

Desiderate poi più di spiegazione e di pruova che i punti (pag. 110) « e' non s' intendano delle parti in che si può di- « videre il continuo o la sostanza estesa, in quanto estesa ella « è, ma della sostanza del corpo presa nel suo concetto me- « tafisico, nel quale *consistit in indivisibili, et non suscipit ma- « gis et minus*, conforme le maniere di favellare scolastico. »

A me non mai cadde in pensiero che la sostanza del corpo

dividasi, ma ch' ella è il principio nel quale le cose distese, quantunque disuguali, dividendosi, con ugual cammino ritornano (Cap. IV, § 1), come per lo più lungo ragionamento di quel libretto mi studio far chiaro.

Ma a voi questo termino di *Punti* (pag. 110) sembra non spiegato, non definito ed oscuro.

Io li diffinisco per tutto quel ragionamento una tal cosa indivisibile, che sotto a cose realmente distese ineguali stavvi sotto egualmente, della quale il punto geometrico assolutamente può darne una simiglianza. Vorreste nel definirla idee proprie, non simili. Ma la Metafisica non ci permette di mirar le sue cose altrimenti. Perciò dunque è oscura? Anzi perciò ella è chiara quanto la luce (Cap. III, pag. 64): *Ad hoc instar metaphysicum verum illustre est, nullo fine concluditur, nulla forma discernitur; quia est infinitum omnium formarum principium: physica sunt opaca, nempe formata et finita, in quibus metaphysici veri lumen videmus.* Il mezzo proporzionato per mirare nelle fisiche cose la metafisica luce sono le sole matematiche, che da cose formate e finite, dal corpo disteso astraggono l'infinito, l'informe, il punto, e 'l si fingono indivisibile, e che non ha estensione alcuna, e dal punto così definito procedono a fare le loro verità.

Diciamla con vostri termini. *Questo termino non definito involge tutto quel trattato in tenebre, per così dire, palpabili* (con questa giunta però) a certi Cartesiani che con l'aspetto di fisici guardano le metafisiche cose, per atti e forme finite; cioè non credono esser luce se non dove ella riflette: vizio per diametro opposto a quello degli Aristotelici che guardano le cose fisiche con aspetto di metafisici, per potenze e virtù, e così credono esser luce quelle cose che sono opache. Noi ci sforziamo guardarle con giusti aspetti, le fisiche per atti, le metafisiche per virtù (Cap. IV, § 1, pag. 70). *Non vidit haec Aristoteles, quia metaphysicam recta in physicam intulit: quare de rebus physicis metaphysico genere disserit per virtutes et facultates. Non vidit Renatus, quia recta physicam in metaphysicam extulit, et de rebus metaphysicis physico genere cogitat, per actus et formas. Utrumque vicio vertendum.* Noi ci abbiam frapposto la geometria, ch' è l' unica ipotesi per la quale dalla metafisica in fisica si discende.

Però mi replicate (pag. 110): « il raffinato buon gusto del « secolo ha sbandito questi vocaboli di *Virtù*, di *Potenze* e di « *Atti*; e così li reputa mal intelligibili, come quelli di *Sim-« patie*, *Antipatie* e *Qualitadi occulte*. »

Questa è in vero una grande opposizione, ed è grande, perchè opposizione non è; perchè ritirandosi gli avversarj al tribunale del proprio giudizio con quel dire *di cotesto che tu dici non ho idea*, di avversarj divengono giudici. Ma diano essi nella diffinizione della sostanza cosa migliore, e poi dicano *mal*

intelligibili queste voci *Potenze* ed *Atti*. Essi diffiniscono la sostanza *cosa che è, cosa ch' esiste*. Però io feci vedere nella *Risposta* (p. 106) quanto cotal diffinizione sia sconcia e contraria a sè stessa: confondere ciò che è con ciò ch' esiste, cioè l'essere e l'esserci; ciò che sta sotto e sostiene con ciò che sovrasta e s'appoggia; la sostanza con l'attributo; e finalmente l'essenza con l'esistenza. Di che poi nascono quelli cotanto improprj parlari: *Ego sum, Deus existit:* che *io sono*, e *Dio ci è;* quando Iddio propriamente è, ed io sono propriamente in Dio: che con molta proprietà di vocaboli le scuole dicono: *Dio essere sostanza per essenza, le cose create esserlo per participazione*. M' insegnino poi da qual altra metafisica hassi il Criterio, per lo quale nelle verità geometriche tutti uniformemente convengono: poichè non può darcelo la chiara e distinta percezione; perchè usandola essi in fisica, per quella la conoscenza delle naturali cose non sono divenute punto più scientifiche. Mi spieghino pure con qual chiara e distinta idea concepiscono essi la linea constar di punti, che non han parti; e quando non possono sopportare questa indivisibile virtù nelle cose reali, s' inducono uniformemente a ricevere il punto impartibile, e non più tosto definirlo minimo divisibile in infinito? Ma il punto diffinito impartibile ci dà quelle maraviglie dimostrate, che grandezze e moti incommensurabili, ritornando a' principj, cioè a' punti, uguagliano ogni disuguaglianza. E finalmente avrei voluto essere addottrinato, in quel granello di arena che io dissi nella *Risposta* (pag. 104), cosa sia quella che, dividendolo, ci dà e ci sostiene un' infinita estensione e grandezza: se questa grandezza vi sia in *atto*, e 'l granello di arena sia attualmente infinito; o in sostanza e in virtù, per la quale risponda ad ogni quanto si voglia massima estensione? Era d' uopo prima dileguare queste cose, e farlemi vedere che son nebbie, e poi sarebbe stato ragionevole il dire: *il raffinato buon gusto del secolo*, ec.

Ma lasciando il secolo, cioè i Cartesiani filosofi di questo secolo, ritorno a voi: e sia con buona vostra licenza lecito dirlo, che in replicarmi cotesto non mi fate ragione. Io mi servo de' vocaboli di *virtù* e di *potenze* appunto come se ne servono i meccanici, appo i quali sono voci celebratissime: con questo però di vario, ch' essi l'attaccano a' corpi particolari, ed io dico esser dote propria e sola dell' universo. Io nella *Risposta* (pag. 107) diffinii la virtù: *lo sforzo del tutto, col quale manda fuori e sostiene ogni cosa particolare*. E questo istesso seguendo il buon gusto raffinato del secolo; perchè parmi tanto dare conato a' corpi, quanto alle insensate cose *talento, appetito* e *voglia*. Onde dissi apertissimamente (Cap. IV, § 1, pag. 72): *Jam enim meliorum virtute physicorum illud disserendi genus per* studia *et* aversiones naturae, *per* arcana ejusdem consilia, *quas* qualitates occultas *vocant, jam, inquam, est e physicis*

scholis eliminatum. Superest adhuc ex metaphysica id conatus *vocabulum. Quare, quo disserendi genus de rebus physicis omnino perficiatur, e physicorum scholis est ad metaphysicos amandandum.*

Perchè poi il conato sia uno nel tutto, e in conseguenza in tutti i disuagli movimenti sempre eguale a sè stesso, i Cartesiani medesimi il dovrebbero in conseguenza de' loro principj raccorre. Essi ricevono con gli Aristotelici la divisione del corpo in parti divisibili in infinito, nel che noi anche con esso lor conveniamo: perchè Aristotile sconvien da Zenone in cose diverse, convien nel medesimo: egli divide in infinito l'estensione, l'attributo; Zenone dice indivisibile la sostanza, l'essenza (Cap. IV, § 1, pag. 67). *Itaque mihi videtur de alio Aristoteles cum Zenone contendere, in idem autem convenire. Nam ille de actu* (cioè dell'attributo), *hic loquitur de virtute,* cioè della sostanza. Riceveranno adunque la medesima divisione nel moto: perchè, data una bilancia equilibrata, onde pendano quanti si vogliano pesi uguali; s' aggiunga da una parte un granello: domando, se tutto o parte di quello lo faccia sbilanciare? Non dirà alcuno certamente tutto il granello; perchè io il dividerò, e con una parte forse la bilancia anche sbilancerà: torno a domandare della metà, se tutta o parte di quella; e così domandando io il medesimo delle altre parti minori, e tuttavia minori, con la divisione li menerò all' infinito. Dunque il principio di cotal moto, che diciamo sbilanciamento, hassi a ritrovare nell' universo. Ma il tutto, or soggiungo, egli è pieno. Dunque quello che è moto ne' corpi particolari, nell' universo moto non è; perchè l'universo non ha con chi altro possa mutar vicinanza, in che essi pongono l'essenza del moto. Dunque è una forza che fa dentro di sè medesimo: questo in sè stesso sforzarsi è uno in sè stesso convertirsi. Ciò non può essere del corpo; perchè avrebbe ciascuna parte del corpo a rivoltarsi contro di sè medesima (1). Onde questo sarebbe tanto, quanto le parti del corpo si replicassero. Dunque, dico io, il conato non è del corpo, ma dell' universo del corpo.

Questa metafisica schiva quel duro scoglio della *comunicazione de' moti*, che è molto più indiffinito, oscuro e impercettibile, che le *qualitadi occulte*, le *simpatie*, le *antipatie:* perchè le *qualitadi occulte* sono nomi onesti dell' ignoranza delle cagioni; le *simpatie*, le *antipatie* si fingono da' poeti, che danno alle cose insensate senso e volere. Ma la *comunicazione de' moti* involgendo cose affatto ripugnanti tra loro, come impossibile, incredibile, nè meno può esser materia di favola: che lasci il corpo ciò che non può star senza il corpo, e che passi da corpo a corpo ciò che non è altro in sostanza che corpo

(1) Questa pruova è di Proclo matematico, ch' esso tiene a luogo di *dimostrazione* nella sua *Teologia Platonica dimostrata.*

e corpo. Nella percossa, per esempio, è in moto la mano che percuote (Cap. IV, § 4, pag. 73): è in moto la palla che par quieta; per quello ne ragionammo non darsi quiete in natura: è in moto l'aere che circonda e la palla e la mano, ed è lo spazio che tra la mano e la palla si frappone: è in moto l'aria allo spazio vicina, e l'altra vicino a questa infino all'universo. Al moto della mano dunque, perchè egli è pieno, risentesi l'universo; e sì il moto di ciascuna parte diviene sforzo del tutto, lo sforzo del tutto è in ciascheduna sua parte indefinito. Dunque la percossa non serve ad altro che di occasione che lo sforzo dell'universo, il quale era sì debole nella palla che sembrava star queta, alla percossa si spieghi più; e più spiegandosi, ci dia apparenza di più sensibile moto.

Ed è tanto lungi dal vero che questa metafisica sconvenga al buon gusto della nostra età, che ora nelle matematiche, e in conseguenza nelle meccaniche si parla con termini d'*infiniti massimi, minimi, maggiori, minori, maggiori e maggiori, minori e minori*, e *l'uno infinitamente maggiore o minore dell'altro:* i quali termini stravolgono certamente l'umano intendimento; poichè l'infinito è schivo d'ogni moltiplicazione e comparazione, se non ci soccorre una metafisica, nella quale sia stabilito che in ogni parte distesa atto finito, in ogni moto atto terminato siavi sotto virtù, o potenza di estensione e di moto sempre uguale a sè stessa, cioè in tutti gli attuali distesi ed attuali movimenti infinita.

È dunque il conato proprietà della materia de' corpi: della materia, dico, metafisica, che è la sostanza; non della materia fisica, che è esso corpo, del quale è proprio il muoversi. La qual differenza di materia fisica da metafisica fu da me data ove scrissi (Cap. II, pag. 62): *Atque hoc differt inter materiam physicam et metaphysicam. Physica materia ideo, quamlibet formam peculiarem educat, educit optimam; quia qua via educit, ea ex omnibus una erat. Materia autem metaphysica, quia peculiares formae omnes sunt imperfectae, genere ipso, sive idea, continet optimam.* Talchè la materia fisica è ottima a ricevere di tutte una forma particolare; la metafisica è ottima a riceverle tutte insieme: perchè la materia fisica è il corpo, che è circoscritto; la metafisica è la sostanza del corpo, che non la puoi diffinire. E perciò per la generazion di una pianta, per esempio, non basta ogni acqua, ogni aria, ogni terreno; onde sotto diversi cieli diverse sorte se ne producono, che traspiantate non allignano altrove: ma la materia metafisica è docile ad ugualmente ricever tutte; perchè la sostanza sta sotto a tutte ugualmente, perchè lo sforzo in mandarle fuora e sostenerle è in tutte eguale. Onde s'inferisce che siccome in fisica si trattano le cose per termini di corpo e di moto, in metafisica trattar si debbano per quelli di sostanza e di conato: e come il moto non è altro realmente che corpo, così il

conato altro realmente non sia che sostanza. Dalle quali cose tutte così considerate vedrete soddisfatte, io spero, tutto quel gruppo di opposizioni che mi fate intorno al *conato* (pag. 110), le quali tutte dependono da quella prima minore: *Ma il conato, conforme insegna il nostro Autore, è lo stesso moto;* la qual sì che sembra aver bisogno di pruova.

Vagliami terminar questa disputa con questa riflessione: Il raffinato buon gusto del secolo resta oggi tutto appagato se vede gli effetti della fisica pruovati con gli effetti della meccanica, cioè con esperimenti che ci diano lavori simili a quelli della natura. Dunque dovrebbe anche appagarsi se vedrà pruovate le cagioni della fisica con le cagioni della geometria, che nel mondo delle astrazioni operano similmente che la metafisica nel mondo delle realitadi. E riceva la sostanza diffinita in quella maniera che si può, con l'attributo dimostrato dell'egualianza de' suoi sostentamenti e sforzi; onde s' intenda quel

Jupiter omnibus aequus.

Poichè l'uniche conoscenze scientifiche che possiamo aver giammai, sono quelle intorno ai rapporti di grandezza e di moltitudine. Talchè la prima idea che i filosofi hanno di Dio, dalla quale poi raccogliono tutti i suoi divini attributi, è quella d'*infinito*, che è un rapporto della grandezza.

Ma voi dite (pag. 110) che « tal concetto ch' io do alla so-« stanza, convenendo altresì alle sostanze spirituali e pensanti, « se ne potrebbe dedurre che queste ancora sieno principio di « estensione e di moto; il che per altro è un manifesto as-« surdo. »

Questa difficoltà, come quelle che fate dell' immortalità dell'anima, dove par che premete la mano con ben sette argomenti, se non mi fosser fatte da voi, io giudicherei che andassero più altamente a penetrare in parte, la quale quantunque si protegga e sostenga con la vita e coi costumi, pure s'offende con l' istessa difesa. Ma trattiamo le cose. *Sostanza in genere* dico esser ciò che sta sotto e sostiene le cose, indivisibile in sè, divisa nelle cose ch' ella sostiene; e sotto le divise cose, quantunque disuguagli, vi sta egualmente. Dividiamola nelle sue spezie: *sostanza distesa* è quella che sostiene estensioni disuguali egualmente; *sostanza cogitante* è quella che sostiene pensieri disuguali egualmente: e siccome una parte dell' estensione è divisa dall'altra, ma indivisa nella sostanza del corpo; così una parte della cogitazione, cioè a dire un pensiero, è divisa dall'altra, cioè da altro pensiero, ed è indivisa nella sostanza dell'anima. Credo, se non erro, essersi schivato ogni assurdo.

Passiamo a quelle dell' immortalità dell' anima umana. Credettero gli antichi, l'*animo* esser veicolo del senso, ed esser l' aria insinuata nei nervi; come l' *anima* veicolo della vi-

ta, ed esser l'aria insinuata nel sangue. Però non ho creduto giammai che in ciò la gentile teologia servisse alla cristiana. Ma io nella *Risposta* (pag. 107) definiva la forma metafisica: *guisa onde ciascuna cosa si forma, che si ha a ripetere onde furono mossi gli elementi da prima e da tutte le parti dell'universo.* Dissi altrove (Cap. I, pag. 52) che 'l sapere vero è sapere la guisa: *Scire enim est tenere genus, seu formam qua res fiat.* E nel medesimo luogo diedi cotal differenza tra 'l vero divino ed umano, che *verum divinum est imago rerum solida, tamquam plasma; humanum plana, tamquam pictura.* E la ragione è spiegata ivi: *Scientia sit cognitio generis seu modi quo res fiat, et qua, dum mens cognoscit modum, quia elementa componit, rem faciat; solidam Deus quia comprehendit omnia, planam homo quia comprehendit extima.* Onde la mente umana viene ad essere come uno specchio della mente di Dio: e perciò pensa l'infinito ed eterno; e quindi la mente umana non è terminata da corpo, e in conseguenza non è anche terminata da tempo, che è misurato da' corpi. Dunque ella è in ultima conchiusione immortale. Se non avessi posto quelle definizioni della guisa e della scienza, e quella differenza del vero umano e divino che ho detto, avrebbono luogo quelle vostre ben sette difficoltà.

Ma quivi a torto (pag. 113) (con buona vostra pace sia detto) mi accusate d'ingiustizia, perchè io dissi nella *Risposta*, aver io scritto che 'l moto del sangue si delba a' nervi, e voi aver riferito il contrario. Perchè manca nel *rapporto* quella spiegazione che fate or nella *Replica* (*e chi? l'aria stessa di là, cioè dall'arterie e dalle vene*): oltre che, con dire *di là ne' canali de' nervi*, sembra negarsi che prima siasi il moto dell'aria ne' canali de' nervi insinuato: e ragionevolmente poteva alcun credere, che essendo nel cuore vasi e sanguigni e nervosi, l'aria non ne' nervosi, da' quali son mossi i muscoli de' suoi ventricoli che sono le chiavi maggiori del sangue, ma ne' canali del sangue siasi prima di tutti insinuato. E quantuuque addolcite la puntura del mal costume con quelle parole: « Certamente pare che 'l signor di Vico commetta contro « di noi quell' ingiustizia che riferisce l'Autore dell'*Arte del « pensare* essere stato solito commettere Aristotile contro certi « filosofi, a cui egli a torto attribuiva qualche grosso errore, « per poi mostrare d'averli gagliardamente confutati; » io però mi contento del mio poco sapere ingenuo, ch' esser comparato di mal costume ad un gran filosofo.

L'ultima delle vostre opposizioni (pag. 111) si è quella che fate contro ciò che ho ragionato della *Topica, Critica* e *Metodo.* Prima dite che io suppongo esservi apprensioni false: « e forse ciò è una falsità; una gran parte de' filosofi inse« gnando che le apprensioni essenzialmente sian vere, come « ancora il sono tutte le sensazioni. » Io non mai ho inteso

dire false le apprensioni nell' esser loro: perchè i sensi, anche allorquando ingannano, fanno fedelmente l'ufficio loro; ed ogni idea, quantunque falsa, porta seco qualche realità, essendo il falso, perchè nulla, impercettibile. Ma le ho dette false, in quanto sono urti e spinte al precipizio della mente in giudizj falsi.

Dite che « la Topica è arte di ritrovare ragioni e argomenti « per pruovar che che sia; nè mai infino ad ora aver veduto « Topica veruna che diaci regole di ben regolare e dirigere le « semplici apprensioni delle nostre menti. »

Io pur diffinisco così la Topica; ma *argomento* in quest' arte non suona *disposizione di una pruova*, come volgarmente si prende, e da' Latini *argumentatio* si appella, ma s' intende quella *terza idea* che si ritrova per unire insieme le due della questione proposta, che nelle scuole dicesi *mezzo termino;* talchè ella è un arte di ritrovare il mezzo termine. Ma dico di più, che questa è l'arte di apprender vero; perchè è l'arte di vedere per tutti i luoghi topici nella cosa proposta, quanto mai ci è, per farlaci distinguer bene ed averne adeguato concetto; perchè la falsità de' giudizj non altronde proviene che perchè le idee ci rappresentano più o meno di quello che sono le cose: del che non possiamo star certi se non avremo raggirata la cosa per tutte le questioni proprie che se ne possano giammai proporre, che è la via che tien l'Herberto nella sua *Ricerca della verità*, che veramente altro non è che una Topica trasportata agli usi de' fisici sperimentali.

Dite: « Critica esser arte che insegna come abbiasi a giudi- « care dell'opere prodotte sì dai nostri ingegni, sì dagli al- « trui: ma che quella sia arte direttrice di quell'operazione « del nostro intelletto, la quale tiene il secondo luogo, e co- « munemente chiamasi giudizio, non ancora noi sappiamo. »

L'arte altro non è che un ammasso di precetti ad un certo fine ordinati: vorrei sapere la comprensione di tutte quelle regole che si prescrivono in logica circa il criterio della verità, con qual altro vocabolo, se si vuole propriamente parlare, può appellarsi, che Critica? Non certamente con altro, ci risponderà un che professa di greco. Ed è tanto vero che quest' arte di giudicare è una gran parte della logica, che gli Stoici, i quali stavano tutti sopra di questa, con quel loro fasto la chiamarono *Dialettica* col nome del tutto. Così ne ragiona Cicerone (1): *Cum omnis ratio diligens disserendi* (questa è la logica) *duas habeat partes, unam inveniendi, alteram judicandi; utriusque princeps, ut mihi videtur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaboraverunt. Judicandi enim vias diligenter persecuti sunt, eam scientiam quam Dialecticen appellant* (non detto a caso che gli Stoici così l'appellavano, perchè la lingua comune la direbbe

(1) *In Topic.*

Critica). *Inveniendi vero artem quae Topica dicitur, quaeque ad usum potior erat, et ordine naturae certe prior* (perchè prima è l'apprendere, poi il giudicare) *totam reliquerunt.* Ma voi per avventura avete presa la voce *Critica* nella significazione de' grammatici, o vogliam dire letterati, non dei filosofi, e perciò vi siete indotti a dir ciò.

Del Metodo finalmente osservate « lui chiamarsi da' Carte- « siani un' arte di ben ordinare e disporre i nostri pensamen- « ti, per poter noi arrivare a una qualche scienza, o per in- « segnarla altrui. Sì che alla medesima scienza conducendoci « varie definizioni, divisioni, postulati, assiomi, dimostrazioni, « non insegna il metodo come abbiamo a ben diffinire, a ben « dividere, a ben giudicare, a ben discorrere, essendo ciò pro- « prio dell'altre parti della loica; ma solo insegnaci come ab- « biamo tutte quelle cose a ordinarle acconciamente, e disporre « di modo che facile riesca e comodo l'acquisto della scienza « propostaci. » Onde conchiudete che l'ordinare è un'operazione distinta dalle tre prime; « e dato che sia arte, ella non « è direttrice della facoltà del ragionare e discorrere, ma di- « rettrice della facoltà dell'ordinare e disporre. »

Qui, o voi intendete per metodo l'*analisi*, come sembrano usarla i Cartesiani, con la quale da una cosa proposta si dividono le comuni per venire alla cognizion delle proprie, a fine di conoscerne le proprietà, per poi ben diffinirla; e di questa si servirono bene gli antichi, come Platone nel *Sofista*, il qual Dialogo non è altro che una continua analisi con la quale Socrate dassi a dividere l'arte, e rimuove tutte le altre sue spezie per diffinir la Sofistica. Ma però il dividere e 'l diffinire sono lavori della seconda operazion della nostra mente; e questi sono regolati dalla *Critica*, nella quale, perchè con essa hassi a dividere, prevagliono gli uomini d'acre ingegno: siccome andar componendo una cosa con tutte l'altre che vi hanno attacco o rapporto (che è l'altra spezie di metodo che s'appella *sintesi*, che in fatto è ritrovare) è opera della semplice percezione, che fassi regolar dalla Topica: la qual via tenne Aristotile, che non scende mai a diffinir cosa se non prima ha visto quanto in quella o dentro o fuori vi sia. La Topica ritrova ed ammassa; la Critica dall'ammassato divide e rimuove: e per ciò gl'ingegni topici sono più copiosi e men veri; i critici sono più veri, ma però asciutti. — O intendete per metodo da vero immediatamente far nascer vero; e questa è la famosa regola delle scuole, e l'uso di essa è 'l maggior frutto di quella lor logica, di porre sempre il negato in conseguenza, nè mutar mai mezzo termino: e questa è l'arte di regolare i discorsi.

Ma voi intendete metodo quel che dispone diffinizioni, postulati, assiomi, dimostrazioni.

Parliamo con vocaboli proprj per far commercio d'idee di-

stinte. Cotesto che voi co' Cartesiani dite in genere Metodo, egli è in ispecie *Metodo geometrico*. Ma il metodo va variando e multiplicandosi secondo la diversità e multiplicazione delle materie proposte. Regna nelle cause il metodo oratorio, nelle favole il poetico, nelle istorie l'istorico, nelle geometrie il geometrico, nella dialettica il dialettico, che è arte di disporre un argomento. Che se il metodo geometrico è la quarta operazione della nostra mente, o l'orazione, la favola, l'istoria hassi a disporre con metodo geometrico; o le loro disposizioni non hanno, a qual operazione della nostra mente ridur si debbano: o se il metodo geometrico è degno di esser quarta operazion della nostra mente, non avendo egli ragione sopra l'altre già dette, pretenderanno l'oratoria esser quinta, la poetica sesta, l'istorica settima; e potranno pretendervi il loro luogo l'ordine dell'architettura, l'ordine di schierare battaglie, e sopra tutti questi, perchè comanda a tutti questi, l'ordine col quale s'ordinano le repubbliche; perchè tutti questi sono pur ordini di pensare.

Però direte: Noi qui trattiamo di metodo che ci conduca all'acquisto di qualche scienza, e non d'altri. Ma le percezioni, i giudizj, i discorsi non scientifici pur si riducono alle tre operazioni di nostra mente. Dunque o il metodo, anche come voi il volete, è operazione della nostra mente alla quale e gli scientifici ed i non scientifici si riducono; o le percezioni e i giudizj e i discorsi non scientifici non sono operazioni della nostra mente.

Ma tutte altre materie, fuorichè noveri e misure, sono affatto incapaci di metodo geometrico (*). Cotal metodo non procede se non prima diffiniti i nomi, gli assiomi fermi, e convenuto nelle domande. Però in fisica si hanno a diffinire cose, e non nomi; non vi ha placito che non sia contrastato, nè puoi domandar nulla dalla ritrosa Natura. Talchè parmi un'affettazion poco degna quel dire in parole: *per la definizione* 4, *per lo postulato* 2, *per l'assioma* 3; e conchiudere con quelle solenni breviature *Q, E, D;* e in fatti non far niuna forza alla mente col vero, ma lasciarla in tutta la libertà di opinare che avea avanti di udire cotali metodi strepitosi. Il metodo geometrico vero opera senza farsi sentire; ed ove fa strepito, segno è che

(*) *Idem affirmabat auctor in libro* De Antiquissima Italorum Sapientia, *pag.* 85, *edita iterum* Scientia Nova *rursus affirmabat*, che il metodo matematico ove non sono figure di linee o numeri, o non porta necessità, spesso invece di dimostrare il vero può dare apparenza di dimostrazione al falso. *Sed in suis commentariis opus* De Uno universi Juris principio et Fine uno *adamussim ordine geometrico* (con uno stretto ordine geometrico) *se praetexisse praedicabat: et alias ait*: che la sua *Scienza Nuova* ragiona con uno stretto ordine geometrico con cui da vero passa ad immediato vero, e così vi fa le sue conclusioni. *Hae sententiae, quas simul et constanter protulit Vicus, facilius conciliari possunt. Vide* Introductionem generalem, *quam Vici Operibus praemisimus.*

non opera: appunto come negli assalti l'uom timido grida e non ferisce, l'uomo d'animo fermato tace e fa colpi mortali. Onde un vantatore di metodo, ove il metodo non tragge necessità di acconsentire, quando egli dice *questo è assioma*, *questo è dimostrato*, sembrami simile ad un pittore che ad immagini informi, le quali per sè non si potesser distinguere, scrivesse sotto: *questo è uomo*, *questo è satiro*, *questo è leone*, *questo altra cosa.* Ricrediamci: con l'istesso metodo geometrico Proclo dimostra i principj della fisica d'Aristotile, Renato i suoi, se non tutti opposti, almeno tutti diversi; e pur sono due gran geometri, de' quali non puossi dire che non seppero usar il metodo. Dunque hassi a conchiudere che le cose le quali non sono linee o numeri, affatto non lo sopportano; e trasportatovi, non opera più che la Topica, la qual vale a pruovare una proposta questione da entrambe le parti opposte. Onde quel dirmi *questa è dimostrazione per me*, non è altro in fatti che professare non esserla; perchè se veramente la fosse, ella sarebbe per tutti e due. E l'avversario per avventura che non la ravvisa, come Cicerone (1) riprende il *sorite* che in tutto risponde al *Metodo Cartesiano*, così può con quelle parole confutarlo: *Si huc perveneris, me tibi primum quidque concedente, meum vitium fuerit; sin ipse tua sponte processeris, tuum.* Ma io non ti ho conceduto che i corpi si sforzano, o che dassi moto dritto in natura, o che in natura si dà quiete, o che si comunica il moto; che sono le prime fila onde ordisci cotesta fisica tela. Però in questa guisa è badare alle parti; ma teniamo conto pur della somma. Le filosofie al mondo non han per altro servito che per fare le nazioni, tra le quali fiorissero, mobili, destre, capaci, acute e riflessive; onde gli uomini fossero nell'operare pieghevoli, pronti, magnanimi, ingegnosi e consigliati; le matematiche, perchè fossero ordinati, onde avessero il buon gusto del bello, dell'acconcio, del ben inteso. Or la repubblica delle lettere fu così dapprima fondata, che i filosofi si contentassero del probabile, e si lasciasse a' matematici trattare il vero. Mentre si conservaron questi ordini al mondo, del quale abbiam notizia, diede la Grecia tutti i principi delle scienze e delle arti; e quei felicissimi secoli furono ricchi d'inimitabili repubbliche, imprese, lavori, e detti e fatti grandi; e godè l'umana società da' Greci incivilita tutti i comodi e tutti i piaceri della vita sopra de' barbari. Surse la setta Stoica, e ambiziosa volle confonder gli ordini, e occupar il luogo de' matematici con quel fastoso placito, *Sapientem nihil opinari;* e la repubblica non fruttò alcun'altra cosa migliore. Anzi nacque un ordine tutto opposto, degli Scettici, inutilissimi all'umana società; e n'ebbero dagli Stoici lo scandalo, perchè quelli vedendo questi asseverare per vere le cose dubbie, si

(1) I. *Accademic.*

misero a dubitare di tutto. La repubblica spenta da' barbari, dopo lunghi secoli su gli stessi ordini si rimise, che 'l censo de' filosofi fosse il probabile, de' matematici il vero: e si restituirono quasi tutte le arti e le discipline dell'onesto, del comodo e del piacere umano nell'antico loro perduto lustro, e in molte parti forse anche maggiore. Si sono ultimamente di nuovo sconvolti gli ordini, e si è occupato dal probabile il luogo del vero: si è invilito questo nome *dimostrazione*, trasportandosi ad ogni ragione, non che probabile, bene spesso apparente: e come egli avvenne de' titoli, che quel di *signore*, che fu rifiutato, come troppo superbo, da Tiberio, usandosi poi dare ad ogni vilissimo uomo, ci ha fatto perdere la grave idea di cotal voce; così il vocabolo *dimostrazione*, dato a probabili e talora apertamente false ragioni, hacci profanato la venerazion della verità. Ora vediamo gli avanzi, senza computar i gran danni che arreca, e che molto maggiori ha di breve ad arrecare il senso propio fatto regolatore del vero, che non si leggono o rado si leggono gli antichi filosofi: perchè la mente è come un terreno, che per quanto sia di fecondo ingegno, se tuttavia non s'ingrassa con la varia lettura, a capo di tempo si sterilisce. E se talora alcuno se ne legge, si legge tradotto: perchè si stimano oggi inutili gli studj delle lingue, su l'autorità di Renato, che dicea: *saper di latino non è saper più di quello che sapea la fante di Cicerone;* e l'istesso intendendosi anche detto della greca: la coltura di queste due lingue ha fatto perdite considerabili, che amaramente deplora, con tutto che Franzese, il Dupino; perchè le due nazioni, una la più dotta, l'altra la più grande del mondo, solamente con la lezione de' loro scrittori ci potevano comunicare il loro spirito. Si pensano sì nuovi metodi, ma non si trovano nuove cose; ma bensì queste si prendono dagli Sperimentali, e s'apparecchiano in nuovi metodi: perchè il metodo è buono a ritrovare, ove tu possi disporre gli elementi col metodo; lo che riesce unicamente nelle matematiche, e nelle fisiche ci vien negato affatto. Ma quel che più importa, si è introdotto uno scetticismo inorpellato di verità; perchè d'ogni particolar cosa si fan sistemi, che vuol dire che non vi ha cosa comune in che si convenga, e dalla quale le particolari cose dipendano: ed avviene quel vizio che Aristotile (1) nota negli uomini di mente corta, che d'ogni particolar evento determinano massime generali di vita. Si dee certamente obbligazione a Renato, che volle il proprio sentimento regola del vero; perchè era servitù troppo vile star tutto sopra l'autorità: gli si dee obbligazione, che volle l'ordine nel pensare; perchè già si pensava troppo disordinatamente con quelli tanti e tanto sciolti tra loro *objicies primo, objicies secundo.* Ma che non regni altro che 'l pro-

(1) II *Rhet.* cap. 17.

prio giudizio, non si disponga che con metodo geometrico, questo è pur troppo. Ormai sarebbe tempo da questi estremi ridursi al mezzo: seguire il proprio giudizio, ma con qualche riguardo all'autorità; usare l'ordine, ma qual sopportan le cose. Altrimenti s'avvedranno, tardi però, che Renato egli ha fatto quel che sempre han soluto coloro che si son fatti tiranni, i quali sono cresciuti in credito col parteggiare la libertà; ma poichè si sono assicurati nella potenza, sono divenuti tiranni più gravi di quei che oppressero. Imperocchè egli ha fatto trascurare la lezione degli altri filosofi col professare che con la forza del lume naturale uom possa sapere quanto altri seppero. E i giovani semplicetti volentieri cadono nell'inganno; perchè la lunga fatica di moltissima lezione è molesta, ed è grande il piacer della mente d'apparar molto in brieve. Ma esso in fatti, benchè 'l dissimuli con grandissim'arte in parole, fu versatissimo in ogni sorta di filosofie, matematico al mondo celebratissimo, nascosto in una ritiratissima vita, e, quel che più importa, di mente che non ogni secolo suol darne una simigliante: co' quali requisiti che uom voglia seguire il proprio giudizio, il può, nè altro ha ragion di poterlo. Leggano quanto Cartesio lesse Platone, Aristotile, Epicuro, S. Agostino, Bacone da Verulamio e Galileo: meditino quanto Cartesio in quelle sue lunghissime ritirate; e 'l mondo avrà filosofi di ugual valore a Cartesio. Ma col Cartesio e con la forza del natural lume sempre saranno di lui minori; e Renato avrassi stabilito tra loro il regno, e preso il frutto di quel consiglio di rea politica, che è di spegnere affatto coloro per li quali si è giunto al sommo della potenza. E qui protesto aver detto queste cose un poco più chiara e diffusamente, comandato da voi a spiegarmi, e da voi ripreso di brevità; perchè non volli mai dispiacere a' dottissimi Cartesiani, co' quali ho stretti vincoli d'amicizia: ma perchè essi sono oltre Cartesio dottissimi, il devono prendere in quella parte più tosto, che, per utile del mondo, propongo essi in esempio a' giovani che vogliono divenire valorosi filosofi.

Vagliami conchiudere finalmente con una risposta la quale serva per tutte le vostre opposizioni: che quanto mi avete opposto, egli l'avete fatto in grazia de' giovani che si dilettano di sì fatti studj: e prendendo la loro causa e persona all'uso degli oratori, che dicono esser loro ragione quella che è in verità de' clienti, coteste difficoltà che poteano far essi, e potevate voi di tutte soddisfarli, avete voi fatto contro di me, acciocchè il libro che innanzi scrissi per dotti, come per voi, ora servisse anche per essi. M'inducono e l'onorevolezza loro mi lusingano a crederlo quelle vostre parole (p. 118): « E qui siaci « lecito di protestare che tutte le sopraddette cose non addu- « consi da noi per genio di volerle contraddire, e impugnar

« come false o almeno come improbabili, ma solo intendesi
« di semplicemente accennarle, come bisognose di qualche sorta
« di spiegazione e di pruova. Che se il sig. Giambattista di
« Vico, in cui abbiam sempre considerato la gentilezza uguale
« alla dottrina, vorrà riguardare questa nostra *Replica* come
« degna di qualche novella *Risposta*, allora noi unendo insie-
« me, come in un sol corpo, e 'l suo primo libricciuolo di
« *Metafisica*, e 'l secondo libricciuolo della sua *Risposta*, e ciò
« che noi avrem detto nel presente *Articolo* e ciò che a lui
« sarà paruto di rispondere a noi: allora, io dico, ci ripute-
« remo d'avere ottenuto il nostro intento, cioè di tutte que-
« st'opere insieme essersi composta, non più una brevissima
« Idea di Metafisica, ma una Metafisica intiera e in tutte le
« sue parti perfetta. » Talchè io voglio, e debbo volerlo, che 'l mondo creda, con questa *Risposta*, me non contender con essovoi, ma avervi ubbidito; ed ossequiando tutte le loro Signorie Illustrissime, fo loro umilissima riverenza.

EDITORIS MONITUM

Cum alterum hoc Vici Responsum Ephemerides vulgo *Giornale de' Letterati d'Italia* (tom. XII, pag. 417-418. Venetiis, 1712) innueret, haec tantum proferebat: « Dessa è scritta con molta dot-
« trina, difendendosi da quelle cose che gli si appongono, delle
« quali pure alcuna gentilmente afferma essere vera. » Et addebat: « A questa noi niente replichiamo, e per riverenza dell'Au-
« tore che nostro parzialissimo si dichiara, e per non moltiplicare
« in infinito le contese. » Revera disputationes Vici, quae ad librum *De Antiquissima Italorum Sapientia*, etc., pertinent, hac Declaratione finem habuere:

DICHIARAZIONE

« Perchè in questi miei libricciuoli di Metafisica alcuno non possa
« con mente men che benigna niun mio detto sinistramente inter-
« pretare; metto qui insieme le seguenti dottrine sparsevi, dalle
« quali si raccoglie ciò che professo: che le sostanze create non
« solo in quanto all'esistenza, ma anche in quanto all'essenza, sono
« distinte e diverse dalla sostanza di Dio. Nel cap. IV della *Me-*
« *tafisica*, pag. 64, dico, l'essenze essere le virtù delle cose: nella
« *Prima Risposta*, pag. 107, dico che l'essenza è propia della so-
« stanza: nella *Seconda Risposta*, pag. 135, dico che l'essere è pro-
« pio di Dio, l'esserci è delle creature; e che ciò con molta pro-
« prietà dicesi nelle Scuole, *Dio essere sostanza per essenza, le*
« *cose create per participazione*. Talchè essendo Dio altrimente so-
« stanza, altrimente le creature, e la ragion d'essere, o l'essenza
« essendo propia della sostanza; si dichiara che le sostanze crea-
« te, anche in quanto all'essenza, sono diverse e distinte dalla so-
« stanza di Dio. »

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHÆI
LIBRI QUATUOR

EXCELLENTISSIMO DOMINO

HADRIANO CARAPHÆO

TRAJECTINORUM DUCI FOROLIVIENSIUM DOM. XIII
S. R. I. COMITI HISPANIARUM MAGNATI AMPLISSIMO

INSCRIPTI

EXCELLENTISSIME DOMINE

Vixdum primum justae aetatis diem abhinc ferme biennium attigeras, quum mihi, eam Tecum gratanti augurantique ut virtute et felicitate cumulatam ad aevum usque perduceres, Tu, pro tua humanitate meo officio commendato, ANTONII CARAPHAEI patrui tui vitam latine conscribendam mandasti. Ibi tum scivi novique quam bonum ingenium haberes; quantum liberali institutione profecisses; et ad qualem esses animi virtutem eximiam incohatus. Ad quam enim aetatem plerique omnes adolescentuli vel in sacris paternis constituti pervenire flagrantissime cupiunt, ut liberius vivendi habeat potestatem; Tu parentibus orbatus, jam liberi tuarum rerum arbitrii, ista praestas plena sapientis magnique animi exordia. Inter sermones enim tecum cotidie habitos, de ore tuo neque de praeclarissimo genere, unde ortus; neque de amplissimis fortunis, in quibus natus es, et eductus atque educatus, ullum unquam excidere verbum memineram; quando id Te primum curare animadverti, ut Patrui tui res gestae communi cunctis gentibus linguae, et seculorum vetustatem perlaturae commendarentur: ex quo facto tua eximia in Patruum pietas, singularis patriae exornandae diligentia, et admirabile virtutis studium plane intelliguntur. Quamobrem conficiebam: si isthaec adolescentulus agitat, quid ubi ad exactae virtutis aetatem pervenerit? qui nunc severioribus interioribusque disciplinis incumbens cum summo ingenio acre judicium componit? docilitatemque vero tantam exhibet, ut de abstrusissimis altissimisque rebus cuicumque cum eo disserat pauca admodum verba sint satis? eá autem vultus cultusque modestiá, ut vel tacitus adrogantiam fastumque, adfinia summae fortunae mala, pudore

adficere videatur? Ista quidem laudanda debes Generi amplissimo, ex quo prognatus: cujus peculiares semper spectatae virtutes sunt, gravitas et moderatio; sed multo magis institutioni, qua lectissima Foemina Izabella Tomacella, mater tua, Te vix ortum, Hadriano parente optimo orbatum ad decimum usque aetatis annum perduxit: quo morum tyrocinio maxime humanus animus in utramque partem effingitur. Et vero id est proprium Foeminarum ex ea Gente decus, ut matresfamilias extiterint pietate, pudicitia, frugalitate, prudentia incomparabiles. Ex omnibus unam heic memorare lubet Lucretiam Tomacellam Philippo Columnae Magno Regni Neapolitani Comestabulo nuptam; quae insigni foecunditate vel maxime ob sapientem duodecim liberorum educationem promeruit magnificentissimam funeris pompam, et meditata ad memoriam virtutis carmina, laudationes, ceteraque vitae praeclare actae monumenta (1). *Sed decennis matre quoque orbati, Tui tutela lege rediit ad Claram Jesualdam tuam ex matre aviam, Matronam antiquis moribus ornatissimam: quae virtute et gravitate omnino refert antiquissimum Genus, mille ab hinc supra centum annos nobilitate spectandum, ut gravissimus Familiarum Scriptor* (2) *prima omnium Nobilitatis Neapolitanae monumenta ab Jesualdis se invenisse prodat. Igitur cogitanti mihi, Te ita institutum, ut vera ames, adulationem oderis, non difficile visum est, veram historiam conscribere; idque adeo quod a Te ipso veris rerum scribendarum documentis instruerer. Jam Summi Numinis virtute opus absolvi. Si non pro dignitate Virum narrare Tibi fortasse videar, in Livii, Sallustii, Caesaris et maxime Cornelii Taciti lectione versanti, cujus beatâ illâ memoriâ tuâ nedum facta omnia, sed*

(1) Racconto delle solenni esequie celebrate in Palliano in honore dell' Illustriss. et Eccellentiss. Signora D. Lucretia Tomacello-Colonna Duchessa di Palliano e Tagliacozzo, ec. In Roma, per Giacomo Mascardi, 1625.

(2) *Scipio Ammiratus, lib. I* delle Famiglie Nobili Napolitane, *discorso I, pag. 7, let.* C.

singula quoque verba feliciter tenes; ignosce, quaeso, non multum praestanti ingenio hominis, in publicis privatisque praelectionibus omnem vitam occupato, familiaribus curis distento, corporis doloribus et gravibus et molestis per omne id ferme tempus adflicto. Quapropter id magno animo excipe; et gloriâ superare Patruum enitere; dum vota concipio, ut Tu diu posterique Tui semper isthac familiari fama perfruantur. Vale.

Dabam Neap. VII Id. septembreis anno MDCCXV.

Tui, Excellentiss. Domine,

Addictissimus Cliens
JOH. BAPTISTA VICUS.

PROOEMIUM

Hujus historiæ partis utilitas.

Si qua historiae pars magnam prae ceteris affert legendi utilitatem, ea procul dubio est, quae clarorum hominum vitas posteritati consignat. Ea namque eximios virtute viros, labore et industria a prima usque vitae institutione ad summa evectos describit, minoribus in aemulandi incitamentum et viam: cum contra in rerum publice scriptarum memoriis summi duces jam consummatae virtutis amplissimaeque auctoritatis exhibeantur; qui sane juventuti, cujus erudiendae praecipua reipublicae cura, magis admirationi sunt quam documento. Praeterea hoc scriptionis genus, in peculiari argumento occupatum, minutas et maxime proprias rerum caussas, quae obtutum eorum qui communia ac summa scribunt facile effugere solent, diligentius exequitur; ut quam exiguis saepe momentis ingentes rerum moles stare, vel ruere doceat: nam ut omnis doctrinae, ita historiae praecipuus fructus habetur, minima, unde magna existunt, intellexisse. Postremo, quemadmodum ii, quos memorat, utroque vitae genere constarint, et quo pacto domi forisque consenserint atque constiterint, sedulo narrat: qua una re vera Sapientiae nota discernitur.

Ejusdem vices.

Sed quia natura comparatum, vires primum modeste haberi, mox intendi, tandem dissolvi; hoc item progressu haec historiae pars est ipsas respublicas consecuta. Principio enim is honor virtuti, generis humani commodis indulgenti habebatur: deinde potentiae ac dominandi libidini paruit: tandem ignavorum fortunae est prostitutus; et eorum quoque vitae literis consignatae, qui cum nihil insigne ex sese ediderint, nihilque nedum eximium ad gloriam, sed vel mediocre ad demerendam laudem effecerint, ipsa rerum mole, qua-

rum forsan inutilis pars fuere, conspiciantur: itaque eorum vitae, praeter quam ut honores et imperia ab ipsis in familias inlata legentes admoneant, nullo alio consilio conscriptae esse videantur.

His de caussis RERUM GESTARUM nomine inscriptam ANTONII CARAPHÆI vitam contexere destinavi: qui sub Leopoldo Romanorum Imperatore ab imis militiae ordinibus ad summa armorum imperia, maximas provincias, amplissimas legationes promotus, et ad Regni arcana, penitius quam ceteri Aulae, a Principe inductus, consilio et virtute tot tantasque res confecit, ut Imperii Romani temporibus natus omnino esse (1) diceretur. Nam scientiae militaris, quam qui maxime, gnarus; sed enim equi militisque cura, et arte hyberna disponendi, aestiva adversus hostes firmandi omnes suae tempestatis belli duces facile superavit: prisca disciplinae severitate militarem licentiam coërcuit: rarâ prudentiâ quam minimo aere minimoque sanguine maximas res bene gessit; magis cauti imperatoris apud sapientes laude, quam animosi strepitu inter multitudinem delectatus: per summam animi magnitudinem aliorum belli summorum ducum, quamvis aemulorum gloriae mirâ providentiâ commodavit: in consiliis dandis, vel cum potentiorum offensione, tuta magis quam magnifica censuit; alienasque sententias, si quae inutiles viderentur, inter deliberandum libere graviterque aversatus, decretas tandem eo studio ac diligentia adjuvit, ut suas: in muneribus obeundis suam nominis honestatem nunquam tulit ulterioris potentiae cupiditati servire: et si quae cum minima suae existimationis minutione delata essent, alto animo respuit, mox dignitate cumulata recepit: diligenti incessantique aemulorum arte fere semper a Caesare procul habitus, fere semper Caesari consiliis praesto fuit; asperrimis provinciis objectus, ut rerum difficultate obrueretur, semper Austrii rem, aemulorum invidiam, reliquorum de se opinionem auxit:

Auctoris consilium

Narrandi Viri amplitudo.

Virtutes.

(1) Ex Epist. Francisci Uldarici Com. Kinskii Magni Bojohemiae Cancellarii et a sanctiori belli Consilio.

sui obtrectationes reipublicae condonavit, ratus a solo Principe civilem honestatem aestimari oportere: nisi Caesarem unum, respexit praeterea neminem; et incredibili animi fortitudine ejusdem rem faciens, magnas inimicitias cunctas post rempublicam habuit. Cum his virtutibus juxta vicia: in majestatis rebus suspiciones habere pro crimine; rigore nimio ad saevitiam inclinare; acerrimus tributa conradere; infensus inimicorum persecutor. Sed haec ipsa Leopoldi virtutibus altius eminendi opportunitatem dedere: qui vel manifestis perduellionis reis ignosceret; gravia civibus tributa remitteret; et omnes vel Aulae administros, vel belli duces nedum Principis, sed patria charitate complecteretur. Tandem eo, quo maxime laborabat, supremae necessitati concessit: nam in rebus, quae, salva republica, privatam ipsius laederent dignitatem, infirmus animi praecepsque consilii fuit: qua parte intectus lethali inimicorum vulneri patuit.

Vicia.

Hujus scribendae historiae caussa et ratio.

Patria pietate ductus talem virum popularem meum in scribendi argumentum delegi, qui Neapolitanum nomen inter Germanos citra omne exemplum praeter ceteros illustravit. Ejus ita praeclare facta prodam, ut non dissimulaverim inlaudata: Hadrianus enim, ejus opum ac nominis heres, juventae flore, tamen ea praeditus sapientia est, ut Patrui pietatem vero postponat. Ingenio, ut non decoro, scribendi tamen libertatem Optimus Princeps fecit: cujus artes fuere, acquiescere partis, sancte foedera custodire, liberalitatis et clementiae laudibus celebrari. Latine scribo: magnae enim et immortali memoria dignae res gestae merent linguae committi, qua Majestas Romana locuta est, et cum Romanis legibus caeremoniisque aeternum duratura speratur: et ea heic certa ratio, ut Vir apud multas et varias Europae nationes nobilis cunctis communi lingua narretur.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHÆI
LIBER PRIMUS

CAPUT I.

Antonii genus, parentes, patria.

Carafiam, seu Caraphaeam gentem, quae si unquam alias, sub Aragoniis maxime Austriisque Regibus ita crevit amplitudine, opibus, dignitate, ut facile inter Italiae praeclarissimas habeatur, ex una Caracciolorum, olim Caraczulorum dicta, Familia urbis Neapolis indigena, qui de Neapolitanarum originibus Familiarum, et successione ex vero et citra studium scripserunt (1), prodiisse commemorant.

Caraphaeum genus ex una Caracciolorum Familia prognatum.

Est qui peregre ejus accersat originem: sed is, atque adeo omnes, qui certis dubia, solidis inania praeponunt, gravi injuria patriam immerentem afficiunt; quasi vero indigna fuerit, ex qua nobilissimae amplissimaeque familiae orirentur. Urbs enim ab heroicis usque temporibus naturae cultusque deliciis tam praeclara, ut primus omnis memoriae scriptor Homerus dignam qua suas ornaret fabulas existimarit, et Parthenopem Syrenum unam effinxerit. Reipublicae autem forma ad Svevos usque Reges semper libera usi cives. Quum enim Romani a Campanis Orbis terrarum imperium metuebant, Neapolitana civitas Capuae proxima suis tamen legibus vivere, suique arbitrii in Romanis partibus contra Hannibalem stare maluit; barbarique Ducis, qui Pyreneos Alpesque formidabilis seu superavit, seu rupit, crudelitatem artesque de praealtis muris despexit. Romani autem jam rerum domini eam prae humanitatis studiis fideique erga suum nomen officiis praecipuam habuere: et cum Neapolitanis Tiberius Nero Caesar Inari-

Urbs Neapolis praeclarissimae cujusvis Familiae digna patria.

(1) Scipio Ammiratus, par. II, pag. 165, 166. Franciscus Zazzera *ne' Carafi*. Philibertus Campanilis *ne' Carafi*, pag. 205.

mem insulam pro Capreis aequo jure permutavit. Nero autem Domitius Imp. in Neapolitano theatro musicos agens ludos, quanta fuerit urbis magnificentia, quantusque cultus, dedit posteritati conjiciendum. Quam autem fuerit artibus celebris, quae libero homine dignae sunt, passim Romani Patricii confirmarunt; qui transmarinam et longinquam Athenas usque liberorum institutionem prae patria charitate non sustinentes, Neapolim eos ingenuis artibus erudiendos mittebant. Cum autem decurrentes ab peninsula Scandinavia ingenti numero barbarae nationes sub aliis atque aliis ductoribus omnia late flamma ferroque vastarent, Neapolis ab iis omnibus integra egit. Quin argumentum haut sane spernendum et grave firmat, per id tempus, quo urbs Roma eorum direptionibus incendiisque excindebatur, praecipuos Romanos cives, maris opportunitate, quod, terrâ undique infestâ, unum iis effugium patebat, in eam secundo litore proximam et munitissimam urbem, in cujus amoenissimam oram praedia et villas habebant; et quo rusticatum ventitabant, profugia quaesivisse: idque satis manifesto evincunt quamplurima nobilium familiarum, quae omnes jam extinctae sunt, nomina (1): nam Latini sermonis talem tantamque obtinent Romanam urbanitatem, ut a barbaris originibus nullo prorsus pacto deductae esse videantur. Et dum Gotthi magnae Italiae parti dominarentur, Neapolis, Optimatium consensu et militari Belisarii fraude, Graeca urbs Graeco Constantinopolitanorum Imperio se quidem commisit in clientelam, ut per suos tamen duces respublica regeretur. Sub Langobardis vero adversus tres in proximo Principes Salernitanum, Beneventanum Campanumque suam obtinuit libertatem. Interea a Saracenis pulcherrimae magnificentissimaeque urbes per omnes interni maris oras depraedatae aut desolatae jacere; Neapolitanis autem per eos saepius infestatis et urbs et civitas stetit. Postremo a Northmannis Svevisque inchoatum, ab Andecavensibus Regnum in Italia praeclarissimum constitutum, et Neapolis a Carolo I Regni sedes delecta Reges habuit splendore et amplitudine, ut in illa Regnorum modestia, ceterorum Europae minores nemine.

(1) Ut ex Curia Capuana *Ahalae*, *Aquillii*, *Virginii*, *Proculi*; ex Curia Nidi, *Papirii*, *Pulvilli*, *Sulpicii*; ex Curia Montana, *Anci*, *Bruti*, *Caecinae*, *Genutii*, *Mumiae*, *Julii*; ex Curia Portus, *Atratini*, *Albini*, *Capellae*, *Cicurini*, *Bruti*, *Furii*, *Genutii*, aliique apud Mazzell. in Descript. Regn. Neap.

Ad haec beneficia, sive Langobardorum, sive Francorum moribus instituta, et per Aragonios Reges infinitis in subjectos imperiis aucta; quorum successiones publicis tabulis inscriptae atque in aerarium inlatae, multo certius quam antiqua in Romanorum atriis disposita stemmata, familiarum nobilitatem confirmant. Ex urbe igitur a duabus nationibus nata celebrataque, altera omnium elegantissima, Graecis, Romanis, omnium nobilissima altera, et perpetua omnium seculorum memoria, sive suae sive alienae ditionis, inter ceteras Orbis terrarum inlustri, Caraphaeos haut sane poenitet suam gentis originem revocare.

Ea vero gens in duas familias diducta, alteram a *Spina*, alteram a *Statera* dictam. Qui Caraphaei a *Spina* cognomentum habent, antiquiores. Familia gentis princeps habetur (1), in quam Foroliviensium ditio in Samnitibus sita ab Andrea Caraczulo cognomine *Carafa* inlata, in ea tercentum ferme annorum spatio continenti undecim successorum serie servata est. Gens Caraphaea in duas divisa familias. A Spina cognominati antiquiores. Foroliviensium Reguli Carafiae gentis principes.

In hac domo Antonius in ulteriorem familiae spem ex Marco Antonio et Maria Caraphaea, Foroliviensium Ducis filia, anno MDCXLII, Uxenti in Salentinis posthumus natus est. Antonii parentes. Patria.

CAPUT II.

Antonii educatio.

Prisca severitate et parsimonia eductus educatusque: quas bonas artes postea in publicum protulit. Nam praenimii rigoris notatus, et militaris aerarii supplendi, supra quam dici aut fingi potest, sagax, administrandi frugalissimus fuit. Domestici mores.

Praeter ceteras libero homine dignas artes, palestrae plurimum studuit. Literis autem ingenuis non est admodum delectatus. Non ultra latinam linguam edoctus, quam qua id sermonis genus postea tenuit, quo Germani, Hungari, Poloni, aliaeque ejus plagae gentes ad humani commercii necessitates utuntur. Numerorum linearumque doctrinam usu magis, quam caussis edidicit. Artes ingenuae.

Beatior autem natura et acris industria ea disciplinae vicia postea supplevere: nam ingenio ad excogitandum acuto, judicio solido res sedulo meditabatur incipiendas; in- Naturae dotes.

(1) Ab Ammirato, Zazzera, Campanili in locis superius cap. I allatis.

Quo eloquendi genere postea usus est?

coeptas fortiter pertendebat. Ex quibus mentis animique virtutibus genus eloquendi postea sibi paravit, rerum, de quibus agebat, proprium, ad deliciendos sibi animos quam lenissimum, perinde ad insectandum grave; rerum pondere, et copia momentosum et plenum; per quod, uti per corpus sanguis, utilitas dignitasque perfusa. Nam qui in urbano homine reprehenditur verborum neglectus, decebat militem. Quod postea in potissima caussa fuit, ut hominum vulgus, qui extantia verborum lumina tantum advertunt, tenues prudentiae ductus et colores in recessu non cernunt, militarem virum doctrinae civilis peritissimum summopere admirarentur.

Cur doctrina civilis peritissimus cum admiratione babitus sit?

Cur interiorum literarum ignari reipublicæ administrandae meliores?

Sed heic liceat vestigari, quid sit quod in rebus publicis gerendis nullius interioris eruditionis homines aptiores spectati? An quia rerum altissimarum contemplationi longo tempore assueti, facile mentem a sensibus abducant; et civili viro alacritas adprime necessaria, qua nedum id quod agit, ut ajunt, agat, sed corporis quoque motus, vultus, vocis sonos, et moras eorum, quibuscum agit, graviter advertat, ut inde quid simulent dissimulentve conjiciat? Unde viri ejusmodi attentius nationum mores observant, aularum studia penitius explorant, rerumpublicarum arcana callidius scrutantur. An quia qui respublicas administrant quamplurima singularia nosse student; unde porro intelligunt, quâ quaeque pars et quantum conferat summae rei: severiorum autem doctrinarum cultores summa rerum genera intuentur, minuta negligunt, in quorum diligenti observatione omnis caussarum utilitas conlocata? Certe homines immensa naturae mente et cogitatione non pervagati, exempla propiora et quadrantiora sequuntur, quae in deliberationibus potissimum dominantur. Unde forsan civilem doctrinam melioris frugis tradunt, qui Reges aut liberos populos historiis in exemplum proponunt, quam qui eam disserunt per praecepta: quia utile ac dignum, ad quae duo Politici maxime spectant, in ipso rerum actu advertuntur; cumque certis scientiae definitionibus contineri, tanquam cancellis, non ferant, prudentiae arbitrio committuntur. Postremo nosse, quid quanque animi perturbationem sequatur, et quae sint propria cujusque fortunae consilia, cum natura ipsa ex sese ultro prodat; rectius et expeditius pro re nata sensu ipso notantur, quam ex abdita impeditaque mentis humanae doctrina subtilibusque rationibus intelliguntur (*).

Cur de re civili exempla utiliora præceptis?

(*) V. *De Stud. Rat.* pag. 17 et 25.

Haec illud sequitur, quod ut maxime bona consilia rerumpublicarum pariunt felicitatem, ea tamen ut plurimum expressit necessitas, cui fere semper sese sociam virtus addit. Nam imperia electione perdi possunt, fundari autem non possunt. Quisquam enim facile profundit sua; aliena autem acquirere citra domini voluntatem vel ipsi industriae non datur. Innumeri Reges libidine, aut liberi populi factionibus occidêre: sed neque Philippo Macedoni, neque Pyrrho fortissimis Regibus de invito Atheniense aut Romano quicquam decerpere licuit. Respublicas autem hostibus prodi velle significant eorum qui praesunt luxuries, avaritia crudelitasque; civium factiones, et effoetae deliciis ac voluptatibus vires. Neque adeo difficile est ex alienis conlabentibus Imperiis suum constabiliendi nosse opportunitatem. Sed Summi Numinis providentia, cum in ceteris humanis, tum in hac re maxime dominatur, quae obscuris populis barbarisque gentibus ejusmodi offerre ac dare solet occasiones. Atque adeo Regna et Imperia fere omnia vi et armis fundantur; fundata vero volunt ratione omnino diversa clarescere, studiis humanitatis. *An literis Regna fundentur?*

Non haec eo dicimus, quasi humaniores artes, interioresque disciplinae reipublicae non conducant: cum eae maxime populos, inter quos excoluntur, dexteriores acutioresque efficiant; unde et politiora artificia et nova excogitata. Nautica certe, bellica ars et militaris architectura sine iis promoveri non possunt. Neque semper id, quod priscis Romanis, conducit; doctrinarum fructus peregre capere, et ignorantiam domi, ac proinde ferociam obtinere inter suos; quod hodie Turcae habent in institutis: id enim sat est, ut ejusmodi Imperium non omnino sua sit vi nixum. Nam perfidi Christiani iis classes, quibus in Europam trajicerent, commodarunt: et, si non ultra eorum viribus sua consilia adderent, prudentes rerum hac una re censent, id Imperium maxime formidandum sponte sua defecturum. Sed praeclari scientia viri id conferunt in commune, ut ipsi minuta cognitionis semina excolant, unde alii porro pingui usu colligant fructus. Diverti desinam sub pollentis florentisque Europae Regis auctoritate, qui hanc in ceteris Regni artibus habet, ut res publicas interioris doctrinae viro demandet nemini; et tamen sacratiora severioraque literarum studia prolixe fovet. Quare cum egregium ad rempublicam factum ingenium, utilis historiarum memoria, prudens rerum publicarum observatio, et longus et multiplex rerum usus virum civilem absolvant; non mirum, si An- *Literae rebuspublicis necessariae ad earum incrementum et lumen.* *Philosophi ut rebuspublicis utiles?* *Civilis viri instrumentum.*

tonius, ea quam modo memoravimus educatione, et institutione vitae quam mox narrabimus, in politicis postea rebus eximius extiterit.

CAPUT III.

Vitae institutio.

In Johanniticam militiam conscribitur.

Adolescens domi in Johannitarum militiam nomen dedit: quod ipsius gens apud eum Equitum Ordinem plurimum habet dignationis. Nam Caraphaeis e Roccellensium Principum domo in eum numerum adscriptis familiare beneficium satis amplum est constitutum: et tum temporis Gregorius Caraphaeus multa inter eos pollebat auctoritate, qui postea eorundem Equitum Magister creatus est. Manebat interea domi deses; cum in sacris forte ludis sub Moderantis Neapolitanum Regnum conspectu per juvenilem ferociam caedem fecit: quem lapsum in sapientiam statim vertit. Animadvertens enim amplissimis saepe viris praeclarissimum vitae genus, ad quod egregia natura facti erant, ipsique electione aberrabant, casum aliquem feliciter commonstrasse; et quod ingenium in omnes partes excutere ipsi prudentiâ debuerant, ut ubi valeret intenderent, iis retexisse fortunam; se eam admisisse caedem in eam partem accepit, ut laboris, industriae, virtutis iniret viam. Itaque patria urbe cessit, et in Insulam Melitam ad Johanniticae militiae tyrocinium trajecit: ibique Gregorii gentilis sui officiis statim inclaruit: sed multo magis per virtutis specimina, quae in incursibus et navalibus proeliis semel atque iterum cum Turcis piratis edidit. Praeter cetera autem in Gigeris obsidione plurimam tolerantiae in laboribus, alacritatis in periculis, modestiae in recte factis laudem promeruit.

Sæpe homines vitæ genus, quo postea clari fiunt, imprudentes, atque adeo inviti amplectuntur.

Ob id ingenium in omnes partes excutiendum, antequam genus vitae eligatur.

Johanniticae militiae tyrocinium init.

In Gigeris obsidione spectatus.

Sed navale jam bellandi genus expertus, cogitans, id, ut animosum maxime; nam contra ventos fluctusque saepe est quoque etiam dimicandum; et viri intra angustos unius navis cancellos coërciti pericula expectare constanter, quam vindicare fortiter possunt; ita prae terrestri, ubi prudentia magis dominatur, latiorque patet virtuti campus, non perinde gloriam reportare: mutavit consilium, et ad Leopoldum I Austrium Romanorum Imperatorem militatum ire constituit. Ea opportunitate utitur, quod Carolus Caraphaeus e Roccellensium domo, Gregorii germanus frater,

Militia navalis non tam amplam quam terrestris gloriam gignit: et quid ita.

Ad Leopoldum Caesarem militatum venit anno MDCLXV.

Alexandri VII Pontificis Maximi ad Caesarem Germaniamque legatus, Viennae egerat, et anno superiore, consentientibus omnium studiis, Ratisbonae in conventu, cui Maguntinus et Treverensis Pontifices, et Bavarorum Saxonumque Duces, omnes Imperii Septemviri adfuere, ab Alexandro purpureum S. R. E. Cardinalis galerum accepit. Is igitur Antonium ex gentilitate sua, ac praeterea spectatae virtutis ac prudentiae a Gregorio fratre laudatum, in fidem recepit, ac Leopoldo curatissimis officiis commendavit. Caesar et claritudine generis, et Cardinalis auctoritate, ac in Romanum Imperium promeritis, et ingenuo viri aspectu cultuque; et multo magis sermonis genere, in quo veritas cum obsequio molliter conveniret; et, loco omnium, ejusdem fortuna permotus, eum Principalis cubiculi ministerio decoravit.

Ab Imperatoris cubiculo creatur.

Ibi Antonius Principis ingenium, quidve adversaretur, quove propenderet, Augustarum mores, Ministrorum artes, Imperii Regnorumque hereditariorum constitutionem, subditorum studia, aerarii opes usumque sedulo serioque observare quae prompta erant, scrutari abdita instituit: ac interea, uti inter exteros decet, tanquam in aliena republica versari videbatur. In sermonibus ne aliorum laudanda quidem ultro probabat, ne ea res quandam praeseferre videretur auctoritatem; rogatus quandoque sententiam, specie consultantis interponebat. Haec palam, dum ad interiores hasce Aulae artes se compararet, a Principe, vel amplissimis viris dissimulata videri non intelligere: ut ad continendum arcanum consuefieret, ne quae palam quidem ageret profiteri: nunquam iners, aut deses; neque satagus tamen: ipsum ocium negocii caussa conlocare, et animi quoque relaxamenta ad aliquam utilitatem intendere. Cum vir politicus ea potissimum parte aestimetur, ut multa transigat, cum nihil agere videatur: unde in eo placidi species laudatur maxime, et quo magis eorum, quibuscum agit, amorem sibi conciliet; neque acrem ostentans a se eos ipsos alienet. Ad haec consuescebat constanti observantia perrumpere obstructa; denegandi obtinere pudorem; colorem quaerere, quem probaret; omnium ordinum sibi conciliare quamplurimos, et a quoque quam posset sibi utilitatem suo tempori locoque destinare. Hac re maxime existimabat obsequii contineri naturam, quae velis ita molliter praeparare, et Principi, aut amplissimis Aulae viris tam ad eorum ingenia studiaque accommodate opportuneque propo-

Eximias Aulae artes exequitur.

Ars Aulae omnium praecipua.

nere; ut ii, quae ex vi ipsa rerum a te suaviter inlata faciunt, ultro facere, et tuo consilio, tanquam sua prudentia, delectari videantur. Ita morum sermonisque civilitate laudem apud Aulicos simul et benevolentiam invenit. Imprimis autem Eleonorae Matris Augustae animum sibi adjunxit: cujus officiis apud Caesarem invalescens, magnus animi praecipuum in Aula sibi olim futurum locum proposuit. Arduam enim pro acri, ut erat, ingenio reputavit ambitionis inire viam, magna sibi ab initio proponere; ut vel ima eo animi ardore et contentione assequi conaretur, ac si ipsa peteret summa; ne parvo honore parto, uti pusilli animi faciunt, aequiesceret, aut in privatam rem abuteretur: sed eum ad ulterioris mox referendi meritum recte gerens, non tempore et mora, sed festinata gesti muneris publica utilitate, ad majora dignus provehi censeretur.

Eleonorae, Augustae Matri charus.

Quae efficacissima amplissimos honores ambiendi ratio.

Ad aerarii curandi artes potissimum applicat.

Neque vero eam affectare potentiam constituit sibi, sed Principi. Ex iis enim quae animadverterat intellexit, quibus regni artibus Imperator, uti inter Christianos Reges est dignitate primus, ita et potentia fieri posset. Primam ducebat rectam solidandi aerarii administrandique rationem; unde modestas privatim divitias, ingentes in publicum opes; domi concordiam; arma foris expeditissima. Cogitabat autem ingentem Austrio Regi opulentium terrarum tractum parere: et memoria recolebat, universam ferme septentrionalem plagam Slavonica olim lingua usam esse; non ob aliam sane rationem, quam quia Slavonia rerum ferax, mercium commeatibus commoda in quamplurimas ejus Orbis terrarum partes pateret. At agrorum culturam primarium, non unicum aerarii subsidium censebat: priscis enim seculis ex solis naturae fructibus publice partas opes; quia simplici victu ac vestitu humanum genus contentum erat: in hac vero cultus nedum elegantia, sed effuso luxu, ingeniosas earum rerum artes in precio haberi. Bojohemis, ut Germanis, eximia morae patientia; unde opificia in admirationem usque tenuissima. Quanquam opinabatur, populos ac nationes eam habere mentem, quam ipsis indidisset Respublica. Batavos rudes olim, hodie ingenii laude praestare: Atticam contra, omnium olim disciplinarum et artium inventricem, hodie stupidissimos Turcarum educere. Certe Hungaros satis superque ingeniosos; quare inter eos dissidia et factiones crebrae. Regna autem Austriacae ditionis Italiae contermina, ita indolis acumine proxima. Itaque confidebat fore, ut Austriaca Regna, artium cultu excitato, immensas Austrio opes essent redditura. Obstare

Cur Slavonica lingua olim Septentrionalibus communis.

Ærarii subsidia agricultura.

Et elegantiae luxusque artificia.

Populi eam habent mentem, quam ipsis indidit Respublica.

videbatur, Austrium assiduis bellis a potentissimis hostibus exerceri; Germaniam autem Religionis caussa in duas factiones distractam eo regni consilia simul intendere, ut alteri neutra praepolleat; et vicinos Reges opulentum Imperium in proximo aegre ferre: sed potentiam exercere, nisi alter patiatur, non licet; frugalem domi instituere rationem cuique dari, unde porro potentia. Et Regna Imperiaque, ut cetera mortalia, non extemplo extare cuncta, sed sensim crescere. Jamdiu Armandum Plessium et Julium Mazarinium Cardinales amplissimos Gallici Regni recte habendi artes, dum internis externisque malis misere conflictabatur, prospexisse; nunc sentiri, quanti profuerint. Multa tempore nasci, quae non censeas: at consiliis in fortunae casus providendum. Nostrum esse eniti, consiliis quam latissime de humano genere bene mereri; fortunae autem gloriam tribuendam, tempore extitisse, quod bonis consultis utendi obtulit opportunitatem. His rationibus ad curandi aerarii artes sedulo applicuit, quibus ad prima reipublicae munia se compararet: cumque sola civilis vitae institutio in Aula, continentibus bellis exercita, manca, debilis et viro milite aliena videretur, militarem adjungere censuit.

Galliae Regnum inter bella ordinatum.

Laus virtutis est; gloria tribuenda fortunae.

Oeconomica et militaris doctrina cum civili compositae Aulae ministrum absolvunt.

CAPUT IV.

Meret prius in Alsacia, mox in Hungaria: et ab assiduo in pluribus militiae ordinibus per gradus legitur.

Bellum tum temporis ad superiorem Rheni ripam flagrabat. Cum enim Austrius Alsaciam Hungariamque, duo Germaniae claustra, habeat in ditione; cumque reliquos Germanos Principes summosque Reges opibus vincat; si aliis unquam, his maxime temporibus, quibus Galliae Regnum tantum invaluit, Austria Domus sua regnorum majestate praesidio decorique Germanici Imperii omnino esse judicatur.

Alsacia et Hungaria duo Germaniae claustra.

Austria Domus Germanici Imperii praesidium et decus.

Eo igitur Antonius miles assiduus profectus est, quum summum armorum imperium gerebat Raymundus Montecucculus, qui cum Henrico Turena Gallo, suae tempestatis omnium praeclarissimo belli duce, de imperatoriarum virtutum laudibus gloriaque certabat. Itaque impense gaudebat Italus, ab Italo sui temporis maximo belli imperatore belli artes condiscere.

Assiduus militat sub Raymundo Montecucculo.

Quare animum studiose applicavit ad ejus Ducis militarem scientiam vestigandam: quam utilitatem, agmen hac

Scientiam militarem vestigat in Ducis exemplis.

potius quam illac ducendo, sibi proponeret; cur id loci potissimum castris caperet; qua ratione praecipua ita aciem instrueret; cur modo equestri, modo pedestri proelio, modo divisis, modo universis copiis pugnandum, modo urgendum in hostes, modo cunctandum censeret; et quod, ut omnium difficillimum, ita in ea scientia utilissimum est, qua rei bene gerendae oblata fortunâ is pro sapientia utetur.

In variis nationum ad varia belli genera ingeniis.

Ad haec observabat variam nationum militantium naturam; quae ad excursus et impetus; quae ad resistendi moras; quae pedibus, quae equo; ut alia alio telorum genere; quae gravi armorum tegmine, quae levis et expedita valeret.

In rei frumentariae providentia.

Praeter cetera autem notabat, rei frumentariae tempori administratae commoditates, et alia aliunde paratae compendia; eamque rem neglectam, aut impeditam ingentia et incoeptis, et militi et agris, ubi bellum geritur, damna et mala adportare. Eâ igitur curâ conficiebat, belli tempore, modo virtus adsit, summam reipublicae contineri: nam inde corporum vires, animorum alacritas, armorum inter pacatos innocentia, expeditionum in hostes maturitas, unde potissimum victoriarum felicitas.

In militare imperium inquirere ad scientiam licet; ad parendi deliberationem flagitium.

Ad hoc instar in rerum gerendarum caussas ad rei militaris scientiam comparandam inquirebat: cetera ad belli usum imperiis praesto esse, et alacri obsequio parere, ac in iis exequendis insigne aliquid edere conabatur; ratus facinora in bello egregia honores militiae promereri: cui rem vulgo et communiter bene gerit, sat praemii, nomen nationis communi virtutis laude auctum esse.

Praeclarum nationis nomen promiscuae genticorum virtutis praemium.

In Offemburgensi Agenaviensiqueproelio strenuus rem gerit.

Turmae ductor creatus.

Praeclarae Ducis artes.

Quare Offemburgensi Agenaviensique proelio praeter ceteros sui ordinis locique assiduos strenuus spectatus miles; quo merito turmae ductor creatus. Ibi ita se comparavit: se suorum equitum his rebus primum: in agmine, in acie iis labore et virtute praeire, pericula antecapere; ubi faciundum militare opus, operâ praemonstrare; non umbrae somnive deliciis a militum vulgo distingui; neque cibi vestitusque luxu spectari praecipuum: atque adeo, praeter ductum imperiumque, cuncta cum iis habere promiscua. Ita apud eos plurimum sibi amoris conciliavit; quo permoti, rem bene gererent, ingenuo magis pudore ducti quam metu.

In Hungariam transit sub Ænea Caprara militaturus.

Cur gentiles peregri chariores.

Hinc in Hungariam ad bellum contra perduelles sub Ænea Caprara militatum missus. Uterque, Æneas Antoniusque, ea provinciae forte plurimum laeti. Gentici enim, qui peregri una sunt, prae exteris, ubi versantur, quibus laxissimo humanitatis vinculo conjunguntur, ceu quadam

sanguinis necessitudine se devinctos agnoscunt; quam domi inter suos, quia arctiori premuntur vinculo, non persentiscunt. Æneas igitur viri singularem in ducis muniis obeundis vigilantiam animadvertens (natura namque somni parcissimus erat, et quandam in oculis vultuque insignem alacritatem praeseferebat) ei arcem Kalaviam, vulgo *Kalò* dictam, in Hungaria superiore sitam, quae Toccajam et Zattmarium diversis itineribus et satis infrequentibus ducit, custodiendam attribuit.

Arci Kalaviae praesidio imponitur.

Ibi Antonius insolenti belli genere asperoque exercetur: nempe inter perduelles, a quibus te muri non protutantur; ubi intus amici, clientes, cognati, a quibus metus, ne adversarum studia partium foveantur, conspirationes succrescant, unde incauti tumultus erumpant. Sed enim ea arx, in deserto pene loco, vastique agri aequore posita, quatuor quidem ingentibus ad angulos propugnaculis, sed antiqui operis ac semiruti munita, tenui praeterluente rivo, ab Emerico Techelio perduellium principe obtinenda erat; repentino et improvidendo hoste, qui eam intus annonae difficultate, foris crebris incursibus oppugnabat. Tamen Antonius frugalitate, et multo magis exemplo; qui aspere cum militum vulgo victitabat, ac per cautas eruptiones relatis quandoque e longinquo praedis, eum ad custodias vigiliasque sustinebat; in officio continuit oppidanos, arcem servavit.

Ejus tuendae difficultates.

Sed eos Caraphaeus labores inglorius pertulit: nam cum perduellium modo hac, modo illa manu ei res erat, quae loco incelebri, tempore infrequenti, in latrocinii, non belli morem pugnabant. Neque servatae res eam vulgo pariunt virtutis opinionem, ut partae. Vulgus enim quos rerum motus non sentit, nullos putat; et ubi vestigia factorum non videt, facta esse non arbitratur: et tamen in natura sunt quidam insensiles minutissimarum, et omnem obtutum effugientium motus, ex quibus immensa haec Mundi moles constat et circumagitur: at eos pauci sapientes viri subtili ductu rationum intelligunt: quod multitudini imperitae negatur, quae tantum pinguia rerum advertit. Saepe quiddam in gerendis agendisque rebus surdum caecumque majora parit commoda iis quae perstrepunt aures, et aciem oculorum perstringunt. Ita qui servat quod difficile alius obtinere possit, multo utilius gerit reciperante: nam qui reciperat, quae mala rerum mutationes afferre solent, non arcet, ac praeterea damna in reciperando perpetitur.

Cur qui servant, non perinde ac qui bello acquirunt, gloriae compotes fiant?

Et tamen sunt saepe utiliores.

Insignior igitur Antonii virtus in Jurchensi prope Cassoviam proelio spectata; ut ei, qui Germanicam equitum le-

Viri in Jurchensi prœlio egregio opera.

Germanorum equitum legionis legatus.

gionem legatus ductabat, atque in eo proelio occubuit, sit succenturiatus. Praestans is habetur honos, quem quidem virtute assequaris: sed quid praestantius secum affert, in quem succedas, quo decessor ob eum virtute gerendum simul et vita defunctus est: ea enim res testimonii loco habetur, successorem ejus muneris dignum esse; ne recenti comparatione is, qui honores tribuit, injustitiae manifesto arguatur.

Praestans honos, quo decessor per gloriam defunctus est.

CAPUT V.

Catherinam Cardonam uxorem ducit.

Jam Antonius in Johannitarum Equitum numeris pro Leopoldo Caesare octo ferme annis in Germania Hungariaque meruerat; quum et viri praeclarae devinciendorum sibi animorum artes, et multo magis ipsa rerum series, ex qua caussa alia in aliam cuique proximam influunt, quarum cernere affinitatem nobis naturâ negatum, prudentiâ tantum tentare permittitur, uxorem ipsi obtulerunt.

Catherinae mater.

In Augustae Aula erat praecipua Herillensium Comes, quae et generis nobilitate, et lectissimae foeminae virtutibus, a Mariana Hispaniarum Regina Margaritae Mariae, quam Philippo IV ejus nominis Regi filiam ediderat, primum in juventae regimen, deinde Leopoldo Caesari nuptum missae comes itineris addita; postremo ab ipso Caesare ad Augustae conjugis primariam cubiculi curam delecta. Ea autem tanta Reginarum educandarum arte diligentiaque excelluerat, ut nedum Margarita ipsa, sed et Maria Theresia Ludovici XIV Galliarum Regis uxor, Margaritae germana soror, eam uti alteram colerent matrem, eandemque Mariana suas longinquae parentis obire partes ocioso animo sineret. Itaque eae tres maximae Orbis terrarum Reginae, quos ipsis charitatis affectus sanguinis necessitudo pietasque excitaret, omnes in Herillensis sinu deponere (1).

Margaritæ Augustæ Comes primaria.

Pater et genus.

Ea Castronovensium Marchionem duxerat virum e Cardona, una ex familiis prognatum, quarum conditores, Carolum Magnum in Hispaniam bellum contra Mauros inferentem secuti, in Catalaunia consedere: ex hac autem orti ab oppido Cardona, quod in ditione habuerunt, duxere nomen. Ab eo Catherinam enixa, quam patre orbatam se-

(1) Ex compluribus Epistolis Marianae Hispaniarum ac Mariae Theresiae Galliarum Reginae ad Herillensem scriptis.

cum in Germaniam duxerat, et in Mariae Antoniae, quam Leopoldus filiam ex Margarita susceperat, secundas habebat curas.

Sed cum Margarita supremum obisset diem, Herillensis seu ne praesentibus et observantibus Augustae Alumnae defunctae munimentis luctuosis et importunis afflictaretur; sive quod non eundem potentiae obtineret in Aula locum; patriae et suorum desiderio integrascente, tandem in Hispaniam reverti decrevit. Ubi Mariana per ejus literas id rescivit, quando Herillensi ita facere certum esset, saltem Catherinam in Germania manere volebat; ut Antonia neptis, amissae filiae solamen, Hispanam foeminam, sub qua jam adolescebat, jamque educandi arte spectatam haberet comitem. Nam Hispani Proceres Augustam puellam hispaniensibus formari moribus cupiebant, si quis ei in Hispanicam Monarchiam successionis casus se forte daret. Cum enim Philippus unum omnino filium superstitem, Carolum reliquisset; et Maria Theresia major natu filia, quam Ludovico XIV Galliarum Regi nuptam modo narravimus, Hispaniensis se Imperii successione abdicasset; opima haereditas, si Carolus in orbitate moreretur, ad unam Antoniam redire putabatur. Quare quum postea Leopoldus Aug. eam Maximiliano Emmanueli Bavarorum Duci nuptui tradidit, in dotis legibus quoque cavit, ut Antonia omni materni stemmatis jure sibi suaeque posteritati concederet: cujus cessionis ignari rerum publicarum prudentes, deflexa specie renovatum Philippi II Hispaniarum Regis exemplum conjectabant; qui Isabellam Claram Eugeniam sororem Alberto Austriae Archiduci uxorem dedit, et dotis nomine ipsi ejusque posteris perpetuam Belgii provinciae procurationem demandavit, quo Austria Domus pluribus fundamentis insisteret. His de caussis Regina ad Herillensem scribit, se cupere, ut prius quam Germania abiret, Catherinam matrimonio collocaret; polliceturque se eam Caesari omni officio commendaturam; et Josepho Spinolae, Balbasensium Marchioni, Hispano apud eundem Legato Viennae agenti mandaturam quoque, ut in ejusdem nuptiis suam publice ferret auctoritatem. Igitur Herillensis, quanquam a filia, cujus diligentissima erat, per omnem vitam segregari iniquo animo ferret; tamen ut ei et Caesaris et Reginae gratiam servaret partam, pararetque majorem, de viro ei deligendo deliberabat.

Amplissimae matrimonii caussae.

Nuptiarum gravitas.

Sed quae consilium differebat, sors maturavit. Mos enim Aulae, ut rusticandi temporibus summates viri primarias

Conjugii occasio.

Augustarum comites alius in aliam villam invitent, et hospitalibus officiis prosequantur. Antonio Catherina cum matre evenere. Is igitur in villa, quam ad id utendam acceperat, tanta comitate, elegantia lautitiaque eas habuit, ut omnes aemulos facile superarit. Iis liberalibus viri officiis Herillensis devincta, eum conjugem filiae destinavit.

Caesaris super eo matrimonio consilium.

Probavit placitum Eleonora, ut quae Caraphaeo impense favebat; sed Caesar graviori consilio probavit. In Antonio enim amplissimi viri, qualis postea fuit, insigne specimen observabat; uti et Antonius Pignatellius, tum temporis Pontificis Romani ad Caesarem legatus, ex augusto viri vultu, decora facie et oculorum vigore eximio, ac non vulgarem in sermonibus rerum prudentiam perspiciens, eum ad maximos olim honores provehendum praesagiebat. Quare postea Summus Pontifex creatus, cum Antonius in Italia cum summa rerum gerendarum potestate ad Italos Principes legatus ageret, suo judicio gaudebat; et cum Neapolitano nomine gratabatur, *popularem suum super Germanis, Italis Hispanisque praeter omnia majorum exempla tantam habere potestatem* (1). Ob haec Caesar censuit, quando Herillensis esset in Hispaniam commigratura, Caraphaeum ei Regi subditum ejus filiae virum dari, ut apud Hispanos quoque de sua republica bene mereri conaretur: et per has ipsas, sed in contrarium tractas rationes, rem probavit Legatus: malebat enim Catherinam Caraphaei quam Germani viri domum induci, ut in Caesaris Aula, et militaribus campis Regis sui studiosum haberet.

Contraria Hispano Legato ex iis nuptiis proposita utilitas.

CAPUT VI.

In superiore Hungaria mereri pergit, et amplioribus militiae ordinibus insignitur.

Bellorum civilium foeda atroxque conditio.

Hinc Caraphaeus Hungariam repetens mereri pergit adversus hostis genus, a quo cum nulla armorum honestas staret, omnia saeva nefariaque cavenda erant. Nam civilium bellorum auctores provulgatis sceleribus suas solent firmare partes: cumque earum duces quasi precaria gerant imperia (nam mobilis vulgi incertis studiis sustinentur) infinita est multitudinis armatae licentia; quae caedibus ultro160 ferociens nullum habet irarum modum; neque

(1) Ex Abb. Matthaei Herculani epistola ad Caraphaeum.

ducibus, ut maxime velint, licet clementia uti; ne a plebe sibi sceleris conscia, rerumque imperita, et utramque ob caussam suspiciosa perfidiae arguantur. Accedit, quod poenarum severitas, quae perduelles victos manent, ipsis, si forte vincant, ad crudelitatem animos acuant. At in bellis externis communes fere plerumque irarum caussae, gloria nominis, vel Imperii amplitudo; quas res victoria, ab utra stet parte, decernit: cum in civilibus bellis privatae odiorum rationes quamplurimae nec proeliorum exitu terminantur. Cum hoste externo, si stet a civibus obsequii fides, agri, tecta, ceteraque inanima pugnant; at inter perduelles infensa, et infesta vel ea ipsa, quae tibi pacata esse videantur.

Ob haec omnia Caraphaeus cum gente insuper ad incursus pernicissima; cum insidiosissimo Duce bellum gerens, multi agminis labore, plurima explorandi solicitudine, continentibus vigiliis exercebatur; ut victoriae loco haberetur, in partibus sibi attributis ditionem in Caesaris obsequio obtinuisse. Hinc Germanorum equitum legionis ductor creatus: is ibi duûm millium et quingentum virorum rigidum se factum parentem ratus est; quos esset in bellicis meditationibus, aut aerumnis aspere, in laborum ocio lenitate recturus. Principio itaque usque ad fastidium curiosus valentes procerosque corpore, ipso aetatis flore, feroces aspectu legere: militem in corporum cura, lautitia vestium et elegantia, equorum cultu sedulo observare: intelligebat enim squalorem, ac situm, uti equorum, ita hominum robori obesse; ita ut quod in copiis recensendis explicandisque nitentes equos virosque in speciem honestos, idem ad victoriam utiles faciat. Invigilabat Centurionibus ne disciplinae vilem facerent quaestum; neve miles ab iis justi vacationem muneris, nedum aerumnam ullam redimeret; ut opere aut opera militari omnibus ex aequo tributâ, omnes aequo animo rempublicam gererent. Cavebat, ne in agmine, aut acie quicquam in motu, statuve virorum equorumque inaequale unquam offenderet; unde ejus legio unum corpus uno spiritu moveri aut stare videbatur: qua una in re omnis militiae bonus ordo continetur, ut una mole in hostes ingruat, et quasi objectus murus adversus insultantes obsistat. Praemia vero sine ulla ambitione offerebat virtuti; praesentes quoque poenas cum summa severitate in flagitia exercebat: neque ad ordinem militarem viros aut ab Augusti matre, aut Poloniae Regina Lotharingii Ducis uxo-

Germanae equitum legionis ductor creatus.

Duces severi militiae parentes.

Qui militum ab eo delectus.

Quae corporum cura?

Adversus disciplinae quaestum obviam ibat.

Ordinis militaris diligentissimus erat.

Ordinis militaris virtus.

Praemia ex merito et ultro; poenas severe et citas tribuebat.

re (1), aut aliis Principibus summis (2) commendatos, nisi meritos eosdem provehere: itaque apud eum una virtus sola non erat; et spectata pro commendata satis superque habebatur. Cogitabat enim si urbanos honores non pro dignitate tribueris, quamquam id rempublicam labefactet, dari tamen emendandi vicii moras et appellationum temperamenta: at in rebus belli, si una cohors aut turma inter proelia, aut imperitiâ aut degeneri Ductoris animo, summi Ducis imperium praevertat, irreparabilem summae rei calamitatem afferre posse. Praeter cetera illam avarae militiae malam fraudem, quae saepe maxima bella perdidit, a sua legione omnino abesse curavit, vanitatem scilicet numerorum. Nam saepe Reges decepti, cum multo plus virorum in exercitu, quam re ipsa habuerunt, se habere putarent, inani virium fiducia proelia commiserunt; qui si veram copiarum rationem tenerent, detrectando pugnam, rempublicam conservassent. Itaque supplendi militis diligentissimus erat, nec vel unum in ulla suae legionis turma inanem numerum recenseri passus est.

Immeritos praemiis affici in rebus belli periculosissimum.

Vanitatem numerorum a sua legione prohibuit;

Gravium in bellis malorum caussam.

His de caussis Caesar, cum forte recensendis copiis adesset quae in Hungariam ibant militaturae, ubi Caraphaei legionem egregiis equis, delectis viris instructam, armis insignem, vestibus elegantem, aspectu praeferocem traduci spectaret, suo in eum beneficio collato letatus est: et Lotharingius postea praecipuam Caraphaei laudem esse dicebat, militis delectum et curam (3). Itaque cum postea militum Tribunus creatus est, singulare jus in eum a Caesare constitutum, ut ipsius legio ab eo nunquam abscederet. Ob id alii legionum ductores, aut Duces summi praeclare secum actum esse putabant, ubi eae sub Caraphaei imperio hyemarent; sub quo sciebant, militem suum recte curari, et ab eo recipere quam lectissimum (4). Et is saepe querebatur, *Sibi fere semper injungi ut alienas legiones perdi-*

Caraphaei legio laudatur a Caesare.

Ejusdem laus ex Lotharingii Ducis judicio.

Caraphaeae legionis jus singulare.

Legionum per acies confectarum restitutor.

(1) Ex pluribus earum Epistolis super ejusdem rebus ad Caraphaeum scriptis.

(2) Ex Epistolis Septemviri Palatini, Bonvisii Cardinalis de eodem argumento, ex lib. II Epist. Summorum Principum, belliquc Ducum, aliorumque amplissimorum virorum ad eundem.

(3) Ex libro Epistolarum Lotharingii ad Caraphaeum.

(4) Ex Epistolis Bavari Ducis ad eundem in Hungaria hyberna habentem: ex Epistolis Marchionis Brandeburgici ad eum ipsum hyberna disponentem post Maguntiam Bonamque receptas, quae extant in vol. III Epist. quam summi Principes, summique belli Duces, aliique amplissimi viri ad eundem scripsere.

tas restituat; aliis autem foecundas gloriae provincias cum eo militum robore demandari.

Cum suo igitur hoc milite in superiore Hungaria contra Techelianos perstat: qui, bacchantium similes, qua pervadunt, cuncta igne ferroque corrumpunt; cumque in crebris cum Germano milite occursibus numero et insidiis victores fere semper extitissent, jam hostes imminebant toti Provinciae formidandi. Itaque Caraphaeus sedulo invigilabat fines suae tutelae permissos ab ejus lymphati hostis insultibus protutari.

Adversus Techelianos usquequaque furentes provinciam in partibus sibi commissam luetur.

Ubi Techelius novit, difficile Caraphaeum nec opinantem insidiis patere; in oppida agrosque, queis praesidio erat, nihil temere audebat. Quare Antonio multa proeliis clarescendi praerepta copia: quod tamen aequo animo patiebatur, dummodo rebellionis incendium omnia depascens a finibus sibi commissis arceret. Tandem evenit, dum Scepusiensi ditioni praeesset, Techelius satis fidens copiis, quibus instructus erat, in ejus fines irrumperet. Caraphaeus, pro solita vigilantia instructus intensusque, occurrit, adest: committitur proelium, acriterque pugnatur: hinc in minori numero virtus, illinc furor multitudinis, et desperatio diu anceps eventum substinuere. Germanae turmae caesae quatuor, quae ingruentem hostium vim sensim lassantes superstitibus victoriam pepererunt; et Techeliani castris exuti, ultra fines in fugam acti, ac Scepusii ditio servata.

Techelius contra Caraphaeum non temerarius.

Ad Scepusii fines cum Techelio pugnat, fundit, castrisque exuit.

His promeritis militum Tribunus a Leopoldo creatur, ea singulari lege inrogata, ne ab eo ipsius legio unquam segregaretur. Is ad id amplissimum munus administrandum his se rationibus comparavit, ut prima curarum esset servare cives: deinde nihil fortunae committere, quod is prudentia cavere posset, dictitans, *Fortunam in bello dominari oportere quae in ipsius sunt ditione, casus nempe humano consilio majores; eumque Ducem, cui eae opportunitates secundant incoepta, fortunatum dici; cui autem incauta prospere eveniunt, temerarii subire notam: neque fortunae imputandum, quod ex prava belli administrandi ratione, si quam forte hostis instituerit, vincendi tibi captaveris occasionem; id enim ipsissimam sapientiam esse hostis stultitia recte uti.* Hinc illud principio curare, ne te in eas angustias conjicias, ut tua de manu excidat libera rei gerendae potestas: tum, ubi gerenda est, omnia praecipere animo, quae cadere humanitus possint. Unde inter proeliorum turbas Duci nihil trepido aut festinanti summa mentis constantia et tranquillitas constat; quod nulla ei rerum facies nova

Militum Tribunus creatur.

Egregiae Ducis artes.

Quae in bello permittenda fortunae?

Sapientia est hostis stultitia recte uti.

Unde inter proelia Ducibus mentis constantia?

Unde iisdem agendi patiendive modus? surgat, aut inopina: et destinato in utranque fortunae partem proeliorum fine, neque auscultare irae, et adverso Marte pessundante, se dare praecipitem; neque cupiditati obtemperare, qua saepe victores profligandi hostis avidi, ab eo abjecto perculsi sunt. Eam militarem sapientiam existimabat Duci parare auctoritatem: cum enim de belli imperatore ea constet opinio, eum nihil temere aggredi, vel conari, inde fiduciam addi suis, metum hostibus incuti: unde imperatoria laus egregia, magnas res metu armorum magis quam armis gerere. Ad hoc instar Caraphaeus amplissimum opulentissimumque Transylvaniae Regnum, ut infra narrabimus, Caesari constabilivit.

Sapientia militaris Ducibus gignit auctoritatem.

Eximia imperatoris laus.

His igitur rationibus obfirmatus sibi imperavit, vulgi sermones contemnere, cui suapte natura violento ac praecipiti facile audacia pro fortitudine imponit; et ob rempublicam lubens degeneris pusillique animi ab aemulis insimulationem subire. Nam saepe dicebat (1), *belli Ducem et politicum virum utilitatibus partis aestimari oportere: utrumque bonum, qui rempublicam auxerit, idque adeo si virium compendio magnam rem fecerint: qui vero ob nullum aut exiguum fructum Orbem concutiunt, similes eorum esse qui precia rebus indicant, non ex ipsarum virtute, sed sua ex opinione: et apud multitudinem inanem captare famam, qui a sapientibus viris turbulenti homines dicerentur. Ob id eos non laudabat belli Duces, qui pro quavis expeditione Darii, ut dicebat* (2), *copiis, Croesique thesauris instrui postularent: eos vero unos suspicere, qui ita bella administrarent, ut paucis copiis parvoque aere maximas provincias confecissent.* Ita Agriam Mungactiumque subegit, quae munitissima oppida si quis alius tentare vi vellet, ingentes utrobique exercitus confecisset.

Belli Dux et vir politicus utilitate aestimandi.

Scita Caraphaei comparatio.

His de caussis apud homines scientiae militaris imperitos Caraphaeus politicus vir magis quam bonus belli imperator habitus est: qui tamen a Lotharingio, Caprara (3), aliisque praeclaris belli Ducibus, ac saniore bellici Senatus parte, quin et a Caesare ipso (4) optimi armorum Ducis honestissimas retulit laudationes.

Cur Caraphæus non perinde belli Dux ac vir politicus vulgo habitus.

(1) Ex ejus Epistolis ad *Kinskium.*
(2) Ex ejusdem ad *Kinskium* Epistolis.
(3) Ex eorum Epistolis ad Caraphaeum.
(4) Ex lib. Epist. Kinskii ad eundem.

CAPUT VII.

In belli Techeliano-Turcici initia et caussas excursus, quo Caraphaei in eo gesta illustrius exponuntur.

Sed jam fortuna Caraphaei virtuti opportunitatem parat amplissimam summis armorum imperiis clarescendi, occasione belli Techeliano-Turcici oblata: in quo quia is praeclarissima incoepta sive consiliis expedivit, sive armis confecit; et imprimis ingentes exercitus, exhausto aerario, summus belli Quaestor exprompis stipendiis substinuit; Eperiesina conjuratione vindicata, teterrimos perduellium conatus oppressit; Mungactioque capto, eorundem partes afflixit; Transylvaniam praecipuum ejus intertrimentosi belli fructum in Caesaris obsequium redegit: plurimumque de pace Turcis danda agitavit: quo ejus acta gestaque illustriore ad narrandum sita sint loco; ejus belli non per partes, ut alii fecere, sed ex genere, quae una scribendi ratio utilis ad legentium doctrinam, initia caussasque altius latiusque narraverim.

Turcicum Imperium egregie comparatum ad vim, quae nisi crebro exerceatur resolvitur, quoquo versus per terrarum Orbem longe lateque diffunditur. Sed ab omni reliqua terrarum plaga haeret; in occidentalem vero nunquam non sine prolatorum finium progressu movetur. In Africa namque regiones, natura cultuque bonas, Ægypti continent claustra; immenso arenarum aequore dissita vectigales Reges habent: per cetera vasta fames sitisque, et lethalium serpentium immaniumque ferarum pericula Æthiopes ibi gentium potentes arcent. Qua Sol exoritur iidem ferme fines, qui olim Romanas, nunc Turcicas Provincias disterminant: et Persa, qui olim Romanis Parthus, nunc Turcis Sophus, mutato nomine idem metuendus hostis, in minori quidem Regni ambitu, sed civilitate cultioribusque artibus intentiores acutioresque vires exercet: nam quod Persis stemmatum nobilitas, id Turcis generosa Janicsarorum militum institutio ad bellicam virtutem compensat: et ut illis robur atterunt vitae deliciae, ita his quidam animorum stupor alacritatem obtundit. Itaque pari ferme potentia, et acerrimis ob diversas, quas colunt, superstitiones odiis, quae una utrisque perpetua bellorum caussa, victoriâ partis diu neuter insistit: sic Turcis ab ea parte ulterius do-

Turcicum Imperium totum factum ad vim.

Ejus jam quoquo versus defixi fines, ab occidente tantum per bella proferuntur.

Fines in Africa.

Ab oriente plaga iidem qui Romani fines.

Par Turcarum Persarumque potentia.

Cur Turcae a Tartaris abstinentes?

minandi libido occlusa. In septentrionali autem Orbe Tartaros sylvestris horridaque vita per immensos camporum tractus sub dio, palanterque agitata tutos facit: neque enim eâ civium frequentiâ Turcica Respublica scatet, ut colonias in devictas terras deducere necesse sit: et provincialium Magistratuum avaritia crudelitasque urbes civibus, agros cultoribus passim vastat. Ad haec Tartarorum Hamus, in Osmanici Imperii successionem, sicubi olim ea exhauriatur familia, vocatus, excursiones, populationesque, quibus unis valet, Turcis sibi aeterno belli foedere junctis, in eorum, quibus cum bella gerunt, perniciem, saepe gratificatur. Quicquid autem insularum hoc immenso terrarum continenti adjacet, interjacetque, jam ei imperio paret.

Compotes cujusque vicini maris.

Limes Imperii Turcici ab occidente Moschum Polonicum, Hungaricum Regna et Venetorum Respublica.

Itaque ejus ulterioris dominationis cupiditati una ab occiduo Sole Regna objiciuntur Moschum, Polonicum, Hungaricum et Venetorum Respublica, quae a borea austrum versus perpetuo fine directa universum Christianum nomen a Turcica vi quasi interjectus murus protutatur. Hinc indignationis stimuli Musulmanico fastui adduntur, quod Constantinopolis Imperii sedes in hoc continente sita; unde dignitati foret, ejus hostes quam longissime agere: at ab unaquaque earum, quas numeravimus, gente, multas magnasque terrestribus proeliis accepisse clades per expeditos nuncios triduo aut summum quatriduo obnunciatur: et auctoritatem existimationemque regni graviter minui, opinione potentiae longinquas ditiones in officio continere, et in proximo maximos exercitus a paucioribus fere semper hostium copiis fundi profligarique. At hercule Turcica tumiditas infremit, maritima armorum dignitate a Venetis longe superari, quod ingentes ipsorum classes ab iis victae, incensae, obrutae, depraedatae: cumque nuper jam Cretae potirentur victores, a Venetis triremibus ad Hellesponti fauces Regiam saepe obsideri, ut vitae necessariis laboraret. Neque hanc, ut Persicam, uno spiritu potentiam regi: nam Moschi Poloniqne inter se infensi; et Polonus, Austrius Venetusque aliud alii conducere sibi putant. Hinc Turcis adversus eas gentes bellorum fomes aeternus.

Caussae intenti Turcarum odii in Christianum nomen.

Quae Turcis adversus Christianos aeterna bellorum inlecebra?

Cur ex omnibus Hungaricum regnum maxime infestatum a Turcis?

Sed enim Moschum Polonicumque regna parum inde imminuta: sive quia par Regnis cujusque virtus; sive quia Tartarus, cui magis praetenduntur, ea suis praedationibus servat: quare neutrum alteri praepollere in sui perniciem curat. Veneti trium Regnorum Euboeae, Cypri Cretaeque inlachrymabilem jacturam fecere: sed insulis longe dissitis, quas Turca suo continente e proximo quasi perpetua ob-

Turcae proximo continente potiundo adjacentes obsident Insulas.

sidione cinxerat, tandem potitus est. Damna cominus gravissima perpetuo tercentum ferme annorum spacio Hungaria accepit: quia prae ceteris ea Constantinopolim versus per ipsius Turcae ditiones magis insinuatur: et inde tamen reliquo Christiano Orbi dominandi spes promptior. Intelligit enim barbarus hostis, sibi Bellogrado stante, suas Europae provincias constare, et Viennâ Austriorum captâ, ad cetera Christianorum regna invadenda patere viam. Ob has caussas bellis Hungaria Turcicis continenter infestata: nec unquam iis impetita, quin in pacis foederibus feriundis aliquid insigne ad regni amplitudinem vel securitatem abstractum.

Bellogradum Turcici, Vienna Christiani Imperii claustrum.

Initia autem ab Hungaris usque facta per Procerum factiones; quibus Hungaria, antiquitus *Domina gentium* dicta, miseris modis dilaniata ac discerpta; et provinciae, tanquam disjecti artus, primum in minuta imperia sub suis quaeque Regulis, quos *Despotas* dicunt, abiere; deinde aut in Turcicas provincias redactae, aut in iis Principes Turcis quoque vectigales constituti. Sic jam inde, quum Baisetes Turcarum Dominus ejus ditionibus primum adhaesit, Bulgaria, Boznia, Dalmatia, Croatia, Slavonia Turcico dominatui servire; Transylvania autem, Valachia Moldaviaque in Principatus Turcis mancipatos dilapsae. Post vero quam Soleimanes, Bellogrado Serviae principe urbe expugnatâ, patens invasionibus Viennam usque munivit iter; Strigonium, primam divinarum caeremoniarum sedem, Budam Regni caput vi cepit, Viennam ipsam obsidione tentavit: unde in meliorem Hungariae partem Turcici Imperii fines producti, et ab Soleimanis successoribus nunquam non Hungaria sub nativis Regibus afflictata, et aliquid inde decerptum. Postremo cum regnum ad alienigenas Austrios per successionem rediisset, ex iisdem caussis alia bellorum initia extitere.

Initia ab Hungaris per Procerum factiones.

Hungaria Domina gentium dicta factionibus deartuata.

Nam qui Procerum Austriis Principibus fidi bonique erant, praesentia et tuta obtinere satius rebantur: etenim per tot, tanta tamque diuturna, quae Hungaria ab intestinis dissensionibus accepit mala, rebus ipsis experti erant, eam reipublicae formam, qua regnum per libera comitia demandaretur gereretur que, omnino inutilem esse: omnia ferme regna principio ita fundata; sed utilitate compertum, melius successione deferri, et unius arbitrio cuncta regi: et ex omnibus rerumpublicarum formis hanc firmam ac stabilem ad temporum perennitatem longissimis per terrarum Orbem regum successionibus perpetuisque doceri. Itaque

Optimatum Hungariae de ejus Regni constitutione sententia.

Regna per successionem delata diuturniora.

Hungariae, discordiis civilibus fessae, censebant rationem non aliter constare posse, quam si uni redderetur.

Turbidorum Procerum consilia.

Alii vasti cupiditate vetera et incerta respicere; vicinisque Polonis regnum per suffragia delatum invidentes, ex sua gente atque ordine ad id fastigium evehi, seu studiis

Facultates.

et ambitu, seu vi et factionibus exoptare. Neque ea fluxa putare vota, memores Franciscum Botskajum, acri et plusquam civili animo virum, armis contra Rodulphum Caesarem impie sumptis, Hungariae Transylvaniaeque Principem

Vires.

fuisse renunciatum. Animos ipsis faciunt opes privata fortuna majores; clientelae, ex quibus justos exercitus possint

Opportunitates.

conscribere; et munitissimae, quas beneficio habent, urbes arcesque; et quae bonis civibus sunt argumenta, ut modesto Austriorum regno laetentur, inde turbidi ad id ever-

Bellicosum gentis ingenium.

tendum captare opportunitates. Nam in communi ad momenta virium expendunt, suam gentem ferocem, bello in-

Constitutio.

clytam, liberrime constitutam, et inter duo praepotentia Imperia, Germanicum Turcicumque, tanquam in freto ae-

Limitanea militia.

stuantem: atque ex ea viginti ferme virorum millia sub quatuor Hungaris quoque Ducibus ad fines tutandos sub armis agere; et Hungarum militem aperta urbium custodire, Germanum tanquam ab eo obsessum arcibus insidere. Itaque per flagitiosos in ea militia dispersos sperant faciles cum hoste commeatus, vicina conloquia, utraque inobservata; et per eosdem confidunt prodi posse rempublicam. Opportunus quoque novandis rebus quandoque visus est

Regni Palatinus.

amplissimus Regni Magistratus, *Palatinus* dictus, appellatione pene regia (1) decoratus, et in Comitiis loci dignitate vel Transylvanorum Principe prior. Is libertatis Hungaricae custos adversus Regis placita, siquae forte eam minuant, intercedit. A Palatino commodus quoque reputatus

Regiæ Curiæ Judex.

Regiae Curiae Judex, idem summus armorum Regni Praefectus, et omnis controversi juris disceptator. At sive haec deficiant, seu non sufficiant, recordantur Gabrielem Bethle-

Auxilia.

nium Georgiumque Ragoctium Transylvanos Principes prosperis armis sibi adsertores fuisse. Libidini dominandi li-

Rebellionis colores.

bertatis colores inducti, *Decretum Stephani Regis cognomento Hierosolymitani super libera regni electione desiderari: grave stipendiorum indictum onus: adversus Germanos magistratus querelae.* Haec omnia superstitione perfundunt: nam ea gens Lutheranorum Calvinianorumque, aliisque omnis ge-

(1) In libellis enim, quibus ei preces fundunt, praescribunt: *Serenissime Princeps.*

neris novatorum erroribus labefactata: et Austriis Regibus expedit, Hungaros Romanam sacrorum religionem profiteri, quo majori pietate cum finitimis Turcis bella gerant. His consiliis capiendis Transylvani Principis Aula veluti curiam praebet; et si secus cadant, eadem offert suffugia: nam Transylvania *Hungariae arx* vulgo dicta. Succedentibus incoeptis facile, quibus Austrium nomen invisum, vires seu clam seu palam sociaturos sperant. Dubiis rebus Turcarum implorandam opem constituunt: desperatis autem ausorum gloriam superesse.

Transylvanica Aula rebellionum Hungariae fucina.

Et rebellium asylum.

Ad casum quaqua se daturum se comparant.

Hinc Weseleniana conjuratio ex iisdem caussis concepta, aliis atque aliis initiis extitit. Nam a Leopoldi regno instituta sub diversis auctoribus argumenta quidem mutavit, idem tamen foedum obstinavit consilium; quo tandem tantorum fons malorum erupit, ut ipsis auctoribus exitiosa, non modo Hungariam, sed Imperium, Christianumque nomen universum in Turcicam pene abriperet servitutem.

Weselenianae conjurationis historia.

Franciscus Weselenius Hungariae Palatinus prima veluti fax eam flammam corripuit, temporis successu in maximum Asiae Europaeque incendium exarsuram. Is gnarus a Caesare arcana consilia elicere, eaque prodere conjuratis, vivus mortuusque pollentiores Regni Proceres, plurimamque nobilitatem suas sive duxit, sive adeo traxit in partes (1). In iis praecipuus Petrus Zrinius Croatiae Regni Moderator, *Banus* vulgo appellatus, Nicolai Zrinii frater, qui *Turcarum terror* dictus est, et invidissimo apri dente inter venandum ceciderat. Is generis amplitudine clarus, fratris gloria celebris, virtute fretus sua, magnisque adfinitatibus potens, Franciscum Ragoctium Georgii Transylvanorum Principis filium, quem Helenae Veronicae gnatae suae nuptiis sibi conciliaverat, Franciscum Christophorum Frangepanium, qui unus ex ea splendidissima domo supererat, uxoris suae fratrem suas seduxit in partes: transversi et in eas acti Franciscus Nadasdius supremus Curiae Judex; et cum aliis proceribus Stephanus Teöcheölius, sive Techelius Kermarkensium Comes, Aruensi ditioni cum summo imperio praepositus; cujus tandem filius Emericus indignantia ejus teterrimae conjurationis fata clausit. Hisce omnibus seu clam seu palam perpetuo affuit Michaël Apaffius Transylvanorum Princeps, sive potius Michaël Tele-

Franciscus Weselenius prima fax.

Petrus Zrinius.

Franciscus Ragoctius

Franciscus Christophorus Frangepanius

Franciscus Nadasdius.

Stephanus Techelius

Conjurationis successor Emericus Techelius.

Transylvanus perpetuum conjurationis fomentum.

(1) Ex Edicto Michaëlis Apaffii Transylvanorum Principis, quo bellum contra Germanos pro Hungaris exulibus capessit.

chius, qui sub socordis Principis persona vim tenebat Transylvanici Principatus.

Zrinianae conjurationis summa.

Zrinianae conjurationis haec summa: civium virtus in Turcas non ex Principis arbitrio, qui summam belli pacisque potestatem habet, moderata; honores a Caesare sive ad devinciendos sibi, sive demulcendos eorum Procerum animos frustra demandati; adrogantia eorumdem merita; intutae Principi honorum petitiones; repulsae in perduellionem erupturae. Hinc primum novarum rerum arcana vota; mox turbidae voces libellique; posthaec immania ausa in sanctissimam Leopoldi vitam vel justis hostibus detestanda. Nam ferro eum (1) in arce *Kaszsza*, Viennae igne, Pottendorfii (2) apud Nadasdium veneno tollere decreverunt. Sed infandi doli seu Principum fortunâ, seu conjurationum fato retecti. Ex iis indiciis desperatio; ex desperatione tumultus: quibus in Germanum militem incautum nec opinantem saevitum: per temerata hospitia summi Caesaris intercepti duces; apertum postremo bellum. Interea apud libertatis intemperantes, impatientesque servitii stulta ac perversa consilia; Regnum, tot Proceribus inlustre, qui infinita in clientes exercent imperia, in libertatis statum transformare; vel Turcico dominatui vectigalem Principem inter eos Summates constituere, qui Reges suos libera omnino majestate praeditos fastidierunt ac divexarunt. Itaque sub effraenis libertatis specie vecors grassabatur adfectatio potentiae. Per omne id tempus a Caesare lenia remedia tentata; sed apud conscios, se aspera meritos, frustra erant. Tandem quum Germanorum virtute perduellium victa vis, et regni prudentia eorundem delusus furor, Lex Majestatis in praecipuos conjurationis exercita; lapsae multitudini indultum: Zrinius, Nadasdius ac Frangepanius securi percussi; Weselenius enim communi fato poenae praereptus est; Ragoctius vi et armis ad Caesaris obsequium retractus; Stephanus autem Techelius ex aegritudine animi obiit, dum Agriae obnixe substinet a Germano milite obsidionem.

Conjuratorum nefaria in Caesarem ausa.

Perversa perduellium consilia.

Praecipuorum conjuratorum exitus.

Emerici Techelii Eicon.

In profugis autem ejus filius Emericus, dubia forma adolescens, sexum ementitus custodias fefellit, ac in Transylvania receptus est. Is incredibilis confidentiae juvenis, et inexplenda dominatus cupiditate, cui nunquam fortuna, qui

(1) Impio Stephani Wittnyedii suasu, dum Caesar Margarithae Mariae, Philippi IV filiae, novae nuptae parvo comitatu ibat obviam, in ea Wittnyedii arce unam noctem diverteretur.
(2) Id enim oppidum in Nadasdii ditione erat.

nunquam fortunae cessit, perduellionem longe gravius integravit. Etenim praestantis formae dignitate solers lectissimarum animos foeminarum inlicerè, earundem studiis ad potentiam utebatur. Itaque adfectata cum Telechio adfinitate, filiam ejus sibi desponderat. Tum temporis Leopoldus Caesar bellum ad Rheni ripam cum Ludovico XIV Rege Galliarum gerebat: cumque Galliae Poloniaeque Reges in gratiam rediissent; quam restitutam amicitiam Bethunesiorum Regulus Polonae Reginae germanus frater, et Magni Poloniae Cancellarii sororius, Galli Regis nomine in Poloniam cum eo Rege venerat gratulatum; multi per id Regnum bello sueti ac militia dimissi ociabantur. Per has igitur occasiones Telechius, ut futuro genero regnum pararet, Apaffio auctor est, ut profugos in fidem recipiat, iisque bello adsit. Hinc Transylvanus tum suis, tum alienis conlectis viribus, ex quinque et viginti virorum millibus exercitum conscripsit, et exulum nomine bellum Telechio, armorum Regni perpetuo duci, administrandum permisit. Sed cum id a proscriptis, et Techelio maxime, in montanis avare gereretur, et seditio a militibus ob non soluta stipendia facta esset, vix incoeptum refrixit. Et Neomagensi pace perduellium hebetatae vires; atque a Polono Rege proscriptio in eos, qui amplius in eam militiam nomina darent, sancita est.

Factionem sibi parat.

Conjurationis tempus,

Locumque obit.

Transylvanus ei bellum contra Caesarem gerit.

Quod mox restinctum.

Hinc idem Telechius ad Turcas convertitur; et auctoritate, qua apud eos purpuratos plurimum pollebat, rem Weselenio, Zrinio, aliisque inrito tentatam (quia Turcae per omne id tempus Cretensi bello distinebantur) perfecit, ut Emericus Techelius a Turcico Senatu Hungariae Princeps certo tributo imposito appellaretur, ea lege, ut eo mortuo electio ad Regni Comitia rediret. Arripuit eam subigendi Hungarici Regni ansam Mehmedes IV Turcarum Imperator; et Kameneco Polonis, Neosolio Germanis, Venetisque Creta ab se bello abreptis, hanc opulenti bellicosique Regni clientelam, veluti victoriarum cumulum addere, praeclarissimum ad aeternam Imperii sui famam putavit. Kara Mustapha, summus Turcici Imperii Procurator, quem dehinc Primum Vezirium cum Turcarum vulgo appellabimus, Principem sua sponte venientem rapit; ut, novo per hanc occasionem exorto bello, lubricum domi munus, foris intrepidantius gerat. Itaque respondet, *Mehmedi promptum in fidem Techelium recipere, sed exercitu instructissimo opus esse, ut eundem constabiliat armis.*

Hungariae Regnum adfectat sub Turcica clientela.

Caesar, ubi a Turcis ingens bellum apparari sensit, Al-

Caesar induciarum fidem a Turcis requirit.

bertum Capraram ad Turcicum Senatum ablegat, qui ab eo Raabensium induciarnm fidem reposcat; Cl. autem Saponaram ad Techelium mittit, qui eum ad obsequii officium reducat. Sed is, cum sat a Telechio sibi munitam ad Regnum viam intelligeret, sciretque eum, quia Caesarem plurimum laeserat, necessario suis in partibus persiturum; ejus filiae repudium mittit: eoque facto Saponarae probat, se jam a Transylvano Principe, sive adeo a Telechio, Caesaris hostibus descivisse; et tam doctis dolis eum circumducit, ut per vana obsequii promissa non modo Caesaris clementiae restitutus sit, sed insuper ejus auctoritate Helenam Veronicam Zriniam, majorum imaginibus tumidissimam, Petri filiam, viduamque Ragoctii, saevam immitemque foeminam, quia inter aspera atrociaque versatam, uxorem duxit; et cum regia pene dote acerrimum Zriniae Ragotiaeque familiae ulciscendae suam domum invexit incitamentum et earumdem fata: Mungactio firmissimo omnium Hungariae munimento, in Poloniae finibus sito, ad sua explicanda consilia opportuno, quod in Ragoctiorum pupillorum ditione erat, potitus est: et a Saponara Toccajam et Patakium et Letniczem arcem in Trenchiniensi ditione sitam, Moraviaeque imminentem, quanquam omnia haec munimenta Germanum praesidium insideret, consensu tradita accepit.

Techelii excogitatissimus dolus.

Helenam Zriniam uxorem ducit.

Mungactio potitur.

Toccaja insuper et Patakio et Letnicze.

Jamque haec vulgus putare, Techelium tot tantisque beneficiis ex clementia Caesaris ornatum, induisse civilem animum, neque adversus eum Turcas esse concitaturum. Sed is extemplo, non ultra privatum se ferens, Mungactii sedem ponit: ibi consilium, thesaurum et cetera aulae habet; ac, detracta tandem persona, perduellem Caesaris profitetur: ex Hungaris Transylvanisque exercitum conscribit; et a Budensi Praeside Turcicis auxiliis auctus, Cassoviam Hungariae superioris principem urbem vi, Eperiem et Leventiam voluntate capit. Dum popularium studiis et hisce victoriis florens pollensque suspicitur et fovetur, Sulthanae matris et Hibrahimi Praesidis Budensis officiis fretus, quos amplis donis sibi devinxerat, Legatos ad Primum Vezirium Philippos mittit, qui sibi Hungariae Regnum beneficio dandum orent. Ii cum Kionka Bejo callido et Techelii in utraque fortuna addictissimo homine agere jussi sunt. Ita anno MDCLXXXII, dum Fulekum ad deditionem cogeret, Principe Transylvanorum praesente, aliisque factionis Proceribus, Hungariae Princeps a Turcico Senatu appellatur: Turcicus pileus, framea falcatusque ensis et regium paludamentum,

Principem se gerit.

Et apertum Caesaris hostem.

Imminet Hungariæ formidandus.

Hungariæ Princeps a Turcis appellatur anno MDCLXXXII.

Regni insignia tradita, et ejus auctoritatis codicilli, *Athname* dictum, recitati; et Fulekum, fausti, sive rectius infausti ominis loco, ex Primi Vezirii mandato funditus eversa.

CAPUT VIII.

Vienna obsessa, Caraphaeus in Poloniam ablegatus ejus Regis auxilium maturat.

Per has, quas supra memoravimus, caussas initiaque bellum extit adprime memorandum; quod duûm maximorum Imperiorum alterum perdidisset, sive Turcae duce meliore usi essent, sive Germanis victoria uti licuisset. Sed summae rei gerendae Kara Mustapha ex ordine praefectus, vir foemineo ambitu et principali, ut quidam tradunt, stupro a Sulthana Mehmedis parente ad Osmanici Imperii proximum a Principe fastigium evectus; supra gentis morem intolerabili fastu, avaritia inexplebili, et quae expressior pusilli animi nota est, crudelitate foedissimus: sed malis aulae artibus adulatione, malitia, simulatione, vanitate, perfidia amplissimam sustentabat ejus muneris dignitatem. Duobus maxime pravis animi adfectibus ad id bellum movendum inductus, ex quibus res bellicae fere semper male geruntur, auri cupiditate et alienae virtutis formidine. Avaritia enim ei odium adversus praecipuum civium ordinem, qui superstitionis una et legum custodes sunt, quam acerrimum incendebat. Nam inter Turcicae Reipublicae instituta illud fundatoribus imprimis utile visum est, ut armis, aulaeque ministeriis, et provinciarum moderationi, fortunae filii inter bellicosas nationes quaesiti, et e matrum uberibus rapti pro suae cujusque indolis merito admoverentur: qui certos commonstrare parentes possent, legum scientia, et immensis in falsas caeremonias profusis opibus ditarentur; neu vires per necessitudines auctae abeant in factiones, et divitiae juris et superstitionis professione essent Principi tutae. Formidabat autem praeferocem et jam insolescentem Praetorianorum militum virtutem, a quibus Hibraimi patris fauces laqueo conlisas esse recordabatur. Itaque perverso consilio apud gentem stolide superstitiosam, aversis infensisque iis qui falsae religioni jurique praesunt, et injustae expeditioni, per quam induciarum frangebatur foedus, omnia improspera obnunciabant, bellum sumere; et per agminum aspera, ardua obsidionum, proeliorum iniqua Turcicae mi-

Karae Mustaphae Eicon.

Privatae belli ab eo suscipiendi caussae.

Cur Turcae aulae armorumque potentiam hominibus novis.

Leges et sacra patriciis permittunt.

Turca gens stolide superstitiosa.

Janicsari Turcicae militiae robur.

litiae robur, in quo ferme uno victoriarum spes omnis sita, extinguere statuit. Tali duce, talibusque consiliis, ex omnibus Osmanici Imperii legionibus, et sociorum auxiliis exercitus centum octoginta virorum millibus formidandus conscribitur: cunctis belli vitaeque necessariis magnificentissime instruitur; et sub vexillo augustissimis auspiciis aucto, quod Turcarum Imperatori ad bellum progredienti praefertur, Hungariam versus formidabile movet agmen. Diserte provincia demandatur, armis expugnandum Jaurinum: ita comparatis imperiis, distributisque, ut primo loco Mustapha, post eum Haly Pasa, sua tempestate belli dux praeclarissimus, uterque Apaffii sive Telechii consilio rem gereret; et ut Mustapha in inferiore Hungaria centum, Haly cum Techelio in superiore octoginta virorum millia ductaret. Tum demum Turcicus Senatus Alberto Caprarae, quem diu miris suis celandarum expeditionum artibus morati erant, justi belli colore inducto, respondent: *Hungaros crebris in suos fines incursionibus tumultibusque foedus ultro violasse: itaque suo se jure uti, in Hungaria clientem Principem, qui Turcici Imperii fines aeternum pacatos regat, bello statuere.*

(Belli apparatus. — Auspicia. — Jaurinum provincia destinata. — Imperiorum copiarumque distributio. — Turcis abstrusissima expeditionum consilia. — Color bello inferendo quaesitus.)

His trepidis Caprarae nunciis extemplo Leopoldus Caesar a Germaniae Principibus, Rebusque publicis, quae ex tempore licuit, auxilia concit: et per Georgium Adamum Martinictium, Legatum Romae agentem, cum Innocentio XI Pont. Max.; per Carolum autem Waldstainium, Cracoviam extra ordinem Legatum, cum Johanne III ejus nominis Polonorum Rege, Christiani nominis communicata ope defendendi sub certis legibus sancit foedus: Carolum Lotharingium sibi Heleonorae sororis, quae Michaëlis Polonorum Regis vidua fuerat, nuptiis paratum adfinem, virtute et scientia militari spectatissimum belli ducem, Germanici Imperii summum armorum Legatum creat. Is Neosolium obsidet munitissimum oppidum in Austriam maxime insinuatum, ea spe ut priusquam Turcae adventarent reciperato, ibi primos virium impetus obtunderent, si forte Viennam obsessum venirent: quod ei consilium, immo omnem tuendae Hungariae rationem sex Hungarorum millia foeda mox perfidia corruperunt; qui difficilem Sancti-Gotthardi aditum sibi commissum hostibus ad eosdem transfugae praebuerunt.

(Caesar in foedus vocat — Innocentium XI Pont. Max. — Johannem III Poloniae Regem. — Summum belli ductum Lotharingio Duci demandat.)

Interea jam Turcarum Imperator Bellogradum pervenerat, et Mustapha Jaurini oppugnationem instituerat; cum Techelius ad Essechienses pontes advenit, et in concione

(Anno MDCLXXXIII Mustapha Jaurinum obsidet. — Incredibilis Techelii perfidia et astus.)

per summam perfidiam astutiamque suum in Turcas obsequium est contestatus, *quod Caesar Zrinianis nuptiis, munitisque urbibus sibi permissis, suam elevare fidem apud Musulmanos frustra conatus sit; qui ad Primum Vezirium jam contendit consilium adportaturus, ut Austriam Domum funditus evertat:* quod extemplo executus, Mustaphae Viennam obsidendam proponit, longe faciliorem captu, opulentiorem praeda, et amplissimi Christiani Orbis claustrum. Mustapha Turcicum gerendorum bellorum institutum aspernatus; in proxima Imperium armis producere, temeraria superandi Soleymanis famam cupiditate, profundae avaritiae explendae libidine, bellicae gravitatis immemor vix institutam Jaurini obsidionem solvit; et agmine caedibus incendiisque late truci Viennam contendit. Et per ea quae utrinque sive temeritatem sive consilium, seu virtutem seu fortunam praebuisse ejus rei monumenta produnt, Vienna obsidioni parata est, et Caesar sospes: qui inde excedens urbis propugnationem Rudgero Hernesto Starembergio spectato duci permisit; eodemque tempore Caraphaeum ad Regem Poloniae legavit, ut quam primum auxilium maturaret.

Mox, Techelio proponente,

Viennam obsidet.

Staremhergius Viennam propugnare jussus.

Caraphaeus Cracoviam ad celerandum auxilium ablegatus.

Is prae ceteris ad eam legationem delectus: nam ita arma profitebatur, ut dum a militiae muniis vacare licebat, Scriptoribus de re civili sedulo attenderet; vir italico ingenio facilis alienos mores induere; in Aula spectatus ad animos perspiciendos sagax, eosque sibi convertendos lenissimus; ad res agendas ancipites dexter, ad urgentes acutus, firmatus animi ad repentinas; imprimis gnarus dura ita disponere, ut sponte sua quam mollissime cederent: accedebat, diu in Provincia Poloniae contermina versatum, propius Polonorum animos consiliaque introspexisse. Is Cracoviam properans, studia partium, aerarii angustias, turbulentam in ejus Praefectum de reliquis institutam accusationem, aliasque objectas aliunde moras offendit: et aliquem eorum Techelius persuaserat, Slavico Sarmaticoque nomini conducere, eâdem formâ constitutam habere Rempublicam. Quibus de caussis quinque equitum millia, non plus eo ad eam diem in procinctu habebantur. Igitur is omnes boni Legati obiens partes, uti quisque in ea Republica maxime potens res Caesaris aut adversari, aut negligere visus est, ita eos abeuntibus in hanc sententiam dictis aggressus est.

Cur is potissimum ad id munus delectus

Offendit difficultates et moras.

Rem Christianam universam in praecipiti abruptoque vacillare: quanque diei cunctationem sera seculorum solicitu-

dine haud facile reparandam: Viennam ab omnibus Asiae viribus acriter obsideri. Si pro Hungariae Regno Techelius Turcicis auxiliis certaret, excusari posse privata aliquorum consilia conterminum habendi Principem, qui sit Caesare longe minor. At Turcici id esse arcanum Imperii, in ejus finibus adversus externam potentiam clientes locare Principes, qui tanquam objectae moles hostium impetus sustineant ac durent, ut externis tuta malis loca interius dominata pace ocioque fruantur: ubi vero regna eo metu libera habere possunt, ea in suam omnino ditionem redigere. Itaque Vienna capta et Austria subjugata, in Hungariam Transylvaniamque, Techelio Apaffioque in ordinem redactis, Turcarum Dominum suos Praesides dimissurum. Sed in urbe, quae Germaniae Italiaeque propugnaculum adversus Turcas habetur, pro Caesare Mehmedem imponi, si ceteris inutile inhonestumque, Polonis maxime. Italis enim Germanisque Galliarum potentiam imminere, Christianam, cultissimam et elegantissimam tamen: sed Poloniam a proxima Turcarum et Tartarorum vi longe lateque urgeri premique, omnino miserum esse: quando Polono dignum, si foedus cum Caesare omnino sancitum non esset, ipsa Poloni nominis dignitate ad praesentissima firmissimaque ei ferenda auxilia commoneri commoverique. Nunc qui apud Turcas post Persarum Regnum primi ferme vigent opinione potentiae, eos, foedere jam icto, cunctari, id Turcis augere animos, et non temerariae iisdem conjecturae facere locum, Polonos Turcicarum virium haerere metu. An expectare ut eo munimento hostis potiatur, quo majori gloria reciperent? Sed enim exploratum satis, Turcas prosperis rebus supraquam credibile est insolescere et ferocire; et, vel afflictis fortunis, difficillime quod semel armis arripuerunt exuere. Ad haec eos seu stoliditate, seu virtute, pectorum muro aperta urbium propugnare: quid putandum, ubi munitissimam totius Austriae arcem sint defensuri? Ad arcendum hostem nunc non sat esse Germanorum auxilia, et Polonica impense desiderari; ut dejiciatur, quasnam aliunde subitas arcessendas vires, ne Barbari torrentis instar in Germaniam et Italiam diruant diluantque? Galliae Regem centum ferme virorum millia sub armis ad Rheni ripam habere. Atqui Christianorum summam in fortunae casum dari non oportere, ut Regno Gallico haec forsan, sed certe cum ingenti intentae potentiae fructu maxima gloria prodatur, rem Christianam restituisse: quod decus Poloni eandem servando praeripere certo possint. At hercule auxi-

Falsum aliquot Polonorum Procerum arcanum potentiae.

Ubi Turca Reges sibi vectigales constituit?

Et quandiu regnare sinat?

Vienna capta, Germaniam Italiamque dubio urgeri malo,

Poloniam certo premi.

Polonus post Persam Moschumque primus Turcis in opinione potentiae.

Turcae prosperis rebus ferociunt.

Armis parta non nisi vi restituunt.

Viris magis quam muris propugnant urbes.

Vienna Germaniae Italiaeque a Turcis claustrum.

lium implorare Caesarem de Polona Republica bene meritum: et praeter vetera satis recentem opis ab eo ipsis adversus Suecos latae memoriam inter eos celebrari. Referendam a generosa Sarmatarum gente gratiam Austriae Domui his regnandi artibus clarae, avitis regnis pacatam frui, et tantum sociali fide praestare ceteris.

Caesar de Polona Republica meritus.

Austriorum proprium pacificos regna habere, et pro sociis sumere bella.

His atque talibus Proceres cunctantes extimulat, Regem sua sponte cupientem inflammat: qui cum praecincto, quem diximus, equitatu primum corripit agmen: et paucorum dierum spacium manentibus permittit, quo reliquae copiae quam celerrime conscriptae instructaeque consequantur.

Polonus Rex agmen rapit.

Caraphaeus vero Regem praevertens citato itinere in Austriam redit, et spe jam adventantis auxilii animos Germanis addit. Ibi Lotharingius, qui, soluta Neosolii obsidione, Closterneuburgi cum exercitu agebat, ut de proximo confirmaret obsessos, et cum Polonico auxilio, uti adventabant, maturius jungèretur; eundem Caraphaeum cum delecta legione Regi obviam officii caussa misit, et ut locorum gnarus tutiora ei viarum compendia commonstraret. Nam justus suberat metus, ne Mustapha recentibus integrisque Transylvani, Valachi Moldavique auxiliis reparatus, bonam magnamque exercitus partem adversus Polonum inferret; divisum fessumque in ipso agmine aggrederetur; et de omni auxilii spe obsessos Viennenses dejiceret. Enimvero Budae Praeses, experientissimus belli dux, id ei consilium dederat: quod homo ingenti fastu aspernatus est, putans vel magnum fortemque Orbis terràrum Regem non ingenti stipatum exercitu fundere, facinus esse Techelii viribus dignum, non suis. Itaque Rex, ubi Silesiae fines ingressus est, Caraphaeum obviam habuit; et itinere omnino inoffenso in oppidum, quod *Chremps* appellatur, pervenit.

Caraphaeus in Austriam redit.

A Lotharingio Regi obviam remittitur.

Metus, ne Mustapha Regem in agmine adoriatur.

Regi Silesiam ingresso Caraphaeus fit obviam.

Ibi junguntur vires; ad octoginta millia recensentur; trajectoque flumine, agmini proelioque instruuntur. Dexterum Polonus, sinistrum Austriorum Lotharingius, medium Germanorum agmen Maximilianus Emmanuel Bavariae et Georgius Saxoniae Septemviri ducunt. Ubi adpropinquare hostem Turcis renunciatum, Budae Praeses suadebat: *Non oportere intra eas stativorum angustias ab hostibus impeti; in apertiora evadendum; vicinos caedendos saltus, praealtum aggerem producendum; atque inde tormentis infestare hostes, et ferre obsessis auxilium prohibere*. Atqui Hadrianopolis Praefectus *solvendam omnino obsidionem* censebat, *sub magni Soleymanis exemplo, qui paribus ferme copiis, sub ejusdemmet urbis quam obsederat muris, Carolum V*

Exercitus Christiani recensio,

Instructio, Duces.

Utilia Turcarum ducum consilia contempta.

Imp. haud expectare substinuit. Sed Mustapha neque obsidium solvere, et cum hostibus Chalembergio monte descendentibus congredi maluit. Ejusque consilii auctor imprimis Michaël Telechius fertur, qui cum Transylvano nuper advenerat: etenim astutissimus homo veritus a Turcis, ne, Vienna capta, Transylvania prorsus redigeretur in servitutem, ut praesens vitaret malum, sperans porro rerum casibus Hungariam a Germanis liberam fore; id facile Turcarum Duci suasit, qui et Janicsaros ardua obsidione delere, ed urbem ad iniquissimam deditionem cogere; et ingenti de Christianis victoria inter praeclaros suae tempestatis duces censeri omni, uti insipientium est, amoto metu sperabat. Ita Janicsaris ad oppugnandam urbem relictis, triplici quoque instructa acie adversus hostem enititur. Acriter pugnatum: victoria a Christianis feliciter stetit: ac Vienna oppidanorum constantia, militum virtute, fortiumque ducum vigilantia et exemplo, saevam diuturnamque oppugnationem perpessa, tandem liberata est. Turcae in acie fusi caesique; ab obsessis, eruptione sub idem tempus facta, obsidentes in fugam acti. Christianorum duces victoria gaudere; milites praeda laetari: Turcarum undique profugia, latebrae, caedes, vulnera, servitutes; atque adeo utrinque omnia evenere accideruntque, quae summam utriusque fortunae commutationem sequuntur. A Polonorum Rege inauspicatum Turcarum vexillum captum, et cum eo Turcae suam belli fortunam captam putare: quae Mustaphae quoque tentorium cum ingentis precii suppellectile, et epistolarum scrinium Regi manubias objecit: cetera spolia postea Rex secum abstulit, vexillum ad Innocentium XI Pont. Max. Romam misit. *

Inutilis callidaque Telechii sententia probata.

Proelium.

Christianorum victoria.

Vienna liberata.

Polonum Rex regium vexillum capit, et Mustaphae praetorio potitur.

CAPUT IX.

Pro summo exercitus Quaestore in superiore Hungaria munus gerit: Techelium fundit; et de belli porro gerendi genere cum Ænea Caprara juxta sentit.

Exercitu in hyberna digresso, Caraphaeus in superiorem Hungariam proficiscitur, ut ibi cum Rodulpho Rabatta, summo exercitus Quaestore, junctis copiis, Eperiem obsideat, quando non licuit Cassoviam aestivis reciperare. Etenim Christiani duces omnes Viennensi victoria utendum censuerant. Sed Lotharingius Neosolium, uti ultimam de Hungariae Regno relatam a Turcis praedam, ita primam

Destinat Eperiem obsidere.

Lotharingius Neosolium,

omnium recipiendam sentiebat: Æneas Caprara cum Caraphaeo tota belli mole Cassoviae incumbere judicabant: *Ea enim ad deditionem adacta, omnem superiorem Hungariam principis urbis exemplum secutam, ad officium facile redituram: et oportere nefaria Principatus possessione principio Techelium exuere, unde belli initia extiterunt: neque utile videri, dum intestino hoste attinerentur, externum persequi.* Sed Polonus Rex, in perduelles a suo Principe armis animadverti, sibi cum communi hoste rem geri: et urbem Neosolio Cassoviaque digniorem, Strigonium, summo Hungariae Pontificatu augustam, a Soleymane, fortium Turcarum imperatorum, ultimo captam, suis armis dignam oppugnari ratus aggressus, fusis iterum proelio hostibus, brevi ceperat. Sed consilium de Eperie oppugnanda Rabattae et Caraphaeo aliae belli rationes distulerunt. Nam, ut advenit Antonius, Rodulphus a Caesare Lincium evocatus est, acturus de belli subsidiis comparandis; eique Caraphaeus cum in Quaestoris munere in ea Provincia gerendo, tum armorum, quae ductabat, imperio suffectus est; quod nemo melius et aes parare, ejusque compendia facere cum optima fruge nosset; et ejus provinciae expertissimus omnes Techelii artes calleret.

Caprara et Caraphæus Cassoviam obsideri censuerant.

Polonus Rex Strigonium arma converterat;

Ceperatque, fuso iterum hoste.

Eperici obsidium dilatum.

Caraphaeus Radulpho Rabattae in superiore Hungaria substituitur.

Interea ob tot tantasque tanque insperatas de hostibus perduellibusque partas victorias, aliasque ab ipsis hostibus, quas mox memorabimus, caussas; plerique omnes jam afflictum Techelium, jam Turcicum Imperium funditus eversum putare.

Multorum de Techelio et Turca jam debellato judicium.

Et quidem haec de Techelio opinari: nam Hungari ad octo millia ferme equitum peditumque, in quibus quamplurimi inlustri loco nati per omne id tempus sub Paullo Esterhasio, Hungariae Palatino, egregiam Caesari operam, fidei documentum, navarant: et Esterhasius ipse, quanquam Techeliam Emerici sororem domi nuptam haberet, tamen privata necessitudine publicam habens potiorem in Techelianos infestissimus ferebatur. Georgius autem Erdodius, Croatiae Procurator, et dum Vienna oppugnabatur, et post Viennensem victoriam innumera oppida arcesque in ea Regni parte Turcis subjecta sitas diripuerat, incenderat, devastarat. Quinimmo ipsum Techelium, dum munimentum Eperie non procul obsidet, Hungari obsessi vi et armis arcent; Litthuani fugant, et omnem Ragoctiae ditionem igne ferroque corrumpunt. Igitur victoriis ad Viennam et de Strigonio relatis, tanta rerum Hungaricarum commutatio facta erat: ex facinoris audacia conscientiae vecordia;

Hungarorum spectata fides.

Paulli Esterhasii Palatini laus.

Croatia Turcis subdita a Georgio Erdodio ferme excisa.

Techelius repulsus ab Hungaris;

Fugatus a Litthuanis, qui Ragoctiae agrum vastant.

Rerum Hungaricarum commutatio.

minae in preces versae; novandi studia sive detestata, sive coërcita: Techelio omnium malorum auctori omnes omnia mala imprecari: in perduelles profugos intenta Turcarum odia; in contumaces justae Germanorum irae; in redeuntes tempori ad obsequium Caesaris commendata clementia. Respublica interea, quae semper bonorum est, gravissima belli mala perferre. Ita adflictis partibus, jam Techelium injusto violentoque excidisse Regno conjiciebant.

Caraphaei de bello Techeliano sententia

Techelii ingens vel afflictis rebus audacia.

Præfracta improbitas

Sed Caraphaeus nihilo remissius adversus eum, sed juxta ac integrum ac florentem bellum gerendum censebat: nec enim eum sententia post unquam fefellit. Nam per id ipsum tempus, quo ejus res tam perculsae erant, jussus tanti admissi a Caesare veniam implorare, se ei subjicere dedignatur: quin, positâ *Comitis*, sub *Hungariae Principis* praescriptione edicta proponit. Qui tantis Turcarum viribus excitis Christianum nomen universum perdere conatus erat, et novas de Numine opiniones ad studia partium obtinenda fovebat; omnesque Romanis sacris initiatos ab usurpato ejecerat regno; octingentos Polonos, dum domum redeunt, trucidaverat; et quamplurima Germanorum corpora ex insidiis capta Tartarorum Hamo dono miserat in servitutem, quo concitaret contra Polonum: ad Pontificem Maximum et Venetum Senatum literas scribere per summam audaciam substinuit, quibus, *se in Weselenianis partibus natum ajebat, et civile bellum pro Hungariae libertate agitare: idque nihil quicquam cum Turcis contra Christianos commune habere*. Mox duplex animi, Veneto quoque per Summum Pontificem in belli foedus conciliato, apud Turcicum Senatum sententiae loco proponit, uti *Musulmanorum Dominus suum sacrorum Principem* (1) *in Persiam mittat, qui eum Regem moneat, Pontificem Romanum omnes Christianos Reges contra suum Imperium concitasse, ut Mehmedanam legem funditus evertat: eaque ratione persuadeat, ne se forte interea bello petat, sinatque potius pro communibus Mehmedanorum aris focisque ab eo securum pugnare* (2). Et vero per omne ferme ejus belli consequutum tempus spectatus est homo totiens adflictus erectus, perditus servatus; Turcis odiosus protectus; modo catenis oneratus, mox honoribus et imperiis amplissimis auctus; nusquam constanti sede tandiu consistere; diffisus saepe suis, sui non diffidere; et per ingentem perfidiam confidentiamque fere semper defuisse aliis, nunquam sibi.

Nefanda versutia,

Et mirae vices.

(1) *Muphti* Turcis appellatur.
(2) Ex lib. MS. *Notizie particolari del Tecli.*

Non diu abiit, quod hoc Caraphaei judicium rebus ipsis comprobari coeptum est. Nam Techelius a factione desolatus instaurat vires; infensa Turcarum odia auro et arte delinit, et in studia convertit; infestatus a Litthuanis in suo, infestat acrius aliena; et sub anni exitum cum justo Hungarorum, Turcarum et Tartarorum exercitu in Scepusiensem agrum ingreditur, illac in montana aut in Trenchinienses fines penetraturus. Ut ad urbem Iglum castra ponit, ut Posoniensem conventum turbet, quem super perduellionis crimine lapsis condonando Lotharingius habebat; Caraphaeus ubi id per exploratores, per quos cuncta Techelii tentamina speculabatur, rescivit, Brisnensem ei aditum occludit, ne in montana per Neosolienses fines inrumpat: cum certo peditatu alium ad Rosembergam occupat, ne in uberrimi soli Trenchiniensem agrum invadat. Techelius ubi his Caraphaei consiliis se praepeditum sensit, Emericum Gergejum ad eum mittit, tanquam de venia sibi imploranda cum ipso agat. Interea, cum exercitus commeatu misere laboraret, divisit copias; et partim in montes cum Pethnasio Rosnaviam versus, partim cum Tunyoghio versus Jolsuam dimisit. Ubi gnarum id Caraphaeo, Franciscum Veteranium militum Tribunum Muranum versus expedit, qui Techelianos Jolsua et Rosnavia deturbat. M. Auriam suae legionis legatum in Scepusiensem agrum ire jubet, Kesmark proprium Techelii oppidum occupatum. Ita Techelius, cum se jam circumveniri animadverteret, Cassoviam versus se recepit; et Gergejus ad eum haec Caraphaei verba retulit: *Mirum sane esset, si Techelius Italum meditatum decipere velit: qui Saponarae verba dedit, sibi certe hautquaquam daturus.* Interea cum copiis, quibus imperabat, subsidiisque a Lotharingio propere accersitis, in eum tam subito invectus est, ut pernici hosti solita celeritate uti non plane licuerit. Nam ad oppidum *Hunguar* dictum cum Techelianis congreditur; magnam eorum partem caedit; reliqui super aspera montium ultra Scepusiensis agri fines, qua Poloniam pertingunt, sese recipiunt.

Reparato exercitu Scepusium invadit.

Arcetur a Caraphaeo.

Dolum adhibet.

A Caraphaeo eluditur

Pene circumvenitur.

Ejusdem Techelio responsum.

A Caraphaeo caeditur et fugatur.

Ob ingentes autem clades, quas Turcae a Christianis acceperant, et mala quae ipsi ultro sibi dabant, iidem, qui Techelii partes oppressas, Turcicum Imperium jam eversum arbitrabantur. Etenim Mustapha cum trepidantibus copiarum reliquiis sese prius Budam, mox Bellogradum receperat: in quo turbato trucique agmine Budae Praesidi, summae apud Turcicum Senatum auctoritatis viro fauces collidi jusserat; et per multas iniquas falsasque caussas

Mustapha Turcicae virtutis extinctor.

optimum quemque belli ducem substulerat, in quibus praecipuum Janicsarorum Praefectum: ne Reipublicae pessime ab se gestae delatores secum in Regiam urbem adduceret, stolida dissimulatione, qui omnem exercitum suae stultitiae adhibuerat testem, ex Turcico instituto, ut in acie belli consilia palam omnibus habeantur, metu ne clam summi belli duces Rempublicam forte prodant. Sed enim duo potissimi Reipublicae, quos infensissime oderat gravissimeque laeserat, ordines, Janicsari, et qui juri et superstitioni praesunt, in summam eum invidiam trahebant; religione universis incussa, *fractum contra fas gentium foedus a Summo Numine vindicari; et nefas auctorum caede expiandum.* Quas saevas contra Mustapham, turbidas contra se voces ubi Mehmedes Constantinopolim reversus palam fundi cognovit, eum interfici jusserat; pravis inertium Imperatorum exemplis insistens, quibus summa armorum imperia summis belli ducibus sine ullis certis mandatis delata sunt: qui tamen de rebus vel fortunâ male gestis capite suo reddunt rationem. Quo more reipublicae damno peccatur; et apud aliam gentem aliqua ingenii vi praeditam deterrerentur duces quicquam fortunae committere; quae rerum bellicarum bonam semper sibi vindicat magnamque partem. Sed obtusae mentis homines iis exemplis passim editis nihilo fiunt cautiores; atque in ingentibus Imperii viribus, et quae quam celerrime reparantur, Turcae vix sentiunt quantum mali ea res ipsis olim sit adlatura. Primus igitur Vezirius creatus est Hibraimus Pasa, ruentibus rebus fulciendis impar; eo tantum laudandus nomine, quod invitus: Scitanes Soleymanesque summi belli legati (1) alter contra Polonum Regem, qui in Poloniam reversus per obsecundantem hyemem Cosacchorum exercitu in Budziachum immisso, ingentem Tartarorum stragem ediderat; contra Germanos alter in Hungariam dimissus est. Sed et alius jam ei hostis extitit, Venetorum Respublica; quae paullisper ambigens de ejus foederis ineundi dignitate, ob cives legatosque suos saepe a Turcis superbe avareque habitos; quas injurias sapienti consilio privatim perferre, publice dissimulare solet; tandem temporis opportunitate extimulante, et ab Innocentio Pont. Max. impulsa, ex gentium jure ad animum revocavit; et initio a Morlaccis sumpto, cum Caesare ac Polono in belli societatem convenit. Ita Turcica re conturbata, experientissimis belli ducibus a Mu-

Cur apud Turcas palam in acie belli consilia?

Mustapha acri flagrat invidia.

Ad poenam turbulenter deposcitur.

Interficitur.

Pravus reipublicae mos duces res male gestas capite luere.

Scitanes et Soleymanes summi belli legati.

Ingens Poloni de Tartaris victoria.

Novus Turcae hostis Venetorum Respublica.

Belli caussae,

Initium.

Imperii Turcici aerumnae.

(1) Ita visum *Seraschierios* appellare.

stapha extinctis, fortissimo legionario milite deleto, perculsis undique religione animis, tentatoque arcano, quod id Imperium una belli mole semper aut premere, aut premi curavit; qui spei plus aequo fovebant, jam ejus Imperii finem adesse, corruptam jamdiu Rempublicam nunc dilabi, jam Turcas Constantinopoli atque adeo universa Europa exutos cernebant. Qua de re Caraphaei, qui in eam partem, quae tutior esset peccabat, cum Ænea Caprara, qui juxta secum sentiebat, sermonem per literas habitum in ejus monumentis reperio: in quo, quia de Turcarum depravatis moribus multa disserit, ut intelligatur, quantum a primis institutis deflexerint, non ab re fuerit, brevi excursu cum caussis suis ejus Reipublicae formam contueri.

Turcae una belli mole res gerunt.

Caraphaei de Turcico bello judicium.

Turcica Respublica eximio ad tyrannidem ordine constituta, atqui ad priscos Scythicae originis mores accommodata. Gens enim stolide ferox, abjecta et vilis, omnium egena et ad servitutem nata, erat sane metu, aspere, superbe crudeliterque continenda. Hinc lege, armis, pecunia ita fundatum Imperium, ut haec omnia unius utilitate aestimentur. Vana enim lex aeternam animorum beatitudinem meritis erga Principem praemio proponit; unde vecors civium obedientia: falsam de Fato persuasionem inducit, ut sint destinata morte ferociores: sacris suae ridendae religionis formulis profana Reipublicae concipit; et qui falsi Numinis caeremoniis praesunt, eos juri interpretando disceptandoque praeponit, omniaque religione perfundit, quo formidolosior sit dominatus. Hinc omne jus fasque unius arbitrio permissum, et omnes Principis jussa adspectare. Quia dominatus eximias virtutes et postrema vicia perinde odit; magna mediocribus recte factis proposita praemia, atroces manifestis compertisve criminibus poenae, utraque repraesentata, et aequa omnibus: unde ardor aemulandi acrior, metus validior quam poena; et ob eas caussas obsequium in Principes effusissimum. Indidem executiones praecipites, arcanus terror, in Principis placita inquirere exitiosum. Imperatoris aut inter arma conspecti formido, aut major e latebris reverentia. Unus Veziriorum Princeps ejus subit vultum, auditque vocem: neu dominatus arcanum potentiae Veziriorum obtinendae subserviat, Turcarum Tyrannus consulentem de Republica Senatum sub aulaeis celatus tristi observat silentio. Is rerum dominus, Primus Vezirius procurator, omnes industrii, ut unus ocio pari tantae potestati fruatur. Ita Imperatores aut sua virtute clari, aut alienam recte factorum gloriam ad sua auspicia transdu-

Turcicae Reipublicae forma ad tyrannidem,

Lege, armis, pecunia constituta.

Æterna animorum beatitas praemium servitutis.

Fati persuasio ad ferociam.

Sacris profana miscet.

Iidem legibus et superstitioni præpositi,

Ad dominatus formidinem.

In omne jus fasque unius arbitrium.

Mediocres virtutes amat;

Comperta crimina punit.

Acris arcanorum custodia.

Principis summus timor et reverentia.

Primus Vezirius rerum procurator.

Omnis gloria Principis,

Aliorum invidia. — Cur graves et crebrae inter Aulicos simultates? — Et delationes iniquae. — Cur viliter serviunt, superbe dominantur? — Et spissi Procerum casus? — Pax cruenta. — Miles semper et ubique paratus. — Janicsari ceu Praetoriani. — Spahii veluti minutae coloniae. — Janicsarorum generosa educatio. — Eorum genus. — Fortunae filii dicti coelibes, — Unum Imperatorem spectant. — Numerus. — Spahii. — Timarri militaria Turcarum beneficia. — Numerus formidandus. — Ars Turcici imperii proferendi.

cunt: cum enim auctorum sanguine male consulta, aut gesta expientur, Princeps aliena invidia peccant. Quia vero praeter Osmanicam familiam nascendi conditio omnibus aequa est, plurimum apud eos aemulationis invidiaeque: quare Aula delatoribus referta; amplitudo lubrica, egregia virtus exitiosa: aemuli namque nedum fortuita, sed vel recte facta in crimen detorquent; et inter obtusa ingenia leves suspiciones pro exploratis argumentis haberi. Ita trepidis omnibus unus Princeps securus. Ad Rempublicam accedunt ignobiles, viles ac dura passi; et ob id obedientia observantiaque in superiores insigni, in subditos minoresque superbia intoleranti, jactabundi, adrogantes, fastuosi ubi sunt honoribus cumulati: ex qua morum insolentia frequentes casus. Eo autem impio instituto Principem in suorum necem, unde aliquis publice metus, durare; et fortium virorum formidolosam virtutem opprimere, saeva domi pax res custodit. Miles autem non legitur, sed semper instructus, semper intentus adest: alter factus a Principe, alter jam bello spectatus. Prioris ordinis *Janicsari*, posterioris *Spahii* appellantur: illi pedites ad regiam urbem Principis tutelae, hi equites veluti minutae coloniae Imperii custodiae agunt. Janicsarorum institutio ad virtutem militarem tam generosa, ut stemmatum quamvis nobilissimorum animos superet: quare per plura saecula invicti: in iis exercituum robur, et ab iis omnium victoriarum adorea. In eum numerum adlegi concessum nemini, sed forte datum inter nationes bellicosiores perquiri, et e Christianarum parentum sinu abripi pueros, in palestrae claustris adolescere, et coelibes nulla re alia nisi militia exerceri. *Principis filii* dicti: eaque adpellatione superbi, unum Imperatorem tanquam parentem verentur; ceteros omnes insolenti fastu despiciunt: quadraginta millium numero; ex quo dignitas urbi, securitas Principi, ipsis fiducia, ceteris terror. Spahiis in spectatae virtutis praemium villae pagique (1) stipendiorum loco adsignati. In ea militia uti in coloniis Romani, ita Turcici Imperii firmitas, et ab ea etiam amplitudo: ad quadrigenta equitum millia expeditos semper sub armis per omnes Imperii partes habere. Unde Turca tam facile ex captis regnis militum numerum auxit: et per tot secula Osmanicae vires acriores intentae, horum industriâ ac vigilantiâ; ne beneficiis forte exciderent, quos aemuli infensi servabant, an et arte equestris militiae exercitia celebrarent, ut in de-

(1) Timarri *Turcis dicuntur.*

sidis, vel ignavi mulctati beneficium porro delator succederet. Hinc ea gens praeter ceteras equitatu formidabilis; hinc in exercitibus cogendis celeritas; hinc omnis victoriae spes in vi proeliorum sita. Hac ingenti praesentique militum copia freti arcibus non firmare fines, quos longe lateque vastant, ut inde hostes fame ac siti submoveant: urbes muro clausas perraras habere; et terrestribus bellis pollere student, gnari continentis terrae dominos adjacentium insularum potentes esse. His viribus navalium bellorum et muniendarum urbium imperitiam compensant. Tales prisci mores, ut omnia pacis in usum belli componerent: ei generi victus cultusque assueti, tamquam omnis vita in acie exigenda esset: sine ullis gulae irritamentis famem expellere, eâdem adversus sitim temperantiâ; abstemias inire coenas; humi sedere; innupti juvenes super pellibus humi stratis dormire; venatu exerceri; silentio cuncta peragere. Nihil in urbe molle; amantium nequitiae occultissimae; et foeminae obnutae foris incedere; truci musica delectari; poëtis fortium virorum facta perpetuum esse argumentum: atque adeo omnem domi vitam castrensem meditationem videri. Hinc porro in bello laborum, inediae, sitis, aestus frigorisque juxta patientes; frugales commeatus; in agmine, in acie silentium; in stationibus vigilantia, vecors in proeliis furor, ubique ordo et concordia; ac spe meliorum libenter extrema pati. Una urbanarum in castris cura, militem lautum, et adversus caeli saevitiem bene tectum; unde virorum robur. Cetera foedissime etiam provisum, ut quamvis foeminae castra non sequantur, earum tamen nullum sit desiderium. Eae postremo aerarii artes, pares necessitatibus opes, civium frugalitate et parsimonia comparatae: nam privatim vestium inornata elegantia; aedes, quales sub tyrannis, humiles et e ligno: non signa, non pictae tabulae per domos suspiciuntur; nullus alae lusus, et simplices parcaeque mensae. Publice autem magnifici in templorum hortorumque cultu, ut splendide religent animos, tuto relaxent. Plures pro re cujusque uxores, ad gentis frequentiam. Nullus pro censu ordo, nulla honorum successio; opes publice partae reipublicae recidunt. Inde cujusque virtuti aequus ad rempublicam aditus, firmissimum ejus Imperii fundamentum, quos sub acri tyrannide praecipuo libertatis commodo utuntur. Nullum censent lucrum, nisi quod vel armis in bello, vel domi religionis legumque professione sit partum; et ob agros jam stipendiis

Turcae olim equestribus proeliis potentes.

Unde expeditionum celeritas.

Agrorum vastitate claudunt Imperium.

Cur terrestri bello gaudent?

Pax in belli usum comparata.

Omnis domi vita castrensis meditatio.

Unde bonus in bello miles.

In castris bene lotus totusque.

Abominandum nefas bello subservit.

Ærarii artes.

Privatim parci,

Publice magnifici.

Ejus fundamentum Imperii aequalitas sub tyrannide.

Turcae solum leges vel arma curant.

Equites, perpetui assidui.

Agriculturam servis. Peregrinis mercaturam et artificia permittunt. Portoria. Tributa. Victarum gentium onera.

adsignatos, inlibato ferme aerario, bella gerunt; nam Spahii de suo aere instructi agunt et pugnant. Agris autem per servos cultis, tantum naturae fructibus contenti, illos industriae Graecis, Armenis, Epidauriis aliisque, praeter unos Hispanos, relinquunt. Cumulant aerarium multa et varia portoria, ingentia sociis tributa indicta, onera imposita victis intoleranda.

Corrupti mores. Janicsari Principi formidolosi, Et inobsequentes. Uxores ducunt. Exercent foenus. Primorum filii in eam militiam adscribuntur. Spahii mercaturae dant operam. Deliciae et luxus. Avaritia et ambitus. Bellum Persicum maxime Hungaricumque aversantur.

Sed jamdiu depravati mores. Nam Janicsari jam norunt, Imperii vim suis in manibus sitam: cumque Imperatorum sanguine foedari sint ausi, in lubrico ea Respublica est; vulgato arcano, posse Principem a multitudine impune sperni. Per haec Imperatorum sibi usurpant electionem, qui ab iis donativo adclamationes et novi regni auspicia redimunt: unde ab iisdem idem Turcico quod Romano Imperio a Praetorianis imminere fatum prudentes rerum conjiciunt. At enim cum Janicsari hodie conjugiis commerciisque dent operam, liberorum charitate et vilis quaestus studio attinentur. Praeterea eam militiam hodie Primores filiis suis, per delicias eductis atque educatis, commercantur: quare non amplius mira in bello, quae olim, praestant. Spahii autem, ubi imperantur, nequiores servos ad bellum mittunt: dum ii interea exercent mercaturam et foenus. Neque ea beneficia militaria praemio sed precio dantur: unde adfectatae saepe eorum militum clades, quo aliis divendantur. Quibus ex caussis Turcica virtus graviter imminuta. Postremo Turcicum communem Imperiorum conditionem jam patitur: cum enim, tot debellatis regnis, ad se ingentes divitias traxisset, animi Turcarum captivis deliciis capti sunt, et antiquam Asianorum molliciem induere. Et luxum prosequente avaritia, nihil pecuniae impervium; omnia donis ac muneribus praetentantur et corrumpuntur: occlusa virtuti via, ubi largitiones et ambitus. Itaque ocio delectantur: inviti bella ineunt, Persicum maxime ob longinquitatem itinerum et deserta terrarum; Hungaricum ob arcium obstacula crebra, et diversum pugnandi genus.

Nunquam Turcae pacem petere. Cur adflicti, una re prospera resumunt animos.

Jamdiu, disserebat Caraphaeus, *Turcicae Reipublicae haec depravata instituta; sed nihilosecius bello semper imperium protulisse: nec Turcas unquam ultro petiisse pacem; semper dedisse tamen, et quidem cum aliquo ingenti emolumento rogatos. Esse quidem falsa religione perterritos; sed gentem stupidam, et quae belluarum instar nonnisi praesentibus occupantur, uno secundo belli eventu elatos resumere de integro animos. Bonos belli duces ferocesque mi-*

Ingentes etiamnum Imperii vires.

lites Mustaphae aut bello aut fraude cecidisse; sed ingentes ejus Imperii vires non facile una alterave clade accepta defecturas.

Prudentum consilium de eo Imperio excindendo.

Qua de caussa qui id imperium optime norunt ut excindatur, id dare consilium ut Christiani Principes cum Persarum Rege foederati, utrinque bello confodiant; atque id censere tamen, cum jam erant ita corrupti Turcarum mores. Non sine Numine Turcas mentem ejus ultro inferendi belli induisse, ut per eam occasionem divinitus oblatam Polonus, Romanus Pontifex Venetorumque Respublica cum Caesare contra Turcicam potentiam firmissimum foedus inirent: sed ejus legibus sapienter quoque cautum, Sedulo curari oportere ut secum Moschus quoque arma consociet.

Cur in foedere cautum, ut Moschus in eam belli societatem conveniat.

Cum enim Turcicae vires, cum Tartaricis aeterno foedere junctae, Persae potentiam cum Moscho item aeternûm foederati compensent; ad eam deprimendam vim hoc ingenti addito momento opus esse ratos, ut sine Persarum conlata ope unis Christianorum armis Turcicum Imperium excindatur.

Digna Polono Rege de ratione ejus belli gerendi sententia.

Et vero Polonum Regem sat expendisse has Turcicas, quas nunc putant, adflictas vires, qui id se magno Rege magnoque belli duce dignum gerendi belli genus per hosce ipsos dies proponit; ut Caesar cum Germano milite in Hungaria Turcicarum copiarum robur, quae ad hos Imperii protegendos fines tanquam propugnaculo agunt, occupet deleatque; ipse citato agmine, et per viarum compendia Constantinopolim Imperii sedem petat: Veneti classe potentes Hellesponti fauces occludant, ac principi urbi maritimos commeatus ab Ægypto et omni mediterraneo mari prohibeant.

Turca quod hostis genus?

Nosse namque cum ejusmodi hoste rem geri, qui aut bello nunquam petendus, aut quam celerrime opprimendus sit. Nam si ad angustias redacto tempus detur, tantisper, dum ad sua se instituta recipiat, iis recte usum mox redire longe ferociorem.

Quam facile integrare formidandas vires potest?

Unum Veziriorum Principem reipublicae scientem et bellicosum virum creatum, qui a Janicsaris Spahiisque militarem disciplinam rigide exigat, intra breve temporis curriculum maxime formidandos exercitus educere in hostes posse.

Duplex imperiorum armis delendorum extrema ratio.

Ad haec ingentem terrarum tractum, urbibus celebrem aut externis nationibus inundari, quae indigenis omnino deletis novam gentem reponant; aut paullatim et per partes adquiri, ut sensim in victoris imperium coalescant.

Neutra probatur.

Sed neque delere nationes Christianae mansuetudinis esse; neque foederata bella diu gesta rerum experientiam planum facere.

Una media, qua Magnus Alexander usus.

Unam mediam patere bellandi viam, brevem et ingruentem, nempe qua Magnus Alexander Persarum Mo-

Ejus difficultates.

narchiam uno et item altero secundo proelio subegit. Sed magnis celeribusque bellis suscipiendis, aut pinguia et exprompta aeraria oportere, aut rerum omnium egestatem. Foederatum militem non poenitere patriae quemque suae: quare commeatu instructum esse ducendum in aspera, idque adeo quod cum Turcis res sit, qui a finibus longe arcent hostes fame sitique: et in Hungaricis bellis victorias primis annis nullos ferme parere fructus. Inter omnia infensa infestaque exercitus esse ductandos. Graecos enim, quibus Europa Turcica scatet, acriori odio Romanum nomen habere, quam Turcarum gravissimas, quibus premuntur, injurias. Et Turcis quoque subdi magna ex parte haeresi labefactatos, qui religionis libertatem ab iis libentes tributo redimunt. Neque esse ut spes aliqua in Turcarum seditionibus sita sit: eas enim in Persarum confinio saepe fieri; qua autem fines spectant ad Christianos nunquam: ibi namque superstitionem discordem efficere, ut respublica ipsa displiceat; sed in principe urbe tumultus natos, quia displicent qui reipublicae praesunt: ita ut ejus generis turbae nihil aliud sint quam bonae reipublicae desideria. Igitur cum nihil inter hostes subsidii, instructissimo omnium rerum commeatu opus esse. Sed justum praeterea subesse metum, ne Turcicis viribus Christianorum consilia suppetant, qui tantam terrarum marisque accessionem foederatis inviderint. Occupandas igitur gravissimas hasce difficultates pecunia tanti belli necessitatibus repraesentatâ. At Poloniam immodica Comitiorum libertate aegram, et exhausto continentibus finitimorum bellis aerario lassam: Venetos languere adhuc ex nupero Cretensi bello aspero ac diuturno: Caesarem liberalitatis et munificentiae gloria gaudere: Romanum Pontificem tam eminentis virtutis moriturum et senem. Atque adeo Imperia non occidere alia, nisi alia melioribus institutis aut oriantur aut emendentur. Et nostris quidem in melius, quod acrius bellandi genus fortiores belli et majori numero duces, ferociores milites quam Soleymanis temporibus, bella prius cum Gustavo, deinde cum Ludovico XIV gesta pararunt. Sed ob has ipsas caussas metus, ne Christiana arma secum ipsa confligant. Per has igitur rationes Caraphaeus, ut Turca omni Europa prorsus ejiceretur, id bellum instructissime intentissimeque et quam celerrime administrandum esse sentiebat.

Cur crebrae a Turcis seditiones in Persarum, in Christianorum finibus rarae?

Quando Imperia occidunt?

Militia Germana nunc longe melior, quam Soleymanis temporibus.

CAPUT X.

Summam rem ad Budam primum obsessam servat. Neosolium Turcicis auxiliis intercludit; cujus uti et mox Eperiei expugnationibus adest: et Cassoviae dedendae opportunitatem praebet.

Anno belli secundo Germani pro sua fortuna et virtute expeditionem deliberant. Nam Neosolium, intimum Turcarum in Austriam munimentum, quod commeatus secundo fluvio per Danubium Budam deferri facile prohibebat, omittunt; et urbem regni caput, cui in Turcarum potestate redactae Posonium in Hungaricarum urbium principatum suffecta, armis cingere aggrediuntur. Per idem tempus bello turbatur Rhenus, ad cujus ripam Ludovicus XIV suo ductu rem gerit, et Lucemburgum, unum e Germaniae ab Rheno claustris, oppugnatione maxime infesta capit. Qua victoria Germania pene perculsa est: unde Bavarus eo sua convertit arma, et Caesar Capraram, Caraphaeum aliosque duces cum justo exercitu, ut Gallis obsisterent, misit. Sed induciis mox cum Ludovico depactis, arma Caesaris jam belli Gallici metu liberata Hungariam repetebant, ubi ad Budam Lotharingius rem ita gesserat. Secundo flumine in Danubii, quod Hungariam interfluit, ripis tres praecipue urbes magnis inter se intervallis, longisque fluminis amfractibus dissitae celebrantur; Strigonium, Buda Bellogradumque; prima religione, secunda dignitate, tertia munimento principes prisci Hungariae Regni. Sed uti eae urbes minora oppida supra infraque flumen sita sua continent majestate, ita et haec omnia alia alius securitati pro virili conferunt in commune. Ad hoc instar Vicegradum et Pestum Budae incolumitati subserviunt. Igitur Lotharingius Vicegradum obsederat ac reciperaverat; mox Pestum obsessum perrexerat: Budae Praeses contenderat; eoque repulso, Pesto potitus erat. Hinc Budam circumsederat et oppugnabat. Obsessi constanti ferocia sustinebant obsidium. Interea obsessores aut adversi Martis, aut vexatae naturae fato ad decem millia occubuerant, sive obierant. Heic Caraphaeus cum suo et Bavaro equite a Lotharingio desideratus, *quando nemo melius ab hostium insultibus militem protegeret, imperiaque servare nosset.* Itaque per ejus literas imperatus iter quamocissime maturare; *ab ea enim mora, vel celeri-*

MDCLXXXIV.

Budae obsidium.

Caraphaeus ad bellum Rhenanum mittitur.

Quod induciis quiescit.

Tres praecipuae prisci Hungarici Regni urbes.

Ad Budam Christianorum res impeditae.

Caraphaeus ad servandam rem Christianam celeriter accersitur.

tate magnam summae rei partem in utrumque momentum pendere (1). Praesto adest, et cum his legionibus obsessores protegere jussus. Seitanes cum pollenti exercitu appetit, ut in obsessam urbem auxilium inducat. Sed Caraphaeus ita milite disposito aditus obstruxit et operibus communivit, ut hostis ab ea parte nihil ausus abscesserit. Mox Lotharingius in morbum incidit. Succedit Bavarus, et arcem oppugnare instituit. Seitanes redit; eique Germanus exercitus opponitur. Ibi Turca, dum per levia certamina distinet hostem, ab inobservata parte strenuum in urbem immittit auxilium. Quamobrem Lotharingius viris imminutus, rei frumentariae indigus, crudescente hyeme infestatus, Pestum solo aequat, inferiora Budae urbis incendit, obsidionem dissolvit. Id adversi aliquo tamen pacto solatae sunt Virovicza ad Dravi ripam a Jacobo Leslaeo capta, et trans Danubium Marchovitza Ragoctiae urbs: quam, subministrante belli subsidia Caraphaeo, D. Schultius subegit, et Techelium bis ad Eperiem fudit, fugavit.

Caraphaeus hostem a proelio deterret.

Salvis rebus Budae obsidium solvitur.

Ut in hyberna discessum, Caraphaeus, qui in institutis habebat militem hyemes semper proximis aestatibus utiles commodasque transigere, in superiore Hungaria ad Zendraviam (2) castris positis, auxilia et commeatus, quos Neosolium Hibraimus Seitanis successor mittebat, occipit impedire, quo eodem tempore ab Agriensibus prohibebat. Cumque nosset, quingentum perduelles Agriam contendere, ut Turcis sociati eo commeatus inveherent; C. Tertium cum centum Germanis ac biscentum Hungaris militibus ad intercipienda iis itinera misit. Qui tempori eos adortus, bona parte caesa, biscentum ferme cum ipso ductore captivos egit. Et per M. Auriam, suae legionis legatum, alium perduellium ducem eadem tentantem oppressit.

Unâ operâ Neosolium hostibus intercludit, et Agriam.

Techelianos semel atque iterum fundit, caeditque.

MDCLXXXV.

Adest tertius belli annus, quo Caesar quinquaginta virorum millia in campum educit. Sed rebus ipsis edocti, Strigoniensem provinciam non tantam prae claritudine utilitatem attulisse, et Budensis obsidii grandia adhuc intertrimenta sentiri; quia utrunque alieno incoeptum loco; ne nunc quoque imparibus viribus res quoque male geratur, Neosolium firmissimum munimentum, Viennâ octoginta passuum millia distans, Austriae Moraviaeque finibus imminens, superioris Hungariae porta; quod reciperatum rebellium Tur-

Neosolii reciperandi utilitates.

(1) Ex epistola Lotharingii in eam, quam retulimus, sententiam concepta, data in Budensibus castris die 23 octobris.

(2) Vulgo *Zendrò* appellatam.

carumque ulteriores impetus frangeret, Budae recipiendae secundo flumine Danubio commodans commeatus; ob quae omnia per Primum Vezirium Hibraimo legato satis certo mandatum, *ut eam urbem quoquo modo salvam curaret;* tota belli mole sub Lotharingii imperio ductuque obsidendum decernitur. Is igitur, postquam ea urbs satis providenter a Caraphaeo universam hyemem omni hostium commeatu auxilioque interclusa est, D. Heislerio imperavit ut stativa circa eam propius obtenderet; dum ipse Novigradum impeteret, unde commeatus et suppetiae commodae facilesque oppugnantibus: nam, eo capto, Neosolium sua sponte deditum esse rerum Hungaricarum historiae produnt. Sed summa oppidi arduitate deterritus incoeptum deserit, et ad obsidendum Neosolium proficiscitur. Hibraimus, ut inde hostem oppugnantem eliciat, Vicegradum oppugnari jubet; ipse Strigonium obsidione cingit. Lotharingius, ut parta conservet, Capraram oppugnationi manere jubet; et evocato prius Caraphaeo, ut eam subsidio firmaret, ipse magnam castrorum partem in hostem movet. Interea Vicegradum a Turcis reciperatur; Strigonium propugnando Caesari perstat. Lotharingius Hibraimum proelio lacessit; quod is hactenus belli sciens detrectat. Igitur Dux Caesareus ad imperatorios dolos confugit, et inde loci excedere simulat. Turca inconstans propositi eum insequitur, tractusque est ad pugnandi necessitatem. Christiani vincunt, et Neosolium victoriae fructus cedit. Nam obsessi, omni auxilii spe dejecti, urbem dedere, at sero, volunt. Quamobrem Germani in extremam vim conatos ultimas armorum leges exercent. Hibraimus ne universam Rempublicam in casum objiciat, Novigradum ac Vicegradum demoliri jubet; ipse sub Budae muris copias recipit.

Anxia Turcarum de eo obtinendo cura.

Ejus obsidium decretum.

Caraphaeus obsidionem subsidio firmat.

Neosolianâ provinciâ mature confectâ, Lotharingius, ut reliquo anni tempore ad belligerandum commodo utatur, dimissis subsidiis, Leslaeum et Schultium, alterum in inferiore, in superiore Hungaria alterum legatum confirmat. Leslaeus fuso fugatoque ad Essechium hoste, incendiariis navibus demissis magna ex parte pontem incendit, quem Soleymanes morti proximus cis Dravum super longo paludum tractu, ad novem passuum milla stagnantium, ab triginta hominum millibus paucos infra dies extenuari jussit, praesentis potentiae testem, futurae augendae munimentum.

Caraphaeus autem cum Caprara superiorem Hungariam repetit ad instaurandas Germanorum vires, qui Eperiem acriter diuque oppugnabant. Sed antequam adessent, D.

Caraphaeus sub Caprara in superiore Hungaria rem bene gerit.

Schultius eam ceperat. Igitur alio vertunt, et Cassoviam provinciae caput castra movent. In agmine ut Toccajam et Kalaviam conspexere, in deditionem accipiunt. Sed Cassoviam validum perduellium praesidium, firmissima urbis munimenta, anni tempus ad hyemem vergens, et Techelius, qui obsessos proxima auxilii spe confirmabat, haut facilem deditu faciebant. Capta tamen est, divulgato, *Techelium a Varadiniensi Praetore inter mensas comprehensum, et Hadrianopolim ad Turcarum Imperatorem custoditum missum.* Cassoviâ captâ, Patachum, Ungar et alia his minora oppida Caprara recipit, et Agriensem Praesidem, dum Cassoviae auxilium ferre conatur, ubi Zagyva cum Tibisco confluit, militum Tribuni Mercyius, et Heislerius cum Germano Hungaroque equite de improviso aggrediuntur et fugant; majoremque copiarum partem fugitantem aut caedunt aut capiunt; et Zolnochum ibi sitam urbem, tres et triginta supra centum annos ab Hungariae Regno discerptum, reciperant. Ita Techelii vincula Cassoviam ad Caesarem retraxere, et Cassovia capta Techelii factionem afflixit.

Caraphæus Techelio vincula praestruit. Techelius Transylvaniae regnum apud Turcas adfectat.

Id autem a Caraphaeo dante opportunitatem natum. Cum enim is per satis certos nuncios nosset, Techelium Transylvaniae Regnum apud Turcicum Senatum ambire; veritus ne, pro deside Apaffio et sene, acer juvenis et bellicosus Transylvanis imponeretur; ad suos, quos ibi colebat, amicos Caesaris studiosos scripsit, ut haec Telechio per ejus factionis homines significarent; quo is Apaffio regnum, sibi potentiam obtineret. Pro consilio eventus. Dum enim Neosolio capto Turcarum Senatus de insinuanda Christianis pace cogitaret, per id tempus Telechius Hibraimo, quem

Artes Telechii quibus Techelium perdat.

Techelio infensum noverat, indicavit, *eum de venia a Caesare impetranda pluries agitasse: quare si forte velint pacis mentionem cum Christianis injicere, eum, facile veritum ne nulla in foederis legibus de se ratio habeatur, quavis tolerabili conditione accepta omnem Hungariam turbatam in Caesaris obsequium secum esse tracturum: unde eos postea venturos in Caesaris de pace leges duriores.*

Techelii de regno furores.

Et vero Techelius pluries id conatus: sed quia non veniam uti majestatis reus petere, sed foedus tanquam Princeps summus inire velle videbatur: et quia in civilibus bellis partium principes summum rerum arbitrium non habent; seu adrogans repulsus a Caesare, seu modestus deterritus a suis, semper eo abiit consilio frustratus. Principio enim Cassoviensi armorum praefectura depacisci pacem volebat: mox Cassovia potitus, in ea summum Principem constitui

concupierat. Postea, si tredecim Comitatus, in quibus munitissima oppida Mungactium, Unguar, Marchovitza, sibi addicerentur; et in iis ad Ducis Litthuaniae exemplum cum Caesare Hungariae Rege, uti ille cum Rege Poloniae, impari foedere jungeretur, Cassoviam Austrio se redditurum: quod vecors desiderium et Caesar indignatus, et ejus asseclae aversati sunt: qui rati se tantisper vereri, dum armis Hungaria perstreperet, in Turcae fide et clientela perstare suaserunt; spem offerentes, Viennâ captâ, totius Hungariae dominum fore. Insuper anno belli secundo ad Caesaris clementiam invitatus, is Principis appellatione, qua Regni Palatino dignitate aequaretur, decorari, militiam suo sub imperio habere, sua oppida munimentaque Germano praesidio libera, superbe praefracteque petierat; et Poloniae Regem ut pacem conciliaret rogarat, sub adroganti exemplo, Galliae Regem pacem jam facere cum ipso Polono animatum, tamdiu distulisse, ut Summus Pontifex eos conciliaret. Quem conditionum tumorem Rex graviter indignatus, ei significavit, *ut Caesaris clementiae, uti tantorum admissorum reum decebat, sese submitteret; et quicquid ejus benignitate retulerit, singulari ejus beneficio pessima meritus adponeret.* Postremo Cassovia capta et partibus adflictis, eo redactus, ut sibi privato sua sibi et uxoris habere tuto permitteretur. Sed ne id quidem per suos fautores ei licuit: qui ei auctores erant, ut summus in Hungaria Princeps statueretur: ita namque sat legationum semper habiturum, quibus amicitias cum Austriae Domus aemulis colere posset, unde regnum sibi constabiliret. Igitur, cum Hibraimus, antequam Achmedem Celebim de pace ad Lotharingium mitteret, Techelium a Varadiniensi Praeside per dolos comprehendi jussisset, is ex lubrico regno in eam miseriam conjectus cum Stephano Papajo, participe secretorum, *suae factionis studiosos est detestatus, quod antequam Turcae iras ex adversis rebus conceptas in se converterent, in Caesaris gratiam redire prohibuissent* (1).

Sed dextera quae in Turcica Aula extitit opportunitas Techelium custodiâ liberavit. Etenim Turcarum Imperator improspera belli maxime Hungarici iniquo animo ferens, et in Primum Vezirium transferens culpam, eum in ordinem redegit; et a Polonia provincia, quam bene gerebat, Soleymani evocato amplissimum munus demandat. Is autem simultates et occulta odia cum Hibraimo exercebat: Techelianarum rerum vicissitudo.

(1) Ex MS. superius adlato: *Notizie particolari del Tecli.*

unde facile inventi qui *et Techelium haut recte vinctum* suaderent, docerentque, *quae et quanta in Hungaria Turcis mala id Hibraimi consilium peperit; Cassoviam deditam; Techelii profligatas partes; Germanos in spem erectos Hungariam universam brevi reciperandi, principe factionis sublato; quae prima omnium est eura iis qui bella civilia pacare student. At hercule partium principem, virum acerrimum animi, audacibus consultis, celeribus incoeptis, inter populares factiosissimum, ad convertendos sibi externorum animos singularem: quem ob haec omnia non solum in ea Principatus umbra, unde tantum luminis Osmanico Imperio, servari, sed ad Transylvaniae quoque Regnum promoveri oportebat: cui civilis Musulmanorum ratio postularet, non Apaffium Principem socordem praeesse, et duplicis animi Telechium administrare; qui uterque, ut id obtineat, fraudem ac dolos, timidorum et imbecillium solitas artes exercent, et pro tempore modo Osmanicum, modo Germanorum Imperium alterum alteri produnt; sed in opulentum et bellicosum Regnum generosum Austriae Domus hostem evehi, qui, uti Bathorei Ragoctiique, gravibus bellis ei sit incommodus et infestus. Atque heic ipsius Techelii indicium edunt, qui in castra ad Bellogradum hoc anno profectus nosse dicebat, Transylvanum Musulmanorum consilia Christianis per literas prodidisse. Quare si Regno Apaffius mulctetur, ex clientelari jure, quo id a Turcis habet, quando contra ejus leges fecit, merito in eum factum omnes dicturos.*

His atque talibus Soleymanes, qui Hibraïmum ultro perditum ibat, extimulatus, ejusdem morte factum notavit; Techelium absolvit, novisque honoribus auget, et Veziriorum cultu decorat, ac brevi quoque Transylvaniae Principem adpellaturum promittit. Quapropter is fiduciae plenus, tumidas has edidit voces: *Etiamsi male peream, meis rebus tales tantosque paravi patronos, ut eas ab inferis revocarent: immo si facerem pacem, non duraret diu; nam ii, in quorum sum fide, me foedus rumpere adigerent: se alienis imperiis necessario servandum; bellumque armis in speciem gerere, re autem ipsa Caesarem consiliis oppugnare* (1).

(1) Ex MS. mox relato.

CAPUT XI.

Techelium Mungactio auxilium ferre prohibet: Sanctum Jobum pugnando capit: Ponte super Tibisco facto Turcarum excursus coërcet: Osmanem Pasam proelio fundit caeditque: Budae expugnandae operam confert; et armorum auctoritate celerat Segedini deditionem.

Interea Caraphaeus, ob res quas supra memoravimus gestas, in ordinem summis belli Legatis proximum (1) a Caesare adlectus, annum belli quartum Sancti Jobi deditione ita feliciter auspicatur. MDCLXXXVI.

Ut Techelium restitutum cognovit, extemplo ad Tibisci fluminis ripam (qui in Poloniae finibus ortus, Hungariam perfluens prope Furnarcum cum Temesa coit, mox in Danubium influit) castra posuit, ut omnes ejus impetus coërceret; et brevi Techelium, qui agmen instituerat ut Mungactio opem ferret, castris contra eum propere motis festinantem avertit. Techelium Mungactio prohibet.

Per eam occasionem Sanctum Jobum, munimentum leucas tres a Gran-Varadino dissitum, e re censuit oppugnare: oppidum stagnantium aquarum late patenti conluvie circumdatur, quatuor ingentibus propugnaculis communitum. Ab urbe igitur *Zattmar* appellata quatuor Germanorum, Hungarorum vero tria millia duxit, et tormentis contra locatis urbem acriter oppugnare instituit: cumque spissi globi igniti in obsessos conruerent, fors tulit ut ibi pulvis tormentarius asservabatur, unus dejiceretur, cujus incendium multa aedificiorum hominumque strages sequuta est. Eâ fortunâ usus tempori Caraphaeus a tribus murorum partibus urbem adgreditur. Turcae ibi, abjectis animis, pacem orare; et paullo post Pasa urbis rector urbem dedidit lege, ut ipse cum milite et impedimentis liberi dimitterentur. Quae victoria cum ex sese magni momenti habita (2), quia Zattmariensem, Zobolescensem et Biarischiensem agrum tributo hostibus pendendo liberavit; tum id temporis maxime, quo cum Turcae novo Vezirio, bellicoso viro, creato ferocirent, ipsis inspectantibus eam urbem cepisset, et eum

Sanctum Jobum oppugnat.

Ad deditionem cogit.

Ejus victoriae commoda.

(1) Ita visum latine reddere, quem Itali dicunt *Tenente Maresciallo di Campo.*
(2) Æneae Caprarae judicio ex ipsius ad Caraphaeum literis.

Quartum belli annum MDCLXXXVI feliciter auspicatur.
Claustrum de suo aere urbi obducit.

belli annum esset feliciter auspicatus. Urbem receptam Caraphaeus, reputans quas belli recte porro gerendi opportunitates Christianis daret, Turcis adimeret, praesidio firmat, eique claustrum de suo aere obducendum curat.

Pontem Tibisco imponit.
Agriense praesidium dolo elicit.

Hinc super Tibisco pontem faciendum mature imperat, quo promptius Zolnocho adsit, Mungactium acrius intercludat, et crebras Agriensis praesidii eruptiones excursusque coërceat: quorum frequentem ut minuat numerum, quinquaginta Hungaros equites sub Agriae usque muros misit, qui hostem ad proelium provocarent, ut simulatâ porro fugâ in insidias inlicerent. Res pro voto successit: nam Osmanes Pasa ei militiae praepositus in eos oppido valida manu erupit, fugientesque hactenus est persequutus, ut in imam vallem, quam Caraphaeus et Heislerius insederant, pertractus sit. Ibi ducibus Christianis repente coortis atrox pugna committitur, qua Osmanes cum trecentis ferme praesidiariis occubuere.

In insidias inlicit.

Osmanem ducem praelio caedit.

Budae expeditio altera, omnium in hoc bello maxime memoranda.
Christiani exercitus laus.

Dum in superiore Hungaria haec gereret Caraphaeus, jam instructus expeditusque ad Budam sub Lotharingii imperio oppugnandam prodierat potens bellicosissimarum nationum Christianus exercitus; Austrii, Bavari, Francones, Svevi, Saxones, Brandeburgenses, Sueci Hungarique ad equitum viginti, peditum vero triginta millia, cum assiduis millibus sex, quos ab universa ferme Europa Christiana domi nobiles, aut armorum virtute praeclaros ad eam expeditionem militaris gloriae cupido evocaverat. Eam principem regni urbem Abdis Praeses, sua et suorum virtute ferox, et quingentis ferme aeneis tormentis minax infestissimus propugnabat. Quapropter oppugnatio ex ante diem XIV kal. julii instituta totius Europae Asiaeque oculos ad se converterat; ac tres pene menses de eventu solicitas habuit. Nam nullum usquam egregium belli facinus fuit, quod per id tempus obsessi obsessoresque non ediderunt; ut armorum dignitatem, superiore oppugnatione frustra cadente, hi imminutam restituerent, illi auctam servarent. A Christianis religio et pietas, a Turcis superstitionis vecordia; utrinque nationum odia, gloria nominis, Imperiorum dignitas animos incitat ac stimulat ad virtutem. Protegunt urbem magis quam munimenta conferti tormentorum ordines, pectoraque defensorum pro muris. Ardua opera moleste infestata, constanter effecta, impetu disturbata, celeriter restituta: eruptiones inruptionesque et crebrae et graves, utrinque repentinae et cruentae: munimenta modo capta, modo recepta: terna claustra superanda, et acriori

Abdis ferocia.

Memorabilis oppugnatio describitur.

vi quidem arctiora: vigiliae perpetuae, anxiae excubiae, intrepidae stationes, labores intolerandi; minimae aerumnarum pugnae. Conditiones pacis a Lotharingio Abdi per summam mansuetudinem non semel oblatae, semper ferociter contemptae: funera a Turcis Christianis data ceteris ad virtutem incitamentum: inter nobilissimos amplissimosque viros praeclara pro Christianorum sacris occumbendi aemulatio. Ad haec aspera arduaque adcedit cum exercitu Soleymanes, Polonico bello bene gesto superbiens, et exercitu sexaginta millium virorum formidando ferociens. Lotharingius ejus eventi prudens, alias aliunde copias ducesque, in quibus Caraphaeum, qui in Zolnochiensi agro expeditus agebat, jam evocaverat: et integro milite instauratus cum Soleymane statuit acie decernere; sed proelium detrectatur ab hoste. Hinc pergit oppugnare urbem, eumque impetit hostis. Ita bellum Christiani gerunt ut obsessi eodem tempore et obsessores. Astus imperatorios uterque adhibet. Soleymani alii prospere eveniunt, et modicum auxilium in urbem submittit; alii infeliciter cadunt, et pars ejus copiarum seu caesa, seu fusa. Tandem Christianorum et virtus et artes pervicere. Simulat Lotharingius Turcas proelio lacessere, dum per idem tempus tota virium mole urbem adgreditur. Ibi gravis cum Soleymane, sed longe gravior cum Abdi, et quidem magis anceps res fuit: nam super perrupto tormentorum ictibus late muro uterque Dux, hic ad enitendum ingruendumque, ille ad obsistendum suos quisque confirmat. Acerrimo conflictu corpora obsessi uti murum opponunt, obsessores uti arietem intorquent. Postremo Abdis fortiter occumbentis caede Turcis animi excidunt. Illico Bavarus arce potitur: et a victoribus debacchans ira, sanguinis sitis, aut praedae fames, insultans laetitia, intemperantia victoriae; in omnes et omnia ferme saevitum; paucis misertum, aut parsum. A victis autem inter multa tectorum incendia et sequentes incendia ruinas, caedes stragesque, clamores, ejulatus, gemitus, horror.

Nobilissima Christianorum funera.

Caraphaeus evocatus ad instaurandum integro fessum militem.

Abdis fortis exitus.

Praeclara Christianorum victoria.

Extemplo Lotharingius, eadem vergente ad occasum die, omni expedito equite Soleymanem insequitur: qui ubi hostem urbis potiri conspexit, sibi fuga consuluit; et prope oppidum Dardam, circumsito agro longe lateque vastato, castrisque in arduo inaccessoque positis loco, summam rerum, suis in copiis positam, servatum festinanter confugerat.

Vix defunctus pro sua virili parte his bellicis laboribus Caraphaeus, amplissimo imperio auctus (1) ad alios subeun-

(1) Amplissimus Petrus Garzonius lib. IV Rerum Venetarum, quam Historiam summa eloquentia et prudenti veritatis cura conscripsit.

dos statim deligitur. Nam ut Lotharingius Soleymanis profligandi inritus Pestum regressus est, omnem exercitum in duas acies partitur; et alteram Ludovico Badensium Principi, alteram Caraphaeo permittit; illique inferiorem Hungariam, huic vero superiorem, provinciam demandat. Badensi oppida Kapos-wivar, Quinquecclesiae, Siclos et Darda, alia aequioribus, iniquioribus alia conditionibus acceptis feliciter deduntur. Caraphaeus maturabat iter, ut Segedinum urbem, ubi Tibiscus in Maroscum influit positam, in Caesaris ditionem redigeret. Eum stativis obsidebat D. Wallisius, C. Arverniensi, qui in ea oppugnanda occubuerat, suffectus. Bis Turcae conati auxilium in eam urbem inferre; at a Tribuno militum Veteranio bis item fusi. Tamen praesidiarii totis viribus omnique conatu opulentum ejus provinciae emporium defensare. Sed ubi Caraphaeum adpropinquantem cognorunt, quanquam is unum itemque alterum diem oculorum morbo impeditus agmen substiterit; tamen Ducis auctoritate commoti, praediviti urbi vi captae veriti direptionem, antequam adesset, eam Wallisio dediderunt. Eâque de ditâ Agria undequaque interclusa est; et quicquid Danubium inter et Tibiscum interjacet Turcis ademptum.

Divisis ex aequo imperiis, Ludovicus Badensis in inferiorem, Caraphaeus in superiorem Hungariam dimittuntur.

Armorum auctoritate Segedinum ad deditionem cogit.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHÆI
LIBER SECUNDUS

CAPUT I.

Pacis occasione, quam Turcae petitum veniunt, Techelium infestat.

Caraphaeus in maxima suae tempestatis re civili versatur.

Turcicum Imperium bello sociali graviter labefactum.

Ad haec usque tempora Caraphaeus amplissimis armorum imperiis obitis inter summos belli Techeliano-Turcici duces recensitus: nunc vero, cum per eum Turcae a Caesare pacem oratum eant, amplissima quoque occasione oblata utitur, qua porro gentium juris prudentiâ, et rerum publicarum peritiâ inter primarios suae tempestatis politicos viros numeretur. Turcica enim Respublica ingentes jacturas factas indolebat: Hungariae Dalmatiaeque regna ferme tota a Caesareis reciperata; Corbaviam Bozniamque aut direptas aut desolatas: Venetos ingenti Peloponnesi parte potitos: florentissimos exercitus fusos caesosque; militum ferocissimos, ducum fortissimos experientissimosque sublatos; funditus exhaustum aerarium; Veziriorum ac summorum belli Legatorum vilem auctoritatem; formidandi nuper universo Orbi terrarum Imperii dignitatem graviter imminutam: animos de more navali militia aversos, nunc ob superstitionem terrestri nedum Hungarico, ut solent, sed Polonico et Peloponnesiaco quoque bello abhorrentes; provinciis tantum vigoris subesse, quantum vim violenti Imperii vix sufferant, nihil praeterea ut externam perferre possint; Germanorum Venetorumque virtuti fortunam feliciter adspirare: Polonum quidem inritis in Budziacum expeditionibus deteri; sed, cum nuper amplis abdicatis provinciis duabus, belli foedus a Moscho contra Musulmanici Imperii labefactatas vires redemerit, tanto socio fretum longe majori quam Caesarei Venetique armorum felicitate indubitanter usurum.

A legis custode Mehmedes IV liberrima oratione incusatur.

Cur deliciae fortibus Regibus comparatae?

Crudelis amor Selimi II Turcarum imperatoris.

Fortes Principes fortium subditorum amantes.

Immutatis institutis respublica augetur conservaturque.

Ambitiosae privatorum opes publica inopia.

Saepe nationes degeneres habitae ducum vitio.

Turcae nondum exuere ferociam.

Adversa saepe virtutem excitant.

Expeditiones Venetis dispendiosae,

Polonis difficiles.

Victoriae Hungaricae utiles tempore et mora.

Cur foederata bella non diu constent?

Quae Reipublicae ingentia mala cum Turcarum Dominator vix quicquam sentiret, a forti Mehmedanae legis custode per summam libertatem in hanc sententiam increpitus: *Ejus nequitiam socordiamque Imperium ex florentissima re in eas miserias conjecisse. Majoribus Musulmanorum fortibus Dominis triclinia, gynaecea, hortos comparatos, ut virtutem per bella et acies lassatam repararent, non ut extinguerent. Quin si cujus antiqua virtus libidinibus marcescens a militibus desiderata, is delicias suas, quas efflictim deperibat, in suggestum productas, ut omnem ignaviae desidiaeque caussam praecideret, pro concione cum incredibili animi dolore et constantia manu sua decollasse. Imperatores magnanimos Janicsarorum fortiumque virtutem ducum non formidasse, sed tanquam Imperii robur dilexisse; non mutasse Imperii administros, sed antiquos mores et instituta servasse immutata. Nunc avaritiâ, et avaritiae parente ambitu in principem Imperii urbem omne devicti orbis aurum confluxisse, et in privatorum copia summa aerarium inopia laborare. Sed olim non largitionibus, sed merito ab ipsis Regibus spectato honores ambiri. Ita hodie ducum seu imperitiam seu ignaviam Musulmanicae virtuti officere; quam non extinctam, sed vivam et vivacem adhuc satis commonstrasse Coronis in Peloponneso, Neosolii in Hungaria propugnatores; qui in iis urbibus defensandis ultima virium ausi, nihil deterriti sunt ultima quoque in se victoriae jura experiri: et priorem Budae irritam obsidionem Christianis magnam per proelia exercitus cladem aequare: et eam ipsam vel nuper captam tot tantaque Musulmanicae virtutis exponere monumenta, ut de victoria jam parta pene dubitent adhuc victores. Magnas quidem acceptas clades, sed in eam partem accipiendas, eas divino accidisse numine, ut ad majorum virtutem Princeps excitaretur: ceterum non esse tantas, ut Imperium sint afflicturae. Venetis enim dispendiosas victorias, et alieno milite partas; nec tantum vectigalium reddere, ut ad dissita et longinqua obtinenda stipendiis suppetant: Polonicas expeditiones et comitiorum dissensionibus seras et longo desertarum terrarum tractu deterrimas, ipsi Reipublicae hactenus fuisse perniciosas: Moschum autem ipso foedere cum Polonis percusso satis indicare, ab ipso Turcicam potentiam formidari. Felicia quidem Romani Caesaris arma in Hungaria; sed eas victorias multis post annis aliquid afferre utilitatis. Tandem bellum Christianum foederibus coalescere, quae vel per ipsam unius felicitatem, aliorum seu invidia, seu metu*

dissolvi solent. Quapropter si Mehmedanae legis observantia redeat, si ipse non ad pompam exercitibus gravem, sed ad vires ipsis intendendas in bellum eat, omnia fausta feliciaque speranda. Idque firmat, *quod non aliqua aetas abjerit, sed ab eo ipso Creta, Neosolio et Cameneco captis, ingenti gloria Musulmanicum nomen auctum:* monet postremo, *Osmanicum Imperium maximi incendii instar esse, cui si nova provinciarum pabula non suppetant, ex sese in favillas abire et extingui.* Imbelles Reges magna impedimenta exercituum. Mehmedes IV insigniter auxit Imperium. Imperium Turcicum incendii simile.

Ea oratione Mehmedes commotus aes conquirit, tanquam ad bellum iturus; mox fractus animi facile a Primo Vezirio ad pacem a Christianis petendam inducitur. Eam cupiebat Soleymanes, quia improsperos belli casus Mustaphae et Hibraimo decessoribus suis exitiosos recolens animo, graviores sibi metuebat, cui respublica obvenerat magis labefactata et infirma. Accedebat, quod cum Constantinopoli in Hungariam profectus est, horum alterum a Mehmede diserte habuit in mandatis, uti aut Budam obtineret, aut bellum pace finiret. Quare Bellogradi substitit per speciem ut fines Imperii communiret, incertus quam urbem proximo anno Christiani aggrediendam decernerent; re autem ipsa ob metum ne in Aula armis exutus facilius opprimeretur. Igitur e longinquo Mehmedi suadet, *quod cum tot proeliis obsidiisque decessores Vezirii omnem veteranum militem absumpsissent, hactenus tyrones disciplina firmentur, Imperium interea pacatum agere oportere, quo acrioribus postea viribus restitutis bellum resumat.* Nullo negocio cum Domino animum induxit: quem de pace cogitare per idem tempus inde prudentes conjiciebant, quod Principem superstitioni impositum in ordinem redegit, ac in insulam seposuit, qui frangendi cum Christiano Imperatore foederis Mustaphae auctor fuerat; qua poena superstitiosus populus delinitus, facile probaret, tot tantisque fracti foederis malis novo foedere icto medendum esse. Mehmedes ad bellum expeditur; Sed paci pronior. Cur Soleymanes pacem cupit. Primi Vezirii facilius domi opprimuntur, quam foris. Unde prudentes conjiciebant Mehmedem paci proclivem?

Sed Vezirius de ratione pacis Christianis insinuandae maxime anxius agebat, quod superiore anno, nondum Buda capta, Achmedi Celebi Neosolium in castra de pace misso Lotharingius magno animo responderit, *se bellum adversus hostes proferre oportere; si Mehmedes pacem velit, ad Caesarem oratum mittat:* iterumque, cum de permutandis captivis venire simulasset, ut denuo Christianum Ducem de pace tentaret, id retulit, *apud Caesarem et Foederatos belli pacisque arbitrium esse.* At enim Turcicus fastus in majorum monumentis nullum memorabat exemplum, quo ii pacem Soleymanes angitur de pacis insinuandae ratione. Turcicus fastus nusquam gentium pacem rogavit.

unquam peterent, sed semper hostibus darent: et Budâ jam captâ, ex Mehmedis mandato pax ab eo necessaria praestanda erat: et post eam victoriam Turcicus Senatus eam urgebat, submonitus, *quavis conditione inirent, ut secundantem Caesaris fortunam perrumperent; non tamen ut induciae tres aut summum quatuor annos durarent, tantisper dum, oblata aliunde opportunitate, felicius arma resumerent.*

Turcicus Senatus pacem petere urget.

Mehmudus Aga de pace legatus.

Caraphaeum adit.

Igitur Mehmudus Aga Peter-Varadino Zolnochum cum collega uno et justo comitatu pridie kal. novembris venit: et Caraphaeo ibi hyberna agitanti, *se a Primo Vezirio ad petendam a Caesare pacem publice missum* dixit: petiitque, *ut Viennam, ubi cum Badensi Marchione ea de re agat, se commeare pateretur.* Rogavit Caraphaeus, *an mandatis de ea ineunda instructus veniret?* negavit: ait vero, *literas a Primo Vezirio de ea scriptas ad Badensem ferre; in quam sententiam conceptae essent, ignorare.* Heic Caraphaeus ancipiti malo urgebatur: nam a Caesare in mandatis habuerat, Turcas de pace legatos ad se haut sineret commeare, qui certas sibi Foederatisque non offerrent pacis conditiones. Turcas enim saepe pacis obtentu seu fallere, seu decipere: et nuper maxime, dum Albertum Capraram Caesaris Ablegatum de firmandis induciis Constantinopoli multa et varia caussati morarentur, Viennensem invasionem parasse. Sin, negato commeatu, literas Caraphaeo dare nolint, et omni re integra domum redeant; cum usquequaque per vias se de pace legatos venire praedicassent, Foederatos in immeritam de Caesare suspicionem venire posse, quod is pacem per suum belli ducem in Imperiorum finibus agitet, nec consulat in commune. Igitur ut ne Legati Viennam contendant, et Vezirii literas sibi tradant, eo evasit: *Eos in speciem pacem petitum venire, re autem ipsa ut inter Foederatos suspiciones injiciant, unde dissidia oriantur; et pacis mentione in Christianum exercitum evulgata, omnem militum animis vim resolvant.* Mehmudus *se eam sincere petitum venire* asseverat, *ut qui ex Musulmanici Senatus auctoritate a Primo Vezirio legatus esset. Et Senatum et ipsos magnos Turcarum Dominos,* Antonius excepit, *ubi e re sua esse norunt, nulla honestatis habita ratione, eos qui facile ipsis fidem habuerunt circumvenisse. Itaque se iis haut credere, nisi certissima ejus rei habuerit argumenta.* Unum id sedulo dat Mehmudus, *ut Caraphaeus ad Musulmanorum Patrum consessum scribat, qui eum hac de re faciant certiorem.* Caraphaeus ibi callidum hostis consi-

Caraphaeo anceps objecta res.

Turcae saepe pacis obtentu Christianos circumvenere.

Prudens Caraphaei consilium:

Pacis mentio in animis militum contentionem relaxat.

Mehmudi astus, ne Turcae pacem rogare videantur, et Foederatos dissocient

Eluditur sapienter a Caraphaeo.

lium risit: *eumque id sibi consulere, ut scilicet Christiani victores inclyti felicesque in ipso inoffenso ingentium victoriarum cursu Turcis ultro pacis facerent mentionem: et Vezirius suas literas Foederatis ostenderet, probaretque Caesaris ducem clam iis de pace cum Turcis agere, quo omnem foederati belli turbaret fidem.* Haec igitur metuens, dixit: *se neque Turcici Senatus, neque ipsius Turcarum Domini verbis, sed ipsis rerum argumentis confidere.* Heic Mehmudus *quaenam graviora essent?* rogavit: cui Caraphaeus; *ut sibi Techelii caput in antecessum dono detur.* Turcaeque petitionem demiranti, *quid mirum,* subdit, *si uti duûm summûm Imperiorum par est, aequo uterque cum altero utamur jure? Quotiens Caesar ad Turcicum Senatum Ablegatos de pace misit, ii magnificis donis eos purpuratos ornarunt, ut sibi eorum animos devincirent: nec minori munificentia usi sunt cum summis belli ducibus, quibuscum ad utriusque Imperii limina de pace agitare mandatum est. Se vero dono petere Techelii vile caput, detestatum suis, ceteris nationibus turpe, Turcis ipsis exitiosum; quod ut omnium suorum malorum caput jamdiu diris ultro ipsi devovere debuissent: tunc vero eos bellum odisse, pacem cupere serio graviterque significarent.* Turca Legatus a Christiano Duce Imperii sui arcanum tentari; eumque, servata Romani Imperatoris dignitate, Techelium privato nomine sibi proditum velle, ut sub eo exemplo nemo omnium Hungarorum posthac a Caesare sub Turcarum fide descisceret, qua porro eidem tradendus esset. Igitur *Athname* opposuit, *quo suus Musulmanorum Dominus Techelium semel in fide receptum sancte servaturum dejeraverat.* Sed eum Caraphaeus hac oratione confutavit. *Demiror sane vestram jurisjurandi religionem, qui per pacem et inducias tumultus excitatis; occupatis urbes; arces et munimenta diruitis, bella direptionibus et vastationibus magis, quam solemnibus Foecialis juris formulis soletis indicere? An Soleymanis immemores, qui cum se Vezirio vivo nunquam fauces collisurum jurasset, mox ab eo graviter laesus, vestrae superstitioni Praepositum per ludibrium consuluit, quo pacto salva jurisjurandi religione laedentem ulcisceretur? per ludibrium quoque responsum retulit: dormientem, quia tunc non viveret, jure caedi posse. Et istam esse vobis jurisprudentiam, ejusmodi verborum cavillis juramentorum custodire sanctitatem. Ego vero id hautquaquam petissem e Christiana gente, quae adprime novit sacramenta custodire, unus Caesaris ducum, qui pactorum observan-*

Cum Turcis non verbis, sed rebus fidendum est.

Caraphæus Techelii caput sibi dono petit.

Legati a Caesare ad Turcas de pace ejus Aulae Proceres magnificis donis ornarunt.

Caraphæus Techelii caput deposcens Imperii Turcici arcanum tentat.

Athname apud Turcas quid valeat?

Turcae primum rem, deinde fidem sequuntur.

Turcae juris foecialis contemptores.

Juramentorum religionem cavillis eludunt.

Jurisprudentia Turcica in subtilitate verborum spectatur.

Caesaris praecipua laus foederum servantissimum esse.

tissimus celebratur; nisi certo scirem ejus juramenti nullam vim esse ac potestatem, quo subditum contra Regem suum concitastis, regnum alienum beneficio dedistis, et foedifragis armis firmare conati estis. Peto enim foederis perfidiose rupti auctorem tradi, quem fas gentium ultro dedi hostibus jubet. An iniqua juramenta servatis; nihil autem pensi habetis quae generis humani jure probata sunt? Legatus eo sermone commotus substitit paullum cogitabundus, forte animo volvens magna saepe necessitate urgente statas regni rationes perrumpi; et flagitium arte aliqua occultari posse, ita ut Techelius nulla Turcarum ope, consilio nullo circumventus et proditus videretur: mox Caraphaeum sciscitatur: *An, Techelio tradito, pax certo sanciretur? eam enim rem dubiam sui capitis periculo stare* dicebat: *nam si ad Vezirium postea redeat, infecta pace, procul dubio se morte daturum poenas.* Cui Dux respondit: *Se ea de re ad Caesarem omni officio scripturum: ceterum Caesaris et Foederatorum ejus faciendae summum jus esse et arbitrium: atque adeo gravitate multo majore se id iis promittere, quam Turcae Senatores Ducesque: qui saepe muneribus donisque acceptis, per summam vanitatem ne tum quidem, quum adpromittebant, animati erant, quae de pace spondebant, praestare.*

Foedifragii auctores ultro hostibus dedendi.

Magna necessitas statas regni rationes perrumpit.

Turcicae Aulae Proceres saepe vani in iis quae de pace Christianis promittunt.

His igitur rationibus Mehmudus persuasus petiit a Caraphaeo, *ut in rei secum actae testimonium ad Primum Vezirium scriberet.* Caraphaeus, ut dignitatem obtineret, id denegavit; *cum ab eo literas ad se nullas scriptas accepisset: et aequalitatem heic quoque servandam ratus, quando Soleymanes Mehmudum dignum putavit, qui ipsius ad se verba ferret, dignum quoque qui sua ad eum referat putare oportere. Sed ut ei gratum faciat, tamen ad eum scribere, Mehmudum ad se de captivis permutandis venisse* (uti re ipsa aliquot permutatum venerat) *ut inde is sua mandata executum esse intelligeret.* Heic a Mehmudo Soleymanis literas ad Hermannum Badensem scriptas accepit; easque cito tutoque ad eundem missurum pollicetur: mox literis a Caraphaeo acceptis, gratiisque diligenter actis, a colloquio Mehmudus discessit, spe data, *intra viginti dies se optatum donum Caraphaeo adlaturum:* cui Caraphaeus subdit, *ut alioqui itineri parceret.* Ita Summum Numen superbos adfligit! Hactenus Turcae jactabant, nunquam Imperium suum ad petendum ullo Regi, liberove populo pacem demissum esse: nunc eorum perfidiâ factum ut Vezirii literae, quibus Caesari pacem insinuabat, ne per legatum

Caraphæus Imperii dignitatem sedulo curat.

Caraphaeus literas Primi Vezirii ad Marchionem Badensem de pace scriptas accipit, et Viennam tramittit.

Aucta Germani ac deminuta Turcici Imperii dignitate.

quidem, qui eas cum dignitate ferret daretque, sed vulgo per tabellarium perferrentur.

His peractis, Caraphaeus ad bellicum Senatum scribit: quod *Aga Mehmudus nomine a Magno Vezirio missus ipsum rogaverit, mandatane faciendae pacis haberet, an saltem potestatem, qua ipsum ad Badensem Marchionem sineret commeare? se respondisse neutrum.* Ex iis literis ad Senatum refertur, cui amplissimus Bonvisius Cardinalis Pontificis Romani Legatus, et Fridericus Cornelius Legatus Venetorum adfuere; et *Caraphaeum recte utrumque egisse probatum est.* Alio Senatus die, quo Venetus Polonusque Legatus convenerant, Vezirii literae, quas Caraphaeus ad Caesarem recta miserat, recitatae, quibus significabat: *Se fracti foederis animitus angi; aliquo tamen pacto solari, quod jam auctores commeritas sceleris sui poenas dederint: at pios utriusque Imperii subditos aliena culpa immerentes vexari aeque animo omnino ferre non posse. Si Christianorum Imperator humani sanguinis parcus ad pacem inclinet, congressui locum edicat; et, tantisper dum cum libera rei agendae potestate Legatum mittat, se suo Musulmanorum Domino auctorem futurum ut quieti ac tranquillitati publicae velit jubeatque commodari; speratque fore ut Summum Numen piorum adnuat votis.*

Caraphaei acta a Senatu probantur.

Primi Vezirii literae recitantur.

Polonus Venetusque super iis sententiam rogati sunt; et primus dixit: *Regem suum communem Foederati belli fortunam constanter prosequi decrevisse.* Sed Cornelius nova Venetorum fidei edidit argumenta: *quod cum Vezirius Joh. Bapt. Donatum domum mox reversurum quaedam de pace submonuisset, quae is ad Senatum attulit; Patres illico omnem ejus rei institutionem praecidendam jusserunt.* Igitur Badensis de Consilii sententia Soleymani respondit.

Praeclara Foederatorum consensio.

Nihil minus expectatum sibi evenisse, quam cum ad se de pace scribere, neque satis offerre, quae damna injusto bello dederint Turcas in antecessum esse emendaturos, quemadmodum Caesarei, quotiens ab iis petiere pacem, fecere: et nuperis vicennalibus induciis, quanquam Turcae bis proelio fusi essent, tamen Vivarini Varadinique, aliorumque oppidorum, quae jam usque a Soleymanis temporibus Hungarorum Regum possessione per Turcicam vim exciderant, Caesarem jure cessisse. Foedus ab iis contra gentium fas ruptum; unde merito jure Polonum Venetumque Caesari Christianae gentis Principi contra injustum Christianorum sacrorum et foedifragum hostem sociatos: quare de iis quoque in concipiendis foederis legibus rite et

Hermanni Badensis Primo Vezirio rescriptum.

Antequam de pace agitetur, damna belli emendanda.

Jure Polonus Venetusque cum Caesare contra Turcam foederati.

De Foederatis justa habenda in pacis tractatu ratio.

ordine habendam esse rationem. Neque Turcas scelus paucorum auctorum mortibus expiasse, cum maxime Techelium omnium malorum caput in sinu turpiter foveant. Oportere igitur eos non perfunctorie repromittere, sed satis idonee cavere, damna sumptusque belli Caesari Foederatisque ante omnia reposituros. Quare, crudis adhuc rebus, eos conloquio locum indictum petere importunum videri, et intutum: qui saepe per inducias urbes occupant, agros populantur, perduelles recipiunt, tributa graviora indicunt, atque adeo per pacis simulationem dant mala, quam si bellum inferrent, graviora. Si igitur ex animo fractum improbent foedus, et serio ad pacem inclinent, aequa proponant, tuta promittant: quod si fecerint, Caesarem humani sanguinis frugalissimum haut sane Congressum esse detrectaturum. Cetera se eis bonam mentem optare, ut Summi Numinis iram tempori placare possint.

Turcicae paces bellis infestiores.

Sed Mehmudus, qui has acciperet literas, ad dictam diem non rediit: nam Soleymanes eum in ordinem redegerat, et in carcerem trudi jusserat: quia ut dictitabat, cum literas ad se nullas a Caraphaeo scriptas de re cum eo acta dedisset, eum vana renunciare arbitrabatur: vero tamen propius quod nullis certis ea de re mandatis acceptis, Vezirium Techelii caput Caraphaeo proditurum spoponderat.

Primus Vezirius Mehmudum in carcerem trudit;

Ne Techelium dono det Caraphaeo.

CAPUT II.

A Mehmede Aga Turca Legato aditur: Soleymani, Primo Vezirio, et Alexandro Maurocordato de pace respondet; et Techelii apud Turcas auctoritatem imminuit.

Alexandri Maurocordati elogium.

Sed cum Soleymanes quoquo modo pacem effectam cuperet, ad Caraphaeum scribit; et cum suis Alexandri Maurocordati quoque literas involvit. Is enim erat apud Turcas primarius linguarum interpres: vir religione Christianus, natione Venetus, qui quamplurimas per nationum ora viventes linguas callebat, nec latinae graecaeque prorsus inelegans; sed nativâ prudentiâ, et magnarum usu rerum, quibus adfuit, interpres, in agendis rebus dexter, expediendis consiliis satis acutus: et ob id ipsum apud Turcas non spernendae auctoritatis, quod variâ apud eos fortunâ jactatus, semper fidi interpretis famam locumque apud eosdem obtinuit.

Mehmedes Aga rei civilis doctrina domi clarus.

Cum iis literis Mehmedes Aga, in historia versatus satis,

patriique moris prudentissimus, et ob id apud Primúm Vezirium multo in honore habitus, Varadino ad Caraphaeum venit. Is autem nullam pacis faciendae potestatem praeseferebat; nec quid Vezirius scriberet se certo scire profitebatur; id vero ajebat, *Caraphaeum in dubium revocare non oportere quod Turcae pacem cuperent; cum nullum in majorum monumentis extaret exemplum, quo Osmanica Potentia ad pacem a quoquam quanvis maximo Orbis terrarum Rege petendam usquam gentium demissa sit: neque vero ad eum nunc denuo de pace legaret, nisi sedulo serioque eam vellet:* ad exitum orationem confert, *ut scripto et cito respondeat: quod intra quindecim omnino dies sibi esset redeundum.* Ibi tum Caraphaeus Vezirii primum literas legit, quae in hanc sententiam scriptae erant.

Rara Leopoldi gloria hoc bello parta.

Foederis fracti auctores meritas jam dedisse poenas, et piorum curam sibi Divinâ Providentiâ permissam: qui ad pacem suopte ingenio pronus ad Badensem Consilii Bellici Praesidem de ea ineunda scripserat. Sed commeatum Legatis sive florente pace, sive adeo grassante bello apud omnes nationes permissum, Legatis suis denegatum, neque literis suis quidquam responsum. Haut verisimile sibi videri, quod is negocium ad piorum pacem tranquillitatemque propositum praepedire, et Summi Numinis iram, ad quam gentes humani juris in se violati vindicem provocant, suo suorumque capiti adcersere non dubitarit. Quamobrem, cum id animum inducere nullo modo posset, selectissimo Christianae gentis Duci tantam superbiam inhumanitatemque esse insitam, ut jus cum humana ratione natum hautquaquam agnoscat; reversum Mehmudum, ut vana referentem, in carcerem conjecisse. Ut is igitur adprobet quae de instituenda pace Mehmudo verbis mandaverat, per literas praecise, diserte et quamprimum se faciat certiorem. Neve putent Germani, Musulmanorum Imperium ex uno et item altero adverso belli casu, quasi proeliorum discriminibus cladibusque confectum, de divina ope animum despondisse. Esse adhuc divina Mehmedis virtute pro ingentibus cogendis reparandisque exercitibus facultates promptas, paratas opes. Postremo Summum Numen, justis ac piis aequum, ambitiosis turbidisque grave, eum vereri ac metuere commonet exhortaturque.

Primi Vezirii literae de pace ad Caraphaeum scriptae.

Legatis liberum per arma, per hostes iter.

Summum Numen humani juris violati vindex.

Caraphaeus a Primo Vezirio superbiae inhumanitatisque insimulatur.

Turcica ferocia,

Animique.

Maurocordatus verbis ad benevolentiam lenioribus, et magis ad obsequium, ut par erat, compositis, in eandem Soleymanis sententiam scribebat.

Primum Vezirium neque Mehmudo commeatum permis-

Alexandri Maurocordati literae ad Caraphaeum.

sum, neque literis suis rescriptum graviter tulisse: quando Caesaris de pace Legatis semper a Musulmanis per summam mansuetudinem iter liberum patuit. Itaque eos summe demirari, non perinde cum Mehmudo actum, qui publice Legatus cum literis ad Christianos veniret. Quapropter eum orat, ut quid ejus sit, sibi caussas aperiat: persuaderi enim omnino non posse, id temere actum ab amplissimo belli Duce, terrarum Orbi conspicuo, et satis merito qui imperatoriam Romani Caesaris referat dignitatem. Idcirco Vezirium, generis humani quieti suapte natura proclivem, ne ex levi fortasse caussa institutus tantae rei ordo abrumpatur, ad eum scripsisse literas, quod aeternae utriusque Imperii saluti et Caraphaei gloriae, nunquam annorum longinquitate periturae, futurum sit. Occupandam occasionem, antequam Osmanicum Imperium, cujus vires, uti sub favillis ignis, occlusae, non extinctae sunt, excitentur. Ei satis notas Imperiorum vires, Regum consilia, temporum utilitates; et semper decori, saepe emolumento, nunquam poenitendum, prosperâ fortunâ modeste uti.

Caraphaei laus.

Praeclare dictum.

Perlectis literis, Caraphaeus Mehmedi respondet, *se quanquam summum in ea provincia armorum imperium habeat, tamen ejus jure imperii de summa re solum decernere non posse; sed omnes in ea provincia belli Legatos convocare oportere.* Mox autem cogitans, Mehmedem cum nulla pacis faciendae potestate venisse, ac proinde eum conventum inutilem fore, ad Caesarem scribit, quo certis ad rescribendum mandatis instruatur: interea edicit, *Mehmedem de captivis redimendis venisse*, ne belli res pacis mentione turbarentur. Acta re in Senatu, Caraphaeo injunctum ut Primo Vezirio ex auctoritate respondeat.

Caraphaeus de ea re scribit ad Caesarem.

Literae a Caraphæo ad Primum Vezirium scriptae.

Purgat inhumanitatis superbiaeque insimulationem.

A se Legatum Viennâ prohibitum, quia nullis de pace certis mandatis instructus venerat: ad bellicum tamen Consilium literas tramisisse, ut ex literis, quae ab eo ad ipsum rescribuntur, cognoscet. Itaque se eo ipso tempore, quo Legato commeatum negavit, pacis instituendae viam, quantum in se fuit, munivisse. Jure quidem gentium liberum patere Legatis per arma, per hostes iter; sed diserte edixisse Caesarem, se, nisi prius certae pacis conditiones sibi, Foederatisque per Turcas dentur, nec posse, neque adeo velle quicquam cum iis de pace agere. Cum igitur per conloquia cum Legato habita eum mandata nulla habere intelligeret, rectius putasse id belli Consilio mature significare, quam ejusmodi Legatum, quicum nihil agi de pace posset, Viennam sineret commeare; aut in provincia belli

Legatorum convocare Consilium; eoque pacto terere frustra tempus, rumores de pace excitare vanos, suspiciones Foederatis injicere, et proximae pacis spe intentam legionum virtutem arctamque disciplinam resolvere. Igitur si is ex vero pacem cupiat, Legatum iis mandatis instructum Viennam mittat, ut Foederati unanimi consensu agere cum eo possint: in hanc legem suam ei operam adpromittere; an autem uti velit, id in ejus esse potestate. Ablegatum autem ab eo custodiâ habitum demirari; neque enim aequum fecisse, qui ejus orationi fidem habere ipse noluerit, cujus verbis credere voluerat alios. At enim veri haut simile videri, Turcas Techelium scelestissimum hominum in fide habere, et foederis rupti animitus poenituisse; in cujus legibus una est, A NEUTRO IMPERIORUM SCELESTOS HOMINES PROTEGI FOVERIVE. Si plane intelligant, capiti suo Summi Numinis iram foedifragio adcersivisse, cur scelerato Techelii capite se non expiant? cur non pacis conditiones omnibus Foederatis aequas atque adeo justas adportent? cum in presentia res temporaque ita sint comparata, ut aliter pax coalescere omnino non possit? Et tamen pie bellum a Christianis geri; cum naturalis ratio dictet, armis injuriâ lacessitos armis tueri, et qui ultro inferunt bellum, ut ii et belli damna sibi inlata aequo animo patiantur, et quae per injuriam ipsi aliis dedere, reponant. Fortunae quidem prosperae moderari pulchrum; sed enim Caesarem et Foederatos vanam et subdolam, non solidam et sinceram pacem abnuere. Igitur in eos protracti belli, et sanguinis porro effundendi divinas poenas recasuras, qui et bella injusta inferunt, et simulatas paces proponunt.

Rumores de pace bellis maxime socialibus noxii.

Turcae fracti foederis rei.

Pia arma quae?

Belli ultro inlati poenae.

Turcarum injusta bella et simulatae paces.

Eadem ferme verborum vi Maurocordato respondit, hoc diserte addito: *nisi Turcae certa et aequa in antecessum Caesari Foederatisque proponant, nunquam Christianos cum iis de pace congressuros: idque adeo quod Foederati sperent, fidantque plus quam pace bello proficere. Quare aut Soleymanes in id conveniat, aut eo inutili literarum commercio parcat.*

His acceptis literis, Mehmedes ad Soleymanem redit; qui ut Caraphaeo gratum faciat, quo eum sibi devinciat, Mehmedem *Capizibassium* creat, honoris genus apud Turcas minime contemnendum: eorum enim est formidolosiora Osmanicae Domus arcana scire, et ejusdem saeva mandata exequi: Mehmudum vinculis exsolvit, tanquam tunc demum certo nosset, eum sibi vera retulisse: et Caraphaei quoque honore et gratia, pristino honori suaeque gratiae restituit.

Primus Veziriorum Caraphaei gratia Mehmedem *Capizibassium* creat;

Mehmudum vinculis exolvit, et pristino honori restituit;

Techelium asservat. Techelium, colore belli eo anno administrandi, ut suo loco narrabimus, evocat; mox custoditum servat, neque rem ullam suo ductu gerere sinit. Unde postea varii rumores nati: Caesaris studiosi putabant, alii *cum, Turcicis rebus convulsis, nullam apud eos dignitatem habere;* alii, *ut proditorem ipsis gravem e medio ab iisdem sublatum.* Qui non tam abjecte de eo conjiciebant, *eum vulnere invalidum, per acies superiore aestate acceplo, aut impeditum aut mortuum* arbitrabantur. Perduelles vero meliora: eos enim cum Athname solabatur, quo in Musulmanici Imperii fide receptus erat; tum viri fatum, quo ita natus erat, ut perculsus altius erigeretur.

De Techelii fortuna rumores varii.

CAPUT III.

Cum Mehmede Aga sermonem habet, quo justa Poloni ac Veneti arma docet: Turcam de spe dejicit, Caesarem nisi Foederatis satisfiat, pacari unquam posse: et de ulteriori belli prosperitate disputat conjecturas.

Non multo post Soleymanes eundem Mehmedem, commutandorum captivorum obtentu, Eperiem ad Caraphaeum mittit, qui eum doceat, *quae ipse grata Mehmudo sibique fecerit, ut probaret quam honorificum putet cum tali Duce amicitiam inire. Quin Techelium, quem ab Hibraimo eversum restituerat, et impense fovebat, jam ejus dono servare: rogare nunc, vivumne an mortuum optet: mortuum enim dare et lege sibi permissum, et cum magnus Vezirius in eos omnes, qui in suum imperium peccant, summum gladii jus habeat, eum colore quod aut suum imperium spreverit, aut non recte executus sit, optimo jure necare posse: vivum autem tradi Athname vetare, quod contra quemvis hostem eum protecturum sancte promittit.* Ibi Caraphaeus, *gaudere se,* ait, *quod Soleymanes honores ab eo et Mehmudo promeritos sibi imputet; et parem, sicubi usus venerit, gratiam ei se relaturum promittit:* de Techelio autem monuit, *induciarum legibus cautum, Cæsaris perduelles a Turcis ne protegantor: quapropter eos vivum dedendo servare potius, quam frangere fidem,* conficiebat. Ad haec *Techelium fraudem Athnami fecisse, Hibraimi judicio declaratum, qui eum vinculis oneravit.* Cui Mehmedes ultro addidit, *Athname ei a Kara Mustapha datum sine omni Senatus auctoritate; unde successorem non obligare.* Ex qua

Turcica legum superstitio.

Magni Vezirii infinitum in Turcas imperium.

Turcici juramentorum cavilli.

Techelius ex foederis lege vivus dedendus.

Senatus auctoritas apud Turcas quid valeat.

voce Caraphaeus perspexit, Turcam bona fide agere. At Mehmedi sciscitanti, *an, Techelio tradito, pax certo futura?* respondit, *pacem quid aliud esse; nunc agi de levidensi munere, quo is primò privatim donandus sit, quo certius postea belli Consilio probare possit, eos serio pacem petere, ne temere eorum postulata ad suos Patres adtulisse arguatur: modo tamen ita concipiant, ut et Caesari et Foederatis omnia, quae jus belli dictat, fecerint satis. Caesarem enim, qui in aeternis regni arcanis id habet, foedera religiose servare, nisi cum omnibus* QUANTO ÆQUIUS MELIUS ACTUM SIT, *in nullum pacis placitum unquam esse consensurum.* Heic Mehmedes opposuit, *belli jure Foederatos sibi, non se Foederatis teneri; quod ipsi foedus fregerint, qui cum Musulmanis agitantes pacem, bellum contra ipsos ultro sumpserunt.* Id Turcae dictum Caraphaeus eo argumento confutavit: *Quod, cum communia sacra unam veluti civitatem, rempublicamque Christianis constituant; cuique Regi Summo liberoque populo Christiano jus sit, alium a communi Christianorum hoste sacrorum armis lacessitum auxilio juvare; idque adeò fas esse, cum Christiani nominis Principem Caesarem injusto bello petierint: tunc vero eos foedifragos vere accusarent, si arma Caesari foedifrago sociassent.* Ibi Turca, ut solent qui ratione impares animi perturbationibus pugnant, commotior paullo, *Summum Numen inquietis adversum* imprecatur, *placidis propitium* implorat: *pro Mehmedanis sacris suos omnes desudaturos* minatur: *in Divina manu esse victorias; et quidquid in Æternae Providentiae sinu latet, brevi in lucem proditurum* confidit. At Caraphaeus, sedati speciem obtinens, eum videre jubebat, *ne quae Christianis imprecatur, in suorum caput sint recasura: jam enim Deum Opt. Max. belli justitiam ab eo stare, a quo stet fortuna, judicasse.* Atque heic miserantis induens vultum, *indolebat Turcarum vices, qui Summum Numen satis iratum haberent, quod foedere contra gentium fas temere violato, in caussa fuissent, ut innumera virorum funerà, tantae vastitates, direptiones, incendia, et omnia quae bellum ferat, foeda tetraque sint admissa facinora. Qua nunc de caussa innumeris ac luctuosis cladibus acceptis, totiens fusi, fugati, caesi profligatique; tot castris, urbibus, munimentis exuti, meritas foedifragii poenas luant. Contra Caesarem, foederum servantissimum, omnibus bonis, faustis felicibusque auspiciis bellum prosequi; et Augustam Domum totâ ferme Hungariâ reciperatâ cluere; Christianos autem Reges foe-*

Austriaci Imperii arcanum foedera custodire.

Caraphaeus Mehmedi adprobat, Polonum, Venetumque justum gerere bellum.

Sacra communia unam Christianis civitatem contra Turcas constituunt.

Imperator Romanorum Christiani nominis Princeps.

Turcica confidentia.

Summum Numen armorum fortunâ bellorum justitiam asserit.

Quae et quanta fracto foedere mala a Turcis data?

Quantas de eo poenas dederint?

Quae bona ex foederum fide Caesar assequutus?

deratos memorandis terra marique victoriis quatuor perpetuos annos de Turcico fastu triumphare. Sed neque spem tot his tantisque bonis partis exhaustam; restare fiduciam, fore ut non solum reliquae amplissimae provinciae a florentissimo olim Hungariae Regno discerptae abstractaeque reciperentur; sed ut Osmanica gens omni prorsus Europa et ipsa tanti Imperii digna sede Constantinopoli ejiciatur; ut vix remeato mari, in Asiam, unde alienis classibus trajecit, sese recipiat. Explicabat *Caesaris et Foederatorum exercitus, classes, eorundem foederis constantiam et fidem.* His addebat, *Moschum, ipsis formidandum hostem, cum Polono nuper contra eos arma sociasse; ut potenti diversione eorum exitio connitatur; jamque Legatos ad Caesarem splendido comitatu misisse, inde Venetias transituros. Cumque Persa cum Moscho contra ipsos ac Tartaros aeternam agat armorum societatem; facile futurum ut tanta a Christianis opportunitate oblata, bellum in eos altrinsecus moveat, ut undequaque rerum difficultatibus opprimantur.* Commonstrabat praeterea *eum omnem Hungariae tractum, qui Budam usque protenditur, reciperatum; Caesarem majore Danubii parte, Dravo ac toto Tibisco potitum, quoque eorum fluvio secundo ductare exercitus, penetrare in hosticum, ibique contra eos sui Imperii destinare fines facile posse; omnesque urbes et oppida intra eos limites sita, cum iis nulla spes adfulgeat auxilii, nullo commisso proelio, nulla oppugnatione instituta, earum sponte in suam redacturum esse potestatem. Jamque, ut has incipiat perficiatque provincias, prompta parata omnia: Christianos, qua sint virtute, ab iis satis cum ipsorum pernicie spectatos; aeraria non ita exhausta, ut templa exuere sit opus, quemadmodum Soleymanes superiore anno fecit; animos ipsa Numinis pietate feroces, non, uti Turcarum, superstitione perculsos. Quare se iis privatim consulere, ut mature suo excidio provideant.* Mehmedes ad haec *misericordem hostem* laudare, sed intelligere quoque, *eum rerumpublicarum scientissimum Ducem Turcici Imperii vires non tam infirmas nosse, ut si alteris tantis adversis proeliis pugnasset, jam concussum conrueret. Quis scit*, inquit, *an per eas acceptas clades fractum foedus expiatum, et Summi Numinis irae litatum sit? Istas autem Christianorum magnificas bellorum societates, a se, ut semper alias, nunc quoque contemni. Neque metuendum ut Persa in communis Mehmedanae legis exitium ruat: neque ita, ut sibi fingunt, facile fore Caesari arma ulterius promovere; cum jam suus Musul-*

Quae porro majora speret.

Foederatorum opes et fides.

Moschus Polono contra Turcas belli societate junctus.

Conjectura ut Persa contra Turcam bellum moveat.

Hungaricae victoriae hoc bello partæ. Aliarum reportandarum commoditates.

Copiae expromptae.

Formidandae hostibus vires. Æraria non perinde, ut Turcis, exhausta. Christianorum animi pietate feroces, Turcarum superstitione perculsi. Caraphaei a Mehmede laus. Turcarum animi.

Turcae Christianorum foederata bella contemnunt. A Persis securi.

manorum Dominus, voluptate posthabita, generosam in animo majorum virtutem excitarit, ut Musulmano militi pristinam belli ferociam inspiret. Ei vero esse contra Foederatos, alias atque alias utilitates captantes, cuncta suo unius nutu parata; et tamen pacem velle, dum ipse bello expeditur: neque id facere hostium metu, sed ut foedifragio laesis sua Imperii majestate submissa Summum Numen perjuriorum ultorem placet. Quare Christianos potius monendos, ne secundante fortuna superbiant; modumque prosperis rebus adhibeant, et tanto ac tam diuturno dexterae fortunae usu contenti sint. Tum Caraphaeus: *Verbis, uti foeminas, bella gerere haut decorum putare viris: sed ut Christianos victoriarum intemperantiae purget, id restare tantum ut dicat: in Regnum manu esse pacatos agere; sed ubi ex proferendi imperii libidine injusta bella moverunt, unius Summi Numinis esse armorum impotentem fraenare cursum: homines autem nihil ultra posse, nisi Divos eam humani generis pestem deprecari, et adposita pacis argumenta perquirere et adhibere.* Tum demum Aga veniam rogavit, *si quid sibi in eo satis longo sermone imprudenti forte aliqua exciderint.* Cui Dux Christianus subdit: *ipsum quoque, quae dixerit, ex privata benevolentia et familiariter dixisse: nam si Legatus de pace iterum venisset, cum justas pacis conditiones Foederatis nullas adferret, omnem ab eo sermonem publice segregasset.*

Commodum unius praepotentis Regis contra Foederatos belligerantis.

Turcica animi praestantia et gravitas.

Christianos Turca temperantiae admonet.

Caraphaeus Christianos intemperantiae purgat.

Sapiens Caraphaei dictum.

Mehmedes verborum cautus.

Caraphaeus dignitatis sedulior.

CAPUT IV.

Varadiniensem provinciam suo aere gerendam proponit; et tamen sententia non probata.

Jam interea quinctus coeperat circumagi belli annus, neque adhuc pro ingentibus victoriis in Hungaria relatis partae opes, quae enormia earum impendia repararent. Igitur Caraphaeus, *Varadinum armis quam mox petendum*, ad Caesarem sententiae loco scribit (1), ut Turcicas vires uno ictu percellat; unâque operâ Transylvanos coërceat, a quibus omnia Hungaricis bellis fomenta et magna Turcis adjumenta suppeditata; et tandem aliquando dignum praemium belli tantis sumptibus damnisque gesti reportet.

Annus MDCLXXXVII

Caraphaeus Varadiniensis provinciae utilitatem facilitatemque docet.

Docebat enim, *Turcas quanquam Hungariae perpetuum*

Varadinum Transylvaniae fraenum.

(1) Ex volumine Epistolarum ad Caesarem, ep. 27.

seculum et ultra potenter sint dominati, ac tantundem temporis Budam, Themiswar aliosque Transylvaniae fines possederint; id tamen Regnum nunquam subigere potuisse: quamobrem modesto iis Principibus tributo indicto contenti sunt. Tandem anno MDCVI *Varadinum cepisse, eoque capto, Transylvaniâ universâ potitos: inde porro ei provinciae socios verbo Principes, re vero purpurata mancipia sub gravissimo tributorum onere imposuisse.* Sub hoc exemplo Turcicas vires prius Varadini a Caesare adfligi oportere censebat, ut mox Transylvaniâ potiretur.

Ex literis Caraphaei ad Senatum refertur. Varadinum munimentorum Hungariae ocellus. Caraphaei sententia a Senatu improbatur.

Caesar ea de re ad bellicum Consilium retulit. Sed major pars censuit, *Varadinum quidem omnium Hungariae munimentorum ocellum semper omnibus habitum esse; et utilissimam quidem expeditionem videri, si aliae nullae, quam Hungaricae res, agerentur. Sed Europae emergentes alias aliunde necessitates postulare, Caesarem ita Hungaricas res gerere, ut ad alias, si quae forte alibi extiterint, gerendas quoque paratus sit et intentus. Varadiniensem enim provinciam arduam longamque esse; necessaria ei bello mature paranda; militem jam instructum expeditumque agere necessarium; ut et in validissimum munimentum impetum facere, et praesidiariis Bellogradi Turcis unâ operâ obsistere posset. At a Danubio ad id oppidum usque ingentem impedimentorum copiam ad* XXX *hungaricas leucas per siticulosa terrarum deserta subvehendam. Atqui aerarium languere; et ad inopinos ab Gallia tumultus quoquo modo servandum militem; nec ad provincias mittendum, quae quanquam utiles, asperae tamen sunt et cruentae. Utilius, res leviori molimine conari, et Themiswar ac Titul, ubi Turcae commeatus adservant, oppugnanda adgredi; quibus oppidis captis, Varadiniense obsidium facilius futurum: eoque pacto Germanum militem contra subitos Galliae, si qui forte oriantur, motus magis in Hungaria cum aliqua utilitate exerceri, quam totum occupari distinerique. Esse praeterea, et alios ejus consilii non spernendos usus: nam si Bellogradum obsideri e re esse videatur, nullum ei rei fore impedimentum; cum Valacho Moldavoque facile arma Caesaris jungi posse; Transylvanum in arctiores angustias redigi; Turcis ab Agria Varadinoque, Transylvanis a Bellogrado omnem intercludi commeatum; Giulam Lippamque interclusas aut ultro ad deditionem venire, aut certe facile capi, antequam hostis omnes copias in campos educat; modo Caraphaeus Marusii ripam equitando, cum aliquot tormentis, quae a regiis Hungariae urbibus ei devehantur,*

Quibusdam e Consilio Themiswariensis provincia utilior videtur. Ejus commoditates.

eo fluvio potiatur; postremo Caesaris exercitus ab utraque Tibisci Danubiique ripa facile et commode utrumque alteri, ubi necesse sit, opem ferre.

Caraphaeus suam sententiam tuetur.

Sed Caraphaeus *hos rescriptos metus expeditionis celeritate et militis aerisque compendio disjici omnes* censebat, *modo Caesar ipsi eam provinciam adornandam praemature decernat. Namque arx vasto suburbio cincta, quod unius diei morâ, omni milite salvo caperetur, ita ut impressio in solam arcem facienda, quae et ipsa propugnaculis omnino nullis munita: frequentes incolae, suburbio capto, omnes in eam se se reciperent, ubi nullae substructiones, sed casae ligno contectae; itaque conferti inter tigna et asseres ignitarum vim pilarum nullo pacto perferre possent: et quamquam fossâ amne oppletâ circumdatur, tamen esse, qui artem callent, qua aqua diffugiat: quemadmodum a Turcis factum, quando ea urbe potiti sunt. Caesaris arces et munimenta militis terga firmarent, ut numeroso exercitu non sit opus. In novo autem arcis Sanctjobi claustro commeatus adservarentur, quos Debrectiniensis uberrimi soli ager sat abunde ad manum subministraret; Transylvania quoquo pacto prompta equo alimenta praeberet. Sex equitum millia, quotam summae rei partem! et modestus tormentorum numerus ad rem expediendam sat esse: et cum omnia desint, se in ea re conficienda omne suum patrimonium conlocaturum.*

Varadini armis capiundi facilitas.

Incoepti securitas.

Commeatus exprompta copia.

Parvus militum numerus.

Provinciam de suo aere conficiendam promittit.

Themiswariensem expeditionem reprehendit.

At si Themiswar adgressum eant, Transylvania haut sane volens suam opem contulerit; quae, cum Caesaris exercitus longe agant, nulla sane vi cogi potest. Tum vero omnia militi belloque necessaria eminus et difficulter petenda: et ejusmodi minora oppida facile capi, facile recipi; ut ad ea contra hostem obtinenda, si forte adsit, justo exercitu opus sit. Iis quidem munimentis Transylvaniam infraenari, et veluti stativa Varadino circumduci, et commeatus ab Transylvania Bellogrado intercipi: sed absque iis, Tibiscus, qui Germanis jam patet, cum nullus ibi hostis arces habeat sitas, Bellogradensem provinciam secundaret. Sed et tunc Transylvaniam inter et Bellogradum commeatus intercluderentur, quando hostis eos parva manu protegeret; sin validâ tueatur, praesidiarius eorum oppidorum miles aut sane potest eam intercipere hosti utilitatem. Valachus Themiswar pertingens tenuem summae rei opem contulerit: nam et Princeps non admodum potens, et vasta viris, exhausta aere provincia, ut plusquam sex millium virorum nequeat conscribere exercitum; eosque ipsos semermes,

Minora oppida facile capi, facile recipi.

Valachus infirmus Princeps.

quibus Turcae non proeliis, sed velitationibus utuntur: nullis munimentis, nulla arce validus; quare ei subjicitur, qui eo adpropinquat armatus. Moldavus Valacho longe infirmior, ut anno superiore Polono Regi adventanti se se ultro submiserit. Componat Caesar hos minores et temporarios quaestus, si Themiswar adgrediatur, et ingentia lucra ac perennia, si impetat Varadinum; cujus accessioni uberrimum et opulentissimum Transylvaniae Regnum cedat: quo reciperato, et Hungariae hybernis jam confectae respirare datur, et novae parantur opes, quibus in plures annos bellum protrahi possit. Æmulos se risuros ut vanum; sed eos meminisse oportere, sibi semper objectavisse, quod nimis cautus pauca admodum fortunae committat.

Moldavus Valacho infirmior.

Caraphaeus studiosus Hungariae.

Ut nimis cautus ab aemulis notatus.

Nihil tamen quidquam magis Caraphaeus his rationibus profecit: et Essechiensis provincia utilior visa, et decreta est: eâque renunciatâ tantum eam a sapiente acceptam edidit vocem: *Bonum proponere cuique datur; argumenta ad id adsequendum apta invenire cuique non datur.*

Essechiensis provincia decernitur.

Caraphaei dictum.

CAPUT V.

Incendiariam Agriae oppugnationem belli Consilio proponit: probata primum sententia; mox dilata; tempore tandem extracta est.

Et tamen, ne privata studia Reipublicae essent detrimento, cogitans totâ belli ad Essechiensem pontem urbemque quam longe conversâ mole, omnem superiorem Hungariam, Varadino, Agria Mungactioque turbidam et inquietam a tergo restare; idque adeo, quod Agrienses hostes et Mungactienses perduelles omnibus proximis vicinisque Comitatibus vastitatem et excidium minitati erant, ubi primum miles hybernis deduceretur; animum ad Agriam incendiariis tormentis oppugnandam serio adplicavit; quod jam inde, quum Buda expugnabatur, secum deliberaverat, omnemque eam hyemem mente revolverat; et quo magis magisque cogitabat, eo certius utilissimam facillimamque esse sentiebat. Igitur industriâ diligentiâque fretus eas superare difficultates, quas expeditio secum adferret, sententiae loco ad Caesarem (1) scripsit.

Privata studia reipublicae remittit.

Res diu meditabatur incipiendas.

Hostes ea urbe exuendos omni ratione oportere, unde in

(1) Ex volumine Epistolarum ad Caesarem, ep. 31.

uberrimos et Caesaris utilissimos agros excurrebant; ut et ea provincia pacatior ageret, et tributorum onere aliae provinciae satis superque gravatae adlevarentur. Se vero Caesari id incoeptum effectum daturum graviter adpromittere, ut qui Rustenis Pasae literas interceperat, quibus Primo Vezirio significabat, omnibus vitae necessariis se miserrime laborare; et ni difficillimis rebus praesentissimam ferat opem, ejus urbis ulterius obtinendae omnem prorsus spem abjecisse. Res autem ipsas verbis congruere; quod per eam hyemem ingens inde Turcarum vis suffugerat, natis ibi uxoribusque, imbecilli vulgo, relictis. Jam provisum ne interea Varadino, Transylvania Mungactioque in Debrectiniensem, aut alium agrum, ubi hybernet Germanus miles, hostes foris insultent. Intus autem animos ita perculsos, ut, cum eo valida manu adpropinquasset, statim urbem trepidi deseruerint, et in arcem festinantes confugerint. Decrevisse tertio post institutam oppugnationem die Praesidi interceptas ipsius literas mittere, a quibus se scire noscat in quantum angustiarum redactus sit. Ipsam autem oppugnationem non nisi decem aut summum duodecim dierum morâ stare; victoriam omnino incruentam fore. Sexcentum non plus eo peditum, a Buda duodecim leucarum iter facturos: nam sibi praecipuam semper fuisse curam servare legiones. Se ejus expeditionis utilitatem facilitatemque diu multumque meditatum; omnia explorata habere; praesentemque, melius quam suos longinquos aemulos, apta rebus inire consilia: atque adeo in ea re suam agi dignitatem, ut qui in vitae rationibus eam habeat, non magnifica, sed tuta consulere. Jubeat modo Caesar incendiaria ad se tormenta mature advehi: sin suum contemnatur consilium, ejus urbis praesidiarios milites Budam inter et Solnochum commeatum intercepturos; adventante aestate frugibus direptis, quae obsidioni alterum annum substentandae sint satis, ut anno superiore Mungactienses fecere, et ipsi nunc se facturos minitantur, omnem provinciam esse devastaturos. Ipsum interea cum Caesaris suas indoliturum vices; quod eam sibi gloriam inviderint, Caesari utilitatem praecluserint.

Agriensis Praesidis literas intercipit.

Agrienses acri urgentur fame.

Hyberna tuto disposita a Caraphaeo.

Agriensium animi perculsi.

Caraphæi consilium ut Agriam ad deditionem cogat.

Victoriam brevem et incruentam pollicetur.

Exiguum peditum numerum ad id postulat.

Æmulos perstringit.

Non magnifica sed tuta censet.

Incommoda numerat, nisi Agria expugnetur.

Aliquis inter Aulae Primores cum consilium nulla posset ratione reprehendere, eo evasit: *non recte facere Caraphaeum, qui iis praefici pro suo jure postulet, quas Principes summi a Caesare sibi demandari summe concupiscunt.* Cui sermoni cum forte Bonvisius Cardinalis adesset, respondit: *in ea re non de dignitate certari, sed de expe-*

Agriensem provinciam summi Germaniae Principes ambiunt.

Cardinalis Bonvisius eam Caraphaeo demandandam censet.

ditione Duci demandanda, qui militaris scientiae spectatus sui consilii auctoritatem obtineat; et longa utilique provinciae administratione, rerum, locorum temporumque utilium ad vincendum altero experientior habeatur. Cui replicatum, *Reipublicae caussa Caraphaeum eam utiliter procurare oportere, quanquam alius esset imperaturus.* Heic Bonvisius sermoni in ea verba finem imposuit: *Igitur Caraphaeus eo fato natus, bella sapienter administrare, ut alii duces victorias inde partas retulerint.*

Caraphaei a Bonvisio laus.

A Senatu Caraphæi sententia probatur: sed differtur.

Senatus tamen sententiam probavit: sed incendiarium cum tormentis mitti dilatum est: tandem cum adesset, continentibus imbribus oppugnatio praepedita, in ineuntem aprilem constituta. Interea belli Consilio ea provincia durior visa; *quod interceptis Agriensis Praesidis literis fidendum haut sane esset: idem enim antea de Neosolio stativis obsesso perfugae renunciarant; at contrarium tamen compertum est: unde metus non temerarius, an id dolo factum ut eo Caesaris copiae distineantur; et uti illud, ita hoc oppidum acri et diutina obsidione cogendum sit, quae legiones conficiat. Neque incendiariam oppugnationem sat esse, ut is arcem in Caesaris redigat potestatem: non enim tantum in ea urbe agere oppidanorum numerum, qui seu metu, seu molestia ignium commoti, vim militi ad dedendum arcem facere possint. Itaque Augustaea arma jacturam dignitatis factura; idque adeo quod Mungactium adversus foeminam Ragoctiam, non contra fortem expertumque belli ducem Rustenem Pasam, anno superiore oppugnatum, non tamen captum: et per ejusmodi urbium conflagrationes acri invidia flagrare arma; quando infensissimi bellatores Reges ducesve nefas putarunt, urbes, quas ipsi non fundarunt, evertere. Budae vero rarum militem praesidere, ut inde, nisi numeri suppleantur, educi non possit. Et ut omnia praesto essent, acierum tempore jam adpetente eam opportunitatem praeteriisse. Tamen si confidat fore, ut intra octo dies oppido potiatur, oppugnationem instituat.*

Metus ne Agriensis Praesidis literae dolo fictae:

Et ut Agria incendiaria oppugnatione dedatur.

Incendiariis oppugnationibus maxime frustra cadentibus armorum dignitas læditur:

Et duces in invidiam trahuntur.

Caraphaeus suam sententiam propugnat.

Caraphaeus iniquo id animo decretum tulit: sed ad consilii sui gravitatem tuendam ad Franciscum Udalricum Kinskium unum e belli Consilio scribit (1): *alias omnino res esse Neosolium et Agriam: hanc urbem in insulae formam cum aliis prorsus nullis communicare; Neosolium autem ad manum Novigradum, Baëtiam Budamque habuisse: neque agrum uti Agriensem longe lateque vastatum:*

(1) Ex volumine Epistolarum ad Kinskium, ep. 68.

Tibiscum glacie adstrictum sex perpetuos menses eo invehi commeatus non ferre: alios autem conditos non habere, nisi quos duodeviginti antea mensibus ab agris Caesareis direptum in urbem comportavere.

Nihil temerarius.

Peccat potius in tutiorem partem.

Una ex ejus vitae rationibus adprime utilis.

Cum Caesaris utilitate suam dignitatem conglutinat.

Se autem citra vani aut gloriosi hominis notam firmare posse, nunquam Viennam quidquam de hostibus nunciasse, nisi prius mature, ne quid temere adferret, pensitato; semperque in eam potius peccasse partem, quae esset tutior: quod in ceteris vitae suae rationibus illam retulerat, semper aliquid sibi servare reliquum, cogitans in rebus agendis cum Caesaris utilitate suam dignitatem esse conjunctam.

Qua diligentia in deliberando utitur.

Itaque nullam omnino rem inter deliberandum inexpensam praeteriisse, quae ad expediendum consilium necessaria videretur.

Legiones per acies confectas in hybernis restituit.

Sine aerarii sumptu.

Hyberna disponit commodissima aestivis.

Deinde se nec jactanter commemorare posse, per omne ejus belli tempus legiones aestivis belli aerumnis confectas semper sibi traditas esse, easque in hybernis sine ullo aerarii sumptu nitori suo restituisse; semperque hyberna ita disposuisse, ut pro incoeptis in novum annum conandis miles brevissima itinera faceret, et expromptum homini et equo necessarium haberet: tantum abesse ut ipse censeat oppugnationem, qua Caesaris copiae deterantur. Ad haec Agriam item a Mungactio longe diversam; ibi subfossa e vivo saxo loca, quo ab incendiariis globis se tuto obsessi receperunt: at Agriae exposuisse humiles e ligno casas, neque ulla subterranea patere suffugia. Neque paganorum turbis quidquam confidere, quibus ad deditionem milites adigantur; sed longa inedia et tabe sperare, qua ipse miles confectus est.

Incendiariae oppugnationes cum Turcis haut reprehendendae.

At enim incendiarias oppugnationes quis reprehendat cum Turcis, quorum bella ignis veluti praelux, vastitas pedisequa comitatur? Quare deditionem lucro adponendam: et nisi sequatur, armis Caesaris nihil dignitatis detractum. Mirari vero illam sibi datam conditionem, ut ipse de belli fortuna despondeat, et intra octo dies Agriam certo captum iri adpromittat.

Sapiens Ducis dictum.

Eventa enim rerum in Summi Numinis sinu celari; sed pro iis, quae explorata sunt, de oppidi viribus, copiis animisque, apta argumenta adhibere, eaque ad incoeptum efficiendum parare ac disponere, id in ducis facultate versari.

Caussa cur aemulis invisus.

At se scire unde ictus venerit, quod acerbissimum animo suo vulnus inflixit: sibi invideri, quod Principi charus sit, eique maximas res gerendas proponat, pauco milite, de suo aere. Suum tamen fecisse officium, solari.

Qui summus Caraphaei dolor?

Durum quidem summis vigiliis ac laboribus adtritos exercitus restituere et instaurare; et quum tempus est, quo aliquem gloriae ex industria conligat fructum, alios ades-

Unde solamen?

se, et belli imperia suscipere; sed sat praemii sibi putare, vel inglorium fecisse rem Caesaris.

Caesar eum solatur:

His Caraphaei literis a Kinskio Caesari communicatis, Caesar ut justum ejus dolorem soletur, ad eum scribit (1), *super ea re non aemulorum invidiâ, sed rerum utilitate Patres in ejus non concessisse sententiam: ne tamen Agriensi hosti liberae in vicinos agros pateant excursiones, Agriam urgere stativis pergat.*

Jubetque ut Agriam stativis obsidere acrius pergat.

Caraphaeus Auriam stativis praeficit;

Quamobrem Caraphaeus reipublicae suum dolorem largitus, Agriam una legione sua acriter circumsedit, eique Auriam praefecit: et quo Lotharingius securior bellum Essechiense gereret, Mungactium quoque stativis tam arcte cinxit, ut omnem ei externum interciperet commeatum.

Et Mungactium quoque stativis cinxit.

CAPUT VI.

Eperiesinam conjurationem severissime vindicat: Ex eo judicio apud Hungaros invidiâ deflagrat; unde porro privatam exigere vitam decernit: Mox summus et belli Legatus, et supremus Hungariae Moderator creatus est.

Caraphaei de conjuratione conjecturae

Et acribus custodiis, quibus Mungactiensium exitus observabat, tandem teterrimae conjurationis initia consiliaque cognovit; de qua semper anxius egerat, nec unquam antea ejus viam rationemque invenire potuerat. Conjectabat enim, Techelium sat numerosam magnamque domi peregrique factionem habere, eumque suis adversus Caesarem partibus potentes pollentesque patronos comparasse, ob haec, quae componebat, argumenta: *Eum tandiu contra Caesaris potentiam durasse; saepe justos exercitus conscripsisse, et saepe profligatum de integro reparasse: per occulta itinera inlico cum copiis exortum, et quotiens a Caesareis ducibus consilia de eo circumveniendo expedirentur, ibi tum insidias feliciter evasisse. Non esse ejus patrimonium tanti, ut hos regios sumptus perferre queat; eamque perpetuam fallendi felicitatem non uni tribuendam esse fortunae.* His addebat *tumorem illum, quo cum Caesare de pace agere aequo jure postulabat, non temerarium: neque enim vanum hominem; et tamen eas conditiones pacis, in quas venire cupiebat, Principis non subjecti videri. Praeterea tot tantisque Caesaris victoriis, et nimiâ clementiâ in*

(1) Ex lib. Epist. Caesaris ad Caraphaeum, ep. 40.

perduelles usurpatâ, eorum tamen animos non resedisse, sat id signi eos adhuc ab aliqua magna mente agitari: unde Mungactiensium pervicaciae firmam aliquam indubiamque salutis subesse fiduciam. Ob haec omnia semper egerat vestigabundus, ut quid de ea certi exploratique inveniret.

Tandem Techeliae literas intercepit, quibus cognovit, Eperiesinos cum Mungactiensibus in rempublicam conjurasse. Etenim anno belli tertio, Eperie Caesari deditâ, cum adhuc Cassovia in Techelii partibus staret, Eperiesinorum cum Cassoviensibus conspiratio perdurabat, ea spe, *Techelium ad Turcarum Dominum profectum, ut imploratis ab eo auxiliis Eperiem reciperatum veniret.* Postquam vero Techelius Varadini a Turcis comprehensus, et Cassovia a Germanis recepta est, Eperiesini spes suas ad Mungactienses converterant: nam id munimentum Techelianis partibus reliquum. Interea suos temperabant metus, quod Techelius ob Athname opprimi a Turcis non posset; et perculsum, solita qua praestabat virtute, erectum iri. Anno superiore quidam Mungactiensis Eperiem nunciatum venit, *Techelium incolumen, et novâ a Turcis dignitate auctum, nam Vezirii cultu decoratum; et validissimum ei Turcarum et Tartarorum auxilium in proximum annum decretum; iisque copiis eos vindicaturum esse in libertatem. Praeterea Magnum Turcarum Dominum splendidam Techeliae vestem dono misisse, ob Mungactium ab ea adversus Capraram fortiter constanterque servatum:* ad quod nuncium Eperiesinorum animi erecti sunt. Mox ab Aula Techeliae homines, tanquam Sanctumjobum iter facerent, Varadinum ad Techelium mittuntur, inde Mungactium repetunt. Post haec, literis per sigla scriptis, ad Techelii adventum tumultus faciendi ratio constituitur, in quo Germanum urbis praesidium internecent, eique urbem prodant.

Techeliae literas intercepit.

Conjurationis ordo.

Illico suspectos comprehendi imperat; eodemque tempore ea de re Caesarem certiorem facit (1); censetque, *eam Majestatis quaestionem Eperie haberi oportere. Viennae enim inter ignotos difficile de reis capi conjecturam, difficilius comprehendi; at inter praesentes ingenia, animos, consilia, studia, consuetudines, suffugia nosci, et pericula morae vitari.*

Suspectos comprehendi imperat.

Eam Majestatis quaestionem Eperie habendam censet.

Ea sententiâ in Senatu probatâ, Caesar Caraphaeum monet (2), *ut juxta Hungaricas leges cognoscat; veniam alias*

Sententia a Senatu probatur.

Caesar religiosissimus legum.

(1) Ex lib. Epist. Caraphaei ad Caesarem, ep. 46.
(2) Ex lib. Epist. Caesaris ad Caraphaeum, ep. 46.

lapsis a se datam religiose custodiat: quare diligenter dispiciat, an postquam iis indultum est denuo in Rempublicam peccarint. Conscii prius suam ipsorum turpitudinem per tormenta luant: atque adeo non modo recte, verum etiam rite legem Majestatis exerceat: unde omnes intelligant in tanti criminis cognitione, cujus poenae mortuos

Pro criminum gravitate gravia adferri argumenta oportere.

etiam infamiâ, et insontes suboles egestate persequuntur, nihil temere actum esse; itaque quam grave est nefas, tam gravibus argumentis religiosissime edoceatur.

Profundiora conjurationis consilia gravioresque rationes.

Ita inquisitione severe diligenterque instituta, Caraphaeus tandem ejus conjurationis longe profundiora consilia, rationes longe graviores cognovit: de qua ita ad Caesarem scribit (1), *se conspirationem longe lateque pervagatam detexisse, quae nisi ingentibus Caesaris victoriis infirmata, et nunc demum patefacta esset, omnia funditus perdidisset. Hinc enim illum Techelii tumorem; hinc majores privato vires, et admirabilem illam inter omnia intuta et infesta incolumitatem; hinc Caesaris clementiam toliens ingratam,*

Caraphaeus contra ejus instrumentum tantum quaesivit.

et semper perduellium minaces vultus. Per dura, per aspera se dumtaxat contra judicii instrumentum quaesivisse; ut Caesar intelligat, contra reos ipsos quantum aerumnarum

Hungari arcani continentes.

Obfirmatique propositi.

Maxime arcana inquisitione instituta,

supersit: quod Hungari tam sint arcani continentes, pervicacesque propositi, quam qui maxime; et intenti in testes, qui mutirent, constantes metus. Et quanquam a se conceptissimae judicii solemnitates adhibitae, et religiosissimae jurisjurandi formulae de continendo arcano conceptae; tamen non satis tuto de tanta re agere; quod non leves de ipsis judicii administris suspiciones, quanquam premantur, erumpant, eos satis vulgati criminis reos esse. Cognosse tandem eam non novam conjurationem, sed longe antiquam, aliis atque aliis temporibus Caesaris victoriis in-

Cognoscit conjurationem a Ferdinando ad haec usque tempora perdurasse.

Qui in eam convenerint suspicatur.

terruptam et clementiâ occlusam esse. Jam inde a Ferdinando ejus Parente optimo ad haec tempora amputari usque, fruticarique; et hydram non fabulosam quotiens recisam, totiens nova et multo plura capita exeruisse. Parere, in eam convenisse multarum gentium homines, quorum alii aurum, alii consilium, alii auctoritatem, vires alii, alii earum rerum omnium commeatum commodarunt: omnesque eam constare ex occulto; Turcarum Dominum aperto

Conspiratio mira et formidolosa.

bello protegere. Et praeter haec magna foris fomentâ, maximum domi esse, impunitatem. Itaque de ea tot tantasque res, tam multiplices, varias, ancipites, inopinas rescis-

(1) Ex lib. Epist. Caraphaei ad Caesarem, ep. 47, 48, 49, 50.

se; ut ingentia de iis volumina conscribere possit, scripto tamen committere non audeat. Insumma id agi, ut sanctissimam ejus vitam nefariis consiliis petant; omnia ejus regna provinciasque funditus excindant; et teterrimo bello universum Christianum deleant nomen. Sed postulare nunc Christianarum caeremoniarum castitatem, id flagitare pietatem regni, ut sacrorum eversores, ut regni (quantum in ipsis est) extinctores dignis suppliciis plectantur; utque is in tanti sceleris consciis puniendis ita sit diligens, ut ipsi in perdendo Romano Imperio, et delendo Christiano nomine diligentes fuerunt. Ejus enim mansuetudinem (det dicto veniam) esse ipsa saevitia inutiliorem, quae dum reos servat, insontes it perditum. Brevissimo enim annorum curriculo quinquies iis foedum facinus condonatum, a Rabatta in montanis, a Dunewaldio Leutischoviae, a Lotharingio Possonii, a Schultio Eperiei, a Caprara Cassoviae: ex omnibus punitum neminem. Quin per ejus clementiam nimiam multos tam nefarii criminis reos non tantum impunitos, sed honoribus ornatos, et regia largitate auctos discessisse; nihilo tamen magis fidos spectatos. Nam aeternum ejus regni malum factionibus distrahi: neque ipsum Stephanum Regem relatum inter Divos factionibus non jactatum. Nunc tandem locum factum, ut in omnem posteritatem perduelliones in Hungaria extirpentur; unde ipsi regno hereditariisque provinciis aeterna securitas comparetur. Eum belli fortunâ florere; perduelles acri invidia flagrare, quod Christianam rem universam pene perdiderint. Unde poenarum justitiae summam quoque accedere dignitatem; et honeste jus dari, aerarium per proscriptiones supplere, quo bellum ab iis exortum fotumque contra ipsos proferatur. Ceterum media consilia nequidquam proficere, quibus neque parantur amici, neque inimici tolluntur. Conscientiam enim tanti admissi in suspicacibus Hungarorum animis nunquam omnino quieturam: et pestem longe lateque grassatam paganos milites, sacros profanos, cives exteros, loco et obscuro et illustri natos, privatae fortunae homines et rerum potentes animo sibi male conscio vecordes agi. Itaque non sat esse, ut in una dumtaxat urbe de iis sumantur supplicia; sed ubiubi deprehendantur, passim edere exempla, alioqui praesidiarium militem nusquam tutum. Et imae sortis suppliciis vulgus, potentis alicujus animadversione proceres in officio contineri. His acribus utendum remediis; et ut audacter adhibeantur, provinciam multo Germano milite confirmandam. Justum enim meritarum poe-

Tetrorum summa consiliorum.

Argumenta ad eam quamseverissime vindicandam docet.

Clementiam Caesaris cum obsequio incusat.

Brevi temporis spatio quinquies perduellibus indultum.

Caesar clementia et liberalitate studet malos ad officium revocare.

Æternum Hungariae malum factionibus distrahi.

Justam caussam Hungariae aeternum pacandae inventam judicat.

Et aerarii cum justitia et dignitate ditandi.

Media consilia inutilia censet.

Hungarorum animi suspicaces.

Conjuratio quam latissime pervagata.

Passim de consciis sumenda exempla;

Et ex aequo sentit.

Milite firmandam provinciam.

Ne flagrantior vis erumpat.

narum metum omnes conscios pervadere, et suas quenque habere necessitudines: nisi metus metu cohibeatur, ubi primum licuerit saevius crudeliusque erupturum; armentis frugibusque per agros, charioribus per urbes direptis, incensuros omnia, unde militi difficillima in posterum tempus stipendia. Imminere a tergo Varadinum, Agriam Mungactiumque, satis capacem commodumque seditiosis receptum: et si forte a Turcis grave eo copiarum momentum vergat, motum facile nasciturum, quo abripi necesse sit, obsisti non possit. Saltem occupandum turbidis colorem, eos Techelii sequi partes adactos, quia indefensos a Caesare. Intelligere, se invidiosissimas res tractare; cui ex formidine nemo omnium aut re ipsum, aut consilio juverit. Igitur eum orare, ut alterum ex amplissimis fortissimisque viris, et fide in Caesarem satis diuque spectatis, et legum scientia prudentissimis, Kinskium aut Strattmannium mittat, qui sibi adsideat. Postremo providere, exitiosas adversum se factiones, terribiles simultates, infensissima odia extitura; sed ea Caesari ac reipublicae condonare.

Invidiosissimam rem tractat.

Orat Caesarem ut sibi Kinskius, aut Strattmannius adsideat.

Provídet hinc sibi exitium.

Uno die decem primos Eperiesinorum securi plectit, et magnum vulgi numerum suspendio tollit.

Ferale pulpitum tolli vetat.

Interea Eperiesinorum decem primos peractos reos, et magnum vulgi numerum, illos securi, hos suspendio tolli jussit: ratus ad legum metum incutiendum exempla brevia et acria edi oportere: et ut terrorem intendat, ferale pulpitum haut tolli sivit.

Hungarorum contra Caraphaeum querelae.

Hinc turbidi questus, *Caraphaeum crudelissimum hominum, et legum imperitum judicio praeesse; in quo, patrio jure spreto, legem Majestatis verbo, re vero privata odia per summam immanitatem exerceat: quemvis vanum rumorem pro explorato argumento sequi, quamvis reprehendendam suspicionem pro crimine: itaque miseris modis inclytum Hungarorum sanguinem, uti pecorum vilissimum, habeat; et importunum feralem suggestum, uti rei praeclarae gestae tropaeum aeternitati posuerit.* Igitur Caesarem orant, *ut eum destrui jubeat, et alium ei quaestioni veri aequique servatiorem proponat.*

Clementia Caesaris eximia.

Caesar ut ingenio erat ad ignoscendum parcendumque egregie facto, *eorum preces non irritas fore* rescribit: et extemplo Caraphaeum per literas (1) monet, *suam mansuetudinem non decere in omnes perduellionis peractos reos animadvertere. Igitur feralem suggestum tollat, et in ea cognitione mitius porro agat; cum maxime animum ad eximiam clementiam compararit, quod Possonii Regia indici*

Egregia ars novi principatus insinuandi.

(1) Ex lib. Epist. Caesaris ad Caraphaeum, ep. 53.

Comitia decreverit, in quibus Josephus filius Austrius Hungariae Rex crearetur; et in eo Conventu universis id crimen largiter esse indulturum.

Acerbissimum Caraphaeus inde dolorem cepit, rescisse, *Hungaros ubique* Caraphaei tyrannidem, Regni excidium *declamare; seque tam gravi invidia purgari impeditum: postulasse ut comprehenderentur, per quos justa judicii acta omnibus palam fierent, neque tamen quenquam adhuc sensisse vincula: flagitasse ut sibi Kinskius aut Strattmannius adsideret; at eorum neutrum, neque alium gravem fidumque Jurisconsultum missum. Ipsum interea ob eam cognitionem magnas sibi inimicitias comparasse, et inter exteros turpibus injustitiae saevitiaeque notis inustum, gravem omnibus invisumque futurum.* Hungarorum in Caraphæum questus. Qui in summa invidia versatur.

Ob haec omnia Kinskio scribit (1), *ex ipsa conjurationum conditione, qua non creduntur nisi facinore perpetrato, se acerrimâ injustitiae et crudelitatis invidiâ deflagrare. Sed ingenui non esse, quanquam inter infestos tutum, versari tamen inter infensos importunum. Quapropter misera deliberatione nunc agitari; an, ubi primum miles in hyberna reducatur, stipendiis Caesaris finem faciat, et privatâ se vitâ involvat. In eo enim haerere, quod cum voluptati non sit tot opima stipendia, tot honores summos, tot amplissima armorum imperia, per singularem Caesaris beneficentiam sibi conlata, profundere, et Caesar clementiâ maxime celebretur; si id fecerit, vehementem contra se suspicionem creaverit, admisisse nefas, ex quo ab summa clementissimi Principis gratia merito revocatum omnes dicant.* Deliberat stipendiis Cæsaris finem facere.

Kinskius ad haec (2): *Caesarem eum imprimis sibi utilem charumque animo habere; praecipuamque ipsi curam ejus esse incolumitatem: sed benigna consilia apud clementissimum ingenio Principem esse potiora. Ne inique ferat, ipsius severitatem a Rege temperatam, unde contra eum gravior alicujus offensio extiterit. Saepe ipsas regnorum moles ferre, ut multo graviora pertulerint qui et dignitate et gratia apud Reges plurimum possunt. Neve in praeceps consilium ruat: nam multa saepe, quae praenimiâ industriâ in ipso cursu deficerent, ultro et ex sese, quo rerum natura ducit, pervenire.* Benigna consilia apud Caesarem potiora. Grave solaminis apud Aulicos argumentum. Utilissimum vitae agendae praeceptum.

Brevi post Caesar eum beneficiis dignitatis refertissimis Caraphæus summus belli Legatus,

(1) Ex lib. Epist. Caraphaei ad Kinskium, ep. 86.
(2) Ibidem.

ornat: nam summum belli Legatum (1) creat; jubetque ut copias Wallisio duci tradat (nam exercitus recensio imminebat); ipse Eperie permaneat cum summo imperio in omnia Hungariae superioris munimenta, arces, praesidia.

Et supremus armorum in Hungaria Moderator.

Caraphaeus famae sedulus.

Virulenta in eundem Hungarorum dicta.

Is gratias Caesari de conlatis honoribus curatissimas habet, sed aegrefert acie campoque prohiberi: non defuturos enim, ajebat, qui ipsum rideant, *hybernorum imperatorem, judicem paludatum, bonum dumtaxat acriter tributa conradere, judicia crudeliter exercere:* tamen has sui detractiones nominis Caesari reipublicaeque remittere.

Caesaris de Caraphaeo judicium plenissimum dignitatis.

Ad haec rescribit Caesar (2), *se intelligere durum edictum ei, ut Eperie permaneat, quem virtus ad militaria facinora stimulat ac pungit: seque eum in campis, quam in umbra versari maluisse; cum admodum paucos noverit, qui scientia militari perinde praestent. Sed cum gravissimas superioris Hungariae res alii utilius committere nequeat; sciat, se eam urbanam operam cujusvis magnae rei per eum bello praeclare gestae loco esse habiturum. Honestatis civilis arbitrium uni Principi datum esse, seque profiteri eum de republica quam optime meritum. Quare istis detractoribus is suorum laborum fructum opponat; et de republica demereri porro pergat. Se enim ei semper affore, suaque potenti manu contra quosvis in omne posterum tempus protecturum.*

Honestatis civilis arbitrium est apud Principem.

Caesar Caraphæum in fide potenter habet.

CAPUT VII.

A Mehmede Aga iterum de pace tentatur, quem sapienti ac magnanimo sermone depulsat.

Vixdum a Caesare Caraphaeus his plenissimis dignitatis officiis exornatus denuo a Mehmede aditur; qui Varadino Eperiem venit, captivorum permutationem itineri obtendens, re vero Caraphaeum de pace tentaturus. Nam reliquo sermone confecto, quem ab observantiae cultusque significationem pertinere arbitrabatur, *se re ipsa venisse* dixit (3), *ut ab eo Christianorum Imperatoris desideria perconctaretur. Se ea ignorare* Caraphaeus respondit; *sed hostibus per se id scire licere, modo foedus ab iis impie fractum, innumeras immeritorum caedes, captivitates, direptiones, va-*

Caraphæi conjectura de pacis conditionibus forte per Foederatos dandis.

(1) Vernacula lingua nunc appellant *Maresciallo di Campo.*
(2) Ex lib. Epist. Caesaris ad Caraphaeum, ep. 56.
(3) Hic sermo habitus Eperie XVI kal. aprilis anno MDCLXXXV.

stitates, incendia inde orta, infinitam auri vim in belli necessitates erogatam, suas adflictas fortunas, singularem Caesaris felicitatem, Summum Numen ipsis aversum, Christianis propitium, Caesaremque e Foederatis magis potentem magisque laesum cogitent; et intelligere posse, quid eos restituere oporteat, ut referant pacem. Sibi vero, his caussis omnibus perpensis, verisimile videri, eum totum Hungariae Regnum, Bellogradum, Transylvaniam, Valachiam Moldaviamque, quae cuncta in Hungarorum Regum ditione ante Soleymanem fuerant, repetiturum. Haec audiens Mehmedes mirantis speciem induit, mox inquit: *Germanorum Imperatorem satis vasta animo desideria concepisse; ita namque nihil Imperatori suo superesset: at paces iniri aequum, ut utrique belligeranti reipublicae aliquid relinquatur. Leopoldum multo plura, quam Alexander Magnus* (1), *bello parasse: a Mehmede vero unum Neosolium captum. Itaque eum inique agere, cum in nullis bellorum monumentis, quae inter duo Imperia gesta sunt, quanquam in omnibus, praeterquam praesenti, Musulmanus victor extiterit, eum tam immanes unquam conditiones proposuisse. Igitur se ea enormi repetitione suspicari, Germanorum Imperatorem non serio pacem velle: uti nuper, quum Kara Mustapha Magnus Vezirius ab Alberto Caprara tanta et tam multa petebat, intellexerunt Germani, nolle eum inducias prorogare.* Huic Mehmedis orationi Caraphaeus subdit: *Eum neque jure mirari, neque ex vero loqui:* etenim memorabat, *quum alias Christiani pacem ab iis petierunt, ipsos non contentos eo quod sibi adtribui jus erat, alia atque alia postulare, immensam auri vim petere, et multis amplisque provinciis gravissima tributa per summam injuriam imponere: at quanto aequiori jure Caesarem suum ab iis per vim abreptum vindicare? Bello autem superiore eos victos non victores fuisse; cum bis acie caesi, castrisque exuti, ad Sanctum-Gotthardum semel, iterum in Leventiis campis. Quare belli fortuna eorum animos, ut in prosperis rebus solent, efferri passa non est, ut ei foederi iniquissimas leges de more darent. Se vero putare modestissimum in summa fortuna Caesarem, si forte Hungariae Regno, iisque provinciis contentus sit, uti nunc sunt adflictae sordidataeque, quae nitebant florebantque, quum Soleymanes Bellogrado potitus est. Praeterea Hungaros Reges in suo Majestatis jure, quanquam earum possessione excidissent, Macedoniam, Bulga-*

Paces ita iniri oportere, ut utrique parti belligeranti aliquid relinquatur.

Praeclara de Leopoldo Caesare fama apud Turcas pervagata.

Provinciae Hungariae sub Turcis adflictae.

Regni Hungarici majestas inclyta.

(1) Turcica exaggerandi formula.

riam, Serviam, Dalmatiam aliasque provincias numerare, quae nunc ipsis jure optimo cederent: itaque pax fieret, qua non modo multum, sed quamplurimum eorum dominatui adjiceretur. Et fortasse ea Caesarem petiturum, quod pacem cum iis aeternam cupiat; tantum abesse quod nullam velit. Firmam enim et in omne aevum victuram pacem haberi sane non posse, nisi naturâ certi et in longissimam posteritatem fines constituri dirigantur. Etenim si ii suos annales relegerint, facile animadvertant, bella omnia, quae inter duo Imperia hactenus gesta sunt, aut a limitum turbis, aut ab Hungariae Transylvaniaeque perduellionibus initia sumpsisse. Quapropter nisi omni terrarum plaga, quae cis Danubium, cis ultraque Dravum ad Savum fluvium usque Bellogradum continet, ultra vero Danubium omni eo tractu qui cis ultraque Danubium ac Tibiscum usque ad Themim amnem interjacet, omnino cesserint, semper infirmas paces, nec diu duraturas fore. Et eos etiam atque etiam cogitare monet, *omnem eum terrarum Orbem ab ipsis tandiu dominatum nihil aut parum eorum summae rei contulisse, immo obfuisse semper, ingentique fuisse detrimento; usque adeo donec nunc temporis contra eos Summi Numinis iram conciverit, eorumque Imperium in ea, in quibus nunc est, gravissima mala conjecerit. Vel praeterito bello, quanquam ii Neosolium et Varadinum cepissent, ac intoleranda Transylvano imposuissent tributa; tamen bis caesi profligatique nondum belli damna sumptusque reparasse.* Totum hunc Caraphaei sermonem Mehmedes silentio tramisit; forte an ne quid de Regni Hungarici finibus, aut de bellorum caussis cum Caraphaeo disceptare adigeretur: in qua disceptatione aliquid imprudenti excideret, quod Turcici Imperii laederet majestatem. Id modo excepit, *se Varadinum a Transylvano cepisse, non Caesare; et tamen ipsis oppida Zattmar, Kalavia et Essechum excidere.* Quem Caraphaeus correxit: *cum enim Transylvania Hungarico Regno adcedat, eo munimento Caesarem, non Transylvanum exutum esse.* Heic ne de eorum, quae bello parta erant, jure Mehmedes disputaret, eo avertit: *Leges, et multo magis religionem sibi vetare nedum universis provinciis, sed vel uno oppido cedere ultro: tum quia patrio jure cautum ut omnia parta a Musulmanorum Domino parente ad filium lege redeant; nec quaerendum qua ratione sint parta; tum ne templa a Christianis profanentur, qui suis victis sacris inludant. Et doceri a Caraphaeo se cupere* simulavit, *quo jure eae provinciae, quas numerave-*

Qua ratione paces aeternum duraturae concipiantur.

Perpetuæ inter hæc duo Imperia bellorum caussae.

Qui Hungarici Turcicique Regni limes aeternus.

Hungaria Turcis inutilis.

Mehmedis magna tacendi loquendique solertia.

Ut apud Turcas superstitio regno subservit?

Iniquissima civilis ratio Turcarum.

Callida a Mehmede proposita quaestio.

rat, Hungariae Regno adcedant, eoque nomine restitui oporteat? quibus ex caussis et quo tempore Hungarici Reges earum potiti sint? et qui minus Musulmanorum quam Germanorum Imperatoris jure contineantur? Atque adeo ab ipso Ænea Caprara sumant exemplum; cui cum ejus temporis Primus Vezirius dixisset, si Jaurino cederent, se pacem facturum, illud respondit: arces et munimenta ad vim obtinendam extructa, vi quoque dedi oportere. Itaque se potius bellum, quanquam ab eo ipsis immineat exitium, protracturos et perlaturos extrema, quam in pacta, suis legibus turpia, suis caeremoniis impia convenire. Ad extremum monet *Christianos, ut cum omnium rerum, maxime bellicarum vicissitudinem esse meminerint.* Heic Caraphaeus altius aliquanto bellorum repetens jura, inquit: *Nunc non inter unius reipublicae cives agitur, quos patriae leges, patrii mores tenent, sed inter duo summa Orbis terrarum Imperia, quae unum fas cunctis gentibus aeque positum adgnoscunt. Eo jure non solum bellorum ordines, sed initia quoque et caussae aestimantur. Eaque humana ratio tam alte est animis hominum insita, ut liberi populi Regesque, quanquam in summa fortuna id aequius quod validius putent; tamen caussas quaerere, et sedulo edictis suis pronunciare, ut justa inferre arma apud multitudinem et vulgus videantur. Quapropter non est, ut quas leges civilis aequitas* (1) *ipsis unis inrogavit, tanquam eas humano generi necessitas utilitasque suasisset, omnes obligent nationes. Et olim falsi Deorum cultores, profana cum sacris conglutinantes, in omnibus bellis pro aris focisque pugnabant, ne cum republica Dii quoque triumpharentur; sed nunquam rapinis suis ii divini juris tribuebant auctoritatem. Nam antiquissima omnium illa violentiae lex, ut qui vim facere posset, faceret; qui non posset, potentiorem aequo animo pateretur; in exlex adhuc humanum genus, nullisque civilibus imbutum moribus exercita est: sed ubi urbes conditae, et civitates legibus constitutae, omnes nationes, ratione ipsa humana dictante, justas bellorum caussas enumerarunt, cives injuria publice adfectos, vexatos fines, violentas invasiones, et justos earum metus. Ob nullam quidem earum caussarum ab iis arma unquam mota memorantur: qui per injustam vim, ex regni proferendi cupidine natam; fere*

Magnanimum Æneae Caprarae dictum.
Turcica ferocia.

Turca Christianos moderationem monet.

De jure belli altior dissertatio a Caraphaeo instituta.

Fas belli.

Ingens ejus vis.

Apud Ethnicos omnia bella de religione erant.

Apud humanum genus, originis vicio corruptum, antiquissima lex violentiae.

Societate humana fundata jus belli introductum.

Justae bellorum caussae.

Bella a Turcis omnia per injuriam inlata.

(1) Ita visum latine reddere, quod Itali eleganter dicunt *Ragion di Stato.*

Caraphaei de ulteriori majorique Caesaris et Fœderatorum felicitate conjecturæ.

semper bella intulerunt. Sed neque ii, quae forsan Caesar repetat, redderent ultro: nam Caesar ea per pacem repetit, quae brevi et facile bello est reciperaturus; inoffenso ingentium victoriarum cursu, et ingenti veteranorum militum exercitu formidandus: Venetus majorem quam unquam antea classem parat: Moschus ad Turcarum nomen omnino delendum jam Polono sociatus, mox Germano Venetoque jungendus. Ii vero usquequaque per acies caesi, per obsidia victi, militiae robore effoeti, flore ducum extincto, Summum Numen in ipsos tot cladibus acceptis nondum desaevisse sentiunt.

Cur victoriarum progressibus conditiones pacis dantur victis duriores?

Tempori videant, ne victoriarum progressibus conditiones victis in pervicaciae poenam inrogentur duriores; et legum suarum stultâ observantiâ ipsas leges cum republica omnino perdant.

Unde aequae expectandae paces?

Nam ab aequis belli viribus aequae expectandae paces: at ubi alter belligerantium longe infirmior sit; et tamen, ut par obsistere audet, ei ferocia in exitium erumpit.

Caraphaeus sedulo Regni Hungarici dignitatem tuetur.

Hunc Caraphaeus finem orationi fecit; nulla responsione Mehmedem dignatus de eo, quod ille sciscitabatur super Hungarici Regni in provincias, quas memoraverat, jure; indignum ratus, si cum injusta et turpi Turcarum vi sancta Hungariae jura in contentionem committeret. At ad omnem eam orationem Mehmedes tantum dixit:

Turcae Christianorum foederata bella aspernantur.

istas Christianorum exaggeratas vires se minime formidare; unius Summi Numinis iram vereri ac metuere. Igitur, subdit Caraphaeus, *ut eam placent, quid is privatim censeret?*

Turca dandarum conditionum continentissimus.

Aga respondit, *ut permutatio aliqua fieret, quae ipsorum legibus non vetatur; uti Canissa, aut Alba-regalis, cum Siglo, Quinqueecclesiis, aliisque minoris notae oppidis; aut Agria cum Solnocho et Segedino permutaretur: et jure sibi permissum pecuniâ corrigere damna.* Diserte edixit, *de nihilo Foederatis satisfacturum.* Ibi Caraphaeus, *se dementem omnes habituros,* dixit, *et ejus belli omne justum aequumque plane ignorare, si eas pacis conditiones Turcae Legati adferrent, easque ipse Viennam ad Caesarem Foederatosque sineret commeare.*

Saepe loci situs majori in precio, quam inaedificatum.

Praeterquam quod saepe alicujus loci situs majori precio habendus, quam inaedificatum: nam Princeps in vili loco, sed ad longe lateque dominandum opportuno, excitare potest firmissimum munimentum, quo magnam terrarum plagam obtineat; itaque Solnochum et Segedinum, oppida haberi Agriâ longe utiliora: nam iis receptis, omnis provincia Danubium inter et Tibiscum dominatur.

Magnanimum Caraphaei edictum.

Sed enim nisi Canissam, Albam-regalem Agriamque cum suo cujusque agro; praeterea Solnochum, Segedinum Varadinumque, Lippam, Giulam, Jenum

cum omni ea ditione ad Maroschum usque, et praeterea Transylvaniam, Valachiam Moldaviamque Caesari, Foederatis autem quantum belli ratio et caussa postulat, tantum restituant; nunquam Turcas a Christianis pacem relaturos. Aga, *se uti fortes decet, inter urbium excidia et caesorum strages occumbere malle, quam in eas turpissimas pacis leges convenire minatur.* Tunc Caraphaeus sermonem segregaturus inquit: *Jam video cernoque vos dolo pacem petiisse, ut sociale bellum astute distraheretis: certo sciatis tamen, nisi Caesari ac Foederatis omnino sit satisfactum, eos nunquam esse arma deposituros.*

Fortis Mehmedis oratio.

CAPUT VIII.

Opportunitatem dat, ut Christianus exercitus secundo adversus Turcas proelio ad Mohatium utatur.

Sed quanquam Mehmedes Soleymani renunciasset, se ex sermone, quem cum Caraphaeo privatim habuit, intellexisse, Caesarem nulla ratione ab Foederatis distractum iri; tamen sperans rem crudam adhuc tempore mitigari posse, Techelium muneri Caraphaeo adservabat. Sed et Turca dividendi foederis frustra fuit, et ea res opportunitatem commodavit ut ejus exercitus eo anno funderetur universus. Nam in oppido Giula Allys ei Praefectus, et Ahjain Mehmedes, et Giurgi Mehmedes, ille Jeni, hic Peter-Varadini Rectores, una cum Techelio de ratione belli eo anno administrandi consilium habuerunt: in quo Emericus dixit, *se nosse, Germanos Essechiensem provinciam eo anno adgressuros, et inde, Savo trajecto, Bellogradum armis petere decrevisse. Quapropter censebat ad Primum Vezirium scribi oportere, atque ab eo petendum ut duodecim Tartarorum millia suo ductui permitteret: quod iis ipse copiis, cum Christiani Dravum trajecissent, trans Danubium vectus omnem eum terrarum tractum infestus Posonium usque percurreret; cum Hungaris autem, quos jam ad quinque millia paratos exponebat, et brevi alia quinque conscripturum sperabat, utranque Danubii ripam considens, Caesareum exercitum omni commeatu prohiberet, et in anceps malum conjiceret; hinc famem, hinc potenti cum exercitu Soleymanem.* Probatum Pasis consilium, Vezirioque scriptum: a quo Peter-Varadinum Techelius ire jussus, ut reciperet copias: sed ubi advenit, mutatum reperit; quod inter iti-

Aliquot Pasarum Hungariae consilium de Turcico bello in annum MDCLXXXVII administrando.

Techelii sententia.

Probata Pasis.

Non autem a Primo Vezirio.

neris moras rescisset, *Christianos exercitu sexaginta virorum millium potenti congressuros: unde oportere unitas iis Musulmanorum vires opponere, ne si quid adversi accidat, divisi facilius opprimantur.* Quando autem ab urbe Esseecho, inrito eventu oppugnatâ, Christiani castra moverunt,

Aliud Techelii consilium;

denuo Magnum Vezirium rogavit, *ut sibi aliquot Turcarum et Tartarorum millia ductare liceret; quibus, trajecto Danubio, Germanorum agmen Budam usque graviter infestare*

Sed Soleymanes quoque adspernatur.

confidebat. Sed hoc quoque consilium Soleymanes est adspernatus. Cum denique a Lotharingio Dravum remeante

Turcae in Mohatianis campis fusi. Ingentes Christianae victoriae usus.

proelium cum Christianis ad Mohatium committere adactus, satis infelici proelio fusus est; et Essechum urbs, cum Butschino et Walpo arcibus captae; et divisis mox Christianorum copiis, ab Henrico Joh. Dunewaldio inferior Slavonia vacua ferme universa occupata; ab ipso Lotharingio Transylvania ex foedere percusso Germanum exercitum in hyberna excipere, certumque Caesari tributum pendere jussa est: Pasae, quos memoravimus, graviter Primum Ve-

Soleymanes a Pasis incusatus, quod Techelio non auscultarit.

zirium incusarunt, qui Techelio non auscultarit (1). Caussarum ignari putarunt, *Soleymanem tanquam de victoria certum, ejus sibi Techelium socium adsciscere dedignatum:* res fuit, ut copiam Techelii Caraphaeo dedendi, ubi vellet, expromptam haberet.

CAPUT IX.

Agria, a Caraphaeo stativis acriter obsessa, initium Turcis praebet militaris seditionis: qua Mehmedes IV in ordinem redigitur, et Soleymanes III Turcarum Impetor creatur.

Ob late dominandi utilitates Agria Varadino, Varadinum Budae prestat.

Qui per id tempus Agriam stativis in tam arctum redegerat, ut rerum omnia inopiâ miserrime laboraret. Et quia id munimentum rerum Hungaricarum gnari censent, quantum ob dominandi utilitates Varadinum Budae praestat, tantum Varadino praestare: nam non solum omni terrarum plagae citra Tibiscum, uti Varadinum ulteriori universae, imminet; sed ea capta Varadini quoque limitaneum

Soleymanes, ut obtineat ab Caraphaeo Agriam, Transylvaniam Lotharingio occupandam permittit.

militem ab excursibus et populationibus coërcet et continet; eapropter Soleymanes, Dravo remeato, postquam fusas ad Mohatium vires conlegerat, cum justo exercitu ad

(1) Ex MS. *Notizie particolari del Tecli.*

Peter-Varadinum castra posuit; et elusus consilii de Transylvania adversus Lotharingium, qui eo arma inferebat, obtinenda; unice de Agriae salute solicitus, decem equitum millibus imperat, ut cum equo quisque suo invehat in obsessam urbem commeatum. At ii super recentem victoris hostis terrorem, Caraphaei famâ perculsi, quod res singulari belli scientia gereret, et in muniendis maxime firmandisque milite castris ante omnes praestaret; formidini quaesito colore quod sibi terna non soluta essent stipendia, imperium detrectarunt.

Decem equitum millia Agriae auxilium mittit.

Caraphaeus in muniendis firmandisque milite castris invictus.

Spahii colore stipendii non soluti seditionem incoeptant.

Hinc turbidi primum rumores, mox truces minae, tandem omnis sacramenti fides exuta est. Princeps seditioni adclamatus quidam Siaus Pasa, qui astutiam pro prudentia, audaciam pro fortitudine vulgo imponebat. Is specie recusantis, quod flagrantissime concupiverat subit munus: et Vezirium adroganti officio *merita aera militibus interpellat.* Soleymanes ad has res dubias popularibus adsumptis artibus, *brevi suos commilitones absolutum iri adpromittit, et in praemium aerumnarum, quas tulerant, et in melius porro pugnandi incitamentum.* Ubi Siaus mollibus Vezirii responsis se ei sensit esse formidini, audacter subdit: *ab eo virtutis mercedem in gulae fastidia, vestiumque luxus vexatam; ejusque imprudenti ductu rem Musulmanicam pene eversam. Quare cum jubet, sibi Mehmedis Prophetae vexillum sigillumque regium tradat, ac meliores rem piorum gerere patiatur.* Non tulit Soleymanes vili turbatori prostituere tanti Imperii majestatem. Igitur *vexillum signumque, nonnisi Domino, a quo acceperat, reddere nefas esse* respondit: et sequenti nocte Bellogradum nave subvectus proficiscitur; inde Constantinopolim petit. Ubi luce profectum Vezirium rescivere, inlico exercitus ad regiam urbem adlegat, qui *militis nomine petant ut Siaus Soleymani subrogetur.* Dum Turcarum Dominus ancipiti cura haeret, qua ratione militarem tumultum, integra majestate, salvisque militiae studiis, tranquillaret, seditiosus exercitus Constantinopolim versus turbidum iter facit. Ibi tum Imperator Capizium ad Siaum mittit, *qui ejus laudet reipublicae charitatem; seque ei vexillum signumque brevi missurum dicat, modo is in hostes arma convertat.* Sed Siaus, simulans *ab armata multitudine invitum rapi, ut coram in Principis verba juret,* in ipso agmine ab Imperatore Primus Vezirius creatur. Mox eidem, cum exercitum ad urbem duxisset, rite et ordine firmata dignitas; seditionis prae-

Principe seditionis Siauso Pasa.

Seditionis militaris primus conatus.

Apud turbatos adsumendae populares artes.

Soleymanes dignitatem Imperii tuetur.

Imperii Turcici majestas adfligi occipit,

Tandem turbatori publice prostituta.

cipuis amplissimi honores conlati, Soleymani aliisque primoribus laqueo fauces conlisae; miles cumulate absolutus.

Sed quia contumaces prius in magistratus cives, mox Principi inobsequentes existunt; audacissima vox prolata, *ut Imperium salvum sit, Mehmedem in ordinem esse redigendum:* quam vocem a proximis acceptam, statim provulgatam ubi Mehmedes audivit, irâ percitus, quae in ultimo regni discrimine maximum terrarum Orbis regnatorem ciere poterat, cum regio puerorum comitatu claustrum subit, ubi agebant, ut Soleymanen et Achmedem confoderet, tanquam rerum novarum argumenta. Bustangius Bassius solitum ejus Aulae prohibet nefas: eaque insontium fratrum miseria alterum eorum Soleymanem III ejus nominis citius Principem fecit. Nam *ad invidiam praesentis vitae pristina Mehmedis virtute commemorata, quod pro Creta, Cameneco et Neosolio nunc per flagitia rependeret Caesari Venetoque complures innumerasque provincias;* Nanchiz Effendius praecipuus inter Mehmedis falsi Prophetae posteros Tyranno edicit, *ut alto erectoque animo Imperio cedat, et reliquam vitam incolumi ocio, quod tantum deceat privatum, committat.* Sed injustam vim Mehmedes aegerrimo tulit animo, ut ex moerore in gravem ac difficilem morbum inciderit.

Hinc Princeps intutus.

Mehmedes iratus fratres it perditum.

Sed prohibitus.

Soleymanes III Imperator consalutatus.

Mehmedes abdicare se Imperio vi et superstitione adactus.

Populus, ut ad nova adsolet, Soleymane laetus: sed, nutante adhuc Principe, novas turbas ob non soluta stipendia miles movet. Eam vim Siaus Primus Vezirius in bonos cives convertit: et opibus divitiisque supposita crimina, et jus fasque pecuniâ redemptum. Sed miles flagitiosus, et novo Principi imperium imputans, auro nunquam satis expleri. Siaus conatur seditionis praecipuos a multitudine turbante per speciem honoris abducere. Sed ex iis unus, *Tatfagius* vocabatur, simulat dolo metum, *Siaum in se tentasse, ut omnes perdat, qui ei proximum a Principe munus sunt suffragati.* Hinc in Siaum et primos militiae saevitum.

Sub Soleymane nova seditio militaris.

Turbatis rebus modesti languent.

Siaus et praecipui factionis caesi.

Inter haec perversa et inconstantia vulgi quidam, *Emir* dictus, ex certa Mehmedis Legislatoris posteritate, lymphati instar vile praeseferens signum, *se populum sequi* jubet: brevi id centum millia paganorum contra insolentem militem concit: qui sceleris conscii, et virtutis militaris obliti, ab semermibus latibula quaerunt; per secreta domorum scrutantur; ad multa millia caeduntur. Ita superstitione, quae plurimum apud Turcas potest, Imperium adimitur, transfertur, constabilitur. Soleymanes Ismaëlem Vezirium creat, mansuetum et senio gravem virum.

Vis et licentia militaris per superstitionem oppressa.

Superstitione Soleymani firmatum Imperium.

Ismael Primus Vezirius creatus.

Sed quia pravo exemplo facile excitantur ad simile audendum vulgares animi, qui exemplis non ratione ducuntur; in Europa Osmanes Gengienes, vir hactenus fortis, et praecipue in priori Budae oppugnatione spectatus, Graeciam, quam regebat, ad nova excitaverat: in Asia autem quidam, Gedikus adpellatus, praedonum multitudinem ad justi belli imaginem ductans, plurimas provincias infestabat. Ismaël neutri extinguendae seditioni par, et brevi duûm mensium administratione sive retectus, seu factus nequam, in exilium mittitur: et Mustapha, qui Soleymanis Vezirii tempore Janicsarorum Praefectus erat, ad amplissimum munus promotus.

Vulgus cur exemplis movetur? Osmanes Gengienes in Graecia, Gedikus in Asia novas res molitur. Ismaël in exilium mittitur. Mustapha Primus Vezirius creatus.

CAPUT X.

Petit a Caesare ut sibi liceat summo in Hungaria armorum imperio abdicare, sed id porro gerere jubetur. Itaque Josephi Austrii Hungariae Regis inauspicationi in superiore Hungaria subservit; et Techelium, eam infestare conatum, submovet.

Ita per Agriae a Caraphaeo obsessae occasionem maxima seditione Turcicum Imperium commotum et vulneratum: per quod idem tempus Caesar Hungariae Regnum Josepho fil. Austrio stabiliendum, et factionum peste perpetuo sanandum curat.

Sed enim Caraphaeum jam satias ceperat ulterius manendi inter Hungaros: vigesimus enim circumagebat ejus militiae annus, et maximam ejus partem ut Techelii consilium corrumperet, cui magna et acris factio favebat; quinque autem perpetuos annos invidiosissimam hybernorum gesserat curam. Tum vero eam provinciam odio impense habere ob conspirationem a se fortiter retectam, a Caesare clementissime adgnitam, et proinde multo perniciosiorem occultâ. Nam crebra et recentia obversabantur exempla, quibus perduelles Hungari Transylvanique nulla aut Imperii majestate aut sanctitate personae deterriti usquam fuerant, ne contra quem conspirarunt omne inauditum nefas auderent. Sed tandem inter Hungaros amplius versandi prorsus intolerans, ubi intellexit, aemulos omni ratione conari ut ea summa provinciae administratio, secus ac vellet, sibi succederet; nihil pensi habentes rempublicam transfodere, ut ejus gloriam vulnerarent.

XX annos meruerat in Hungaria, Magnam partem contra Techelium. V annos exercitus quaesturam gesserat. Provinciae invisus ob conjurationem patefactam. Perduelles Hungari audacissimi. Ab aemulis ejus administratio impedita.

Quando dignitas Principi a civibus condonanda?

Ob haec Caesari scripserat (1), *se Principi suam dignitatem dono dare in iis rebus quae aliquam parerent in commune utilitatem; cum ipsa communis utilitas honestatem commendet. At enim suam Hungariae moderationem in provincia hostibus infestata, civibus turbida, per aemulos difficultatibus impediri, et periculis objici cum reipublicae detrimento, id nullo prorsus pacto ferre posse.* Orat igitur atque obsecrat, *ut eo imperio sibi per eum liceat abdicari: ita melius porro per alios rem Caesaris gestum iri; neque ultra aemulos, ut suae laudi officiant, reipublicae nocituros.*

Orat Caesarem ut sibi liceat imperio abdicare.

Summae rei salus saepe aliquam partem corrumpit.

Ad haec Caesar respondit (2): *saepe vi ipsa summae rei multa abripi, quae alicui reipublicae parti officiunt et nocent. Sibi Germaniae Hungariaeque studia erga Josephum filium servanda in spem Romani Imperii, et tranquilliorem Hungarici Regni successionem. Eaque studia sibi liberalitatis et clementiae famâ conciliasse: quibus praeclaris regni artibus nunc maxime erga cives sociosque incumbendum, cum vim metumque in hostes omnem convertit. Itaque pergat cum eo temperamento regnum administrare: nam quae publice metuat, se eum prudentiâ facile vindicaturum sperare. Quod, si unquam, nunc maxime reipublicae interesse, ut is expertissimus Nationis provinciam hoc tempore moderetur, quae turbidis limitibus circumscripta, novarum rerum omnium, quae unquam in Hungaria extiterunt, quoddam seminarium fuerat. Tempus enim adpetere, quo indicat Comitia, ut Comitatuum legati ad Posoniensem Conventum mittantur, in quo Josephum Hungariae Regem inauspicandum decreverat.*

Regni Austriaci artes liberalitas et clementia.

Caesar reputat Caraphaeum necessarium in Hungaria procuranda.

Nam Caesar, ut tandem aliquando modus et finis fieret factionibus, quae id Regnum omni tempore laceraverant; interim dum Hungari rebus ipsis per id bellum Techeliano-Turcicum docebantur, eam immodestam civium libertatem sub regno ipsis ad exitium usque inutilem esse; opportunum tempus censuit, in novo Josephi regno pacatiorem eos sedatioremque reipublicae formam rogare, duabus legibus latis: alterâ, qua *id regnum perpetua successione in Austriae Domus posteritatem deferendum ex Annae Reginae jure declararetur:* alterâ, qua *Andreae II Decretum de jure armandi cives contra Regem, qui Hungaricam laeserit libertatem, abrogaretur.*

Immodica civium libertas sub Regno perniciosa.

Caesar in Josephi inauspicatione pacatiorem reipublicae formam Hungaris inrogare statuit.

(1) Ex lib. Epist. Caraphaei ad Caesarem, ep. 77.
(2) Ex lib. Epist. Caesaris ad Caraphaeum, ep. 73.

Jus Austriorum in Hungariae Regno succedendi.

Igitur Caraphaeus apud bonos et auctoritate graves cives saepe disserere, *de jure pacti Fridericum III Austrium Imp. inter et Matthiam Hungariae Regem, regnique Ordines conventum super Annae Reginae successione, quae Ludovici soror haeresque Ferdinando I Caesari nupserat; qui, postquam Johannem Sepusium Regni praedonem debellaverat, Hungariae Rex Posonii rite et ordine electus est.*

Caraphaeus disserit regni per successionem delati utilitates. Factiones in qua republica maxime exitiales.

Sed praeter succedendi jura has docebat utilitates, *quod per ejusmodi Regum electiones Regnum omni memoria factionibus laboravit: quod malum cum semper rebuspublicis noxium, tum maxime exitiale ubi potens ad fines agit semper intentus, semperque paratus hostis, qui divisas laxatasque domi seditionibus vires facilius citiusque foris adfligat. Miserrimo argumento ejus, quod dicat, esse tot amplissimas provincias, Transylvaniam, Valachiam, Moldaviam, Slavoniam, Bozniam, Dalmatiam, Bulgariam, Serviam Macedoniamque hac una intestinarum discordiarum ratione ab florentissimi Hungariae Regni compage acerbissime discerptas, superbissime dominatas, miserrime tandem adflictas. Videre est,* inquiebat, *e propinquo Transylvanum, Valachum Moldavumque hoc eligendi jure factos decora Turcici fastus servitia. Poloniam vero, quanquam luculentam regni majestatem obtineat, tamen tanquam fretum hisce regni comitiis aestuare, cujus perturbationes nunquam tranquillantur, fluctus nunquam residunt; ut rerum prudentes eam nullo humano consilio, sed divina quadam ope omnino regi et conservari arbitrentur. At hercule hisce temporibus praecipue, quibus per Europam non amplius modica regna parvaeque respublicae spectantur; sed Austriam Borboniamque Domum, Anglum Batavumque suspicimus; juvat in uno maximo Orbis terrarum Principe aeternam haerere rempublicam, ut cives dignitate et amplitudine concedant nemini.*

Hungariae Regnum per factiones innumeris exuta provinciis.

Transylvanus, Vachus Moldavusque cur regia Turcarum mancipia?

Cur Polonia respublica perturbatior?

Respublica et Regna quae hodie in Europa spectantur.

Andreae Hierosolymitani Decretum fons omnium Hungariae malorum.

Inter oblatos autem aut quaesitos de *Andreae Decreto* sermones, firmabat, *nullam rem perinde tot tantaque civilium bellorum incendia in Hungaria excitasse, quam privilegium, quod is Rex a bello Hierosolymitano reversus in suos cives, qui secum eo bello bene meruerant, inrogavit: ut adversus Regem, qui libertatem a se Hungaris adsertam adtrectaverit, arma sine perduellionis fraude sumere possent: et quo aeternum rata esset, cavit ut successores Reges inter nova regni auspicia in eam legem jurarent. Nam si in aliis rebuspublicis, in ea maxime, ubi regnum per suffragia defertur, perniciosissimum morem, cives in acta Principis, in quae jurare oporteret, notionem sibi judicium-*

Perniciosum in republica in qua Reges eliguntur, in Regum acta dispicere.

que adrogare: quia in ea civitate plurima et gravissima Primorum cum Rege odia. Naturâ namque ita comparatum, invidiam urere acerrimam eos, qui nuper parem, se relictis, sentiunt evolasse. Qui acerrimus sensus lurido livore mentis oculos inficit, ut etiam quae electus Rex jure fecerit, ipsis injuriâ fecisse videatur. Hinc turbulentam libertatis curam existere. Sed quot bellorum civilium recitantur historiae, tot exempla commemorari, ea movisse homines potentiae cupidos, tuendae libertatis praetextu; at ubi eam adseruere, protinus adfectasse tyrannidem. Et ut quis importuno aequi juris studio impia ceperit arma, postquam popularis viri gloriâ animum explevit, se quidlibet posse primulum persentiscere; mox audendi eum incessere cupiditatem; inde effraenem licentiam erumpere, qua fas nefas, libido honestas uno eodemque habentur loco. Idque graviorem ejusmodi Tyrannorum dominatum sentiri, quia nuper foverant libertatem, quam mox caedibus ac proscriptionibus prorsus extinctam improbissime volunt; metu ne eam ab se ii vindicent, quibuscum ipsi ab alio vindicarunt. Hinc eos *videre* imperabat, *quo ipsius Techelii illa cura libertatis evaserit; nempe ut ipse immani domino viliter serviret, popularibus suis superbe dominaretur; in Regni Proceres saevas exerceret secures; et pro uno Rege, Orbis terrarum maximo, innumeros vilissimos turbatores inclytae nobilitati Hungaricae insolentissimos imponeret dominos. Idcirco sapientissimus civilis doctrinae Historicus* (1), *ubi cives arma adversus Principes quamvis flagitiis inquinatos sumpsisse narrat, impietatis pollutos notat. Nam si in paucos Princeps peccet, tamen omnibus stare rempublicam; et sub Principatu suffragiis delato, illud firmat civilis doctrinae placitum:* Principes bonos voto expetere, qualescumque tolerare: *quia vel in ipsa libera civitate armatam vim Optimatum auctoritate honestam quidem fieri, at inutilem semper notatam. Quare eos etiam atque etiam considerare* jubebat, *Regni per successionem delati commoda, et Josephi maximi Europae Principis in regnum jura: et quantum* Andreae lex *tum eum dedeceat ex domo prognatum, quae popularissimis regnandi artibus, liberalitate et clementia celebratur; tum ipsis sit inutilis, quae omnium Hungariae fons malorum habita est. Nunc tempus ipsis ob-*

Libertatis tutela adfectandi regni prætextus.

Votorum series.

Cur graviores Tyranni, qui libertatem prius protexerant?

Techelii exemplo firmatum.

Vel contra inquinatissimos viciis Principes arma sumere impium.

In ipsa civitate libera publica vis honesta, non tamen utilis.

Austrii his artibus regnant, liberalitate et clementia.

(1) Cornel. Tacitum intelligit, qui id sentit, ubi Galbam contra Neronem Domitium, Vitellium contra Othonem, Vespasianum contra Vitellium arma sumpsisse scribit.

latum, non tam ut privatam gratiam cito adsequantur, quam meriti publice parti, ut Hungarica res ab suo et Germano milite suis provinciis integrata, et pristinae majestati restituta in maximo Orbis terrarum Principe in omnem posteritatem pacatissima florentissimaque consistat.

Caraphaeus Kinskium et Strattmannium certiores facit ut Hungarorum animos in Josephi regnum compararit.

Super novi Regis electione amplissimi Viri delecti.

Mox de ea re cum Hungaris acta Kinskium et Strattmannium certiores facit, et ut iis publicae utilitatis argumentis exprompti obsequii animum inducerint in regiis Comitiis eam pacatiorem regno formam inducere. Caesar quatuor sanctioris Consilii Senatores deligit, Kinskium et Strattmannium, quos memoravimus, et Ferdinandum Principem Dietrichsteinium, et Wolfangum Andream Rosembergium Ursinum; illum Augustaeo cubiculo, hunc aerario praefectum; qui cum Leopoldo Colonichtio, e splendidissima inter Hungaras domo, et ob singularia in Christianam rempublicam merita in Viennensi propugnatione in Cardinalium amplissimum Conlegium cooptato, summae apud genticos suos auctoritatis viro super ea re consultarent: et regia Comitia Posonii haberi placuit. Nam quanquam Buda regni caput recepta erat, tamen adhuc nuperis oppugnationibus deformata, necdum nitori pristino restituta, ut in ea splendidissimus consessus pro dignitate celebraretur. Paullus Esterhasius, libertatis Hungaricae custos, Aurei velleris Torque insignis, et praeterea Hungarorum amplissimi Proceres evocantur. Jamque felicissimum futurum regnum haec addicebant auspicia: Turcicus exercitus in Mohatianis campis a Lotharingio profligatus, et opimis castris exutus; exercitus Christianus sexaginta virorum millibus formidandus, victoria ferme incruentâ inclytus, et per occasionem militaris seditionis, quae Turcicam Regiam concusserat, Osmanorum Imperio extrema minitabatur.

Leopoldi Colonichti Cardinalis laus.

Cur Budae regia Comitia non habita?

Regni Palatini et Proceres ad conventum evocati.

Felicis futuri regni auspicia.

Igitur his bonis faustis felicibusque ominibus in ante diem XIV kal. novembris Posonii indictus Regni Conventus: et quo conventuri eum ociosius celebrarent, Palphyio et Starembergio imperatum, ut cum legione quisque sua Ciokakum et Palotam, proximas inter se arces, et ab Alba-regali duarum omnino leucarum spatio sepositas, ad deditionem adigerent: nam inde praesidiarius miles ad Pappae, Edemburgi Jaurinique portas usque excurrebat. Sed Cl. Areinzaga Leopoldstadii rector eam operam occupavit. Quare Palphyius Starembergiusque inoffensum agmen Posonium versus fecere.

Posonii regia Comitia habentur.

Arces Ciokakum et Palota reciperatae.

At Techelius, qui ea sorte natus erat ut ex maximorum imperiorum dubiis rebus firmaret suas, postquam diu

Techelii vices.

alio atque alio praetextu a Turcis bellum suo ductu gerere prohibitus fuerat; ita ut seu laqueo, seu veneno ab iis interceptus, aut vulnere pedi superiore aestate accepto, quo graviter laborabat, supremum obiisse diem vulgo putaretur; nunc demum cum per regiae urbis tumultus Soleymanes Primus Vezirius praefocatus, et Mehmedes in privata fortuna sepositus, qui pronos ad pacem habebant animos; Techelius, non ultra ut Caraphaeo muneri daretur asservatus a Turcis, ubi rescivit Josephum ad Hungariae Regnum provehi, ut novos motus in superiore Hungaria cieret, Varadino cum quatuor virorum millibus profectus est, sive ut Mungactium liberaret, sive agrum omnem ultra Tibiscum devastaturus.

Liberatur a Turcis.

Infestus adest, ut Mungactium liberet, aut agrum ultra Tibiscum vastet.

Caraphaeus ut id cognovit, Duci Serawio imperat, ut cum legionibus, quas nuper Lotharingius Agriensia stativa protectum miserat, citato agmine in ulteriorem Tibisci ripam Sanctumjobum versus eat, vindicetque ab ea pernicie provinciam; interim dum ipse legione sua, et aliis Germanis Hungarisque copiis Agriam Mungactiumque coërcet.

Obviam it Caraphaeus, et arcet.

Itaque tum ab inferiori, tum a superiori parte omni regno explorato, Caesar, postquam Divi Stephani regium insigne Viennâ, ubi asservatur, praemiserat, cum Augusta et Josepho decenni puero Posonium petit: et per vias splendida Pontificum et Procerum Hungarorum excepit officia, et centum ac plus eo regiarum Hungariae civitatum legationes. Primo Comitiorum die per Nitriensem Pontificem, Regi Hungariae a libellis, maximum Comitiatum in haec concepta verba rogavit: Velitis jubeatis, Cives Hungari, Josephum Austrium Leopoldi Rom. Imp. fil. Hungariæ Regem adpellari? Regnum ex Annæ Reginæ jure Austriæ domus posteris hereditatem deferri? Andreæ II Regis decretum de armandis contra Regem civibus antiquari? Data deliberandi et libertas et mora. Post aliquot dies, uti Caesar *rogavit*, ita Hungari *jussere; modo cetera privilegia ab Andrea inrogata civibus rata essent.* Et IV idus decembris Josephus in Pontificale Templum ab Archiepiscopo Strigoniensi Regni Primate, et a Palatino ad Regnum deductus in Regni leges juravit: et Caraphaeo demandat, ut omnibus Eperiesinae conjurationis labefactatis largiter indultum edicat.

Inauspicationis celebritas.

Regiae legis rogatio.

Ejusdem deliberata jussio.

Josephus refertur ad Regnum.

Caraphaeus perduellibus Eperiesinis indulgere crimen jussus.

CAPUT XI.

Petit a Caesare ut sibi det veniam in Hispaniam commeandi: at ab eo ampliorum spe munerum adtinetur: et a Carolo II Hispaniarum Rege Aurei velleris Torque decoratur.

Caraphaeus solicitus de indigna morte, et qua caderet indefensus.

Ita Caraphaeus laetos novo Josephi regno Hungaros infensiores sibi infestioresque metuebat: qui *Caesari*, ut dictitabat, *vitam lubens muneri daret, tot amplissimis honoribus amplissimisque imperiis ejus munificentiâ cumulatam; sed id grave erat, si vili percussoris manu, indictâ caussâ, caderet, gravissimis foedissimisque crudelitatis et avaritiae criminibus insimulatus, et atroci inimicorum scommati faceret locum;* crudelissimum Hungariae Tyrannum tandem aliquando in Hungaria terra constabilitum. *Quapropter aegerrime ferebat, sibi erga Caesarem obsequentissimo cum vita honestatem quoque nominis esse perituram; suos autem inimicos,* adversum quos gravibus probris non temperabat, *cum sua quemque dignitate honestissimos superstare.* Idcirco postularat a Caesare (1), *ut suam existimationem sibi vindicare liceret, calumniae judicio in sui detractores constituto: neque id retulerat, ipsius Caesaris exemplo adquiescere jussus, qui quanquam de Zrinio, consciisque omni juris legumque religione judicarat, tamen earum studiosi partium per summam improbitatem, eos injuriâ oppressos praedicare ausi sunt. Sed Principis fastigium*, inquiebat, *super eas falsas incusationes longe eminere; sibi vero sentiebat non eundem esse animum de eo fortiter porro, ut ante fecerat, promerendi: idque providebat reipublicae in partibus sibi commissis aliquod fortasse detrimentum adlaturum.*

Postulat a Caesare in sui detractores calumniae judicium constitui,

Nec refert,

Sub magno ipsius Caesaris exemplo:

Cui tamen non adquiescit.

His de caussis ut et sibi constaret honestas, et Caesaris res per alios utilius gererentur, petit ut *sibi veniam daret in Hispaniam commeandi, ut de privata re ibi tantisper ageret, dum proeliorum tempus instaret.* Sed vir sive ignorabat, honores, quos repudiabat, se ad summum potentiae provecturos, sive intelligebat sic repudiatos provehere: nam Caesar, denegato in Hispaniam commeatu, manere jubet, et ampliora munera brevi expectare, quae uberrimum ei

Vult in Hispaniam proficisci.

Caraphaeus honores repudiando honoratior.

(1) Ex lib. Epist. Caraphaei ad Caesarem, ep. 81.

gloriae argumentum praebuerint: et paullo post eum in Transylvania quoque summum armorum imperatorem creat, ac Lotharingio Duci subsituit.

Sed in eo temporis articulo, quo is in Hispaniam proficisci cupiebat, fortuna ejus votis omnino adspirare visa est. Nam inter laeta Josephi Hungariae Regis auspicia, Caesar ei Posonio Aurei velleris Torquem mittit, eumque splendidissimum militiae ordinem, quo Reges ipsi Principesque summi ab Hispaniarum Rege decorantur, ex animo gratulatur.

Inter laeta novi regni omina Aureo velleris Torque decoratur.

Decem enim ante annis Josephus Spinola Balbasensium Marchio, Hispani Regis ad Leopoldum Caesarem Legatus, Mariannae Hispaniarum Reginae scripserat (1), *Caraphaeum et generis splendore, et meritis cum laude stipendiis, et in utramque Austriam Domum obsequio, et Caesareae Aulae amicitiis, et apud complures summos Germaniae Principes gratiâ nedum dignum, sed utilem quoque videri, ut Carolus Rex eum Aurei velleris Torque insigneret: et Hispani Regis Legati Viennae agentes ob singularem viri prudentiam et dexteritatem in gravioribus Monarchiae rebus adhiberent. Nullum enim equestrium legionum ductorem plura stipendia in eo militiae ordine meruisse: ut Raymundus Montecucculus duodeseptuaginta annis gravis, et bina supra quinquaginta stipendia meritus, praeclarissimus belli imperator, difficiliores belli res cum eo deliberaret decerneretque. Et sperabatur brevi ad ampliores militiae ordines provehendus, in quibus facilius Regi suo utilem operam daret. Quod si Rex talem civem promovere subsistat, Germanos posse sibi servare munia, quae Imperator exteris conferre velit. Et regni rationibus consentaneum, quando Rex summos Germaniae Principes, aliosque seu virtute militari seu civili prudentia amplissimos viros, quos rei Austriacae utiles arbitratur, eo militari ordine passim condecorat; sibi subjectum quoque cohonestet, ne in eo obsequium erga Hispanum nomen tepescat.*

Ejus decoris Caraphaeo conlati civiles rationes.

Nemo equestrium legionum ductor plura in eo ordine stipendia fecit.

Montecucculus cum eo graviores belli res privatim deliberabat.

Diu tamen dilatum conferri decus, quia ex ejus ordinis institutione in eum ex amplissimis familiis primo loco nati cooptantur. Sed cum postea Carolus Estensis Burgomaenaeorum Marchio, Hispanorum ad Caesarem Legatus, belli Techeliano-Turcici gesta Hispanum Consilium doceret, per occasiones quae ultro offerri videbantur, Caraphaei in eo merita nunciabat; quae tanta Hispanis tandem visa sunt,

Ex ejus militiae instituto diu dilatum conferri decus.

Ex lege singulari Caraphaeus in eum militiae ordinem adlegitur.

(1) Ex libro Epistolarum de privatis Caraphaei rebus.

ut eum ordinis militaris legibus dignum eximi judicarint; et quanquam secundo familiae loco natus, in eum tamen cooptaretur.

CAPUT XII.

Agriam in deditionem accipit.

Ad id virtutis praemium brevi post aliud ingens meritum adstruit, Agriâ tandem ad deditionem coactâ. Ea urbs, ut ceterae Hungaricae, aliis atque aliis vocabulis indigitata, *Erla* Hungaris Turcisque, Germanis *Eger*, Latinis *Agria* fortasse ab agrorum fertilitate sic dicta: quibus promiscuis nominibus tenuis quoque amnis appellatur, qui e superiori nec longinquo fonte demanans eam urbem perfluit, ut influat in Tibiscum. Olim pro antiqua muniendarum urbium ratione validissimis operibus firmata, ut ingentium exercituum obsidia frustrata sit. At intestinis turbis anno MDCXCVI in Turcarum manus tradita est. Nunc prae Turcica muniendarum urbium sive negligentia sive ignorantia, murus nullis propugnaculis protectus, nullo aggere solidatus, vetustate fatiscens. Arx vero urbi imposita *Er* appellata, unde oppido nomen, sub monte extructa situ in subjectos praevalida. Urbi praeerat Rustenes Pasa, sciens belli dux expertusque: ad tria Janicsarorum millia, Spahii quingenti praesidere. Eam Caraphaeus tres annos aut non multo secus hybernis obsederat: sed, educto in acies Germano milite, fame ferox praesidium per eruptiones in maturam messem factas circumjectos late agros depraedabantur, aut ad tributa cogebant omnes e vicinia Comitatus. Postea Caraphaeus, Segedino deditâ, eam urbem Turcis prorsus occlusit: et sub hujus anni initium eam incendiaria oppugnatione capiendam censuerat; sed sententia aemulorum studiis victa est. Tandem ineunte vere quadripertito eam stativis cinxerat: quam ad rem Bavarus, antequam e superiori Hungaria suas educeret copias, quas cum reliquo Lotharingii exercitu ad Essechiensem provinciam conjungeret, Caraphaei legionem et bis mille Hungaros, sub C. Koharyio Antemontani limitis duce, manere, et Joh. Baptistam Auriam Caraphaeae legionis Legatum, obsidio praeesse imperaverat. At quia Hungari milites gentis more motoriis quam statariis pugnis meliores, quadratum munimentum e regione obsessae urbis Caraphaeus Auriae extruendum mandavit, quo et Hungaros contineret, et Agriensium eruptio-

Urbis descriptio.

Unde Erla appellata.

Rustenis Pasae laus.

Caraphaeus tres fere annos hybernis urbem obsederat.

Per aestates praesidium circumjectis infestum.

Segedino deditâ, urbs interclusa Turcis.

Quatuor ab partibus eam stativis cinxit.

Sua legione.

Et C. Koharyi auxiliis.

Joh. Baptista Auria obsidioni praepositus.

Ut Caraphaeus utiles obsidioni Hungaros facit.

Auriae laus. — Agrum circa Agriam late incendit. — Tres arces in proximo captae, unde Agriae commeatus subministrati. — Legiones aliquot a Lotharingio relictae ad maturandam deditionem. — Agriae utilitates. — Soleymanes decem millia equitum auxilio mittit. — Unde militaris seditionis apud Turcas initium.

nes reprimeret. Ita Auria, obsidii ratione a Caraphaeo sibi praescriptâ per summam virtutem diligentiamque administratâ, segetes ad milliare oppidum circumsitas, Turcis inceptum prohibere nequicquam conatis, omnes incendit: commeatum urbi e proximis arcibus tribus Scerepa, Syropa et Sarvasco intercipit: et aliquanto post easdem oppugnat, ut duae in ejus, tertia in Serawii Ducis manus sese dederint. Tandem, cum Lotharingius in Transylvaniam exercitum transduceret, aliquot legiones ad Agriam subsistere jussit, ad ejus maturandam deditionem. Ita in arctissimam et impeditissimam rem redacta urbe, quam dominandae provinciae utilitate Budâ longe praestantiorem Soleymanes habebat, eo decem equitum millia auxilium ferre imperavit: a quorum contumacia seu metu initium sumpsit militaris seditio quae tot tantosque, ut memoravimus, motus in regia Turcarum urbe Aulaque excitavit.

Qui Turcarum praesidiarii imbelles? — Qui ferocissimi? — Caraphaeus literas Rusteni mittit, quibus ad dedendam arcem exhortatur. — Is ferox ne accipere quidem dignatur.

At stativorum principio Agriae praesidium animum nihil quidquam desponderat. Turcae namque, qui urbibus arcibusque praesident, quae munimentis ulterioribus proteguntur, pagani ut plurimum et urbana mollicie resoluti; at ad limites tutandos ipsum militiae ferocissimum robur deligitur. Quare novâ jurisjurandi conceptâ formulâ, potius fame perire, quam ut imbelles foeminae urbem dedere, juraverunt. Cumque mox Caraphaeus Rusteni literas scripsisset bellicae aequitatis plenissimas, *ut virtutem satis acri longaque obsidione adstrictam tandem aliquando relaxaret, urbemque bonis oblatis conditionibus dederet;* is ferox vel accipere est dedignatus; et tamen obsessi omnia impura et obscoena famis omnium egentissimi perferebant.

Caraphaeus iterum ad Rustenem scribit. — In hoste laudanda virtus, pervivacia punienda. — Agriae res desperatas docet.

Postquam autem tres, quas diximus, captae in propinquo arces, et miles copiosus ab Lotharingio missus adfuit, validus qui in urbem impressionem facere posset, iterum ad Pasam in hanc sententiam scribit: *Ut laudandam quidem in hoste virtutem, ita pervicaciam puniendam: se decrevisse eum, quod suas literas accipere, nedum legere, superbe adspernatus sit, bellorum extrema dignum esse qui pateretur; sed Christianam mansuetudinem correxisse consilium, eamque nunc sibi suadere, ut eum haec postremum admoneat. Turcicum exercitum fusum, fugatum; militari tumultu commotam Constantinopolis Regiam; Soleymanem Primum Vezirium caesum, Mehmedem imperio spoliatum; dissolutâ disciplinâ, copias pro militia flagitium factas; Essechum, Possegam Slavoniae caput, omnemque eam provinciam a Caesare armis receptam et milite confirmatam;*

eique victori Transylvaniam jam obsequi; tres arces, unde ipsi aliquod famis adlevamentum, ab se modo captas; Peter-Varadini pontes ab ipsis Turcis interruptos, et arcem vacuam derelictam; Danubium inter et Tibiscum hostes non habere ubi pede consistant; sibi a transfugis compertum exploratumque, qua vexentur adstrictissima commeatus inopia; spem iis auxilii adfulgere nullam. Malit igitur honestas pacis conditiones accipere, quam aut ferro aut fame perire; et cum possit servare quamplurimos, nolit perdere: ne ejus miles foedae taedio vitae idem, quod universus exercitus Turcicus, audeat. In eo obsequii constantiam satis superque spectatam, ut ultra bonae artis animi nomen non mereat. Si suis consiliis auscultare velit, eum, cum Auria, Legato suo, agere sua fide jubet.

Obsessi interea famis perpetiebantur mala, ut ii sua linguae sublimi formula dicerent, *a primo humani generis parente nulli unquam mortalium accidisse:* multi inediâ confecti; complures clam ad Germanos transfugere, et eorum aliquis Christianis sacris initiatus. Sed ut naturâ comparatum, quod corporis viribus ad languorem datis, animi quoque vires deficiunt; universi et pagani et milites longa tabe pallentes, ut virorum duntaxat lentum motum exilemque vocem praeseferrent, Rustenem adeunt, circumsistunt; *jamque deesse sibi ultra perferendae famis virtutem; si pergat paucos dies obsidium substinere, arce vacuâ hostem potiturum: dedere potius obsecrant, ut servet tot pias Mehmedi animas, quae Rempublicam in aliis partibus tueantur.* Pauci aliquot (nam id proprium virtutis raritas) quos omnis ferociae sensus nondum reliquerat, fortiorem aerumnis finem orant: *et quando in hostem inciderint, qui vel eam sibi fortiter occumbendi miseram voluptatem praeripiat; fame perire inertiae proprium sit; mortem autem sibi consciscere sine aliqua reipublicae utilitate jurisjurandi religio vetet; ne Musulmanorum miseria quidquam commodet Christianis, petunt ut quam cito arcem incendat.* Ad haec Rustenes cogitans, compluries a Primo Vezirio et Senatu auxilium flagitasse; novembrem mensem circumagi, nec hactenus missum; Caraphaeum, gravem vel cum hostibus ducem, haut falsa aut ficta sibi scripsisse: regia autem urbe commota summam rem curari, partes negligi intelligens; et eam fortium virorum virtutem, quae sub eo meruerant, reipublicae servandam longe utilius ratus, Caraphaeo ablegat, qui nunciet, *se in Germani Imperatoris manus arcem aequissimis conditionibus acceptis*

Foeda Agriensium fames.

Languescente corpore deficiunt animi.

Praeclara rara.

Erecta aliquot praesidiariorum virtus.

Rustenes ad arcis deditionem flectitur.

Auctoritas Ducis.

Vult arcem Caesari dedere.

dediturum, eaque de caussa Turca et Germanus, graves et honesti militiâ viri, Viennam mittantur, qui ictum foedus saucte servandum retulerint: id honoris suum merere militem, obfirmatum alioqui arcem incendere, et ob rempublicam ne sepulchri quidem honorem curare.

Id in belli jure insolens denegat Caraphaeus.

Caraphaeus accepto nuncio respondet: *Si Agriae Musulmanorum Imperator obsideretur, aequum postularet arcem dedere Christianorum Imperatori. Cetera nunquam id ante auditum, neque ullis Musulmanis urbium Rectoribus arciumque Praefectis, quanwis ampla praeditis potestate, per tot gesta cum Christianis bella id in mentem venisse unquam; qui omnes oppida et munimenta Caesaris Legatis dedidere. Se autem uti summum Germanici exercitus in Hungaria ac Transylvania* (1) *Ducem, cum libera rerum gerendarum potestate, multo plus eo dignitatis et auctoritatis habere. Neque praesidiarii militis obsessi virtutem ex*

Cur deditionum diversa instituta genera.

ratis militiae legibus eximendam: idcirco deditionum diversa genera et gradus, ut pro viribus animisque eorum qui obsidentur, aliae aliis aequiores honestioresque paciscantur. Quare videre eum jubet, ne si id contendat, rei militaris ignoratio ejus cineri nota inuratur.

Deditionis leges.

His Rustenes, et ferociores rationibus persuasi pridie idus decembris arcem his conditionibus dedidere: MILES HONESTISSIME ARMATUS EX ARCE EDUCITOR: VASA VICTORIS CURA EVEHANTUR: GERMANUS MILES HOSTEM TOCCAJA VARADINUM USQUE COMITATOR: CHRISTIANA MANCIPIA, QUAE IN URBE SUNT, NULLO REDEMPTA PRECIO LIBERA SUNTO. Dux Heislerius comitandi officio delectus. Caraphaeus arcem visit, et ut vitae necessariis omnino exhaustam, ita belli instructissimam reperit: hostis virtutem laudat: comiter ad se invitat: suo triclinio dignatur; et super coenam sermone instituto, praesentem Turcarum statum, quam stet in abrupto praecipitique loco, ingentes Caesaris Foederatorumque victorias, formidandos belli apparatus in novum annum familiariter eum docet; ut domum reversus Reipublicae Turcicae labanti aequi bonique consulat: mox tribus generosae stirpis equis in itineris usum donat.

Heislerius comitando hosti victo praepositus.

Caraphaeus Rustenem humaniter habet.

Eum docet de re Turcarum perculsa.

Tribus generosis equis donat.

Iis Caraphaei officiis Rustenes, et Hibraimus Effendis, Rusteno a secretis a Turcico Senatu additus, Christiani Ducis sapientia et mansuetudine capti: et Rustenes, miseratus talem belli imperatorem inter ingloriae mortis insi-

Rustenes Caraphaei sapientia et mansuetudine captus.

Magnus hostis animus.

(1) Nam Lotharingio in Transylvania jam successor a Caesare designatus erat, ut lib. III dicetur.

dias vitam degere, apud complures Tribunos et Centuriones eum diligenter admonet, ut *majori nominis gloriae, et Imperatoris sui utilitati vitam curatius tueatur:* et in grati observantisque animi argumentum cyathum donat, quod a malis venenis bibentem sospitat; inquiens, *sibi hosti talem vitam chariorem esse, quam civibus.* Ubi autem Varadinum pervenit, ei gratias diligenter egit de pactis secum sancte servatis, et maxime ab Heislerio Duce per totum id itineris humanissime habitos.

Cyatho adversus mala venena donat.

Fides Turcis servata.

Æmuli non probarant, *Caraphaeum Rusteni, in Caesaris manum arcem dedere cupienti, non obsequutum; et quod Agriense praesidium Varadinum commeare passus sit, et ita ejus munimenti auxerit vires.*

Æmulorum in Caraphaeum notata.

Sed Caraphaeus factum defendit; *quod ejus pravi militiae moris auctor fieri noluerit, ut hostis subditus cum Principe, et Orbis Christiani omnium maximo Principe aequata dignitate pacisceretur: et providisse, si quid in praestandis foederis pactis offenderetur, salvam majestatem Caesari fore, et Duci potius laesam imputari fidem; uti evenit: nam Hungara militia Turcas in eo agmine ter adorta, et Germanum praesidium ab injuria vindicavit, ut aliquot Hungarorum maxime infestos caeciderit. Neque sane videre, quid hostibus commodet Themiswar potius, quam Varadinum receptis? cum ea oppida quatuordecim non plus eo leucas dissideant, et ultro citroque libero commeatu: et a Turcis centum saepe leucas longinqua mittantur auxilia obsessis urbibus, quae ea flagitare videantur. Id vero damni certo acceptum esset, si ii hyberno tempore Themiswar usque traducti essent, quod eo itinere et Turcae, et commeatus, et currus bovesque, non parum Caesaris libata fide, periissent.*

Caraphaeus sedulus dignitatis Regiae curator.

Rebus ipsis aemulorum insimulationes confutat.

Quam longe a Turcis auxilia mittantur.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHÆI
LIBER TERTIUS

CAPUT I.

Mungactium in deditionem accipit.

An. MDCLXXXVIII.

Mungactii descriptio

Ut Agriae deditione Caraphaeus, quinctum belli annum feliciter clauserat, aequa felicitate proxime ineuntem est auspicatus, quum Mungactium, omnium in utraque Hungaria, ceterisque Austriacae ditionis provinciis praestantissimum munimentum, cunctae externae opis consiliique commeatum, seditiosorum asylum, rerum novarum inlecebram, et pro partium studiis anxiam curam solicitudinemque totius Regni, in deditionem accepit. Ea enim urbs in ea Hungariae superioris parte, quam *Tredecim Comitatus* dicunt, in limite quo Transylvaniam spectat inter vastas paludes sita, amplo cingitur claustro, quod latâ profundâque fossâ, aquis ibidem exorientibus stagnantibusque oppletâ, circumdatur. In media urbe munimentum super arduo asperoque monte magnificentissime veluti in Regum sedem extructum, circa quod durae circum pendices in altam amplamque fossam exhaustae. Id autem tribus munitissimis arcibus uno muro contentis, et per profundas latasque fossas divisis constat: quae ut pontibus contingunt penitioria profugia, ita in declivi summi montis planicie alia alii imminent ac minantur. Una omnibus porta patet, in quam per angustum et amfractuosum subitur tramitem, qui inter duras cautes munitus est. Omnia super cryptis e vivo saxo excavatis pendent, quo adversus hostium ignes suffugia; ita ut rei militaris prudentes munimentum pene invictum existiment: et suo facto Techelius probavit; qui, dum ipse per campos et acies rem gereret, Zriniam uxorem et Ragoctios pueros ibi, quam peregri, et inter pacata tutius agere judicavit.

Techelius Mungactii uxorem et Ragoctios pueros relinquit.

Anno belli tertio Caesar, Eperie Cassoviaque receptis,

ut Hungariâ superiore perduelles omnino extirparet, Mungactium Æneae Caprarae vi et armis capiendum mandavit. Is eam incendiariis tormentis oppugnare decrevit. Sed Caraphaeus eum per literas (1) ab incoepto dehortabatur; quod munimentum ita esset, ut supra descripsimus, constitutum, ut incendiaria oppugnatione ad deditionem difficile cogeretur; ac, praeterquam si stativis et acribus et diuturnis ad omnium rerum angustias redigeretur, nulla ratione alia capi posse. Caprara Caraphaei rationes agnoscebat quidem; sed (2) *velle periculum facere, an quis praeter spem opinionemque daretur casus, qui ejus deditionem aperiret. Jam expeditionem institutam; Caesarem Aulamque universam id cupere; fortunam quandoque tentandam; adversum casum magni Galliae Regis auctoritate excusari: nam neque Lucemburgum, aliaeque Belgii urbes, neque Genuam incendiariis Gallorum oppugnationibus cessisse; et tamen inde Gallicis armis nihil quidquam imminutam esse dignitatem.* Itaque mense martio ineunte eam urbem oppugnare occepit; et pilae ignitae ictu ipsam Ragoctiam Principem pene perdidit; crebris tormentorum ictibus patentem in muro ad impetum faciendum munivit viam: sed quia altam fossam aquis undantem superare non potuit, eventi adversitas Caraphaei consilium comprobavit: et Ragoctia a Mehmede Turcarum Imperatore per Ablegatos virtutis constantiaeque laudata, et splendida ac decora veste donata est.

Æneas Caprara incendiariis tormentis urbem oppugnare jussus:

Caraphaeus eum ab incoepto dehortatur.

Una ratio urbe potiundi, acribus stativis ac diuturnis.

Cur incendiaria oppugnatio a Caprara pertenta.

Ragoctia pilae ictu prope abfuit ab exitio.

Irrita oppugnatio.

Ragoctia virtutis ergo a Turcarum Imperatore regia veste donatur.

Cum igitur Caesar, ut vi ea urbe potiretur, omnibus copiis eam oppugnare necesse haberet; et Hungariam milite vacuam Turcis permittere, qua in hereditarias provincias arma tuto et commode perferre possent, non expediret; nec ullo sane temperamento speraretur eam urbem volentem deditum iri: nam Mungactiense praesidium quinque Comitatibus tributa indicebat; et aliis longe lateque, nisi a suis partibus stetissent, Germano milite vix hybernis deducto, omnia belli exitia minitabatur; aestate depopulabatur circumsita, qua praeda obsessas hyemes perferebat: Ragoctia pervicax ingenio foemina unis nobilibus, qui supra perduellium conscientiam, prava ingenuorum fide obfirmatis ejus tutelam permittebat; nec ex iis nisi fidissimos

Urbs, ut vi caperetur, omnibus Caesaris copiis oppugnanda.

Mungactium superiori Hungariae grave,

Et minax.

Ut perfert obsidionem?

Ragoctia pervicax,

Qua cura ad munimentum custodiat?

(1) Ex lib. II Epistolarum Caraphaei ad summos belli Duces, virosque principes, aliosque amplissimos viros.

(2) Ex ejusdem epistola ad Caraphaeum ex eodem lib. III mox relato.

spectatos seu excubias, seu vigilias ad portam agitare patiebatur; et per eos bis mille Hungarorum militum praesidium in officio continebat.

Quibus copiis et qua ratione Caraphaeus urbem stativis obsidet?

His de caussis Caraphaeus mille equites et quingentos pedites ex superiore Hungaria evocat: nam nunquam bis mille Hungari mille et quingentum Germanorum militum impetum pertulere. Castra e regione portae metatur, quadrato aggere cingit, ac satis latâ fossâ, quae conrivato paludum humore plena, tam longe tormenta arceat, ut vallum extra omnem ictum defixum sit: minora tormenta contra vanum tumultum aliquem, aut veros perduellium adsultus pro aggere conlocat. Interea semper trecentos equites expeditos habere, ut aditus explorent, exitusque praepediant. Tuguria casasque passim aedificandas de suo aere curat, ut obsessos in rerum omnium desperationem adducat.

Mungactienses ab anno superiore a Primo Vezirio auxilium implorare,

Ab superiore usque anno obsessi sub hac praescriptione *Comites, Beneficiarii, Nobiles, equites peditesque Mungactienses universi* effusissimis Primum Vezirium precibus obtestati erant, ut *ex civili Regni Musulmanici ratione suam arcem, suamque Principem Techeliam, et Ragoctios pueros Principes tueretur; quod in eo munimento Hungaria omnem libertatis spem conlocasset; et in id, tanquam in scopulum, Caesaris vires domi forisque frangi ac submergi possent. Se interea adflictos uno sacrosancto*, ut scribebant, *Athname erigi, consolarique.* Sed in longe impeditiores angustias redacti sunt stativis, quae Caraphaeus ratione, quam supra memoravimus, propius admovit, et C. Tertius perpetuum annum aut paullo secus fortiter imperavit.

Caraphaeus Ragoctiam, ut urbem dedat, per literas exhortatur.

Tandem Caraphaeus ad Ragoctiam scripsit, *Turcicam potentiam Caesaris fortunae imparem jam tandem deficere; universam Hungariam Germanorum armis receptam; eademque arma Slavoniam omnem vacuam pervasisse; et in Transylvania socia hyemare; Hungariae Regnum in Josepho Caesaris filio Austrio, consentientibus Hungarorum studiis, constabilitum; Regiam Turcarum Aulam militari seditione convulsam; Mehmedem Regno dejectum; Soleymanem novum Regem nutari; Magistratus et imperia per armatas factiones demandari, adimique; Turcicum Imperium a Caesareo exercitu, sexaginta millibus veteranorum militum potenti, et innumeris ingentibusque victoriis praeferoci, sat rerum suarum agere, ut alienas curet. Et ante militares tumultus misisse ad Caesarem Legatos, qui pacem obsecrarent, obtestarentur; et Turcicum fastum ad eam publice implorandam demissum; Caesaremque armatâ ju-*

ris sui fortunâ uti velle. Eam vero unam una arce, omni auxilii spe derelictam, tot tantisque felicibus Caesaris armati progressibus obstare, et bellum perferre obfirmatam? quibus viribus fretam? viri scilicet, cujus formidandi exercitus per exploratores referuntur vix deni sub squalentibus signis, pallentes ora, tabidi, semermes ac nudi. Sin dolis caecisque machinationibus speret; jam a se ex ejusdem literis interceptis Eperiesinorum conjurationem omnem retectam, ejus profundissimas caussas erutas, vastissima oppressa consilia. An in Athname confidat, cujus antiqua sanctimonia, quam dicunt, apud Musulmanos jam hoc seculo profanata, omnibusque ludibrio est? Seque adeo ex Turca pacis legato rescisse, talis tantaeque foeminae virum nulla dignitate inter Turcas uti vile mancipium versari; nec quidquam nedum Principis, sed honesti hominis praeseferre; in summo omnibus esse odio, et tanquam omnium malorum caput detestari; ut defunctus Vezirius saepe ceu Imperii Turcici adflictorem sit execratus, et ab ore suo in omne posterum tempus prohibuerit. Se audire in Techelii viri verba jurasse; sed non intelligere, quo animo per ejusmodi juramentum, an potius perjurium, Regi suo obsequium detrectare, et amplissima Zriniorum Ragoctiorumque stemmata duo tetris perfidiae maculis ambo inficere ac deturpare potuerit? Quapropter ingenui viri officio functum, et pro Christiana mansuetudine se eam exhortari ut suis consiliis auscultet, durae necessitati praevertat, pervicaciam exuat, Caesaris clementiae suas adflictas fortunas committat; neve puerorum, ex inclyta Ragoctia domo principum, novercam potius quam matrem agat.

His Caraphaei perlectis literis, reque ex iis in deliberationem revocata, diu Ragoctia ancipiti cura distracta; hinc conjugali in Techelium studio, hinc materna in Ragoctios pueros charitate; gravi utrinque dolore et virum et subolem Regni Hungarici spe excidisse, qui Zriniam stirpem carnificis securi incisam ulciscerentur. Ad haec subibat pudor, quod molestissimum infestissimumque obsidium ab Ænea Caprara pertulisset, et sexum praetergressa inter ingruentes ignes non degenerem Zrinia domo animum praestitisset, muniis fortissimae Ducis functa; nunc vere foemina a Caraphaeo sedendo caperetur. Metuebat, si constantiam viro exhiberet, perdere natos, qui immeritas maternae pervicaciae luerent poenas; sin flecteretur, perdere virum; quem, firmissimo munimento exutum, Turcae gravem jamdiu, nunc demum omnino inutilem sibi factum de medio

Ragoctia rem in deliberationem satis superque dubiam vocat.

procul dubio tollerent. Sic animus ei dubius aequis momentis in neutram partem propendebat. Igitur ad cunctandi artes confugit; et, sperans aliquam temporis opportunitatem interea loci extituram, qua forte oblata uteretur, Caraphaeo scribit, *se promptam dedere arcem, at in Caesaris manum.* Caraphaeus ab re censuit id ei obsequi: nam Techelius Varadini cum multis Hungarorum millibus quoquo modo auxilium obsessae urbi ferre conabatur: et quamquam Tibiscus glacie concretus, tamen velox hostis cum valido Turcarum auxilio Mungactium usque infestus excurrere poterat. Unde intutum videbatur deditionem protrahere, et militem, jam multos menses perpetuo stationum vigiliarumque labore fessum, et hyemis saevitiâ algidum, ad languorem usque defatigare.

Cunctandi artes tentat.

Vult arcem in Caesaris manum dedere: Caraphaeus id negat.

Igitur ubi cunctationis consilium Techeliae hâc non successit, aliâ adgreditur viâ; et per literas Caraphaeum rogat ut Mungactium accedat. Ubi Dux venit, ad eum ablegat qui suo nomine salutent, et adferant, *se paratam facere deditionem, sed tantum temporis orare, hactenus is Transylvaniâ revertatur* (1). Caraphaeus rationibus, quas modo exposuimus, id negat quoque. Redeunt postero die, ajuntque, *se jam deditionis pacta sancitum venisse, si prius fides Techelio ejusque parti detur, Caesarem eos suae gratiae restituturum; ipsique eum deditionis leges docendi potestas fiat. Nihil minus se pati,* Caraphaeus severo vultu respondit, *cum Techelius ex civili jure, in perduelles sancito, jam mortui loco habe
retur.*

Techelia rogat Caraphaeum, ut Mungactium accedat.

Vult dedere urbem Caraphaeo ex Transylvaniae hybernis egresso: Caraphaeus id negat quoque.

Vult dedere in praesens, modo Techelius Caesaris gratiae restituatur: Caraphaeus denegat.

Item alio die redeunt, et principio proponunt, *Techeliam Caesaris clementiâ fretam, et florenti apud eum gratiâ Caraphaei (quem sibi ex amplissima Zrinia gente solae desertaeque foeminae, et de Ragoctio sanguine praeclarissimo miseris adflictisque pupillis patronum, tutorem, patrem orat atque obsecrat) jam flexam se suosque gnatos in Caesaris fidem commendare.* Caraphaeus, *se lubentissimo animo eam ejusque subolem in fidem sanctae accipere, et omnibus diligentiae ac liberalitatis officiis prosecuturum promittit.* Deinde Ablegati rogant, *ut Ragoctianum patrimonium pupillis, Zriniae dotem in Ragoctiam domum inlatam, et dotis in Techelii bonis haerentia jura salva essent.* Caraphaeus, *eam et de dote sua Ragoctio dicta, et de Ragoctiorum in Caesarem insontium puerorum patrimonio aequum petere*

Ragoctia tandem Caesaris clementiae se Ragoctiosque pueros committit: Caraphaeum sibi patronum parat.

Dux eos in fidem accipit.

Quam deditionis legem rogat?

Primum legis caput,

(1) Nam is id temporis jam in Transylvaniam profecturus erat, ut Lotharingio Duci in summo armorum imperio succederet.

dixit; modo Mungactium et Sammiclosiana bona eximantur, quae Ragoctii Principes ab Hungarici Regni compage per vim injuriamque abstraxere: nullum autem ei in Techelii bonis uxorium jus quaesitum, in cujus domum, jam minutae majestatis labefactatam, ducta uxor. Ad haec petunt, *ut nobiles viri, ceterique milites et pagani Mungactienses Caesaris gratiae suisque bonis restituantur.* Et id Caraphaeus dedit, ut Hungara Mungactii militia, eo foedere laeta, minus Ragoctiae Techeliique miserias adverteret: id tamen de bonis restituendis cavit, *ut in praesentia in Fiscum invenirentur inlata.* Tandem Ablegati sciscunt, *Ragoctiam in Hungaria manere, neque ab ea Ragoctios filios segregari.* Caraphaeus, ut in ea re utilitati aliquam liberalitatis speciem obtendat, ait, *quod Caesar Ragoctios pueros Viennam traduci, ipsam vero in aliqua Hungariae urbe manere mandaverat: se vero rogasse Caesarem, ne nobilissimi pueri ab diligentissimae matris sinu tam longe abstraherentur; itaque in se recipere, eam cum filiis Viennam esse commigraturam: pueros autem in Caesaris tutela fore, et qui Caesari idoneus videbitur eorumdem juventam recturum.* Re ipsa Caesar id mandarat, *ut Ragoctiae victae ac veluti triumphatae pudori parceret.* Caraphaeus autem eam clementiam dissuasit, ut *longinquitate itinerum, et in urbe, ubi Zrinia ab omnibus observaretur, consilia cum Techelio et Techelianis partibus difficilius commearent.*

Caput secundum, Caput tertium. Præclarum Cæsaris clementiæ exemplum

Ubi in ea Ragoctiae desideria conventum, Caraphaeus contra has ei offert conditiones: *ut Athname autographum et regia insignia, quibus Mehmedes Turcarum Dominus Techelio Hungariae Regnum injusto beneficio dederat, Caesari traderentur.* Id enim magni referre arbitrabatur: nam putabat, Turcas, ubi id rescissent, ad obtinendam ejus rei actae dignitatem, neve praeclare tueri eo pacto Reges ab se appellatos rideantur, statim Techelium morti daturos. Tum deinde ut pacto diserte perscriberetur, *Techelium ex Caesaris gratia perpetuum excidisse:* idque agebat, ut ipsius uxoris suarumque partium confessione Techelius et suae et omni posterorum aetati perduellis improbissimus videretur.

Quam legem inrogat Caraphaeus. Primum legis caput, Caput secundum.

Ita foederis concepta lex: HELENAE ZRINIAE, BENEFICIARIIS MILITIBUS PAGANISQUE UNIVERSIS MUNGACTIENSIBUS, ALIOQUI OMNI DIVINO HUMANOQUE JURE PESSIMA ET EXTREMA PROMERITIS, MODO STATIM MUNGACTIUM DEDANT, ADMISSI VENIA EX CAESARIS CLEMENTIA IMPERTIATOR, ET EJUSDEM GRATIAE RESTITUANTOR: ZRINIA CUM PUPILLO PUPILLAQUE RAGOCTIIS VIENNAM

Deditionis formula.

COMMIGRATO, IBIQUE OMNEM ÆTATEM PERAGITO, NEQUE SINE CAESARIS COMMEATU INDE EGREDITOR: RAGOCTII PUPILLI IN CAESARIS TUTELA ET FIDE SUNTO: ATHNAME AUTOGRAPHUM AUREIS LITERIS EXARATUM, REGNI HUNGARIAE A MEHMEDE TURCARUM DOMINO PER SUMMAM INJURIAM TECHELIO BENEFICIO DATI CODICILLI; TURCICUS PILEUS, VEXILLUM ET PALUDAMENTUM, FRAMEA, FALCATUSQUE ENSIS, NEFARIA HUNGARICI REGNI INSIGNIA TRADANTOR: EMERICUS TEÖCHEÖLIUS SIVE TECHELIUS CAESARIS GRATIAE ÆTERNUM EXPES ESTO. In haec verba concepto foedere Caraphaeus Legatis edicit, *ne quartum se adeant:* jam enim postremum se cum iis de arce in deditionem accipienda egisse.

Dum priores foederis leges apud Mungactiensem conventum, cui Zrinia cum pueris praeerat; rogatae sunt, miles pronis auribus et laetabundi ex Caesaris clementia sibi vitam, libertatem, fortunas salvas, Ragoctiae dignitatem integram, Principibus pupillis tutorem Augustum accepere: sed ubi duo postrema legis capita ferebantur, omnes obstupentibus animis in vastum silentium concessere: Techeliae principio pallor corrupit ora; mox ira sanguine infecit: sed per ingentiam gravitatem, quanquam perturbata, substitit aliquantisper immota: tandem indignatione rei, dolore sui, viri liberorumque misericordiâ aestuans et exundans animus, lachrymis obtortis (1), in hanc orationem abrupit.

Techeliae oratio, qua suam queritur vicem.

Huc igitur miseriarum redacta, ut uxor capitis damnem virum! In id indignitatis altos erectosque Zriniae domus animos recidisse! O quum Æneas Caprara, hanc arcem oppugnans, tormenti ictu me pene perdidit, utinam perdidisset! nam fortis in hostes, piae in meos, honestis nominibus ornatam animam expirassem. Sed nunc mea erga vos, infelices gnati, pietas me degenerem facit: nam sine vobis, ut cum alias, nunc maxime has foederis leges interrita feroxque aspernarer, et bibulum Mungactii incensi cinerem meo sanguine satiatum dederem Caesari, nisi cum invenustae parentis pernicie vestra pericula, gnati, confunderentur. Sed quid ego a claris virtute majoribus me dixi degenerare, quae vestrâ caussâ huic amarissimo foederi viva superstem? quae ita me comparem perpeti, deridendam Hungariae Reginam in triumphum traduci, victorum subire Germanorum ora, et invisam omnem vitam inter infensos

(1) Scribit Caraphaeus Kinskio, Ragoctiam, cum ea legis capita legerentur, deflevisse.

exigere, qui a me tanquam peste sermonem segregent, contactuque discedant? Est enim, est animo virtus solam inter trucia omnem aetatem versari, ut saltem vos unam habeatis animam, quae vos diligat. Nam quamquam Caesaris clementia fidesque me certo sperare jubeant, vos cum dignitate tutos fore; tamen misera parens in infelici domo nata, et inter asperas res educta, quae viris aut immaturam mortem, aut infelicissimum exilium dotis nomine adtuli; vobis patre orbatis, quos inter puerorum vestri aequalium lusus jocosque lascivire, et libere adolescere oportuerat, inter tormentorum pericula fragoresque sub tenebricosis cryptis, et in umbrarum religione teneriorem transegistis aetatem, metuo et expavesco reliqua vitae asperiora. Quando igitur et viro, et gnatis me debeo, et infelix caussa individua est, vos mihi estis viro potiores: nam vobis, vix a me in hanc ingratam editis lucem, jus natum est me vivâ utendi, hactenus educatione ad virium consiliique compotem aetatem perducerem. Si nunc belli jure vestri tutela aliis a Caesare permittatur, saltem alieni officii fidem observabo, ut apud Caesarem praestitam laudem, desideratam accusem. At vestra jam parens Emerico nupsi, qui nunc postulat ut in hujus munimenti propugnatione fortiter oppetam mortem. Sed, ni fallor, jam puto me ei omni officio satisfecisse, quae per omne id belli tempus hanc arcem tanta obtinui virtute et constantia, ut duae omnino urbes in utraque Hungaria fuerint, in quas Caesaris felix ingentium victoriarum cursu offenderet; Buda semel ab omnibus Turcici Imperii viribus primum propugnata, et Mungactium meo et horum fortium virorum praesidio. Nunc jam omne aerarium exhausi; et ut tibi, Emerice, prodessem, his filiis certe obfui: quorum opes in hujus munimenti tutela profudi, et vidua Mungactium quoque servassem. Nullam autem artem, nullum consilium, quo te, vel heic obsessa et conclusa juvarem, omisi. Nunc te obsecro, quando haec optio miserrima mihi datur, ut aut te ausi damnem, aut perdam filios; velis in eam me potius peccare partem, qua minus impietatis in me consciscam. Si hos tu liberos ex me suscepisses, ultro id quod te rogo imperares. Horum patris indue animum, quem quidem debes induere, nam me horum matrem in tua jugalia sacra duxisti. Certe Franciscus Ragoctius, ut servaret filios, lubens hoc suum proderet munimentum. At enim in tua Principis verba juravi. Sed si Rex nec conjux esses, necessitas tamen ab justis hostibus facta me juramento absolvisset. Non igitur pecco, si te

Principem ejuro; sed doleo tamen damnare conjugem. Cetera tu in libertate agis; et ita forsan res comparari possunt, ut meliorem nactus mentem Caesaris gratiam demereas. At ego acerrime obsessa nunc cum mea subole, nisi in id miserum convenio pactum, et de Caesaris gratia et de natorum salute despero.

Postea Athname et Regni insignia ad se adferri jussit: ad quae conversa, *En*, inquit, *pro quibus Franciscus Botschajus primus, et quotquot deinceps Hungaricae libertatis Heroës dicti sunt, tot tantisque civilibus motis bellis adlaborarunt, nec unquam adsequi potuerunt. Emericus Teöcheölius retulit, et vestrâ caussâ inter duo maxima Orbis terrarum Imperia bellum exortum, quo alterum prope excidium fuit, alterum prope est. Propter vos tot funera, servitia, direptiones, incendia, vastitates; tot Regna, tot provinciae adflictae; tot ingentes exercitus fusi, fugati, caesi profligatique; immensa utrinque vis auri effusa, et ab Asia Europaque bello pene humanum genus exhaustum. Nunc Hungariae Regno a Caesare feliciter reciperato, quid nisi ludibrium et fabula? Divino igitur consilio a me ad hoc usque tempus servata, ut ex vobis Caesar justum tropaeum ingentium victoriarum extrueret; et haec urbs, quae Emerico primum fuit adfectandi regni incitamentum, Regni ultima dederetur.*

Ita XIX kal. februarias Mungactium deditum: omnesque Caraphaei auspicia ductumque, C. Tertii virtutem laudare, qui eâ victoriâ Caesaris armis nedum salutem, sed etiam dignitatem servarunt: dum inexpugnabilem invictamque arcem, quam Dux foemina propugnabat, ne uno quidem vulnere accepto reciperarunt. Scepusiensi aerario Praefectus Zriniae Ragoctiorumque omne vas vestemque describit, nec eae opes, quae putabantur, inventae; ita ut Caesaris ope Techeliae puerisque equi, rhedae, viaticum itineri comparatum. Caraphaeus Zriniam adloquio erigit, et Caesari diligentissimis officiis commendat, plurimumque militem honoris specie comitem itineris addit: per Franciscum Glubosischium Vicecomitem Zempliniensium, qui in eo obsidio egregie meruerat, Athname et Regni insignia Viennam mittit: et Caraphaei laudatione, quam precibus perfuderat, C. Tertius virtutis ergo Augustaei cubiculi ministerio decoratus.

Victoriae dignitas adversus foeminam Principem incruentae.

Viaticum Techeliæ de Caesaris aerario datum.

Caraphæus Zriniam solatur, et Caesari commendat.

Nefaria Hungarici Regni insignia per Franciscum Glubosischium Viennam mittit.

C. Tertium ob virtutem ab Caesaris cubiculo jussus.

At Techelius, certior factus Mungactium jam deditum, irâ fremere, arma cogere, uxorem, privignos, Athname reciperatum festinare: nec probris temperabat in Caraphaeum;

Inritae Techelii iræ.

Ejusdem in Caraphaeum probra.

umbratilem armorum ducem, desidem arcium expugnatorem, mulierum pupillorumque triumphatorem conviciari. Jamque Varadino procul ingentia toti provinciae damna dabat. Sed Caraphaeus, ut arceat, eo ducem Heislerium mittit. Is ubi de Germano adpropinquante cognovit, in tuta se recipit. Heislerio in hyberna regresso, et profecto in Transylvaniam Caraphaeo, denuo provinciam vastabundus pererrat: attamen uxor satis custodita inoffenso agmine interea Viennam pervenit.

Infestus provinciam inruit.
Ab Heislerio Caraphaei missu arcetur.
Profecto in Transylvaniam Caraphaeo denuo provinciam vastat.
Zrinia cum Ragoctiis pupillis Viennam pervenit.

CAPUT II.

Brevis Transylvaniae notitia ad luculentiorem rerum a Caraphaeo in ea gestarum expositionem.

Sed quoniam hoc loci Caraphaei facinus, ex omnibus usquam hoc bello gestis maxime anceps lubricumque, ac pro rerum difficultate perinde utile memoraturi sumus; quo opulentam, turbidam, asperam bellicosamque nationem, libertatis tenacissimam, Transylvanos Caesaris obsequio restituit; haec insignis reipublicae mutatio digna est ut ejus gentis historiam a prima origine strictim repetamus, quo praesens status conversio illustrius aliquanto exponatur.

Quae nunc Transylvania, *Dacia* olim dicta, bellipotens terrarum plaga, et opum ferax; montosa ut plurimum, duros asperosque homines gignit; et uti difficilis aditu, ita patrii moris tenax. Ea gens Imperii Romani limina diu multumque infestavit; latinamque virtutem sub optimo fortissimoque Imperatore graviter exercitam habuit. Ulpius Trajanus Nervae fil. Caes. ut Dacos intra Romana claustra longe lateque excurrentes coërceret bellum, in eos intulit. Sed a Decembalo ferocissimo Rege ingentem cladem accepit, ut prae dolore paludamento non pepercerit suo, quod in partes conscissum in militum vulgus disjecit, et illud unice habuerit in votis, UTINAM DACIAM SUBJUGATAM VIDEAM. Hinc reparans bellum, per aspera montium, invia fluminum ad Dacorum regiam evasit. Decembalus instante Romano hoste perculsus, Trajani mansuetudinem expertus est, qua populi Romani amicus icto foedere habitus: et prae gentis ferocia Dacorum amicitia res Romanis visa triumpho digna, quo Trajanus DACICUS appellatus. Sed Decembalus modesti intolerans regni, non multo post ur-

Transylvania bellicosa, Opulenta.
Cur duri indigenae?
Cur patrii moris tenaces?
Trajani Imperatoris in Dacos prima expeditio inauspicata
Trajani dolor prae Dacia invicta:
Ejusdem votum.
Secunda expeditio prospera.
Decembali Dacorum Regis perfidia.

bium munimina reficere, et ad res novas spectare nunciatur. Hinc in eum, hostem a Senatu judicatum, Trajanus tertium bellum expedit. Barbarus viribus non satis fidens, nefarius audet dolos; et percussores submittit, qui profugos ementiti PRINCIPEM OPTIMUM interficerent. Sed Romana felicitas prohibuit nefas; et Romani manipuli militaribus facetiis et hanc per laetitiam addidere: UBI ERAS RAMNUSIA? UBI ERAS? QUANTUM ABFUIT, NE ROMA LUGERET: SED VIVIT TRAJANUS. In hac expeditione Caesar lapideum pontem Istro superduxit, quo expeditius in hostes trajiceret; opus magnitudini Romanae par, sed non perinde Romana gravitate inscriptum: PROVIDENTIA AUGUSTI VERE PONTIFICIS VIRTUS ROMANA QUID NON DOMIT? SUB JUGUM ECCE RAPITUR ET DANUBIUS. Hinc omni ferme Daciâ in Romanorum potestatem redactâ, captâque Regiâ, Decembalus omnia ut liber occumberet expertus, admissique sceleris conscius, expes clementiae mortem sibi conscivit. Caput Romam perlatum; eique hostiliter inlusit Romanus miles: NONNE TIBI DIXI, DECEMBALE, FUNESTUM EST HERCULEM LACESSERE? NON RECTE FACIS, TUA IPSE QUOD JACES MANU: SED TE UTCUMQUE CÆSAR VICIT, TULIT TIBI SEMPER AUGUR AUGUSTALIS. Gentis ferocissimus quisque veneno publice hausto a servitute corpora vindicarunt: Dacia Romanarum Provinciarum numerum auxit: et Dacicae virtutis debellatae ad posterorum memoriam columna Romae excitata, ubi Trajani conditus cinis et Dacicum bellum signis expressum.

Tertia expeditio. — *Decembali nefarius dolus in Trajanum tentatus.* — *Pons Trajani super Danubio.* — *Dacia in provinciam redacta,* — *Decembalus sibi mortem consciscit.* — *Insignis Dacorum ferocia.* — *Columna Trajana triplicis belli Dacici monumentum.*

Cur Hadrianus Trajani super Istro pontem demolitus?

Sed Hadrianus, Trajani successor, postea veritus ne fera et indomita gens legiones opprimeret, ac prompto exitu loca cis Danubium per tumultus invaderet, pontem demoliri jussit: ratus eos populos solum dignos adiri ut debellentur, cetera maximis fluminibus coërcendos.

Transylvaniae descriptio.

Eam nunc duae cingunt Valachiae, Transalpina, quae generis nomen servat, et Moldavia: illa ad Danubium, haec ad Euxinum pertenta: montibus undique circumsepta in coronae speciem: rerum omnium feracissima, auriferis quoque amnibus interfluitur (1): oppida complura nobilissima incolit; quorum caput olim Alba-Julia, nunc Cibinium celebratur.

Gentes quae in eam commigrarunt. — *Saxones.*

Romano Imperio fatiscente, tres eam nationes invaserunt, *Saxones, Ciculi, Hungarique:* qui legibus moribusque privatim dissident, publice conveniunt. Saxonicus populus Sa-

(1) Qui aurea ramenta et fragmina vel sequilibralia quandoque devolvunt.

xonicâ linguâ utitur, quae ad communém Germanicam Coloniensium adcedit, et in Transylvaniae montes *Alpium* quoque transtulit nomen. Ii gentis robur; nam agricultu- Gentis robur. rae et bello aeque pares; antiquissima lege singulari arcium urbiumque claves adservant; ex tribus regni partibus ii numerant duas; eorumque urbes regius fundus censentur; et tamen ab Hungaris (an communi in Germanos odio?) uti vilia mancipia miseris modis habentur. Ciculi in Daciae angulo Moldaviae contermino sedes habent: durum prae ceteris asperumque genus; et perinde egentissimi, quanquam rusticam et pecuariam exercent, tamen aequo nobilitatis jure aestimantur, an quod se a Scythis ortos Hunnorum antiquissimos jactent? Hungari, Saxonibus Ciculisque late interfusi, ceteris ut bello praestant, ita ingenii mobilitate notantur. Ex iis quamplurimi privatae fortunae nobiles, quibus regni Proceres superbe dominantur. Tres autem eae nationes in publicis rebus agendis aequa dignitate secernuntur in partes tres, tamen confunduntur in summa.

Gentis robur. Urbium arciumque custodes. Eorum urbes regius fundus. Ciculi, Duri asperique; Omnes pastores agricolaeque; Et tamen nobiles: Hungari bello praestant; Sed mobili ingenio. Ut in summa tres nationes confunduntur.

Complura secula Regni Hungarici pars per Praesides, vulgo Waywodas, a Regibus impositos regebatur. Tandem Johannes Zapolya, post funestum Ludovici Regis casum, sub Ferdinando I Caes. et Hungariae Rege, qua Procerum factione, qua Turcarum vi Transylvaniae Princeps anno MDXXVI consalutatus. Cumque id Regnum ad centum ferme virorum millia bello legeret, bellicosos Principes habuit, qui cum Germanis, Turcis, Tartaris Polonisque acerrima et diuturna bella gesserunt. Sed intestinis externisque bellis graviter debilitata provincia, pro libertatis nomine Turcis indigne serviens, iis commodavit ut in Hungaria ampliter fines proferrent. Et inde primi omnium motuum Hungaricorum conatus, eodemque rebellium profugorum asylum. Quo rei Transylvanicae statu, constans fuerat prudentium judicium: *Dum Transylvania tributo redimeret Turcarum fidem, Christianis in Hungaria adversus communem sui nominis hostem neque bella administratu facilia, neque tutas victorias, neque utilia bello parta futura.*

Transylvania diu Regni Hungarici pars per Waywodas recta. Quando in proprium abiit Principatum. Olim bellicosi ejus Principes. Intestinis externisque bellis debilitata. Commoda Turcis ad proferendum Imperium. Prudentum de Transylvania judicium.

His de caussis Lotharingius statim ac Soleymanem ad Mohatium fudit, in Transylvaniam cum XXX Germanorum millibus castra movit; et ne Turca id occuparet incoeptum, agmen Themiswar versus facere simulavit; et consilium profuit: nam Soleymanes ei metuens urbi, justum exercitum misit, qui ejus praesidio consedit. Dux Christianus sperabat iter per Danubii ripam prosequi, et per one-

Transylvanica Lotharingii Ducis expeditio. Ejusdem imperatorius astus.

rarias naves secundo fluvio devecta cibaria sibi subministrari: sed exundante flumine late stagnantes paludes iter praepedivere: quare Duci Erdodium usque regredi, inde petere Segedinum necesse fuit. Nunquam Germanus miles toto eo bello graviorem aerumnam tulit; qui longissimum iter per arida et deserta locorum fecit, qua nec gramen equum, nec quidquam frugis hominem itinere et inedia languidum reficiebat: nulla arborum umbra, nulla vel conclusa aquula et temporis et agminis aestum temperabat: et tamen quia summae rei salus in una expeditionis celeritate sita erat, cum Ducis auctoritas, tum opulentae spes provinciae militem ad Transylvaniae fines perduxere.

Maxima super omnes hoc bello Germanorum aerumna.

Ubi Lotharingius per exercitus Quaestores Scharffembergium, et Falchenheimium Michaëli Apaffio Transylvaniae Principi significavit, *necessariam belli rationem postulare ut Caesaris copiae in Transylvania hyemarent; quae et id Regnum a communis hostis invasionibus obtinerent, et facilius ad sequentis anni acies expedirentur.* Apaffius per Michaëlem Telechium, primum Regni Administrum, se excusatum mittit, *Turcarum metu deterreri, ut in Transylvaniae oppidis universum eum exercitum per hyberna disponat: praestare Germanos in Regni finibus aliquot legiones hybernantes locare, et conlatâ ab se ope contentos esse, ut tribus superioribus annis fecerunt, quam ut ingruentes Tartari et provinciam sibi devastent, et hanc Caesari non contemnendam utilitatem corrumpant.* Sed quia summa res in maximum adducta discrimen erat, quod morâ ingravescebat, Lotharingius Telechii artibus vim opponit; Transylvaniae fines ingreditur; arcem Samblochum capit ac munit, ut si quid adversi accidat, tuto egressui cautum sit. Inde Claudiopolim petit, urbem in edito sitam, firmis altisque moenibus circumseptam et satis valido praesidio firmatam. Ibi curiata Regni Comitia, vulgo nunc *Status* dicti, convocantur. Qui urbi praeerat, eam tradere Principis injussu negat: Lotharingius ad eam oppugnandam expeditur: sic intentato bello deditur: miles Transylvanus egreditur, Germanus inducitur. Interea Princeps Cibinium, provinciae, ut diximus, regiam se recipit; putans eam Germanorum hybernis immunem fore, aut certe Cibinienses in ea urbe Regni libertatem propugnaturos. Sed oppidani, magis suae quam Principis saluti prospicientes, sibi consilium dedendae urbis cepere. Itaque Apaffius cum regio comitatu in arcem Fogaram commigravit, et Regni Primores sibi adesse per edictum jussit, perduellionis poenâ

Lotharingius Transylvano edicit, hyberna militi in ejus Regno locanda.

Apaffius per Telechium excusando detrectat.

Lotharingius vim intentat.

Arcem Samblochum capit;

Claudiopolim invadit,

Accipitque in ditionem;

Mox Cibinio pellitur.

Apaffius Fogaram se recipit.

in contumaces sancitâ. Interea regiae urbis exemplum Albajulia et alia oppida novem numero, omnia ferme in provinciae meditullio sita, secuta sunt, ex foedere in castris ad Palaslavam positis in has leges sancito: TRIBUTUM ET HYBERNA IN TRANSYLVANIA GERMANO MILITI PENDITOR, PRAEBENTORQUE: CIBINIO, ET EX ALIIS OPPIDIS ARCIBUSQUE, IN QUAS GERMANAE LEGIONES IMMITTUNTUR, TRANSYLVANIS EMIGRANDI POTESTAS ESTO: MICHAELI PATRI ET MICHAELI FILIO APAFFIIS PRINCIPALIS AUCTORITAS, UNIVERSO POP. TRANSYLVANO LIBERTAS SERVATOR: GERMANUS MILES AB OMNI RE, OMNI JURE OMNIQUE CORPORE TRANSYLVANO ABSTINETO: NE VANI PRINCIPIS PROCERUMQUE DELATORES AUDIANTOR: CLAVES URBIUM ARCIUMQUE SAXONICO POP. ANTIQUUM ADSERVANDI JUS RATUM ESTO: PROXIMO VERE MILES GERMANUS REGNO EDUCITOR: PRINCIPI REIQUE PUBLICAE TRANSYLVANAE EJUS ACTAE REI EXCUSATIO CUM TURCIS PERMITTITOR.

Albajulia et alia novem oppida Lotharingio deduntur.

Lotharingii fœderis formula.

CAPUT III.

Lotharingio Duci in summo armorum imperio in Transylvania succedit: et de eo Regno una et Germano milite adversum Tartaricas invasiones, salvâ Lotharingici foederis fide, protutando deliberat.

Caesar ubi haec a Lotharingio gesta cognovit, extemplo ad Caraphaeum (1) scribit, *se eum in Provincia Transylvania Lotharingio subrogasse, maximique rem momenti concredere, plenissimam discriminis, et hostium aemulorumque offendiculis confragosam: quae virum flagitat in re urbana, militari et oeconomica versatissimum; eundemque provinciae gnarum, magnoque animo et plurima auctoritate praeditum; improbi laboris, summae dexteritatis, antiqui erga se obsequii spectatissimum, ut in iis hybernis neque Transylvanica neque Germanica Respublica quid detrimenti capiat. Se ei in re tantis locorum intervallis longinqua nihil certi mandare; quae in re praesenti viderit utilia Lotharingius, eum doceat; futura ejus prudentiae committere: id unum diserte edicere, ut suae et mansueti et foedera servantis Principis gloriae omnia submittat. Capessat igitur alacri animo munus; et quem ex belli ducibus maxime velit, optet: Heislerium et Veteranium satis idoneos sibi videri: si alios pluresve majoris etiam digna-*

Cæsar Caraphæum Lotharingio in armorum imperio substituit.

Egregia Caesaris cura de obtinenda Principis foedera servantis fama.

Heislerium et Veteranium Caraphaei Legatos creat.

(1) Ex libro Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum, ep. 91.

tionis is sibi adesse oportere censeat, se ejus imperio submissurum.

Caraphaeus a Lotharingio evocatur.

Paulisper cessat; quid ita?

Insidiosam Germanis Transylvanorum facilitatem suspicatur.

Et vero Lotharingius postquam hyberna per Transylvaniam disposuit, inlico Caraphaeum ad id armorum imperium ab se capessendum ab Hungaria evocavit. Sed is tantisper cessavit, dum provinciam suam omnino pacaret. Cogitabat enim, Transylvanos nunquam commodius tempus contestandi in Turcas obsequii nactos esse, quam quum is Germanorum exercitus longo citatoque octoginta leucarum agmine fessum, et omnium egentissimum, asperam et satis munitam provinciam intrârat; ubi adpropinquante hyeme, neque ubi se recipere, neque unde victitaret habebat. Quapropter Transylvanos facilitate, qua Germanum militem in sua oppida et munimenta induxerunt, aliquid monstri alere certo suspicabatur; et idem, quod non multis ante annis, ausuros, quum Germanas legiones aliquot eadem fraude inlectas Claudiopoli oppresserant. Igitur copiis quanquam virtute et numero formidandis, tamen externae opis, qua victitarent, indigis, in provincia prae libertatis studio audacissima non satis tuto dispositis, inter horrentes alpes vel ipsi virtuti arduas, saltusque vel providentiae ipsi insidiosas, pernici Tartaro expositis, a Germano auxilio remotis fermeque interclusis non mediocriter metuebat. Neque ea Caraphaei anxietas temeraria; nam Transylvani ad Turcicum Senatum scripserant, *Arma Germanica suam provinciam penetrasse; seque inopiâ eorum adventu perculsos, cum neque quas opponerent vires haberent, neque ullum ab iis praesens auxilium sperarent, tum ob adpetentem hyemem, tum ob militarem eorundem seditionem, idcirco eam vim pati adactos.* Et ab eo purpuratorum consessu rescriptum, *ut cederent tempori; eam enim commodissimam occasionem fore ejus exercitus ad internecionem usque delendi.* Ad haec quia semper intutum, nam saepissime inutile compertum, arma in alienum ferre qui haberet hostem in suo; si Agria et Mungactium in hostium potestate perstarent, facile fore ut tumultu ab Transylvanis orto, ea praesidia obsidio soluta cum Varadiniensi hoste, et Techelii perduellibus adjunctis, ejus vi motus Hungariam nedum superiorem, sed inferiorem quoque concuterent. Haec adeo omnia metuens Caraphaeus, non prius in Transylvaniam transiit, quam maturata deditione ea firmissima munimenta recepisset.

Suspicio Caraphaei non temeraria.

Cur non ante in Transylvaniam transit, quam Agriam et Mungactium recipiat?

Claudiopoli armorum imperium accipit a Lotharingio.

Ubi autem venit, et Claudiopoli a Lotharingio armorum imperium accepit, de provinciae militisque salute procu-

randa rationes in utramque partem versavit. Enim vero is longâ provinciae solertiâ Transylvano conterminae, in qua unetviginti annos versatus erat, naturam ejus reipublicae per amicos hospitesque exploraverat: sed curiosius id egerat jam inde, quum a Caesare Lotharingio se subrogatum accepit. At in re praesenti demum super ea, quae de Transylvanorum animis, studiis, aversionibus, dissidiis gnarus erat (1), cognoscit, ab adversariis Augustae Domus *inclytam gentem Hungaram ludribrio haberi, quod tam foede Germanis sese subjecerit; quos longo et difficili agmine lassatos, fame sitique confectos, minima ostentata vi a regni sui finibus arcere possent: maxime cum Agria Mungactiumque Germanorum praesidio etiamtum libera erant; atque adeo iis, nisi opprimere armis vellent, intra dies inediâ perituris munitissimum et opulentissimum regnum prodiderint: Polonicam factionem, Austrii Imperio infensam, eum conterminum aversari: Tartaros, alias in id Regnum invectos, omnia, et potissimum Saxonum agros funditus radicitusque vastasse; nunc sperari amicos sociosque adfuturos, ut Germanos vel in ipsis Transylvaniae hybernis opprimant, vel inde eductos persequantur, disturbent ac deleant: eoque argumento trucem conjecturam firmari, quod Transylvanus dum Germanos in sinu lactare videtur, Turcis tributum pendat, ab iis Legatos admittat, et cum iisdem denuo firmet foedus.*

Deliberat de milite provinciaque servandis. Provinciae gnarissimus.

Æmulorum Austriæ Domus turbidus sermo. Transylvanorum facilitas aut degener, aut insidiosa.

A Tartaris metus.

Transylvanus cum Turcis tergiversatur.

Hinc, justo constantique metu de Caesarei exercitus salute commotus, secum deliberat, vimne Transylvanis faciat, an fiduciam non tamen temerariam ostentet? *Vim jus ipsum fovere: eam enim Transylvanorum consilia Lotharingico foederi omino adversari: neque a belli aequitate utilitatem dignitatemque sejunctam: quod Caesar et a praesenti et ab omni posterorum aetate incusaretur, qui justam nactus caussam Transylvaniae reciperandae, quae totius belli Hungarici hactenus gesti fructus, et porro gerendi subsidia praeberet, et sub potentis Imperio Christianis regnis omnibus claustrum esset et propugnaculum; at sub infirmo Principe, qui neque Turcas arcere, neque adeo ingressos ejicere potest, communi Christianorum sacrorum hosti ad proferendum in occiduam plagam imperium regiam viam munit; eam neglexerit in suam redigere pote-*

Deliberat vim ne faciat, an fiduciam praescferat? Argumenta quae vim suadent.

Jus Caesari Transylvaniae occupandæ cum dignitate conjunctum.

(1) Hic sermo a Vaila Laslo Transylvano, viro multis legationibus ad Turcas, Polonos Germanosque defuncto, cum Monacho Basiliano habitus est, quem is ad Caesareum Ducem transcripsit.

statem. Neque enim justos metus praetendi, cum veri et gravissimi subsint. Palam namque differri, Germanum militem a Transylvanis non in hyberna exceptum, sed in insidias: et historias passim commemorare, ingentes Germanorum exercitus in Transylvania deletos: unde Transylvaniam Germanorum sepulchrum *vulgo dictam. Eam horrendis alpibus consitam per angustissimas fauces adiri: vulgoque sermones; male sibi Germanos consuluisse, qui mediterranea provinciae occuparunt, aspera, quo Princeps et Proceres sese recipiant, omiserunt, nec munimentis ad fines positis sunt potiti: Kovar egressui in Hungariam occlusum, Hust in Poloniam, Coronam in Moldaviam Tartariamque patere. Ita eum Germanorum exercitum facile oppressum iri: quod iis Tartari suis excursibus obsidia, siquae instituant, disturbabunt; Transylvani necessarias vitae fruges occludent. Germano militi, inter asperrimas alpes laboranti, e longinquo per vastas desolatasque terrarum regiones, et extenuato agmine per difficiles provinciae aditus opem ferre, si non plane desperatum, certe difficillimum et impeditissimum opus. Et ut impenetrabilis provincia adeatur, Germanum auxilium Transylvanos a fronte, Turcas a tergo habiturum; itaque ab utrisque nullo negocio posse circumveniri. Et, sine Tartaris, jam Germanum inter infensos intutum agere: eos enim passim obmurmurare, se pro libertate omnia conaturos; quam si in Transylvania obtinere non possint, se eam deserturos terram ubi liberi vivere nequeant, et suam libertatem secum in Moldaviam, Valachiam, Podoliam, Ukraniam aliasque hominibus vastissimas terras comportaturos, et eminus ulturos mutatas sedes. Eam gentem duram saevamque, equis, viris sat abundare; ubi duces habuit magnanimos, bello inclytam; si libertas pro duce regat, formidandam.*

Transylvanica Germanorum hyberna discriminis plenissima.

Transylvania Germanorum sepulchrum dicta.

Aspera provinciae Principi et Proceribus receptui patent.

Provinciae aditus in eorundem potestate,

Kovar, Hust, Corona.

Miserrima Germanorum conditio, si Tartari Transylvaniam irrumpant.

Turbidorum Transylvanorum minae.

Transylvani gens dura, saeva et pro libertate pugnax.

Ob haec omnia vi et armis occupandum censebat periculum, et sperabat. Noverat enim, *Saxones communis originis memoriâ Germani nominis studiosos: eos, uti et Ciculos, ab Hungaris oppressos non eadem cum iisdem velle: in illis provinciae securitatem, qui claustra urbium et arcium asservant; in his delectum robur, qui bello nati videntur: utramque gentem, quo vergant, facile mole sua Hungaros pertracturam: Principem ignavum; populum religionibus divisum; Telechium occultis simultatibus gravem; et qui coacti ac metu in ejus partibus continentur, ultro, si quis existat, alium ducem sequuturos: privatae fortunae nobiles a Primoribus superbe habitos; Senatus aucto-*

Vis tentandae facilitas.

Saxones Germanorum studiosi.

Iidem, uti et Ciculi, ab Hungaris oppressi.

In illis provinciae custodia;

In his gentis robur.

Princeps socors, populus divisus.

Telechius simultatibus gravis.

Primorum intoleranda potentia.

ritatem potentiâ paucorum adflictam; Fogaram non satis munitam, et expugnatu facillimam. Non igitur ab sex septem hominibus metuendum, qui, nisi opprimantur, rem Christianam universam conantur opprimere. Fogara non satis munita.

Contra reputabat, *Transylvanos, ut inter se discordes, contra exterum congruere et convenire: in proximo Techelium imminere provinciae, in qua multas clientelas et potentium celebraret hospitia: Primores bonam magnamque partem stipis conferre militi, eidemque commeatus e longinquo importare: Principi et Primoribus patere in Alpes subfugia: per hyemem vix in camporum aequoribus belligerari; in arduis autem alpibus per nivium labem nedum impedimenta evehi, sed militem equumque eniti negatum. Galliae quidem Regem in Belgio bella tempore hyemante expedire; sed sex septem summum leucarum algens militi agmen, et omnibus administrando bello e propinquo depromptis. At in Transylvanicarum rerum monumentis proditum, Georgium Ragoctium, januario mense in Maramarosinensem agrum Poloniae conterminum cum exercitu ingressum, sex dierum itinere facto, resolutis in imbres nivibus, cum neque ipse regredi posset, et reliquae copiae ad eum accedere prohiberentur; immensam alpem, quam superare necesse habebat, glacie obstructam offendisse; ut per ingentem hominum et jumentorum stragem editam impedimenta summo operarum connixu, et machinarum gemitu transveheret, ipsa natura eum, ne in exitium rueret, retrahente. Id Ragoctio inter cives; quid se inter hostes futurum? Scilicet, ut cum caeli saevitiâ humana rabies sociata omnes Caesaris copias ad internecionem usque trucidaret. Et ut majores casus devitet, ubi Tartari Transylvanos Germanorum incoeptis obniti viderint, perniciter involaturos provinciam, et utrisque Techelium cum illis suis furoribus affore. Ita opus omnes legiones in Transylvania manere, et fortasse alias quoque inducendas, ni tota fortasse mole bellum in Transylvania gerendum sit. Sed si neque caelum neque homines hunc bellicum conatum aversentur, provinciam vi partam vi quoque obtinendam. Nam si a Germanis in Hungaria male cum Turcis pugnatum sit, Transylvanos laxatos vi, solutos metu extrema militi mala daturos; vel hoc uno, diffugientes in nemora. Sporchium ducem una aestate superiorem Hungariam subegisse omnem; sed vix milite Germano hybernis emisso, eadem amissam facilitate, qua receptam. At ultra Essechum tam*

Argumenta quae vim dehortantur. Concordia gentis contra exteros; Techelius in proximo; Primores stipendiarii; Iisdem et Principi. Alpium patere subfugia. Acies per nivosas Alpes discriminosae. Domesticum et grave exemplum. A Tartaris, Et a Techelio metus. Si id regnum vi subigatur, vi quoque obtinendum. Nupero in Hungaria firmante exemplo. Sed miles longe in Slavoniam abducendus.

longe, vel prosperante belli fortuna, quo latius profertur Caesaris victoris imperium, eo pluribus copiis exercitum instruendum.

Alia argumenta quae vim urgent: Incoepti celeritas, Turcarum seditio, Moschus Tartaros distrahens, Polonicus Conventus, Celi rigor diffugiis Transylvanorum adversus, Germanorum virtus, Belli fortuna Caesari adspirans.

Sed hos omnes metus ipsam celeritatem disturbare cunctos ac disjicere spes erat, *dum Turcae cum externis cladibus, tum intestinis motibus adflictarentur; Tartaros Moschus formidanda expeditione occuparet; et Polonicus Conventus in eorundem perniciem haberetur: Transylvanos interea rigente adhuc caelo in urbibus opprimi posse, diffugio in nemora pernegato: Germanorum virtutem periculis majorem: prosperâ belli fortunâ florere Caesarem, eâque per occasiones sese ostentante audacter utendum: praesentia laeta et certa prae tristibus futuris ac dubiis posthaberi, timidi non cauti esse.*

Caraphaeus sedulus Caesareae dignitatis curator. Non tentat vim, ne aemuli vel injuriâ Caesaris fidem perstringant.

At enim Dux vim experiri veritus est, cogitans, *veras legitimasque ejus rei gerendae caussas genus humanum latere; et Austriacae gloriae invidos verisimilem popularemque praetextum nancisci posse Caesaris justitiam calumniandi, Transylvanos tribus perpetuis annis Germano militi largiter et aere et fruge opitulatos esse; eumdem in suas arces optima fide induxisse, ut suis cervicibus hostes imponerent, contra foederis Lotharingici legem,* NE VANIS DELATORIBUS FIDES ADHIBETOR: *simulari Tartarorum inruptiones, praetendi metus, ut populi Transylvani libertatem opprimant, ac senem et puerum Principes circumveniant.*

Civilibus artibus et provinciam et militem servare constituit. Sed anceps quoque ratio; Telechium ejusque factionem conciliando; Praeter omnium opinionem et fidem. Telechius Austriae Domus infensissimus et infestissimus hostis;

Igitur animum omnino adplicavit ad artes, quibus et Caesaris dignitati, una et provinciae libertati et militis securitati consuleret. Sed hâc quoque abruptum, et qua ducebat, in praeceps iter. Una enim patebat via, Michaëlem Telechium ejusque factionem conciliare. Sed neque Caraphaei aemuli, neque amici, neque adeo ipsemet animum inducere poterat, *Virum, qui tot tetras perduelliones in Caesarem machinatus, et omnia extrema in Austriam Domum et Germanicum Imperium molitus erat; qui in ejus exitium omnes Asiae vires hoc bello Techeliano-Turcico exciverat; qui superiore anno illud Turcis consilium dederat, ut dum Germani in inferiore Hungaria aliquam urbem oppugnarent, ii omnibus copiis Caesaris provincias praetercurrerent, et igne ferroque excinderent universas; ut cum in Hungaria Germanus miles perstare non posset, ab omnium rerum inopiâ in Germaniam redigeretur; hunc virum subito nunc mutata voluntate Caesaris partes sequuturum.*

Tristi anxietate potentiae.

Ad haec vetustae potentiae anxius senex, qui Apaffio auctor fuerat ut is Dionysium Banfium necessarium suum

securi perculeret, ex falsa adfectati regni suspicione; Bethlenios et Cziachios Constantinopoli, Techelium Varadini catenis onerari curarat, infirmo metu ne Transylvaniae principatum apud Turcas ambirent; et in publico conventu jactaverat, se unum hominem duobus maximis Orbis terrarum Imperiis inlusisse, ut Transylvaniae, quemadmodum ipse ajebat, libertatem servaret, re autem ipsa ut inter eos regnum obtineret; quam ad rem magnam domi factionem; magnas foris amicitias cum Turcis, Tartaris, Polonis per magnas artes colebat, ut stupidus Princeps regni insignia sibi gestaret; omnino verisimile non videri, inlico fiduciam induere ut posset, ne nihil sibi de potentia libaretur, si quid ipse ab eo peteret, quod majorem ulterioremque et militi et provinciae securitatem conciliaret.

Superbissimum ejus dictum.

Factiosissimus domi, hospitiis potentissimus foris.

Sed tamen ingenio fretus, quo mirum in modum praestabat, ut quos vellet ad se converteret; quod gravius efficiebat summâ de se opinione severitatis incussâ; unde vulgo dicebatur *aut amore, aut metu Caraphaeo esse obsequendum*; Telechium in Caesaris partes transducere confidit: cogitans, *eum senio infirmum non oportere amplius incerta conari; liberis onusto, et occultis aemulis gravi expedire securas familiae opes posteritati relinquere; easque tantas in Transylvania et* Regni *quas dicunt* partibus *possidere, quantas nullus ei Rex summus in alia ditione reponat: ob patriae salutem id unice studuisse, ut infirma Respublica inter duo praepotentia Imperia sita adhaereret ei, unde spes metusve propiores. Nunc, universo ferme Hungarico Regno a Germanis reciperato, praesentem ejus fortunis Caesaris tutelam esse: gravissima quidem Caesari dedisse damna, sed Principi subditum, qui sub Turcica fide erat; et ut reum, admissa promeritis in Caesarem emendare posse; cujus clementiam, vel cum subjectis nunquam insidiosam compertam, metum ei omnem esse sublaturam.*

Caraphaeus miro ingenio ad se animos convertendi.

Vulgo de Caraphæo dictum.

Argumenta quae firmant Telechium conciliari Cæsari posse.

Has igitur ob rationes eum suis explicandis consiliis adhibendum statuit; sed ut praecipuo utatur, non ut indigeat uno. Enimvero gloriâ insignes viri non alia de caussa extitere, quam quod a fortuna in medium magnarum rerum veluti caecum turbinem conjecti sunt, consilio autem ducuntur ad tenuissima opportunitatum discrimina internoscenda, quibus rectam magnorum facinorum ineant viam. Caraphaeus si quae de Telechio vulgo habebatur, eam sequutus esset opinionem, *eum unum res Caesaris in Transylvania omnes disturbaturum*, is certe inutiliter rem gessisset. Sed vir prudens in re praesenti ea rerum momenta

Telechio utendi modus.

Quid faciat gloriâ praeclaros viros?

Vulgi opinio de Telechio.

Sapiens Caraphaei de eodem conjectura.

expendit, ut ejus ope consilio maxime Transylvania non solum Germano militi hyemanti et fida et bona esset; sed ut ejurata in Turcas obsequium, quemadmodum mox narrabimus, longo quodam postliminio revocata, Caesarem suum Regem adgnosceret, et in ejus Principis verba juraret.

CAPUT IV.

Michaëlem Telechium, primum Regni Transylvanici Administrum, infensissimum hactenus Caesaris hostem, ad ejusdem partes convertit. Magno frumenti modo a Transylvanis donatur; quod is militi optatum, eidem servat. Praeclaris regni artibus Transylvanorum animos sibi conciliat.

In ineundis provinciis Imperii reverentia incutienda.

Utile tamen ratus in ineunda provincia imperii reverentiam incutere, simul ac Cibinium pervenit tormenta expedivit, tanquam vim inlaturus; ut asperorum objectû mansueta consilia gratiora sequerentur: mox ad Transylvanum Principem scribens, *se a Caesare armorum in Hungaria et Transylvania summum ducem, et graviorum ejus rerum procuratorem creatum narrat: hinc petit ut quamprimum sibi significet, quis ejus, quis Primorum sit erga Caesarem animus; deinde ut Transylvania a Tartaricis inruptionibus tuta sit: postremo qua ope quove auxilio Germanum exercitum juvare possit: quod ni faciat, se eum pro Caesaris hoste habiturum.*

Certiorem facit Transylvanum de suo adventu et munere.

Vult doceri de Transylvaniae securitate,

Et de ratione stipis militi conferendae.

Apaffius Caraphaeo per Ablegatum respondet.

Docet eximia Transylvanorum in Caesarem studia.

Unde graves Turcarum in ipsos minae.

Apaffius per Michaëlem Vayium Ablegatum Caraphaei gratulatur adventum, docetque, *se et Regni Primores rebus ipsis sat significasse sua in Caesarem studia; cujus copias tam liberaliter in sua exceperint munimenta, et satis largiter pro re copiaque sustentent: ut Transylvani Legati, qui Constantinopoli agunt, scripserint, Turcas Transylvanis pessima minatos, quod citra vim omnem Germano militi in munitissimis oppidis arcibusque suis sint hyberna gratificati; et Tartaros ad foederis secum icti vindicias jam emittere decrevisse: sed dexteritate et solicitudine Legatorum de sententia aegre vixque tandem demotos esse: urgere tamen ut superioris anni tributum absolvant; et monere simul ut obsequium ex foedere sibi promissum porro praestent: quod ni faciant, sibi omnique suae posteritati funestissimum in se passuros exemplum. De provinciae securitate, et conferenda militi stipe, Michaëlem Telechium*

summum armis Transylvanicis Praefectum, qui eum doceat, brevi missurum respondet.

Paucis post diebus Princeps Telechium, populus Transylvanus Alexium Bethlenium aliosque primos domi viros ad Caraphaeum legarunt: qui, gnarus Telechium superbi ingenii virum, maxima honoris significatione uti Legationis principem excipit: observatque oris dignitate spectandum senem, gravem comitatem inesse vultu, et in verbis neque expromptis, neque obluctantibus fidem. Is sermone ad officium exornandum absoluto, orationem cujus caussâ venerat ingressus, ait: *Transylvaniam universa omnium studia in Caesarem convertisse: super sua fide optima Germanis copiis licere ociosis hyberna inter suos degere: ad Turcicum enim Senatum scripsisse ut ab Transylvania Tartaros contineret, quod ex Lotharingico foedere Germani ex provinciae hybernis primo ineunte vere deducerentur, et retulisse impetratum: militi autem intra paucos dies stipendium absolutum iri adpromittit.*

Princeps et Respublica Transylvana Legatos mittunt ad Caraphaeum.

Princeps Legationis Telechius superbus ingenio,

Ingens visu senex,

Vultu graviter comi,

Sermone ad fidem faciendam facto.

Gravis ejusdem oratio.

Ibi Germani militis imperator replicavit, *se foederis Lotharingici observantem vanis delatoribus non praebuisse aures; rumorem tamen non temerarium obortum, Tartaros provinciam invasuros. Spem ostentat, intentat metum: Principem apud Turcas in invidiam trahi: regni ambitiosos non deesse: in praesens salutem, posteris securitatem, ad Caesaris fidem confugere.*

Brevia et momentosa Caraphaei ad eum dicta.

Heic Telechius alto animo respondit: *se in ea Regni administratione semper spectasse ut Respublica salva esset, et cum communi omnium suam semper salutem confudisse: sancte adpromittere, summam rem Caesari in Transylvania tutam fore, modo duo omnino eximantur, obsequium Principis et Religionis libertas. Fidem sibi adhibendam senio gravi, quem numerosae soboli rem statuminare, non incertas serere spes oporteat.*

Magnanimum Telechii responsum.

Et Telechii sane promissa inlico adparuere: nam qui reliqui naturae fructus adhuc militi praestandi erant, pro iis est pecunia repraesentata: et quod hactenus in viris equisque alendis vel inique vel incommode peccatum fuerat, correctum et in melius quoque etiam mutatum.

Telechius promissa ex fide praestat.

Ad haec Caraphaeus impeditas aerarii rationes intelligens, a Telechio aliisque Ablegatis petit, *usurpandum secum quoque morem munerandi summos armorum duces, qui pro Caesare in ea provincia imperarent.* Ablegati rogant, *ut optet.* Is *militi, non sibi, triginta millia modiorum frumenti* petit. Ablegati *tantae rei potestatem habere* negant; *curaturos*

Caraphaeus pro ducum more a provincia donari postulat.

Rogatus optat ingentem frumenti vim militi.

Quod mox liberaliter dono datum. *tamen* spondent, *ut optatum referat donum.* De ea re habentur mox Comitia, atque in iis, *uti rogatum est, ita jussum.*

Egregiae civiles artes, quibus Caraphaeus Transylvaniam convertit Caesari. Intentissima disciplinae militaris severitate, Summa comitate in Transylvanos. Qua arte Catholicos? Qua Saxones? Qua Ciculos? Qua multitudinem universam adlicit? Popularissimus.

Interea Caraphaeus, ut Germani Transylvanique animis coalescant, qua terribilis erat, intenta severitate in militiae flagitiae diligentissime inquirit; in reos exasperat poenas, ut miles ne vultu quidem provinciae laederet libertatem: contra cum Transylvanis omnes comitatis mansuetudinisque artes adhibere. Catholicos conciliat, quod eorum cum Caesare communis religio apud se gratiâ praecipuos faciat: Saxones adprime charos habet, memoriâ communis cum Germanis originis: Ciculos ex inclyto Hunnorum sanguine miseratur, infra omnes Transylvanos haberi: plebe graves Primorum usuras expostulante, egestati contra avaritiam adest; et in quovis exorto certamine aut controversia, multitudinis jus contra paucorum potentiam, infirmitatem adversus vim protegit: cultu comis, aditu facilis, cum tenui plebe liberalis, munificus cum primoribus; in audiendis precibus humanus, aequus in sententiis; asper dumtaxat rigidusque in criminibus atque adeo peccatis suorum.

Summa arte praesentem rerum statum sub Turcarum fide incusat. Turcici regni arcanum. Miserae Valachorum fortunae. Principis ludibrium.

Sed potissimum Proceribus, ut a quoquo eorum aut officii aut rei caussâ adiretur, per sermones occasione se dante natos narrabat, *Se antequam eam provinciam inisset, putasse Regnum aditurum cultum agri, hominibus frequens; opes ac nitorem observaturum, si non pro ejus amplitudine et majestate, quum centum ferme virorum millia legebat et instruebat ad bellum, saltem magnum pristinae potentiae opulentiaeque specimen spectaturum. Sed eam sub Turcarum protectione ab sua antiqua dignitate insigniter decidisse notaverat. Enim vero Turcam, arcano regni illo suo, in limine provincias sub libertatis specie decipere, ut sint suum inter et aliena Imperia veluti in freto interjectae moles, quae primae excipiant frangantque bellorum procellas et fluctus; eoque pacto interea deterere, quousque tandem solitum ibi Imperii sui finem imponat, vastitatem. Facile ipsis e propinquo Valachiam, non perinde ut Moldavia, adflictam intueri: in ea duobus ante seculis ad sexaginta ferme praeclara oppida et munitissima celebrata; nunc unum omnino, idque semirutum Monasterium in edito superstare, ubi vix una atque altera cohors, turmave agitare praesidium possit. Pro Principis Palatio duas semper Turcarum turmas in stationibus esse, a quibus perpetuo observatus nullum Ablegatum, neque adeo privatae conditionis externum admittit, quin de eo Turcicum Senatum edoceat: Tartaros*

semper ejus cervicibus imminere; et sive agros populationibus corrumpant, sive vicos diripiant, sive pecora abigant, eos non vi ulla vindicat ulcisciturve, sed subjectis ultro punitis placat: provinciam videre est funditus eversam, egentissimam nationem, Principem contemptissimum; quem si forte mercator, nedum Magistratus Turca adierit, ei se vili mancipio abjectius demitti. Rursum Hungariam respiciant, et observent pristinas Primorum durare opes, Palatini amplissimum ac pene regium munus; ut qui eo fungitur, in summorum Germaniae Principum ordine censeatur, et celsissimi Principis *praescriptione decoratus ipsis Transylvaniae Principibus loci dignitate praecedat: quatuor limitaneos Regni duces aequo cum summis Germanorum ducibus armorum imperio pollere. Paullum Esterhasium, Hungariae Palatinum, Aurei velleris Torque insignitum conspiciant, quo Reges Principesque summi decorantur: Leopoldum Colonictium ob praeclara in rem Christianam merita in amplissimum Cardinalium ordinem, in quem Sigismundi Bathorei Transylvanorum Principes, et Casimiri Polonorum Reges, cooptatum: atque adeo qui bellicam virtutem aut civilis rei prudentiam cum obsequio in Regem componunt, splendidissimos militiae ordines, amplissimaque aulae praemia referre. At hercule indignum, Christianam gentem bello inclytam Christiani nominis hosti obsequium debere; qui Mehmedanae superstitionis instinctu eos acri odio abominatur; et hactenus sinit inani quadam libertatis specie fruantur, dum ulterius suos Imperii fines producat. Vix Varadini potitum, eo munimento injecisse Transylvanis vincula servitutis, iisque superbe, avare crudeliterque imperitare: quid si ei Viennam capere, et ulteriori claustro Imperium munire contigisset? Scilicet jam ipsis, ut tot orbis Christiani aliis splendidissimis regnis, infandi servitii compedes constrinxisset. Ea quae disserat omnibus Transylvanis, sed Proceribus maxime formidolosa; cum Turcarum Tyrannus in regni arcanis artibus habeat, nobilitatem omnem atque adeo Proceres redactarum provinciarum omnino delere, et ex eorum latifundiis suo militi adsignare* timarros. *At sub Caesare, dum felicibus Germanorum aerumnis longe lateque in Hungaria proferuntur fines, et limitum ducibus armorum imperia et principibus regni viris beneficia ampliora sperari.*

Hungariae splendor vivax.

Principum opes.

Regium ferme Palatini munus.

Quatuor cum summo imperio limitum duces:

Paullus Esterhasius Aurei velleris Torque,

Leopoldus Colonictius purpureo Cardinalium galero splendissime decorati.

Caesaris egregia in Hungaros fides munificentia.

Foedissimum factum, Christianos bello inclytos ultro Turcis servire.

Varadinum compedes Transylvaniae.

Viennâ captâ, Turcae Transylvaniae Principatum extinxissent.

Turcarum potentia Regnorum proceribus maxime metuenda.

Arcanum regni Turcici quod Coloniarum arcano respondet.

Sub Caesare Turcarum victore major Hungaris munerum amplitudo speratur.

CAPUT V.

Transylvanorum sententias de mutando Principe vel Republica, quia Lotharingicum laedunt foedus, repudiat: ejusque auctoritate S. P. Q. Transylvanus novo foedere icto obsequium in Turcas ejurat, et Caesarem suum Regem adgnoscit.

Transylvania mollissima Caraphaeo.

Ita Transylvani, ut quisque gente, ordine, conditione, fortunâ distinguebantur, a Caraphaeo conciliantur Caesari: et ex ejusdem auctoritate omnia in Lotharingico foedere promissa implent: nam et tributum expensum, et stipendium absolutum, et vestitus satis instructusque miles, et exprompti commeatus, et paratae vecturae, et virescebat in equi pabulum tellus, ut jam Caraphaeus pararet legiones hybernis educere, quum nunciatum, *Sulthanum Nuradinum in Poloniam infestum intrasse; multa Polonorum corpora in servitutem abegisse; inde substitisse in Moldavia, ut cum Germanus miles Transylvania egressus esset, eam tanquam calamitas pervasurus hospitia Germanica ulcisceretur.*

Qui absolutum et instructum inde militem jam educere in acies parat;

Cum Tartari expeditio Transylvaniae metuenda nunciatur.

Hinc provinciae metuens, ne Tartarus commoda inde Germanis suppeditata ulcisceretur, suppeditanda perpetuo excinderet, ut salva Caesari dignitas foret, et si quid in ea lubrica re lapsus esset, sibi imputaretur, S. P. Q. Transylvano edicit, *ad se summum Germanici exercitus ducem ex vi ipsa imperii, quod gerit, nec ullo Caesaris mandato pertinere, ut antequam in campos legiones educat, ulteriori provinciae securitati provideat: quamobrem ad se legent, qui secum ea de re agant.*

Cura eximia Caesareae dignitatis.

Caraphaei edictum gravitate refertum.

Ablegati, ut Cibinium advenere, sententiae loco proponunt, *ut Regna et Imperia ab externa vi tuta sint, populos sua Republica contentos esse oportere: nam qui suis legibus moribusque laetantur, ipso nationis consensu multo magis, quam arcibus praesidiisque externam potentiam deterrent.* Itaque rogant Caraphaeum *ut Transylvanam Rempublicam ordinandam suscipiat.* Dux eos *ut sententias scriptis consignent,* jubet.

Praecipua Imperiorum tutela est, ut cives sua republica contenti sint.

Transylvani rogant Caraphæum, ut Rempublicam ordinandam suscipiat.

Nicolaus Bethlenius, vir vasti animi, sub aegrae Reipublicae persona Apaffium et Telechium vulnerat in hanc sententiam, qua non tam emendari Rempublicam quam mutari Principem cupit: *Transylvania per adsitas Vala-*

Nicolai Bethlenii sententia de Republica Transylvana ordinanda.

Transylvania Tartaricis inruptionibus obnoxia.

chiam Moldaviamque facillimis et nullo prorsus consilio prohibendis Tartarorum inruptionibus patet. Imprimis autem versus tres, *quae dicuntur*, Ciculorum sedes, *ubi* Boza *vocatur, tam latus aditus hiat, ut justus exercitus etiam cum impedimentis commode penetrare provinciam possit. Tartaria autem Krimnea tam prope sedet, quae sex summum dies Tartarico belli more suas in Transylvaniam catervas immittat. Praeterquamquod Tartaris campales munire vias ad agmina facienda haut sane opus: quaeque enim invia avia sunt pervia pernicissimo hosti. Neque praesidia, neque exercitus, maxime gravis armaturae, eos arcere valent, qui palantes ac turbati neque acierum ordines norunt, neque obsidionum moras patiuntur: solum gnari late circumferre terrores, excurrere, diripere, incendere, devastare, et longo circumductu arces eminus, et hostium castra fallere. Transylvania in praeteriti praesentisque confinio seculi, dum eam Germani milites fortissimi tuerentur, id satis misere experta est: nam a desperatis quibusdam popularibus Tartari in auxilium vocati, caedes stragesque usquequaque et provinciae et Germanorum pari damno ediderunt. Hinc Germanus Transylvanusque uterque ab altero diffidunt: miles horum memor se popularium fidei non audet committere; provinciales metuunt ne Germana praesidia se munimentis contineant, et e turrium pinnis ignis longe lateque grassantis spectaculo delectentur. Quare nunquam Transylvania pacata egerit, nisi Tartaris Valachiae Moldaviaeque conterminis prorsus deletis, aut Turcarum sub tributi onere socia et amica sit. Hoc regnum moderatur Michaël Apaffius insigni socordia Princeps, privati hominis mancipium, cui insignia regni gestat. Ejus auribus falsos rumores, insimulationes vanas, ambitiosas delationes excipit et cognoscit: unde tetris conjurationibus vexatus; togato bello complures annos exercitus; et multo magis anxius curis, quam senio et corpore aegro confectus. Hinc Procerum caedes, carceres, exilia, proscriptiones; eversae leges, plebs exhausta, oppressa nobilitas, et, egente aerario, venalia omnia; paces inutiles, bella caussis simillima; legationes vel infidae, vel socordes; et crudelitati avaritiaeque Reipublicae nomine imposito, cuncta paucorum potentiae servire. Reipublicae forma olim ex tribus commode mixta: penes Principem summa rei cura; apud Senatum deliberatio et auctoritas; universi populi in comitiis curiatis per* status *convocati summum imperium et majestas. Ea hodie vel monstrose confusa, vel misere distracta. Nam po-*

Tartariae Krimneae vicina.

Tartaricae artes belligerandi difficile caveri, difficilius vindicari.

Domesticum exemplum et recens.

Cur Germanus Transylvanusque uterque ab altero diffidens.

Qua ratione Transylvania a Tartaris tuta?

Apaffii socordia.

Techelii gravis potentia.

Tetrae Oligarchiae imago in Transylvania spectata.

Reipublicae olim forma ex tribus apte commixta.

Hodie Reipublicae monstrum, vel laniena.

tentia in ordinem lecta est, et in Consilium cooptati Primores. Ita Princeps segnitiâ, Optimates metu, multitudo dolis habetur. Libertas suffragiorum adempta; quae eo indicuntur, ut potentiorum libidini serviatur. Etenim in iis, Reipublicae Principisque salute obtenta, clari virtute viri proscribuntur; pacis tranquillitatisque nominibus inductis iniqua tributa imponuntur; quibus populus graviores sibi dominos commercantur et constabiliunt, legesque sibi ipsis exitiosas jubent. Hisque artibus quindecim abhinc perpetuis annis libertas sine re inane nomen per ludibrium jactatur. Optimatibus nihilo gravior auctoritas, qui discordiis laniantur, suspicionibus deterrentur, delationibus opprimuntur. Ita saepe bona consilia potentium vi cum bonorum dolore et Reipublicae detrimento evertuntur. Hinc conjicere licet, quam viliter majestas apud Principem jaceat; ut mirari detur, quomodo haec Respublica tandiu steterit? Cum haec diuturna mala, tum insolens hybernorum et grave onus Transylvania perfert uno liberae religionis solatio, quae ob publicam tranquillitatem introducta quinquaginta ab hinc annis mutua pietate toleratur. Igitur Caraphaeum orat, *qui novellam provinciam emendandam suscipiat: nam mollissimam commodissimamque futuram spondet, modo eam humana et divina liberam agere sinat: de Republica ex aequo bono ordinanda conventum edicat: et Comitiorum habendorum rationem praescribit, qua suffragiis libertas, provisis aequalitas, rogatis sanctitas esset.*

Populi oppressa libertas.

Optimatum adflicta auctoritas.

Principis contempta majestas.

Unum malorum solatium religionis libertas.

Emendandae reipublicae ratio.

Contra Daniel Absalonius, studii in Caesarem diu satisque spectati, in sententiam maxime aversam concedere, inde exorsus (1), *non eum primum erga Caesarem suae fidei et constantiae diem: ex quo in Caraphaeì venerat clientelam, per id tempus amicos inimicosque ex Germanorum utilitatibus delegisse; neque odio patriae (quippe proditores etiam iis quos anteponunt invisi sunt) verum quia Germanis Transylvanisque idem conducere existimaret. Igitur pro statuminanda salute publica, quae cum salute summae potestatis semper conjuncta est, censere: Principem in ordinem redigendum, eique in alias Caesaris ditiones permutato patrimonio commigrandum; eamque Reipublicae formam omnino antiquari oportere. Hungariae namque Regibus summum in Transylvania jus esse; ideoque regni consortem aemulumque non pati. Eam in hostium limitibus sitam pro-*

Danielis Absalonii de ordinanda Republica Transylvanica sententia maxime aversa.

Purgat perfidiae suspicionem.

Suadet Principem in ordinem redigendum;

Et Principatum omnino extinguendum.

Jus Caesari fovere.

Civilem rationem id velle.

(1) Ita reperio ejus sententiae principium desumptum ex Oratione Segestis. apud Corn. Tacitum, Annal. lib. I, cap. 58.

vinciam; et claustra Imperii per spectati obsequii magistratus tuenda:. neque Transylvaniae tot potentium perduellionibus fessae aliud remedium quam si ab uno regatur. Corruptâ republicâ, ubi eliguntur Reges, ibi regni complures aemulos; uno rerum potito, omnes formidare, formidarique: hinc res nusquam tutas, et omnia ad vim spectare. Principes, quae sunt Regni, primum iis obsequium subjectorum redimere, quo regias firment partes; deinde suae ipsorum domui addicere, ut ulteriori potentiae provideant; privatos gentis Primores per jus injuriam parare, opes, ut potentiâ Regnum invadant: inde aerarii difficultates, hinc multitudinem egentissimam; utrinque res novas, et bella difficulter administrata. His de caussis Transylvaniam praeterquam injuste, inutiliter quoque ab Hungariae compage divulsam, quacum uno spiritu regenda est. Omnia enim quae Hungaria funesta bella a Turcis inlata sunt, Transylvanis suas origines imputare et progressus: provinciam Austriae Domui infestissimam; Bathoreos Ragoctiosque Principes bellis cum Germano gestis insignes. Electionem in Regnum intrusam id insolens et impacatum fecisse. Cum autem sub Hungariae sceptro per Waywodas moderabatur, non mediocriter floruisse; potentium ambitione modo turbidam, modo claram egisse sub Principatu: tandem Principes, ut regnum obtinerent, per indignum Christiana pietate facinus, Turcam in auxilium provocasse; qui libens mansuetum socii nomen sumit, ut porro saevissimum Domini ingenium prodat. Itaque hactenus Turca orienti dominabitur Orbis terrarum plagae, Transylvanis Principibus augendae in occiduam potentiae tanquam instrumentis usurum. Valachiae Moldaviaeque Principes, quamquam Regum mendicabula, in Turcicis partibus obfirmatissime haerere, misera dulcedine captos inter urbium rudera humilesque casas regnandi: quid de Transylvanis in his opibus, splendore et celebritate provinciae putandum, si forte eos novandarum rerum libido incesserit? Turcis enim proferendi Imperii cupiditatem bello occludi, et fraenari posse; sed dolorem Hungarici Regni amissi, et odium in Christianum nomen extingui non posse: quare per fas per nefas, ubi primum detur occasio, arma resumpturos. Omnes in Hungaria, quibus Caesaris clementia indulsit, perfidiae conscientiâ divexari; et Techelium Constantinopoli id agere, ut a Turcis Transylvaniae Regnum beneficio referat: Ob has caussas Transylvaniam, Hungariae arcem, Christianae pietatis ergo in Caesaris potestate omnino esse oportere; eamque prae-

Et Transylvanica mala id remedii flagitare.

Imago liberi Principatus corrupti.

Transylvania omnium Hungariae malorum caput.

Austriae Domui infesta.

Transylvaniae vices.

Turcicum propagandi Imperii arcanum.

Transylvania Turcicae subservire potentiae.

Valachi Moldavique misera regni cupiditas.

Transylvanos,

Turcas,

Perduelles Hungaros,

Techeliumque captare rerum turbandarum occasiones.

Idcirco Transylvaniam in provinciam redigendam.

Praesentibus legibus, usu olim temperandis. Mittendum Praesidem: Non exterum. Ob domesticum et grave exemplum; Sed popularem praeficiendum. Telechium ad id factum videri. Ejus egregiae laudes. Qua arte Respublica ex libera in Regnum transformanda. Status stando probatur.

sentibus tamen legibus, quae opportuniori tempore rerum usui adcommodentur, in provinciae formam redigendam: revocandum antiquum morem: Praesidem mittendum, qui tribus nationibus moderetur: exterum inutilem; populares enim liberos adhuc sibi videri, cum secures et fasces videant gentilis sui ostentare majestatem; et satis contumeliose haberi reputaturos, si nascentis Reipublicae regimen extero permittatur. Rodulphum Imp. Georgium Bastam Transylvaniae praeposuisse: natione indignante, inlico Stephanum Botschajum exortum, qui perduellione facta, rebusque motis, consilium disturbavit. Nam ubi subjecti feroces, et in proximo aemulus aut hostis imminet populo, qui nec totam libertatem nec totam servitutem pati potest; dandum aliquid, quo nec libera sit, nec servire videatur. Igitur populari summae rei procurationem permittendam. At id factum videri Michaëlem Telechium, cordatum gravemque virum, legum morisque patrii prudentissimum, ingenti animo et longa magnarum rerum experientia catum senem, plurima habentem in familia matrimonii pignora, charissimos Reipublicae obsides; qua spectata hactenus in Turcas fide, eadem et multo graviori sperandum in Caesarem; cujus summa auctoritas apud suos ac exteros, et senilis dignitas ac spectabilitas oris vicem Principis atque adeo praestantiam praeseferat; ut prorsus in Vicario ipse omnino adesse ac regere videatur. Non praecipiti abruptoque gradu cuncta simul, sed omnia sensim a perniciosa libertate ad regni modestiam transformanda; adulta enim vicia tempore et mora sanari: lenibus utendum remediis; novis rebus vetusta facies relinquatur; et sub iisdem adpellationibus vim aliam supponere: jura sarta tecta servanda; legum beneficia, et potissimum de religione inrogata, protegenda. Ita faciliores ad obsequium venturos, et de barbaricis victoriis partam sibi pacatam libertatem laetos fore. Statum autem res ipsas stando probaturas.

Caraphaeus cum Transylvanis servat Lotharingici fœderis fidem. Turcarum protectio fons omnium Transylvaniae malorum. Misera provinciae facies.

Caraphaeus utriusque sententiae auctores egregiae pietatis in patriam, et eximii in Caesarem studii privatim quemque laudavit: sed iis memorat, *Caesarem hac potissimum gloria delectari, qua foederum observantissimus habeatur: et per Lotharingiae Ducem cum Transylvanis in castris ad Palaslavam pepegisse; patri filioque Apaffiis principalem auctoritatem, populo Transylvano libertatem servandam. At enim omnia ejus Reipublicae mala a Turcarum protectione provenire; apud quos, grassante avaritia, omne nefas pecunia redimitur: hinc jus sceleri dictum,*

astutiam pro sapientia, audaciam pro virtute, modestis ac verecundis segnis pusillique animi nomina indita. Ita domesticâ industriâ posthabitâ Reipublicae curam in quaestum ponere: et ob id ipsum nullum disciplinis honorem, nullam fidei verecundiam; mercaturae lucra per fraudes quaesita, per vim amissa; ruris operas raras et divexatas; rudia artificia et vili in precio manus; et paucos ipsos dites largitionibus in Turcicam Aulam exhaustos, multitudinem egentissimam: idque tyrannidis utile videri consilium, ut socia regna ne intus viribus valida rectorem excutiant, neve foris opibus adfines Reges adliciant; et ut alibi alti et abrupti montes, alibi magna flumina, alibi immensa arenae aut maris aequora, ita quas humanus cultus nationes consociat latissima vastitate dirimantur. Nunc jam eos, Hungarico Regno fermè toto reciperato, non ultra excusandos, quod sub Turcae superbo, saevo avaroque dominatu languescant: eorum Rempublicam infirmam potenti alicujus imperio inniti necessum omnino esse: vicinum Caesarem, ut dignitate praestat, ita potentiâ et fortunâ florere; ejusque regni proprias artes justitiam, liberalitatem, clementiam. Igitur decernant, in Caesarisne, an Turcae fide esse velint: *Si in Caesaris malint, oportere ut ejurent in Turcas obsequium; in Leopoldi et Josephi Hungariae Regum verba conceptissime jurent: et ad stipandam regno securitatem, ac fines Tartarorum inruptionibus obstruendos, omnino oportere ut oppida Corona, Hust, Kovar, ac praeterea Görgöni ipsaque Fogara Germanico praesidio firmentur.*

Caraphaeus edicit Transylvanis in Caesaris ne an Turcae fide esse velint.

Si in Caesaris malint, Quae imperata facturi?

Ad haec Ablegati respondent: *Se de tantis ac tam novis rebus decernendi nullam habere potestatem; nisi prius ad curiata regni Comitia referant, et super iis publicum consilium indicatur. Idcirco paucos dies orant, dum redeant justis mandatis instructiores.* Caraphaeus in re tam ancipiti fidere maluit, quam cavere: et ut tantae rei actae nihil quidquam vicii in omne futurum tempus objiceretur; et juxta provinciae leges ageret; et res ipsa eximiam honestatis speciem praeseferret, *Populum Transylvanum sponte omnino sua in Conventu apud ipsum Principem habito; ad antiquum Hungariae Regis obsequium rediisse;* sinit Fogarae libera haberi Comitia. In iis igitur permissa potestas Ablegatis, ut apud Caraphaeum rei Transylvanicae providerent, quod aequius melius videretur.

Ablegati rem ad Comitia revocant.

Caraphaeus fiduciam praesefert;

Et rem agit cum summa honestate.

Legatis publice permissa potestas.

Ubi cum his redierunt mandatis, Caraphaeus dies praestituit tres, quibus quae rogaverat praecise juberent. Telechius et reliqui omnes consentientibus studiis repromittunt.

Ingens Caraphaei auctoritas.

Unus omnium Nicolaus Bethlenius incredibili ardore animi intercessit. Ibi Caraphaeus per fastidium respondit, *ut Transylvani libertate uterentur sua: juvasse tamen plane perspexisse, eos nulla necessitate adactos, sed ex mera libidine Turcis servire velle.* Hinc cum in Telechii tribum concessissent, omnes Bethlenium, *ne perverso et importuno libertatis studio provinciam perditum eat, commonent commoventque.* Ita die postero ad Caraphaeum omnes unanimi redeunt obsecrantque, *ut quam ferunt aequissimam conditionem accipiat; se omnia a Caraphaeo inrogata facturos, modo Caesar populo Transylvano legum beneficia conservet.*

Eximia rei gestae dignitas.

Foederis Caraphaeani formula.

Igitur tribus post diebus tabulas afferunt, ubi conceptis verbis perscriptum: SENATUS POPULUSQUE TRANSYLVANUS NULLA ADACTUS VI, SED SPONTE OMNINO SUA EJURAT IN TURCAS OBSEQUIUM: ET IN LEOPOLDI CAES. ET JOSEPHI FIL. AUSTRIORUM, ET CETERORUM DEINCEPS HUNGARIAE REGUM VERBA SANCTISSIME JURAT: UT SI QUIDQUAM EORUM REGUM SEU RE, SEU CONSILIO MAJESTATEM MINUERINT, EJUS LEGIS FRAUDEM IN SE ADMITTANT: ID UNICE ORARE, UT SUA LEGUM BENEFICIA SIBI SERVENTUR. Lectum ratumque habitum in Conventu, subscriptum signatumque a tribus nationibus, Saxonibus, Hungaris Ciculisque, in quibus universa Transylvanorum Respublica continetur.

CAPUT VI.

Ex novo foedere icto in urbes Kovvar, Gorgoni, Hust, Coronam Germanum praesidium inducit ad ulteriorem provinciae securitatem: Coronensium motum tranquillat: Franciscum Veteranium armorum Caes. imperio praeponit: Valachiae Principis legationem audit.

Fogara permittitur libera Principi.

Mox immittere occipit praesidia in oppida recens conventa. Fogaram enim, quamvis depactam, Germano milite liberam sinit, ut ibi in arce non satis munita Princeps aliqua cum dignitate degat, cui quingenti omnino Transylvani milites excubant vigilantque.

Coronenses tumultum faciunt;

At Coronenses, qui in Valachiae finibus siti Tartarorum inruptionibus maxime obstare possunt, sumptis per tumultum armis, Germano praesidio portas occludunt: et moniti de eo, quod omnium ordinum consensu pro salute reipublicae gestum erat, audacter respondent, *neque Principi, neque adeo Populo Transylvano universo de Corona quidquam mutare licuisse.*

Apaffius, ubi seditionem rescivit, Senatores aliquot eo misit, sperans bonis consiliis ad officium redituros: at seditiosa plebs nihil obtemperavit. Caraphaeus jam legiones hybernis educebat, ubi id maxime importunum, et tempore quo minime opus erat, accidisse cognovit: reputans vero arma Caesaris magnam dignitatis jacturam facere si una urbs universae provinciae decretis obstitisset; et grave imminere periculum ne reliquae Regni urbes pravum exemplum sequerentur, eo libero Tartaris aditu relicto; cum ab oculis grave laboraret, Franciscum Veteranium cum proximis ibi legionibus et tormentis aliquot tanquam in Principis auxilium expedit, qui jam Telechium cum Transylvanis copiis ad contumaces coërcendos praemiserat: jubet tamen Germanum Ducem, *ut sontes Principi puniendos permittat; ne omnium quisquam dicat, Transylvanos ulla vi quidquam adactos fecisse; et ut Princeps sumens de reis poenas, rebus ipsis pacta secum nuper verbis inita confirmaret.* Ita Corona biduo pacata: Aurifex seditionis primus, et aliquot ferociorum ex vilissima plebe mota capite plexi.

Quem Apaffius per Senatores sedare conatur.
Importuna Caraphaeo Coronensium seditio:
Sed tamen omnino coërcenda.
Mittit Veteranium, ut auxilio adsit Telechio Coronenses expugnaturo;
Et sontes Principi puniendos permittat,
Et quid ita?
Corona ad officium revocata.

Erant qui eundem belli imperatorem armis Caesaris in Hungaria simul et Transylvania praesse, et uno spiritu utrumque gubernare Regnum censebant. Sed Caraphaeo inutile visum, Hungariâ maxime non usquequaque pacatâ: *Regna enim quo ampliora eo difficilius regi, et longinqua maxime: Transylvanicas leges ab Hungaricis in multis juris partibus alias: et Transylvanos ipsos, ut suum Regnum Hungariae provincia numeretur, dedignari, cujus Princeps Hungariae Palatino loco cedere fastidiat.* Igitur quinque equitum legiones et justum peditatum securitati provinciae relinquit, summumque imperium Veteranio deponit, duci militiae scienti, disciplinae severo, provinciae callido, auctoritatis non spernendae, et adprime Caesaris studioso: mandatque ut provincialium studia, qualia ipse ei tradiderit, talia porro conservet; et quamprimum Karansebe potiri curet, ut Transylvania a Turcis, quam fieri possit, tuta sit.

Censet alium in Hungaria, alium in Transylvania Cæsaris arma dirigere.
Quinque equitum legiones cum justo peditatu tutelae Transylvanorum relinquit.
Franciscum Veteranium imperio praeponit.
Ejus laudes.
Mandatis instruit.

Interim in Aula amici Caraphaeum deplorabant, *in anceps incidisse malum, sive vindicet, sive ulciscatur: Transylvanos acribus libertatis stimulis incitatos, ubi frondescant saltus in quos diffugiant, Tartaris adcersitis, eum cum omnibus copiis esse perdituros:* Æmuli ridebant, *catum et suspicacem belli imperatorem a Transylvanis circumductum, ut iis sua consilia atque adeo Germanam Rempublicam*

Anxii amicorum de Caraphaeo metus.
Æmulorum spes.

Omnium opinio.

proderet: ex omnibus nemo prorsus inducere animum poterat, *Telechium, qui immortale odium in Austriam Domum semper exercuerat, et fecerat obnixe omnia ut ei incommodaret, gravissimasque re ipsa dederat noxas; nunc timore omni seposito, repente mutatum sua studia in Caesarem omnia animitus convertisse:* quum per C. Herbstheimium ad Caesarem mittit foederis icti tabulas, et rem, ut gessit, omnem ordine exponit.

Caraphaeus mittit ad Caesarem foederis codicillos.

Transylvariae Regnum Caesari ex foedere restitutum, cum praeclara rei gestae dignitate.

Ita Transylvania, Lotharingico inviolato, per aliud foedus denuo percussum Caesari se voluntate submisit, servatâ Romani Imperatoris maxima dignitate, quod ejus implorarint fidem justâ nedum aequâ conditione, ut sibi Regni privilegia prorogaret. Caesar rem a Caraphaeo gestam accipit insperatam; ejusque ingentis meriti semper memorem fore, et honorificis testimoniis, ubi se dent occasiones, dignaturum promittit (1). Transylvanis autem rescribit, *gratum adprime sibi eos fecisse, quod ultro Regem justum legitimumque adgnoverint suum: contra quosvis hostes se eos omni ope protecturum promittit; ac brevi missurum cum summa rerum agendarum potestate Legatum, qui iis Regni privilegia confirmet.*

Insperatum Caesari.

Valachiae Princeps Ablegatum ad Caraphaeum mittit.

Interea, Coronâ captâ, Sorbanus Cantacuzenus Valachiae Princeps per Ablegatum generosae stirpis equos duos Caraphaeo dono mittit, cum humanissimis literis, laudeque refertis, quod rem Transylvanicam bene gesserat. Sed vera officii caussa fuit quod, Coronâ perdomitâ, Germanorum arma ad eum proxime admota erant. Nam antequam Transylvania eâ, quam modo narravimus, ratione Caesari firmaretur, per Episcopum Nicopolitanum cum Ladislao Cziachio Haidonum duce simulaverat in Caesaris fidem venire, et Constantinum fratrem Moldaviae Principem secum in ejusdem partes tracturum; sed semper cunctabundus, dum interea Tartaros frumento, equis pecuniaque juvaret. Nunc igitur metuens ne Caraphaeus ad adserendas bellicae aequitatis vindicias, vi et armis auferret ea belli subsidia, quae ultro conferre cessarat, eum sibi conciliare nitebatur. Nihilo tamen minus Caraphaeus perhumaniter Legatum habuit, et ad eum perinde respondit, ut quam posset ex eo rem faceret: ceterum nunquam utilem Germanis, nisi Themiswar caperetur, existimavit. Nam Graeca fide Princeps in universa provincia nullam habens arcem, in qua paucae Germanorum cohortes turmaeve tu-

Vera officii caussa.

Caraphæus benigne Legatum habet.

Valachi coërcendi ratio.

(1) Ex lib. Epist. Caesaris ad Caraphaeum, ep. 115.

tae agant; imminente ejus cervicibus Tartaro, qui biduo aut summum triduo cuncta igne ferroque devastet: unde Caesari eo Germanorum militum parvam manum immittere intutum; aut ingenti exercitu egentissimam provinciam obtinendam.

CAPUT VII.

Lippam, Lugosium et aliquot castella capit.

Inter movenda tamen e Transylvanis castra Lippam recipiendam censuit, ut Caesar Marusio flumine compos fieret, quo Turcis in Transylvaniam aditus occluderetur, et Germanis e Transylvania Segedinum usque inoffensum pateret iter; Themiswar, et hinc Varadinum in majores redigerentur angustias; Bellogradum, atque ipsum Themiswar magis a Varadino seclusum foret. Idibus igitur aprilis eo cum justo equitatu movet; sed magnis imbribus, et inundato ex iis late agro, iter prosequi impeditus, ne militem perderet, agmen reduxit. Id tamen profuit iter, ut ei oppida dederentur, Taczatum et Zatvaranya, utrumque ab urbe Deva tres leucas dissitum, et primum in Marusii ripa fundatum. Et quanquam bonam magnamque praedam inde agere posset, praesidia tamen libera Lugosium abire, et bona sua sibi auferre permisit; rem Caesaris suis privatis rationibus habens potiorem, ut benignitas in hos usurpata ceteros facilius ad deditionem adliceret. Ita patefacta omnino via e Transylvania Lippam usque; neque ullum ulterius ad eam armis petendam obstaculum.

Lippae captae utilitates. — Anno MDCLXXXVIII. — Prima expeditio irrita. — Tamen Taczatum et Zatvaranyam capit. — Hostem liberaliter habet. — Lippa exposita.

Non multo post, nivibus solutis, bismille peditum et quatercentum equitum Cibinio educens, et justo tormentorum numero, proficiscitur; equo et homini victum fluvio Marusio devehente. Et in agmine arx *Salmos* dicta ultra Marusium ad tormenti ictum extructa, quae praetereuntes Christianorum naves graviter infestabat, ad primum Caraphaei edictum dedita est.

Secunda expeditio. — Salmosium capit.

Lucescente XIV kal. majas die Lippam pervenit: observat urbem in Marusii margine sitam: munimenta explorat, oppugnationem designat: et qua hortorum sepes forte fortuna extenuatum militum agmen occulebat, in urbis conspectum educit; tormenta e regione disponit. Per foecialem obsessis edicit, *ne extrema bellorum expectent, et bonis aequis conditionibus urbem dedant:* quod propugnatores

Lippam obsidet. — Oppugnat.

ferociter aspernantur. Igitur die postero murum tormentis ferit aperitque, ita ut hiatu viginti militum ordinem transversum exciperet; at arduus tamen erat enisus. Hinc scalas muro in diversa urbis parte admoveri jubet, tanquam illac oppidum adgressurus, ut eo hostes divertat: adcurrunt. Interea per haintem murum ferme incruentus enititur in urbem Germanus miles. Coguntur hostes in arcem, quae satis munita in angulo urbis eminet, duplici claustro et undante fossâ circumdata. At enim dum Caraphaeus ignitas pilas in apertum dejicit murum, ut inde hostem ignium terrore disturbet, proxima aedificia contrahunt flammas. Altrinsecus Turcae, dum se in arcem recipiunt, alia succendunt, ut corrumpant hostibus praedam. Ita perpetuam noctem conflatum incendium restingui non potuit. Die ab instituta oppugnatione quarto, aedificiis arci proximis potitus, disponit tormenta, et oppugnationem Guido Starembergio demandat; in qua insigne bellicae virtutis specimen dedit. Sub media nocte injicere ignitas pilas in arcem instituit: et tantum hominum pecudumque eo coactum, ut neque ignium vim vitare, neque propugnare arcem possent. Hinc ingens animantium strages edita: qua per lucem perculsi arcem dedunt, ea accepta lege, ut foeminae puerique liberi dimitterentur; reliqui, in quibus bismille fortium militum, omnes inconsultae ferociae captivitate puniti.

Imperatorius astus. — *Arcis descriptio.* — *Incendium Lippae excitatum.* — *Guidus Starembergius oppugnandae arci praepositus. Viri laus.* — *Arcis deditio.*

Sic Lippa capta, quae munimentis restituta, firmata praesidio liberam Marusii navigationem Germanis praebens, Transylvaniae opes bello utiles facit; Varadinum, Giulam, Jenum hostibus intercludit: et per eam victoriam belli sexto anno per campos aciesque gerendi fausta feliciaque auspicia capiuntur. De ea re per ipsum Guidum Starembergium Caesarem docet, cum viri laudatione, quae postea non fefellit, *cum habere in exercitu virum magni specimen ducis, a quo praeclarissima quaeque belli facinora expectet.*

Urbem communit et praesidio firmat. Alia captae urbis commoda. Sic Caraphaeus annum belli sextum auspicatur. Caraphæi de Guido Starembergio judicium et praeclarum et verum.

Eodem ipso die quo praesidiarius Lippae miles captivus agitur, mittit sexcentos equites in arcem *Lugos* dictam, ad Themis ripam in Transylvaniae finibus extructam, quatuor a Lippa leucas distantem; ac per duos Turcas Praefecto significat, *si extemplo arcem dedat, suam mansuetudinem experturum; sin expectet ut veniat, promiscua usurum caede.* Minis severi ducis territus Praefectus statim paruit: ac terecentum Turcae ac Rasciani liberi emissi. Relinquit ibi praesidio ad biscentum Germanos, et Hungari militis quantum satis; ut, si ususveniat, cum Lippae praesidiario milite Themiswar infestent, tueantur Marusium,

Arcem Lugosium capit. — *Ducis auctoritas.* — *Arx praesidio firmata. Quam inde ut capiat utilitatem.*

prorsus ne hostis cum Varadino communicet. Ubi Caesar Lippam a Caraphaeo ita captam cognovit, id honorificum de Duce protulit testimonium: *Nihil Caraphaeo ad summi ducis gloriam deesse, quam ut ei maximae belli provinciae decernantur* (1).

Caesaris de Caraphaeo elogium.

CAPUT VIII.

Summus exercituum Quaestor creatur.

Dum Caraphaeus Transylvaniam in Caesaris redigit ditionem, Rodulphus Rabatta, summus exercituum Quaestor, inter anxias ejus muneris curas, quod cum bonorum laude diu gesserat, supremum obiit. Quamplures praeclari armorum duces id ambire: unus Caraphaeus petere negligebat. Unde Æneas Caprara per literas (2) ad eum urbano alludebat joco: *Eum mercatoris similem optimam mercem in armariis penitus conditam habere, nec copiam ejus facere nisi rogatum.*

Rodulphus Rabatta summus exercituum Quaestor moritur.

Æneae Caprarae urbanum de Caraphaeo dictum.

Sed enim is id declinare munus, quia onus intelligebat, a quo esset omnino opprimendus. Noverat enim, *eo summam armatae Reipublicae contineri; quam in eo rerum statu haec omnino duo columina sustinent, severa militiae disciplina, et ars aerario bene utendi. Castrorum enim officiis recte factis, arctiori pietatis vinculo constringi cives, conciliari socios, adlici exteros, terreri hostes. Contra, corruptis militiae moribus, bellicam virtutem resolvi, ducum imperia negligi, licentiam armari: unde exercitus ludibrio hostibus esse, calamitatem adferre civibus, et invidiae odiique flammas conflare Principi. Haec non vitaveris, illa non assequutus fueris, nisi flagitiorum militarium poenas ad ferream regulam quam rigidissime exegeris, et habeas praemia recte factis exprompta. Principio igitur aes abunde parandum: bella enim non armis maxime, sed expensis geri, per quas efficacia arma et utilia fiunt: neque bellorum sumptibus ulla arte unquam praefinias modum. Sed et aes tempori quoque erogandum: nam omnibus publicis necessitatibus eminus occurrendum; tamen urbanas res, tolerabili accepto damno, pati moras; at hercule militares, si, quum instant, sentiantur prorsus opprimere. Et*

Gravissimum ex se summi Quaestoris munus.

Eo summa armatae reipublicae continetur.

Ejus duae partes: acris disciplinae militaris cura, et bonus aerarii usus.

Severae disciplinae bona, flagitiosae mala.

Conservatur ferreo poenarum rigore, exprompta præmiorum largitate.

Bellis auro opus.

Immensæ bellorum necessitates.

Æs tempori erogandum.

Insigne inter urbanas et militares necessitates discrimen.

(1) Ex libro Epistolarum Kinskii ad Caraphaeum.
(2) Ex lib. V Epistolarum amplissimorum virorum et summorum Principum ad Caraphaeum.

aerarii copiam et militiae disciplinam utramque alteri commodare: militem enim, justo et repraesentato stipendio contentum, facile ab alieno abstinere manum: et milite innocente, frequentari ruris opera, celebrari commercia. Et uti praesentibus gravibusque in flagitiosos exemplis editis, mali a noxa deterrentur; ita e copioso aerario amplis tutisque in promeritos stipendiis erogatis, addi bonis animos ad praeclarissima quaeque audenda; atque ad hoc instar tum paganos, tum milites suâ gaudere republicâ, non invidere alienae. His duabus utentem regni artibus Principem armis belli et rem sibi et gloriam, ad quas ambas spectare debet, simul parare; et imperii fines non cum incerta fortuna, sed stabili felicitate proferre. Ei exercitus rebus omnibus tempori instructos agere; eaque una re omne bellorum precium fieri, et prosperas evenire expeditiones, quae vel ipso nomine flagitare videntur celeritatem. Nam in aerarii angustiis et difficultates et precia rerum intendi: contra maturando, commoditates locorum ad pugnas, opes agrorum ad vitam occupari. Quare in omni Rerumpublicarum memoria res praevertendo maxima ex parte bene gestas. Ab exercitus Quaestore haec duo omnino officia praestanda: invigilare castrorum moribus, ut coërceatur licentia; tempori providere belli necessitates, ut iis mature occurratur: at poenarum arbitrium penes belli Consilium esse; vectigalia aerarii Praefecto pendi. Se prospicere e provinciis hereditariis, et praeterea Bavaris, Franconibus, Svevis, aliisque Germaniae sociis populis Hungarisque, duas et quadraginta legiones Quaestori exercitus demandandas; qui ingens copiarum numerus, ac varia et diversa nationum genera Alexandri animum, Croesi opes percellerent. At jam a secundo usque belli anno Hungariam tantis belli sumptibus imparem, et nunc eam a Caesare alia ingenti tributi parte adlevatam. Provincias autem hereditarias aeri contribuendo jam pridem lassas et confectas: victorias per vastas terrarum regiones proferri; et majoribus semper copiis in sequentes annos militandum. Ærarii autem fundos, Imperio prolato, non perinde ampliari: at neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine vectigalibus haberi posse. Nunc Transylvaniae opibus exercitum instruendum: sed si ultra Essechum porro ferantur arma, eam provinciam suppeditandis tam procul belli sumptibus exhauriri. In Hungaria partium studia nondum subsedisse: et uti externis bellis, in quibus pro nominis gloria aut publicum ob praemium pugnantur, victoriae ut plurimum procliorum exitu termi-

Ærarii copia et militiae disciplina utraque alteri commoda.
Ab utraque innocentia militis;
Unde ruris opera et commercia non impedita;
Et alacritas ad terrores;
Et sua gaudent republica cives.
Princeps in bellis ad rem una et gloriam spectare debet, ut bello partis perpetuo fruatur.
Exercitus tempori instructi utilitas in bellis maxima.
Expeditiones cur ita adpellatae?
Augusti aerarii mala.
Maturitas quid in bellis valeat?
Duo exercitus Quaestoris officia: inspicere castrorum mores; tempori providere necessitates.
Hinc muneris recte administrandi difficultates.
Immensus copiarum numerus, et ex multis et variis nationibus.
Hungaria belli sumptibus jamdiu impar.
Provinciae hereditariae tribuendo aeri lassatae.
Victoriae infertiles.
Majoribus semper copiis militandum.
Vectigalium necessitas.
Transylvania longinquo bello substentando minor.
Civilium exterorumque bellorum grave ad hanc rem discrimen.

nantur; ita cum civilibus armis privata odia exerceantur, victores tum vicisse putant quum funditus victos omnibus fortunis everterint. Hungaros autem apud suos limitum duces de castrensibus delictis dicere caussas: in bello adesse Principes maximos et magnificentissimos, quos non audeas frugalitatis monere: socios e bello rem magis quam gloriam quaerere. Ad haec majores casus quoque praestandos, inundationes agrorum, frugum calamitates rubiginesque: nam data ab hostibus damna imprudentiae imputare possis. Ob haec munus administratu difficile, ob illa odiosum. Nisi aes de aerario erogetur, summam rerum in militis salute stare, eumque quoquomodo servandum; hinc populorum incusationes: si id non omnibus suppetat, ex eo veteranum victitare necessum esse; si quid supersit, eo novum militem supplendum; hinc ducum querelas. Ipsam autem hybernorum dispositionem ex justa belli ratione quam invidiae plenissimam? Saepe parva loca multo milite ad reprimendos hostium tumultus firmanda: amplas urbes paucis numeris praebere hospitia, si praemunitas: robur exercitus in steriliori ut plurimum agro, quia in hostium limite; nequiores in pinguibus campis, quia tutis. Atque adeo munus, cui adversi bellorum casus palam imputantur; si ex bello recte administrato victoriae parentur, inglorium: omnibus molestum et grave, quod virgas et secures ostentet, merita saepe differat aera: quod si usquam invisum, apud Caesarem maxime, clementissimum et liberalissimum Principem. Se militiae fraudes et quaestus nescium dissimulandi: exterum et satis habere inimicorum.

Cur difficilius faciant munus Hungari limitum duces? Et maximi et magnificentissimi qui militant Principes? Et copiae sociorum? Cur munus odiosum? Hybernorum dispositio invidiosissima; et quid ita? Munus ob recte facta inglorium. Obnoxium adversae famae. Omnibus molestum et grave. Idque adeo sub Leopoldo clementi Principe et liberali. Caraphaeus nescius dissimulandi, Exterus, inimicis onustus.

Caesar tamen ad Caraphaeum spectabat; sed haerebat, quod eum superiori Hungariae regendae adprime necessarium; ejusque provinciae adversus Techelii insultus clypeum esse intelligebat. Et aemuli id Principis judicium veris laudibus, invido tamen adfectu, confirmabant; ne vir Quaesturam referret, et procul haberetur a Caesare. Cum enim Hermannus Badensium Marchio, Consilii bellici Praeses, qui cum ipsius vi muneris, tum summi Principis amplitudine in belli rebus decernendis gravissimae fuerat auctoritatis, nuper honorificentissima legatione, in qua diu permaneret, Ratisbonam a Caesare missus esset; metuebant ne Caraphaeus ad Principem accedens in summum potentiae locum eniteretur. Amplissimus tamen Bonvisius Cardinalis efficacissimis urgebat officiis, ut Caesar id Caraphaeo munus demandaret; ut qui longo ejus belli usu adprime nosset per hyemes curare militem, et in aestates bella ita dis-

Caesar de Quaestura Caraphaeo demandanda deliberat. Æmuli mira arte oppugnantur. Bonvisius Cardinalis Caraphaeo impense studet.

ponere, ut non modo sine magno intertrimento, sed ingenti cum fructu victoriae pararentur. Hinc Caesar prae ceteris Æneam Capraram rogat, *an virum tanto muneri idoneum censeat?* qui respondit: *eum unum spectatum sibi videri: etenim centum ferme virorum millia continenda in officio, et vitae ac belli necessariis instruenda inexperto committere satis periculosum: nam facile una offensione summam rem ruituram.*

Æneae Caprarae pro Caraphaeo suffragatio.

Kinskius sub certis legibus Quaesturam offert Caraphæo.

Igitur Caesar, in hanc partem inclinans, Kinskio mandat ut tentabundus Quaesturam offerat Caraphaeo, quam in utraque Hungaria Transylvaniaque, non autem in provinciis hereditariis obeat: et eam ipsam belli Consilio, cui pro Praeside Ernestus Rudgerus Starembergius praeerat, et aerarii Praefecto Wolphango Rosembergio-Ursino submittat: ut abdicet se legionis imperio, et pro eo Hungariae regimen sibi prorogari petat. Kinskius conditiones viro proponit, et ut suscipiat exhortatur (1): *quod eo munere viam sibi ad sanctissima Caesaris consilia muniat, quo facile porro possit ad summum Aulae fastigium pervenire.*

Et ut suscipiat exhortatur.

Caraphaeus eam repudiat.

At Caraphaeus *Quaesturam alieno arbitrio et fide administrare exterum, solum, inter tanta odia non posse retur: ne si forte adversa cadant, ab aemulis obruatur, quod in eas angustias res Caesaris redegerit, ut iniquis conditionibus pacem cum Turcis paciscatur. Et quanquam eum honoris gradum ambiret, tamen tam abjecti non esse animi ut adstrictiori, quam Rabatta, potestate fungeretur: nisi enim ex hereditariis Regnis quoque tributa coëgerit, de bello administrando plane diffidere. Legionem autem ex singulari Caesaris beneficio sibi, hactenus viveret, adtributam esse; et satis ipsum sibi infelicem videri, si in Quaesturae munere supremum obiret diem. Et ea lege Quaesturam initurum, ut habeat in acies et pugnas imperium: multum enim de fama sua Caesari jam indulsisse, quod ut ejus rem faceret* deses ad focum armorum imperator *ab aemulis inludatur: recens exemplum, ipsum Rabattam, qui in Strigoniensi proelio sub Bavaro Duce equitatui imperavit. Hungariae vero moderationem nedum ambire, ultro excusare: jam enim sibi molestum supra viginti annos inter infensos infestosque versatum esse. Providere suam hanc muneris declinationem grave aemulis invectivarum argumentum praebituram; sed solari recte factorum conscientiâ.*

Æmuli Caraphæum in invidiam trahunt.

Ubi cognitum, Caraphaeum Quaestoris munus repudias-

(1) Ex lib. Epistol. Kinskii ad Caraphaeum.

se, inlico eum differunt aemuli, *nedum contemnere amplissimos honores a Caesare per summam largitatem oblatos, spernere quoque: scilicet audire vanas amicorum laudes, omnem Christiani nominis Imperiique Romani spem in ejus prudentia et virtute sitam: et praecipuo ejus merito frangendum antiquum morem, quo exercitus Quaestura belli Consilio et aerarii Praefecto subjicitur: cum duntaxat Quaestoris referre tempori belli necessitates, bellici Senatus decernere subsidia, ejus qui aerario praeest aes erogare jus sit. Sed enim perspicuum ei palam, eum adfectare potentiam, et velle suo unius arbitrio regere cuncta.*

Caprara, Kinskius et Bonvisius Caraphaeo favent.

Hinc Caesar diu anceps agit: Caprara interea insimulata purgabat: Kinskius *Caraphaei meritum legibus eximendum* suadebat, *ne ea cunctatione tempus utendi seditione ab Turcis facta praeteriret:* Bonvisius instabat *quod Innocentius Pont. Max. omnem belli utiliter porro gerendi spem in eo viro sitam esse existimabat, et anxius agebat ne detrectaret.* Sed ubi praeter omnium spem opinionemque, aemulorum invidiâ devictâ, Transylvaniam Caesari cum tanta utilitate dignitateque restituit; temperamentum excogitatum, ut exercitus Quaestura, belli Consilium et Praefectura aerarii unum Conlegium facerent; ut neque his quidquam detraheretur, et omnes aequa dignitate censerentur.

Egregium Innocentii Pont. Max. de Caraphaeo judicium.

Sapiens Caesaris temperamentum.

Sine exemplo Quæstura Caraphæo cum eximia dignitate demandatur.

Ita sine exemplo Quaestura Caraphaeo cum facultate Caesarem recta adeundi, retento legionis imperio, et plena rerum gerendarum potestate demandatur. Amici ad eum scribunt (1), *ut munus tantis his legum beneficiis ornatum ineat, quo ejus obsequium in Principem potentiae est exaequatum. Jam palam omnibus, Caesarem tanto studio et dignitate eum prosequi, ut praeterea neminem; et protulisse honorificentissimum de eo elogium: Talem virum praecipuum sibi esse oportere. Videat ne Princeps tantam liberalitatem pari indignatione commutet: ne aemulis eum funditus perdendi detur occasio, neque amicis ullus ei opis ferendae locus.*

Honorificentissimum Cæsaris de Caraphæo testimonium.

(1) Ex lib. Epistolar. Kinskii ad Caraphaeum: ex lib. V Epistolar. amplissimorum virorum et summorum Principum ac belli Ducum ad eundem.

CAPUT IX.

Themiswariensem provinciam armis petendam censet: sed Bellogradensis decernitur.

Duplex in annum MDCLXXXVIII belligerandi ratio, quarum altera bipartita.

Ita Caraphaeus summus exercituum Quaestor creatus, longo Hungariae usu et Lippensi expeditione nuper edoctus, *belli per ejus anni aestatem gerendi duplicem omnino rationem* videt: *alteram Essecho Bellogradum; alteram cis Tibiscum, aut Varadinum, aut Themiswar oppugnare.*

Bellogradensis expeditionis difficultates.

Si Bellogradensis expeditio decernatur, inter eam urbem quidem et Essechum nullum obstare munimentum, quod eam valde diuque remoretur. Sed has aliunde rei gerendae prospectat difficultates. Savum eam urbem adluere, et Tibiscum Theminque non procul inde in Danubium immergi, qui saepe tam longe lateque agrum inundant, ut pontem Essechiensi nihilo breviorem producere necesse sit. Omnino igitur providendum ne Christiani milites, inter aquarum incerta trepidantes, aut alveorum haerentes coeno, Turcis de superiori riparum loco commode deturbantibus, ad certissimum exitium objiciantur. Quare pontem faciendum ut Savus ipse trajiciatur: si prope Bellogradum, facile hostes opus prohibituros; sin superius paullo, qua copiae ad eam urbem porro circumducantur, Turcas ibi armamentarium, et penus condidisse, unde in omnes Hungariae urbes belli et vitae utilia depromunt: belli rationem suadere hostibus, ut ibi castris praesideant; quod si mature effecerint, tota ibi belli mole Christianis pugnandum, et tamen incerto eventu. Et ut inde Turcae exturbentur, ac feliciter Bellogradum perveniatur, aestiva in agro habenda ab hostibus radicitus devastato; commeatus per unum et alterum pontem trajiciendos, qui, inundante flumine, facile abrumpi possint: et ancipitem belli administrationem duobus pontibus receptui providere; atque extenuato agmine commeare impedimenta, quae per terrestre longumque iter essent cum ingenti et difficultate et sumptu convehenda.

Varadiniensis provinciae molimina.

Si Varadinum oppugnatum eant, quanquam in finibus ad manus prompta omnia belli instrumenta; tamen id esse munimentum omnium Hungariae praestantissimum, et post quam Transylvania in Caesaris ditionem redacta est, numeroso ac praeferoci praesidio firmatum, et omnibus ad acrem longamque obsidionem sustentandam instructum: quare

eo totis belli viribus esset incumbendum. At necesse ultra Danubium valida castra habere posita, ut ejus longe lateque patens ager obtineatur, et hostibus Dravi trajiciendi adimatur facultas, ne libera ad Essechum inferant arma; Sigetum et Canissam stativis liberent; et forsan in Stiriam usque inruant: nam raro ibi Germano militi laboranti e tam longinquo ferme desperatum auxilium.

Themiswariensis incoepti utilitates.

Utilius videri, Themiswar adgredi, non satis munitam urbem, et arcem prae illa Varadini infirmiorem. Ita facilius Transylvanos e proximo regi; Tartaros coërceri; Valachum cingi, ut opem in belli necessitates sive ultro, sive coactus conferat; superiorem Hungariam custodiri; Varadini praesidium intercludi; ac si porro oppugnare placeat, facilius capi posse. Jam, Lippâ captâ, Marusium fluere Caesari, eique belli commeatus et cito et tuto devehere. Si ita Caesari videatur, decernat ut Heislerius ab Hungaria, ipse e Transylvania Lippam conferant arma, ibique ipse exercitum recenseat: nam ubi ad Themiswar universus consederit, nullo negocio Titul non longe positum, aliqua copiarum parte inde deducta, captum iri: et ita Tibiscum omni, quae fluit, tractu liberum fore. Reliquum Caesaris copiarum in inferiore Hungaria hereditariisque Regnis dispositum Segedini cogendum; et pontibus duobus, altero super Danubio Essechum versus, altero super Tibisco ad Segedinum, exprompto agant auxilio, sive id Themiswar, sive Essechum expostulet; et in omnes adversae fortunae casus universae Christianae vires in utraque provincia per Segedinenses pontes ultro citroque communicent. Intra nonas junias obsidionem institui posse; Turcas Constantinopoli turbantes non ante kal. augusti copias in proelia educturos; ipsosque prohibitos Themiswar auxilio levare; nam pons eis super Danubio vetaretur. Instituta expeditione Techelium Bellogradum abigi, metu ne a Germanis intercludatur; eoque pacto ab tota superiore Hungaria exterminari: et facultatem integram Caesari, post Themiswar captum, Bellogradum adgredi, cum Themiswariensis oppugnatio non ultra dies constet: Bellogradum in proximo; ejus praesidii magnam partem Sophiam versus contra Gengienem Pasam eductam, ut eum quoquo modo debellent, ne forte cum Christianis conjungat vires; oppidum ambitu vastum et male munitum: si quam celerrime agmen ad Danubii ripas corripiatur, et cum alio exercitu, in Slavonia merente, per interjectum pontem societur, sero hoste et infirmo, quam mature Savum trajecerint, tam facile poti-

Caraphaei gravitas.

turos. Confert in hunc exitum orationem, se haec censere insolentem dubia pro certis obdere; ne, si e sententia non successerit, sibi auctoritas minuatur.

Bellogradensia provincia decernitur, et quas ob utilitates.

Tamen Caesari inmotum stetit Bellogradum oppugnare, ob ingentem ejus urbis utilitatem: nam ad sinistram Danubio, dextrâ non procul inaccessis montium jugis clauditur; quibus faucibus obseratis, omnis quam latissimus ager a tergo rei bene gestae fructus esset; et uno praesidio omnia hactenus bello parata protegerentur: et ubi ei oppido ingens hostium exercitus praesideret, sine noxa id omitteretur incoeptum, et Bozinae Regnum invaderetur; ubi quamplurimi Christiani, ut Turcicum excutiant jugum, arma Caesari caperent, et Arzigovinae latissimus ager, et post Ægyptum uberrimus, in hybernis suum militem sustentaret: in eo agmine Themiswar oppugnari, et Varadinum incendi posse.

CAPUT X.

Ad Bellogradensem expeditionem proficiscitur, ut cum Ænea Caprara sub Maximiliano Emmanuele Bavariae Duce rem gerat: in agmine Titul capit: exercitum Transylvanico commeatu reficit: Christianorum Bellogradensium Legatos audit: Bavari et Lotharingii dissidia componit.

Ubi Caesar hanc belli ea aestate gerendi rationem destinavit, Caraphaeus inlico ad expediendum agmen adplicuit. Eique Transylvani ad impedimenta tam longo itinere devehenda mille bovum largi lubentesque dant dono; sed is frugali generositate solum eorum accipit usum. Jamque, ut memoravimus, moverat castra, quum aliquot dies eum remorata est Coronensium seditio; qui ad officium omnino revocandi erant, cum ob quas supra tradidimus caussas, tum quod tam procul exercitus duceretur; quamobrem Transylvaniam nedum oportebat, sed necesse erat relinquere usquequaque pacatam. Sed enim moras expeditioni adtulere partim de demandanda exercituum Quaestura lenta et diu vexata deliberatio; partim anni natura ad imbres continenter gignendos comparata. Unde commodum fuit Primo Vezirio periculis, quae Turcicae Reipublicae et ingentia et certa imminebant, occurrere; praevalido urbem Bellogradum praesidio firmare, Osmane Gengiene ei urbi ferre subsidia e campis jusso; a quo, summi armorum ducis imperio contra hostes delato, seditionis tranquillationem

A Transylvanis mille boves Caraphaeo dono dati.

Sedis is eorum accipit solum usum.

Caussae cur Caraphaeus non prius Transylvania egreditur, quam pacatâ Coronâ.

Cur expeditio Bellogradensis tardior?

Unde facta impeditior?

Osmanes Gengienes civilia arma vertit in Christianos.

redemerat. Ita temporis utilitates et plurimae et maximae perierunt. At hercule arduam eam effecit provinciam morbus, in quem satis incommode inciderat Lotharingius, qui sua spectatissima auctoritate rem gereret.

Lotharingius in morbum incidit.

Igitur Dux Bavarorum, Princeps bellicae gloriae flagrantissimus, cum intelligeret id belli facinus omnium, quotquot unquam eo bello erant edita, praestantissimum; nam id oppidum erat olim veluti Hungariae Palladium (signa enim et vexilla, ab Amurathis usque ad Soleymanis tempestatem Turcis erepta, ibi ab Hungaris Regibus adservabantur) et qui de ea urbe victoriam retulisset magno Soleymani hostimentum faceret: ut enim ille postquam eam urbem, quae non solum Hungariae sed est totius Orbis Christiani propugnaculum, cepit; sibi suisque successoribus ad proferendum longe lateque in occiduam plagam imperium regiam viam munivit; ita, eadem urbe recepta, Caesari Constantinopolim facillimam occupatu patere, cum nulla post Bellogradum sit urbs munita, quae ejus victoriae usum praepediat; et sede Imperii capta, unde in reliqua Europae regna auctoritas viresque intenduntur, non plurium seculorum decursu, sed brevi unius atque altertus anni curriculo hac Orbis terrarum parte felicissime exuat. His de caussis studio ejus gerendi belli inflammatus, jam inde quum Munachii erat, per Theodorum Strattmannium a Caesare eam provinciam petiit: quam ei Caesar tum amplitudine viri Principis, qui tanto armorum imperio cum summa dignitate fungeretur, tum ejus in Augustam Domum egregiis et constantibus meritis commotus, decrevit: Æneam Capraram ejus Legatum creavit; et Caraphaeum jussit ut in inferiorem Hungariam maturans, Quaesturae munus capesseret; et cum Caprara tanti Principis viri gloriae inserviret in ea armis gerenda provincia, in qua omnis rei Christianae fortuna in utrumque momentum stabat.

Bavarus petit Bellogradensem provinciam omnium hoc bello praestantissimam.

Bellogradum olim Hungariæ Palladium

Bellogradum captum praecipua Soleymanis victoria.

Totius orbis Christiani propugnaculum;

Et veluti Constantinopolis porta.

Caesar provinciam Bavaro demandat.

Æneam Capraram belli Legatum creat.

Et Caraphaeum jubet ut cum Caprara Bavari gloriae subserviat.

Jamque in ea Hungariae parte res prospere geri occepta Albae-Regalis deditione. Etenim ab anno usque superiore, quum Ciokakum et Palota receptae, commodum visum urbem, in earum arcium conspectu sitam, stativis circumsidere: tandem, Agriâ Mungactioque deditis, in generosis Germanorum animis gloriae aemulatio virtutem exacuit, quod Caraphaeus munitissima oppida duo, captu ardua ac difficillima, et tam longinqua, per hyemis saevitiam, parva militum manu cepisset; ipsi autem Albam-Regalem, Sigetum et Canissam, Turcarum contra Viennam propugnacula, adhuc in hostium ditione esse sinerent; et agrum om-

Alba-Regalis jam ante reciperata.

Ex generosa aliorum Ducum cum Caraphaeo aemulatione.

nem, Danubium inter et Dravum situm, eorum praesidiariorum infestis excursibus incultum squalere perpeterentur. Igitur Albam-Regalem, urbem Budae dignitate secundam, ubi Hungariae Regum sepulchretum erat, et eorundem Acta adservabantur, oppugnant; et VI idus majas, iisdem quibus Agria conditionibus deditam, recipiunt: Canissam autem et Sigetum acrius circumsidunt.

Iisdem conditionibus deditur, quibus Agria Caraphaeo.

Caprarae in trajiciendo Dravo aerumna.

Sed mox Caprara multa fecit, multa tulit in traducendo Dravum exercitu: nam anni tempore hyemem perpetuam referente, multa imbrium vi, et fluminis inundatione omnia alte lateque medio junio mense stagnabant. In Danubii tamen ripa Illochum et Peter-Varadinum capit; primum utile, secundum necessarium et ipsius munimenti praestantiâ, et quia commeatum in superiorem Hungariam praebebat: in qua Caraphaeus agmen ductans Titul cepit, quod unum oppidum Turcis superstabat ad dexteram Tibisci ripam, ante quam in Danubii fluentam nomenque decurrat.

Illochum et Peter-Varadinum capit.

Caraphaeus in agmine capit Titul.

Segedini ab oculis aegrotat.

Sed ut Segedinum pervenit, iterum ab oculis graviter aegrotare, quibus ab udo Hungariae caelo saepissime laborabat. Desiderabatur autem in exercitu ut sua quoque auctoritate militum animos erigeret, Lotharingii morbo perculsos, neque dum Bavari praesentiâ firmatos. Quod Caesar ut rescivit, ob Caraphaei salutem palam vota concepit; et exaudita: nam brevi convaluit, et Peter-Varadino Caprarae conjungitur: ac Titulii capti famâ, et stipendio de Transylvania opportune soluto, et commeatu curribus quingentis devecto, in praesens reficit, et ad posteros labores confirmat.

Desideratur in castris.

Caesar vota concipit pro Caraphaeo.

Commeatu Transylvanico exercitum reficit.

Audit Christianorum Bellogradensium Legatos.

Mox audit Christianorum Legatos Bellogrado missos, qui orabant, *ut se mature e Turcico jugo liberatum veniret.* Dux *laudat eorum studia, in quorum praemium, prospere cadentibus rebus, eorum bona et ante parta, et quae in ea expugnatione quaesierint, intacta iis fore* pollicetur: quae res postea dedit ut, adpetentibus Bellogradum Christianis, Turcae popularium animis diffisi extemplo suburbia et castra ad urbem posita incenderint.

Bavarus ad exercitum adest.

Tandem IV idus augusti Bavarus ad exercitum, quadraginta fortium Germanorum millibus et quamplurimis Hungarorum copiis florentem, advenit. Tentat per insulam, *Zingarim* dictam, Savum trajicere, qua in re totum ejus incoepti molimen. Turcae, ut persentiscunt, eam fortiter occupant. Igitur Bavarus per iter ad ripam consitis arboribus densum infra vestigabundus pergit; et ad duas ferme horas commodum amnem invenit, ubi angustior fluit. Nocte

Omne belli punctum in Savi trajectu

silenti eo deferri naves jubet: sed dum in flumen deducebantur, ad sonitum Turcae veriti quod res erat, ad alteram adcurrunt ripam, caecisque telis infestant trajectum. Glandium sibilis nautae, nocturnis insuper umbris intendentibus metum, perterriti ad ripam rursus adpellunt, naves deserunt, et inter proxima dumeta occultantur. Non hortatus, non minae proficere; et tamen in paucis ejus noctis horis omne rei bene gestae precium situm erat. Igitur Dux binos aureos numos in audentes edicit;. cum cuique degeneri peccatum ipsa nox ignovisset. Statim recurrere ad transtra, complere milite naves, impellere alacri animo remos. Techelius cum duodecim equitum millibus, et ingentibus Tartarorum catervis duabus, et perduellibus Hungaris, Germanos ad alteram ripam adpropinquantes tormentis arcere obnitebatur. Sed hi navium ordinibus in medio flumine confertis, et quo propius accederent majori copia in hostes ignita tela conjicientes, eos tandem ab ea ripae parte disturbarunt, ubi ad diluculum usque quinque Germanorum millia expositi.

Turcae impediunt; Obturbant; Deterrent. Magnanimitas Bavari virtutem addit Christianis. Techelius justo exercitu arcere conatur: Sed nequidquam.

Ubi inlucescente die Osmanes Germanum trajectum jam castra munire conspexit, fremere quod tam insperata occasione abusus fuerit, qua Christianum exercitum in alto gurgite turbantem omnem prorsus delere speraverat: et tamen denuo Techelium mittit cum sex peditum equitumque millibus, ut castrorum latus, quod non omnino Germani aggere et vallo munierant, adgrederetur. Sed in aequo majori virtute repulsus perduellis; qui ausus erat tanti exercitus robori, sub tali duce obstare atque officere: quando rebellantium ea propria pugnandi ratio est, discrimina semper ac detur locus fugâ declinare, et duntaxat circumventos, desperatione simulante virtutem, fortiter agere. Inlico Bavarus pontem e navibus faciundum imperat, eodemque die effectum reliquae copiae libere ociose que sequenti nocte superarunt.

Osmanis errores. Techelium contra Christianos trajectos immittit. Techelii audacia Germani virtute repulsa. Quae perduellium pugnandi ratio? Reliquae copiae eodem die per pontem trajectae.

VI idus augusti Bellogradum castra movit, quam super Tauruni ruinis conditam Albam-Graecam dixere. Ea in Hungariae finibus sedet, Serviaeque angulo, quem Danubius Savusque describunt, ubi ille hujus tum aquas tum nomen absorbet: et hinc iis fluminibus, hinc procul continuo inaccessorum montium jugo fauces custodit, e quibus Turcicae vires in Hungariam universam evomuntur. Suburbia fertilium agrorum conspectu amoena; urbs magna ex parte adluitur Savo, et in edito arx munita mediae imminet urbi. Non procul inde castra communitissima, et ad bellum Hungaricum gerendum instructissima posita.

Bellogradi imago.

Osmanes castra Turcica et suburbia Bellogradensia incendit.

Sed ubi exercitus Christianus urbem conspexit, extemplo vidit eam magno tetroque incendio conflagrare. Nam Osmanes, Christianorum animis diffisus, metuit urbem e castris ejus praesidio positis propugnare; quamobrem et castra et suburbia incendi jussit, cum ingenti Christianorum clade; tria insuper Janicsarorum millia praesidio urbi imposuit; Mehmedi Pasae propugnationem permittit; se ab apertis campis auxilium iis facilius commodiusque adlaturum pollicetur. Non enim arbitrabatur ullo pacto Germanum eam urbem et sua vi munitissimam et forti milite abunde firmatam circumsidere diu posse, omni circum agro late vastato, et de adlatis procul commeatibus misere victitantem. Sed et exercitui jam Caraphaei providentia cibi pabulique multum erat; et fors praeterea tulit ut, dum castra festinanter incenderet, ingentem frugum copiam ibi conditam hosti intactam reliquerit.

Validum Bellogradi praesidium relinquit. Mehmedem Pasam propugnationi proponit; ipse in campis rem gesturus.

Ubi tam trepidas Turcarum res Eugenius Princeps a Sabaudia, ad explorandum incendium missus, renunciat; accedit Bavarus, observat urbem; ab Savo Danubium usque circumvallat; et ab leva, qua ad castra spectabat, statuit oppugnare; ubi octo ingentes turres, quarum sex rotundae, duae quadratae, id urbis muniunt latus. Improbo labore aggeres educti, aperti cuniculi, extructi tumuli, ubi tormenta locanda: quae quia de Buda cunctantius mittebantur, Caraphaeus aere dato misit qui citius deveherent. Interea ter obsessi ferociter, ut opera disturbent, erumpunt; ter ferociter ab obsidentibus repulsi sunt.

Bavarus urbem circumvallat.

Et opera oppugnationis instituit.

Caraphaeus tormenta de Buda devehenda maturat.

Et additur Christianis animus, per tentoria divulgato, *Osmanem Semendriam ad dexteram Danubii ripam, triginta passuum millia Bellogrado dissitam, incendisse, et abduxisse praesidium: Veteranium autem Caransebe sine omni vi inlata ex Caraphaei praescripto potitum.* Unde conjectum non temere, *Turcas ubique perculsos de Bellogradi salute cogitare non posse.* At alii, magis ex similitudine veri, quam ex re ipsa, putare, *Osmanem Primo Vezirio de Bellogradi propugnatione ea quae praestanda erant pollicitum, cum hostium virtutem opinione longe majorem in Savi trajectu spectasset, metu ne meritas vani ingenii lueret poenas, Nissâ Sophiam versus profectum esse, ut aliam Constantinopoli nunc faciat seditionem.* Tandem devecta tormenta, et contra unam quadratarum turrium, quam descripsimus, contraque adstructas hinc atque hinc loricas sunt conlocata.

Semendria incensa ab Osmane.

Caransebe Veteranio ultro dedita.

Res Turcarum perculsae.

Verisimilis conjectura, sed falsa comperta, Osmanem iterum seditionem coeptare.

Oppugnatio instituta.

Quum dissidii initium extitit, quod nisi Caraphaeus com-

Dissidii initium inter Bavarum et Lotharingium Duces.

posuisset, rem certe Christianam perdidisset universam. Jam Lotharingius dubio diuturnoque convaluerat morbo, et Bellogradum versus instituerat iter, ut ei provinciae summus armorum Caesaris Legatus moderaretur. Bavarus id nullo omnino pacto pati obfirmatus: adferebat enim, *supremum in eam aestatem belli arbitrium sibi a Caesare esse permissum: jam in Europae Asiaeque conspectu Bellogradi obsidium instituisse; nominis jacturam nullis postea gloriae argumentis reparandam facturum, si genus humanum pervadat de se opinio, id incoeptum suo ductu suoque imperio effectum dare nequivisse. At Lotharingium tot tantisque rebus praeclare gestis maximi armorum imperatoris famam comparasse; ut si multum de ea alteri concedat, tamen sat abunde ei ad amplissimi nominis aeternitatem superesse: et promerere suam socii fidem, qui in eo bello ingentem auri vim profudit, et suis haut spernendis auxiliis Caesarem per omne id belli tempus perpetuo constanterque juvavit, uti nunc sibi quoque Augustae Domus adfini hunc Caesar commodet locum gloriae comparandae.*

Lotharingius Bellogradum iter facit.

Bavarus eum accedere Bellogradum non patitur.

Caraphaeus *munificentiâ Principis, sociali fide et Generi pietate summis laudibus exornatâ*, monebat tamen, *turpe esse quemvis honesto loco natum, nedum Lotharingium, castris prohibere; aut uti assiduum mercre Ducem, et Principis viri dignitate, et summi armorum Imperii Legati amplitudine, et rerum bello gestarum gloriâ nostrae omnique futurorum memoriae praestantissimum.* Nihilomagis Bavarus his dictis quidquam de sententia dimoveri: quin gloriae stimulis incitatus eo decurrebat, *ut si Lotharingius ad eam imperandam oppugnationem accederet, se inlico sua abducturum auxilia, iturumque obviam, eumque ad singulare certamen provocaturum, in quo de ea contumelia armorum judicio redderet sibi rationem.* In tam praecipiti abruptoque res Christiana stabat loco.

Caraphaeus flectere Bavarum conatur, sed nequidquam.

Res Christiana universa in praecipiti.

Forte fortuna evenit interea quod Caesar Bavaro mandat *ut, ubi usus sit, ad se evocet sex Germanorum millia, quibus Ludovicus Badensis cum Croatis in Slavonia rem gerebat, et capto Bellogrado cum iis copiis ad occupandam Bozinam mittat.* Hinc Bavarus argumentum sumit ut Lotharingius eam suscipiat provinciam. Caraphaeus probavit consilium, *sed parvum exercitum, quem summus armorum Caesaris Legatus pro dignitate ductaret, eum esse censebat.* Igitur rogabat, *quando staret sententia, uti ei sex legiones de Castris Bellogradensibus adderet.* Bavarus principio non auscultare: tandem Caraphaei precibus fatigatus in id con-

Casus temperamenti capiendi oblatus.

Caraphaeus pro Lotharingii dignitate agit.

Bavarus de gloria impense solicitus.

venit, *modo Lotharingius Bellogrado procul abeat, ut omnem a se opinionem amoveat, eum obsidioni moderari.* Id maluit Caraphaeus, ne si prope Bellogradum Lotharingius rem gereret, aliqua belli forte existente necessitate, Bavarus aliam, mox aliam ab eo legionem praesidio subsidiove evocaret, et eo pacto dissidii caussae integrascerent. Sed summe anxius agebat an Caesar rem probaret, an Lotharingius assentiretur. Interea is jam ad Bellogradi castra adpropinquabat; quum ei Caraphaeus per officii speciem, sed magis rei ipsius caussâ fit obviam, ac perturbati similis, *In summo*, inquit, *rei Christianae discrimine de tua aequitate aliquid, Dux inclyte, spopondi; et multum de Caesaris jure adtrectavi. Nisi ignoscatis factum, non queror sane quas nimiae pietatis dedero poenas, subeundo Leopoldi offensiones, et tuas: sed ipsius rei Christianae exitium perhorresco. Dux Bavarus Bellogradum suo ductu imperioque expugnare flagrantissime cupit: potens Germaniae Princeps, sociorum omnium liberalitate, fide, constantia facile primus, magno animo juvenis, et vehementer insistens semel deliberatis. Dignitatis tuae apud eum partes egi: sed is te rerum bello gestarum gloriâ ita abundare ait, ut commode hac sibi concedere possis. Vide, obsecro, in quam discriminoso sit res sita loco. Id hostes optarunt, ut suae turbae in Christianos reciderent: jam voti bona ex parte damnati sunt, cum jam apud eos militares tumultus consederint: et misera sane rerum conversio fieret, si quas victorias ob Turcici exercitus seditionem nos de hostibus referre oportuerat, nunc ii ob ducum Christianorum certamina de nobis reportarent. Quod si, avertat Deus omen, acciderit; quem ultro semper ambivit honos, tuae gloriae, invidi te carpserint invidum alienae. Jam innumerae et maximae et munitissimae hoc bello a Te oppugnatae captaeque urbes: passim in Hungaria de ingentibus Turcarum exercitibus fusis, fugatis, caesis profligatisque statuta tropaea. Parce huic triumpho; ut omnis temporum posteritas praedicet, Lotharingium pietate et magnitudine animi victorias aliis summis belli ducibus parandas lubentem permisisse, qui ab eo multum imperatoriae artis didicerant, et id adfectarunt ut quondam ejus similes essent.*

Caraphaeus eam Bavari anxietatem promovens alias dissidii caussas praecidit.

Caraphaei ad Lotharingium oratio.

Dux alto animo et Septemviri desiderio morem gessit, et Caraphaei consilium laudavit. Hinc pergit ad castra. Bavarus ei fit obviam; hinc ducit, ut castra quemadmodum munita ac disposita, tormenta locata, apertos cuniculos, aliaque opera visat; quae cuncta arte effecta probavit. Mox

Lotharingius et Bavarus conciliati.

ad prandium invitat: et inter dapes evocantur equitum legiones sex, quas sub imperium accipit; inde proficiscitur, ut procul hostes observet, et id obsidium protegat; exercitusque universus venientem, super poculis, et abeuntem armorum fragore salutavit.

Et jam tandem crebris densisque tormentorum ictibus turris diruta, et hinc atque hinc late perruptus murus, et cuniculo succensum id muri latus amplius patefactum. Hinc Bavarus urbem adgrediendam C. Serenio demandat; quocum uno Caraphaeus semper contubernium agitavit, ut jam sub *fratris* praescriptione ad eum literas scriberet: bis mille fortiorum militum ad impressionem faciendam deligit; et ut obsessos distrahat, alios qua urbs terram spectat, alios qua fluminibus lambitur navibus impositos jubet obsessis impetus simulacrum offerre. Alacriter primi conantur enisum: a propugnatoribus vulnera spissa ingruunt, frequentesque caedes. Sed ab dextera C. Auspergius gravi vulnere invalidus, C. Scharffembergius et Emmanuel Frustembergius occubuere. Tantorum casibus virorum miles incipit trepidare. Ibi Dux mirâ animi corporisque praesentiâ suis audaciae, terrori hostibus adest, uno, proclamans, *atque altero, Commilitones, quem enitamini, gradu omnis Christiani nominis gloria, Turcarumque excidium definitur. In hoc superato muro terminus alte defixus haeret, quo omnia hoc bello parta firmantur. Heic Constantinopolis portae patent; nec ulla reliqua belli aerumna perferenda: heic opulentissima Turcarum Regia expugnatur. Juvet meminisse Viennae obsessae, et graviora quae invictâ virtute superastis: atque innumeris maximisque victoriis, quas de hostibus per inexpugnabiles captas urbes, per ingentes editas clades retulistis, nunc, perpetua an fluxa sint tanta bona parta, decernitur.*

Oppugnationis progressus.

C. Serenius adgrediendae urbi praepositus.

Impetus in urbem faciendi ratio.

Clarorum virorum funera.

Rerum difficultas.

Bavari Ducis praeclara virtus; Voce,

Quibus magno animo dictis, suoque magis exemplo tantos jam cedentibus animos addidit, ut jam muro per summam virtutem potiti sint. Jamque ad caedes praedamque celerabant gradum, quum profunda post murum objecta nec opinantibus fossa, alius agger, aliud vallum praesumptae victoriae intemperantiam compescuit. Hinc super muri ruinis alia muniunt castra, hostibus graviter infestantibus opus.

Et exemplo spectata.

Nova militi objecta aerumna.

Dux inlico integros fessis submittit, qui irarum impetu fossam transiliunt; vallum subeunt, superant, tenent: per urbem diruunt, et quantum de victis licuit, tantum au-

Egregiae Bavari Ducis artes. Urbs capitur.

Arx deditur.

dent. Arx, effuso per captam urbem praesidio, cum trecentis militibus extemplo ea lege dedita, ut iis et Mehmedi Pasae vita captivitate constaret. Ita VIII idus septembris praeclara urbs, quae a Soleymane ac successoribus Turcarum Dominis octo et sexaginta supra centum annos ad proferendum in occidentem plagam Imperium patuit; nunc Caesari vere Augusto ad Constantinopolim capiendam regiam viam munit, cum nullum interea munitum oppidum obstet quin ea Turcici Imperii sede potiatur.

Incomparabilis victoriae dignitas utilitasque.

Ut victoriâ utendum Caraphaeo videtur.

Capto Bellogrado, ita Caraphaeo eâ victoriâ per tempus utendum videbatur: *quando jam Semendria recepta erat, Themiswar armis adgredi, et omnia quae Turcis in Valachia praestant munimenta, occupare.* Nam de Bozina invadenda alienum omnino tempus censebat. *Quanquam enim ea regio antiquitus tantae esset in ea Orbis terrarum parte praestantiae, ut ejus potentes Illyrici Reges appellarentur; et in ea feracissimus Arzigovinae ager, a quo postea Bozinae Reges regno indidere nomen: tamen claustro locorum praecipuus olim fuit Turcas inter et Hungaros limes. Nam inter excelsa montium cacumina situm Regnum, et per amfractuosas arctissimasque alpium fauces sine tormentis, sine commeatibus penetrandum; ubi cum nullum sit munimentum, castra super rigentibus montium metanda jugis. Gens vero mollissime tractanda, ne durius habita alio convertatur, unde leviora onera ferat. Itaque Germanis copiis inter abruptarum alpium horrenda, et ex gentis pudore precariam animam sub rigente caelo ducere satis periculosum esse* sentiebat. Sed per suetas deliberandi moras, jam adpetente autumno, Themiswar quoque, inter paludum stagnantia situm, jam invadendi tempus praeteriit.

Bozinae expeditio importuna.

Bozinae Principes Illyrici Reges dicti, et Reges Arzigovinae appellati.

Bozina finis olim Turcici Imperii: Difficilis aditu,

Immunita.

Expeditionis pericula.

Cunctando victoriae subducta utilitas

Caraphaeus Bellogradum, ut licet, munit.

Semendriam valido praesidio firmat, et quem in usum?

Igitur Caraphaeus Bellogradum pro re et tempore communiri curat; et Semendriae, hosti omnium proximae urbi, bis equitum millia praesidere jubet: qui secundo Danubio eam provinciam infestent; universae Bulgariae tributa imponant, hostium explorent conatus, eosque in Bozinam commeare prohibeant.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHÆI
LIBER QUARTUS

CAPUT I.

Turcis de pace Legatis ad Bellogradum admissis, a Caesare evocatur.

Postero die quo Bellogradum captum, dum supplicationes Summo Numini de relata victoria habebantur; Suffichiar Effendis cum collega uno, et Alexandro Maurocordato ac Thoma Tarsia interpretibus additis, ad Bavarum a Turcico Senatu Legati advenere de pace, ut praedicabant, Viennam transituri. Nam Soleymanes, omnem vitam patriae legis morisque eruditioni abditus, mansuetum potius animum quam bellicosum formarat; idque adeo bellum jure improbatum aversabatur, et ad pacem lubens spectabat; sed deliberabat de ejus petendae dignitate. Turcae Patres hunc honestum excogitarunt colorem, ut *ad Christianorum Imperatorem Legatos mitteret cum literis, queis eum certiorem faceret, se rerum potitum ingenio a bello ad pacem proclivi: et in eandem sententiam alias Polono Venetoque dandas committeret.*

Turcae de pace Legati. Interpretes legationis. Soleymanes Imperator Turcarum pacifico ingenio. Legationis color.

Osmanes Gengienes commodum ratus ea uti opportunitate, ut Legati Bellogradum, antequam caperetur, pervenirent; et, pacis mentione per Christianum exercitum divulgatâ, avidos ejus victoriae retunderent animos; Nissâ per Turcarum Imperatoris viatorem, quem *Chiausium* appellant, ad Bavarum Ducem scribit: *ab suo Turcarum Domino Legatos literas gravissimis de rebus scriptas ad Germanorum Imperatorem adferre: quare Dux eos fido satellitio stipatos ad se venire patiatur: sinatque porro Viennam tuto et libere commeare.*

Osmanis Gengienis consilium. De adventantibus Legatis Bavarum certiorem facit.

Bavarus ea de re consulit Caraphaeum: qui quanquam conjiceret, Legatos aut vana aut injusta de pacis negocio

Bavarus consulit ea de re Caraphæum, qui censet admitti;

adportaturos; censet tamen admitti oportere, *quando is omnem ejus rei habeat potestatem: ne qua forte invidia existat, Caesarem communis sortis oblitum proferendi Imperii cupiditate transversum agi.* At veritus ne hostes hostium res consiliaque explorarent, utile rebatur, *ut eos super ponte infra Bellogradum facto a castris procul audiret.* Et jam Bavarus, eam sententiam amplexus, Osmani rescripsit, ut trecentis Croatis militibus stipati Semendriâ ad se accederent.

Sed Bellogrado procul.

Sed capto interea Bellogrado, Caraphaeus ejusdem utilitatis suasu consilium, quod primum intenderat, in contrarium vertit; et auctor Bavaro est *ut captam ineant urbem, et florentem recenti ingentique victoria Christianum exercitum, fulgentes Caesaris imagines Bellogradi muris arcique praefixas, et saeva excidia miserasque clades suorum spectent.* Alto animo Effendis victoris exercitus ora vultusque substinuit; et aequa pietate gentilium suorum cadavera aut vulneribus confossa, aut caedibus deartuata contuens, in vocem utroque adfectu tinctam erupit: *Non Christianorum virtus, sed nostra flagitia haec tanta nobis dant mala.*

At capto jam Bellogrado mutat sententiam, censetque ut in urbe capta excipiantur.

Erectus Barbaris Legati animus.

Caraphaeus eos ad Bavarum in praetorium ducit, ubi omnes belli subsummi aderant duces. Ii, non ultra verborum officia transgressi, caussam cur Legati venirent omnino tacuere. Dux eos comiter ad prandium invitat, liberaliter adhibet; mox Caraphaeo committit, qui Viennam profecturus erat, quo maximis gravissimisque de rebus super pace belloque decernendis a Caesare fuerat adcersitus.

Caraphæus Legatos ad Bavarum ducit,

Et ab eodem in fidem recipit.

Viennam a Cæsare evocatus.

Auctor quoque Bavaro est, qui statim ad Caesarem de adventu Legatorum scribat, ut de ea re Foederatos participes faciat: mox eos secum ultra Savum ducit; comites itineris quadringentos equites, duces autem viros prudentes et hospitales addit; monetque, *ut captas hoc bello urbes, et praecipue Budam declinent, ne adhuc deformata expugnationibus munimenta conspiciant, quae Caesar per belli nunquam cessantis tempus reficere nondum poterat.* Et tamen idem quod Legati iter facere, ut per eam occasionem saepe cum iis congrederetur, et quid sinceri ac solidi adferrent penitius exploraret.

Bavarus scribit de Turcica Legatione ad Caesarem.

Caraphaeus Legatis comitatum decernit.

Ejusdem circumspectio.

Saepe in itinere cum Legatis congreditur.

Sed Legati abstrusi et impenetrabiles: Effendis enim semper secum mandatorum codicillos signatos gerebat; ut qui ab ejus legationis secretis erat de ejus arcano nihil omnino se scire adfirmaret. Semper iis una frequentes aderant Maurocordatus, qui Constantinopoli domum, uxorem, liberos

Summa taciturnitas Legatorum.

habebat, necnon erat aemulorum Caesaris studiosus; et Thomas Tarsia Maurocordati adfinis, Venetaeque Reipublicae Interpres, qui praedicabat, a Magno Vezirio vi adactum ad eam interpretandam legationem.

Interea Keskemeti in febrim Effendis incidit: et Caraphaeus dum sermones cum Maurocordato serit, percunctatus est, *an Legati summa rei agendae potestate instructi venissent: de qua re ambigere se dicebat, quod omnis Dravum inter Savumque ditio, et Savus ipse cum Bellogrado a Caesare reciperata erant, postquam Legati, ut temporis rationem inibat, Constantinopoli profecti sunt: alioqui, conficiebat, eos novis amplioribusque mandatis egere:* cui caute Maurocordatus, *se arbitrari de eo quoque praescripta in eos casus mandata habere, certum tamen non scire.* Hinc Caraphaeus conjiciebat, *aut Turcas jam de Bellogrado, antequam caperetur, desperasse; aut Legatos plenum mandatae rei arbitrium habere.* At liberior ejus, qui a secretis erat, vox super coenam erupit: *in ea legatione omnem Constantinopolitanorum spem conlocatam.* Unde Caraphaeus censuit, eos amplas pacis conditiones oblaturos. Hinc imperat ut, ubi Effendis convaluerit, Legati recta Pottendorfium ducantur, sepositam, munitam et unâ portâ patentem arcem; omniaque providet, quibus Turcae uti Legati sancte habeantur, uti hostes acriter observentur.

Effendis Keskemeti aegrotat.

Maurocordatus cautus.

Caraphæi conjectura de potestate Legatorum.

Turcarum animi graviter perculsi.

Caraphæus imperat Legatos Pottendorfium duci; et quid ita.

Interea jam Caesar de adventu Legatorum Polonum Regem et Venetum Senatum certiores fecerat, ut et foederati Regis officio fungeretur, et pacem an bellum mallent, cognosceret; ac Lotharingium de pace cum Legatis agere destinarat. Atque ille quidem jam cum iis Budae conloqui cepit; mox morbo correptus, per quod idem tempus Caraphaeus in Austria aegrotabat. Sed Caesar ei omnem denegat moram hactenus convalescat, jubetque *ut extemplo Viennam contendat, ne Foederatis suspicio incidat, eo colore Caraphaeum morari, ut secreto cum Turcis de pace transigat.*

Socii de adventu Legatorum a Caesare certiores facti.

Lotharingius cum Legatis agere destinatus, aegrotat.

Caraphæus aegrotat in Austria.

Caesar solicitus de sociali fide, Caraphaeum aegrotum Viennam evocat.

CAPUT II.

In sanctius Consilium adscitus Caesari, quo ad pacem animum lubentius inducat, Hungaricam Rempublicam ordinandam proponit, ut tandem aliquando diuturni ac sumptuosi belli dignos per pacem conligat fructus.

Ut Viennam Caraphaeus pervenit, inter sanctioris Senatus Patres cooptatus est; et ubi per morbum licuit, quin-

Caraphaeus a sanctiori Consilio esse jussus.

que post perpetuos annos Caesarem adit coram, adloquiturque: et quo ei gravius pacem suadeat, ingentes perennesque belli Hungarici fructus exponit, si pace parta Hungariae Regnum bonis rationibus ordinandum suscipiat. Etenim Hungariae, longo duĉtu et viginti annorum, quos ibi res gesserat, usu, multa emendanda, complura promovenda, pleraque instituenda animadverterat: sed ad Bellogradum, ejus situs cogitans ingentes utilitates, haec de ea Republica ordinanda meditatus erat, quae mox Caesari in haec ferme verba enarravit:

Caesari Hungariam proponit.

Jam divino beneficio in utraque Hungaria ingentes ab eo victorias reportatas; sed hinc Transylvaniam, hinc Bellogradum ejus Imperio adjectas ei commodare facultatem, ut si in eo Regno Summi Numinis religionem constabiliat, munimentis firmet securitatem, a militibus ducibusque severam exigat disciplinam, paganis artificiorum commerciorumque industriam promoveat, eoque aerario sapienter utatur; Regnum florentissimum pollentissimumque habiturum, quo ut omnibus Europae Regibus dignitate praeit, ita opibus certe fuerit secundus nemini.

Transylvania et Bellogradum digna ejus belli praemia.

Ordinationis propositio.

Regni Hungariae recte administrati opes.

Agrum enim longissime latissimeque patere; eumque maximo Europae fluminum interfluente supra fidem pabulis beatissimum, ut centum bovum millibus in annos solius Germaniae mensas alat; ac praeterea omnis naturae fructus uberrimum nedum necessaria, vitae quoque delicias aliis nationibus commodare. E superiore Hungaria Maramarosiensem salem externas condire dapes: et e perexiguo agro expressa Toccajana vina ab Polonis aliisque ad Septentriones nationibus ingentem auri vim ei merere: passimque tres quatuorve Transdanubianos Primores tantam ditionem tantorumque proventuum habere, ut indidem Principi summo splenderet cultus et aula. Has opes in Regno arctiori ambitu, factionibus discerpto, bellis externis vastato: quid longissime latissimeque prolatis finibus, et ad concordiam pacemque aeternûm duraturam bene ordinata Republica?

Agri amplitudo. Optima pabula.

Natura feracissima.

Salinae.

Vina Toccajana.

Ingentes Principum Hungarorum opes.

Principio igitur oportere, in Regnum inducere plurimâ copiâ Sacerdotes, sacrorum doctrina eximios, et adstricti Christiani moris insignes, qui cives Romanis Sacris initiatos pietatis officiis erudiant excolantque. Nam in una Regni parte, quam tredecim Comitatus *adpellant, ad multa civium millia numerari, qui binas domi ductas uxores habent; et ob eorum, qui sacris praesunt, negligentiam id per indignam veniâ excusationem palam sibi licere putant.*

Religionis pietatisque excitatio.

At rectâ Christianorum dogmatum morumque doctrinâ firmatos in contentionibus cum novatoribus facilius Caesari sacrorum communione adhaesuros; et contra Turcas Religionis stimulis incitatos, acriores futuros hostes. Ejus utilitas in re civili.

Si vero Hungariae munimina, cum ob solitam ejus rei Turcarum ignorationem, tum ob nuperas oppugnationes expugnationesque semiruta reficiantur; ac super Danubio, Tibisco, Savo, Dravoque et Marusio utilibus in locis alia excitentur; Hungariam multo plura secula quam ab Soleymane ad praesens usque bellum, in hac Christianorum aucta, deminuta Turcarum virtute, hostium conatus elusuram: quin fore, ut in reliquas eorum ditiones et apertas et immunitas potenter immineat. Sed ad id militaris Architecturae gnaros, et maxime arcium super paludibus excitandarum (uti est natura situum per universam ferme Hungariam comparata) quantovis precio conducendos; ejusque rei experientissimos Hollandenses videri. Et ut id neve aerario, neve civibus grave sit, Summum Pontificem, hactenus munimenta absolvantur, decimam Sacerdotibus pendendam remittere; quando jam eam pecuniam Turcis reprimendis, et coërcendis Novatoribus destinarat: et Regni legibus cautum, Pontifices Sacerdotesque pro rata quenque parte ex decima sibi adtributa militi in Turcicis bellis merenti conferre stipem. Hac ratione et Fabricensium Conlegia, quibus ea Architectura imperat, institui, et iisdem salaria pendi posse. Ceterum ubique abundare materiam, aeris praecipue; cum per omnem Hungariam ingens corruptorum numerus tormentorum jaceat, quae in penitissimam Hungariae Transylvaniaeque partem convehenda, ut nova ibi conflentur, et vecturae Viennam usque compendium fiat. Sed imprimis Transylvaniam Hungariae arcem, et ab Polonis, Valachis Moldavisque ac per eosdem ab Tartaris claustrum, firmatissime muniendam. Ratio Hungariae muniendae. Hollandenses gnarissimi excitandarum arcium in humentibus campis. Consilium ne ea res aerario neve civibus sit onerosa. Fabricensium conlegia instituenda, dotanda. Æris copia in Hungaria. Ubi conflanda tormenta cum compendio aerarii? Imprimis Transylvania munienda.

Hungarum vero militem severissimâ disciplinâ in officio contineri oportere; certisque habendum in numeris, ut neque sint Regi inutiles et Regno graves: qui dum assiduos milites profitentur et jactant, duplo triploque plura ab civibus stipendia exigunt. Hungari militis disciplina intendenda.

Rascianos autem, depositis armis, agrorum culturae addicendos; qui nisi cicurentur, certissimi Regno excidii olim caussam extituros. Superare fidem, quot quantasque rapinas sub Turcis flagitiosissime fecerint, donec ab iis rei rusticae sunt adpliciti: et Caesarem ipsum superiori bello cum Turcis pacem facere adactum, maxime ut Regnum eorum Agricultura celebranda, et qua ratione? Rasciani armati turbulentissimum et avarissimum hominum genus.

latrociniis turpe lustraret. Ultra Danubii et Tibisci ripas, inter Dravum Savumque et cis Tibiscum immensum terrarum tractum incultum jacere: eum Rascianis Dalmatisque colendum quinque annos oneribus immunem dari, Germanis militibus severissime edicto, ut omnem ab iis injuriam contineant; et reos compertos gravissimis exemplis puniendos. Ita agro et amplo cultoque dominaturum; quando non vasta terrarum spacia, sed industrius agrorum cultus magnos Principes efficit: et turbandae inter duo Imperia pacis per ejus gentis latrocinia caussas praecisum iri.

Ut agricultura ars promovetur.

Ager cultus non vastus magnos Principes facit.

At hercule Bellogradi situm, quo novem navigationi apta flumina ejus radices conradunt, et omnia Danubius, qui eam praeterfluit urbem, complectitur, commoditatem praebere celeberrimo omnium nationum emporio fundando; modo curetur ut mercatores eos commigrent in antiquas sedes, indeque pelles, ceram, mella, lanificia, holosericum aurumque in Turcici Imperii ditiones exportent. Sed et si Bozina ei restituatur, et Ragusa in ejusdem clientela firmetur; Bellogradum non in Orientem solum, sed in occiduam quoque plagam commerciis celebre fore: et Caesarem perpetuum suis ditionibus limitem directurum, qui in Neapolitanum Regnum per Hadriaticum mare pertineat, eâque utriusque cognati Imperii Germanici Hispanicique et merces et auxilia commeent. At enim Bellogradum in hostium confinio situm; et quovis armorum rumore vel temere orto impediri commercia. Heic dat consilium *Bellogradi communiendi, quo sit adversus Turcicam potentiam propugnaculum prorsus invictum, et Transylvaniae ipsi, Valachiae, Bozinae, aliisque provinciis firmissimae arcis et longe lateque minantis instar immineat:* quod ego sciens prudens silentio praetereo; quando ea urbs satis infeliciter in Turcarum manus reciderit; ne barbari hostes Christiani Ducis consilio adversus Christianos ipsos utantur. Hinc pergebat, *quod comparata urbi securitate, commercia his artibus florere curentur: sanctissime servetur promissi fides; mercatores sibi ipsi jus dicant; expeditissima judicia exerceant; neque ab eorum sententiis liceat provocare: cives quam maxime sint hospitales; et in controversiis jurgiisque inter cives et peregrinos exortis, extero faveant; sive adeo criminis manifestum potius amandent quam puniant; et portoria iis prorsus nulla indicantur.*

Bellogradi situs celeberrimo emporio maxime commodus.

Merces Hungaricae.

Bellogradi utilitates immensae.

Ratio Bellogradi communiendi;

Quam Scriptor Cæsaris et Christiani nominis pietate reticet.

Artes promovendi commercia.

Ad haec Hungaros acuto ingenio praestare, quo in factiones scinduntur; si scientiarum artiumque studiis bellicosi animi pelliciantur, artificia absolutissima, et nova inde

Hungari acuto ingenio.

excogitata sperari. Se rei caussas ad Philosophos amandare vestigandas, videre tamen effecta: ex quo Gallia, Hollandia Angliaque ad excolendas interiores literas adplicitae; et novarum rerum inventione, et artificiorum perfectione opulentissimas factas. Id vero scire, quod industriae urbanae fructibus aeraria ditentur maxime; et Respublicae Monarchicae fiant longe sedatiores. Literae quid quantumque conferant ad opificiorum perfectionem et nova excogitata. Artificiorum fructus Reipublicae quam uberrimus.

Itaque his emendatis et institutis, si aerarium attente et ex fide administretur, ac vectigalia, tributa, portoria a civibus locupletibus redimantur, redemptionumque fraudes in publicam pauperiem excogitatae supplantentur, id Regnum daturum immensas opes. Qui vectigalium redemptores boni? Redemptionum fraudibus occurrendum.

CAPUT III.

Status rerum in occidente et oriente plaga, ut et cetera pacis argumenta quae Caraphaeus est adlaturus, et conditionum quas Turcis dandas censet, aequitas cognoscatur.

Nunc autem operae precium est nosse et belli socialis res in quem statum pervenerint, et quae commoda incommodave ad id prosequendum alia aliunde per terrarum Orbem extiterint, quo tempore Caraphaeus Caesari de pace deliberanti eam suadet; ut cum alia quae adfert ad eam faciendam argumenta, tum an conditiones, in quas dandam censet, pro temporibus sapienter datae repudiataeque intelligantur.

Polonus Rex, quot hujus belli numerantur anni, totiens Budziacensem provinciam tentavit: ingens animi, per Podoliam agmine ducto, flumen *Niester* appellatum trajecturus; ut inde Bessarabiam, inter ejus maximi fluminis, Danubiique hostia et Euxini maris litora sitam, penetraret, lustraretque Tartarorum latibula, unde Polonos aliasque conterminas gentes pessime infestatum erumpunt; et arce Bialogrodo in Euxini litore extructa potitus, liberum Cosaccis ferocissimae genti panderet in ipsius Euxini oras excursum; qui eas Constantinopolim usque praeterlegerent, infestarent, depraedarentur. Sed semper usus infelici marte: nam suetâ Comitiorum vel difficultate vel morâ, serae vel impeditae expeditiones: belli genus exitiosum; ductandi exercitus per ingentes terrarum tractus omni naturâ benignâ sterilissimas; res gerenda cum hoste velocissimo ad insultus et fugam: unde, inter longe lateque vasta et intuta, Polonicae expeditiones in Tartaros irritae. Magnanimitas Regis. Comitiorum difficultates, vel morae. Asperrimum belli genus.

militi in castris communiendis plurimum operis et laboris; pervigil, semperque instructa et intenta quies; motoriae pugnae anhelaeque; agmina famelica et sitibunda; infestati semper receptus. Moschus in belli societatem adscitus, sive cum paucis sive cum maxime formidandis auxiliis praesto fuerit, per Polonorum moras vel innoxius hostibus, vel damno auctus ab hostibus. Hinc Camenecum Podoliae caput in Moldaviae finibus sita saepius tentatâ, irrito semper conatu. Unde Reipublicae Polonicae animos generosa invidia carpebat, *Caesarem de Turcis tot tantasque in Hungaria victorias reportare; se vero quinque perpetuis annis cum ingenti intertrimento una arce vel Bialogrodo vel Cameneco potiri non posse.* At Rex adversam belli solabatur fortunam, et fidei socialis, quam praestabat, gloriâ; et spe domum inducendi foeminam Neoburgensis domus Principem, qua Jacobo primo filiorum amplissimam cum Caesare conciliaret nuptiarum necessitudinem.

Moschi expeditiones in Tartarum a Polonicis non absimiles.

Reipublicae Polonicae generosa in Germanos invidia.

Regis praeclara socii fides;
Et egregium in Caesarem studium.

Veneti contra, gnari temporis opportunitate uti, dum Caesar virtute et fortuna belli Turcicarum virium robur in Hungaria atterit, sub Francisco Mauroceno, jam bello Cretensi spectatae virtutis duce, cum sua et Hetrusca, Melitensi Pontificiaque classe sociis, suo et alieno milite in Jonio mari peninsulam Sanctam-Mauram, in Peloponneso autem Coronem, Navarinum, Modonem, Neapolim, Mistram ad Spartae ruinas adsitam, Patrassum, Lepautum, hinc Corinthum ejus Regni claustrum, in Attica porro Athenas, rursum in Dalmatia Castrum Novum vi et armis, inoffenso per quatuor annos victoriarum cursu, cepere: hoc autem anno ad Insulam Euboeam, quam olim sub regno habuere, ab Turcarum ferocia eorum virtus retusa est. Nam in obsidione principis urbis, quae universae Insulae nunc dat nomen, plurimus manipularis effusus sanguis; ac satis multis qua nascendi sorte, qua belli virtute praeclarissimis viris funera oblata. Sed gravi Othonis Guilielmi Konismarchii exercitus imperatoris morbo prorsus impedita expugnatio; unde et solutum obsidium, et importunum praeclarissimi sua tempestate ducis funus Venetarum rerum felicitatem non mediocriter conturbavit. At enim vel secundante belli fortuna, per diuturnum asperumque Cretense bellum aerarium nuper exhaustum: et quanquam aurum extra ordinem sapienter Senatus conquireret, et ex fide Quaestores exercitus erogarent; tamen ob longinquas et, ut maritimae solent, dispendiosas expeditiones cum sociis classibus, et conducto milite, sat rerum suarum agebat.

Venetorum sapientia.

Francisci Mauroceni laus.
Ingentes victoriae a Venetis de Turcis relatae.

Euboica expeditio improspera.

Othonis Guilielmi Konismarchii morbus,
Mors,
Laus.
Belli difficultates.

Maritimae expeditiones dispendiosae.

Ita ob adversa belli, quae Venetis hoc anno ad Euboeam acciderant, et per eorundem prospera at dispendiosa; ob totiens irritos et ipsis intertrimentosos Polonorum conatus; ob magnificas Moschorum expeditiones, innoxias tamen; erat Turcis quod adflictos erigerent animos. Nam in Slavonia Costanissa, Gradisca, Brodtum a Badensi captae cum Bozinae Rectore fuso leviores jacturae erant. At vero Bellogradum amissum acerbe populum Constantinopolitanum graviterque commovit. Inde nova turbarum fomenta dux Janicsarorum aliique militum duces, quibus ea Respublica ingrata erat, arripuerunt, ut ex communi pernicie privatum compendium facerent: et Soleymanem in ordinem redigere, Mehmedem summae rei restituere, Primum Vezirium interficere, et ejus factione dissipata, magistratus et imperia inter se partiri conjurarunt. At ab uno ex consciis, cui non ex aequo tributum facinoris praemium videbatur, conspiratione indicata, Primus Vezirius turbida consilia multorum supplicio oppressit; auctorque Soleymani est, ut *numerosissimum resoluti jam obsequii populum vitet; ac Hadrianopolim commigret; eoque secum Mehmedem, ejusque subolem, inlecebras novarum rerum in arctiorem custodiam abducat.* Tanta felicitate Caesar bellum in Hungaria quinque perpetuos gesserat annos, ut Orientis Imperium victoriis adfligeret foris, per quas id ipsum seditionibus domi convelleretur.

Caeteri socii Turcis molesti, sed Caesar unice formidandus.

Bellogradi jactura Regiam Turcarum concutit.

Novae Constantinopolitani populi turbae.

Conjuratio indicata;

Oppressa.

Soleymanes Hadrianopolim commigrat.

Caesar Turcici Imperii terror et clades.

Sed jam extiterant ab occidente plaga importunissimi belli initia, quod cunctas Caesaris prosperas res interrumperet et conturbaret, mors Caroli Rhenani Palatini, Imperii Septemviri, Foedus Augustanum et Pontificis Coloniensis creatio.

Belli initia ab Occidente.

Super Palatini hereditate controversia inter ejus sororem, quae Philippo Aurelianorum Duci nupta erat, et Philippum Guilielmum Neoburgensium Ducem extiterat. Huic Caesar gener, illi Rex Galliarum ex fratre germano adfinis: Guilielmo proximum succedendi ex adgnatione jus aditione firmatum; Aurelianae Duci petitio relicta est.

Controversia super hereditate Palatini Rhenani.

Ad haec inter plures Germaniae Principes ac liberas Respublicas adversus externam vim mutuae tutelae Foedus Augustae Vindelicorum sancitum: quod Galliarum Rex ubi rescivit, per amplissimum Cardinalem Etraeum apud Summum Pontificem suos metus exhibens, ne Caesar pace cum Turcis factâ contra se arma converteret, ab eo petiit, *ut ejus dissolvendi auctor fieret:* et *vicennales inducias Ratisbonae inter ipsum et Imperatorem depactas in perpetuam*

Fœdus Augustanum.

Quod Galliae speciem formidolosam praebet.

Gallia Germaniae perpetuam pacem intra mensem paciscendam offert.

pacem intra mensem commutandas offerebat. Summus Pontifex per amplissimum Pium Cardinalem Caesari haec Galli Regis desideria significavit. Sed Caesar hos metus discutere; *nam Austriae Domus id proprium, sancte foedera custodire: et nunc maxime a Turcis per varias artes de praesentis belli societate tentatum abstrahi, in ea constanter perstare; et dispendiosissimo bello, quo Regna hereditaria aere virisque exhauserat, et quinque perpetuos annos per solitudines et vastitates gesto, non novum serere, sed longo ocio et pace refici necessarium sibi sit. Nihil novi, nec quidquam ulli metuendum eo foedere sancitum; sed innoxiam et ab omni jure permissam mutuam opem, ubi armis petantur ii qui sibi auxilia conferunt contra Turcas. Cautam defensionem, nisi ei qui nocere velit, praeterea gravem nemini. Ad haec auxiliorum tam parvum depactum numerum, ut vix suae ipsorum tutelae sufficiant, nedum ab iis Galliarum potentissimus florentissimusque Rex metuat. Antiquum Germanici Imperii, et legibus, quibus fundatum, consentientem morem, uti partes in summae salutem provideant. Id enim in minutos Principes Respublicasque divisum, et per Comitia regi, quorum satis cum damno saepe spectantur morae. At Galliae Regem suo unius arbitrio regere cuncta; extemplo exercitus maxime formidandos, ingentesque classes comparare et instruere. Ab iis autem, qui non alios opprimere, sed de sua salute cogitare conantur, quid vereatur Rex, qui Luxemburgo Hollandensibus, Rheni accolis Argentorato, arce Casali Pedemontanis ac Mediolanensibus imminet? Ei, si lubet, licere Imperii Principes in bellorum aliis inferendorum societatem vocare: queri quod Germania de suo corpore lectis ad externam arcendam vim foederatisque sociis sibi prospiciat. Induciarum finem, ut Gallia occupatis ociose interim insisteret, ac Caesar de occidente securus ageret, dum ad orientem plagam gereret bellum, et per omne id tempus controversiae sedato jure componerentur. Ipsumque adeo Galliae Regem earum adsertorem fore pollicitum, aliosque Principes ad eas vindicandas adpellaturum. Si igitur sincere ex Westphalicae et Neomagensis pacis mente, et more inter Reges summos Respublicasque usurpato, velit inducias in aeternam pacem transfundere, se nihil facilius lubentiusque facturum. Sed et in iis cautum ut in convento loco de finibus regundis aequo jure disceptaretur. Rectis jam finibus, quidni aeterna pax consequatur? Sed ad eam rem ipsum induciarum tempus praestitutum. Quare Galliarum Regem non aequum fa-*

Caesar Foederis Augustani jus per epistolam Summum Pontificem docet.

Cur Germania pacem a Gallia oblatam repudiat?

cere, cum intra mensem de ea ra transactum postulet; in qua tot Electorum, Principum, Rerumpublicarum res versatur; quos per Germaniam dissitos, ne certiores quidem facere per id brevissimum tempus licet. Sibi uni ex multis in id convenire ex gentium jure negatum. Eum igitur, pacifico colore inducto, id agere ut, omni disceptatione praecisa, omnibus omnium rationibus inauditis, cunctos temporis articulo opprimat; et omnia, ante et post inducias occupata, quae sextam Germaniae partem describunt, optimo obtineat jure. Itaque si ejus quod Gallia petit speciem videas, id vanum dissidensque animadvertas, et quod per rerum naturam omnino fieri non possit; sin penitius rimeris, id velle ejus Aulae ministros, progressus contra Turcas sisti, nec Germaniam concordiâ coalescere. Sed si Rex pro sua animi magnitudine haec judicet, se certo sperare, eum neque sui nominis gloriam, neque foederum sanctitatem hoc facto maculaturum. Id rogat Innocentium, ut sua sanctissimi Pontificis auctoritate Regem moneat, ne Turcae Christianissimi Principis beneficio sui Imperii salutem imputent: sin Galli in contraria sint animati, se ad Summum Numen fractorum foederum ultorem provocare, quod sibi Europae ab Turcico jugo prorsus liberandae facultas praerepta sit.

Hae Caesaris rationes a Summo Pontifice Etraeo, et ab Etraeo Galliarum Regi communicatae nihil magis inter Christianos Principes pacem firmarunt; et novissima belli materia quaesita Leodiensis Pontificatus. Ejus enim competitores Guilielmus Cardinalis Frustembergius et Clemens Bavarus Maximiliani Septemviri frater; ille Argentoratensis, hic Ratisbonensis Pontifex: uterque jure petere prohibitus; sed Innocentii Pont. Max. singulari lege cautum ut in iis Comitiis de Clemente ratio haberetur. Frustembergium Galliae Rex et officiis et armis in Coloniensem agrum admotis promovebat: Bavaro favebat Germania studiis; et Caesar fide, in quam omnem eam Domum receperat, tuebatur: itaque Bavarus creatus est.

Leodiensis Pontificatus petitio. Guilielmus Frustembergius et Clemens Bavarus competitores.

Frustembergio Rex Galliae,

Bavaro Caesar favet.

Ab hac ultima caussa Galliae Rex bellum exorsus, per edictum questus, *Frustembergium spretis Comitiorum legibus repulsum; Aurelianam Ducem injuriâ a suae familiae successione prohibitam; aeternam pacem a se Germaniae oblatam, ab ea repudiatam; et adventantibus jam Turcis Legatis metum, ne pacato Danubio Caesaris armis turbetur Rhenus;* cum exercitu maxime formidando Galliarum Delphini ductu Philisburgum, tanquam illac essent arma

Galliae Rex bellum indicit.

Sub Galliarum Delphini ductu Philisburgum capit,

Germanica in Galliam inruptura, intra mensem obsidet, oppugnat, capit. Hinc mense alio Treveros, Heidelbergam et Wormatiam occupat; et quadam furiata belli mente correptus miles omnem Palatini ditionem aut diripit, aut ferro flammaque corrumpit: et quanquam Spira, Maguntia, Bonna, nulla objecta vi, portas victoribus aperuissent, magna ex parte desolatae; demolita templa, direpta sacra, et Spirae religiosissima Germaniae Imperatorum sepulchra violata: quae Gallico nomine indigna facinora Rex in posterum correxit: adstrictiori ducibus armorum potestate permissa. Sed tamen interea Constantinopoli renunciatum, *ab Gallia jam bellum Caesari inlatum esse.*

Mox Treveros, Heidelbergam, Wormatiam,

Palatini ditionem exscindit.

Hinc Spiram, Maguntiam, Bonam pene vastat.

Saevissimus Gallorum furor.

Turcae certiores facti bellum Caesari a Gallo inlatum.

Germania interim arma aut intus sera ad expediendam vindictam, aut foris ad Serviam quam longe dissita. Tamen ejus exundantis inundantisque omnia armorum torrentis e Germania terra avertendi una spes, sed satis dubia trepidaque adfulgebat, quod Hollandia Brittanniaque contra Brittannum Gallumque Reges inter se foederatos bellum per idipsum temporis adparabant. Angli enim, gens in qua nihil mediocre, magno interno motu aestuabant. Nam Jacobus eorum regnator, Romanorum pietate sacrorum ductus, ea regno restituere palam conabatur. At Angli infensissimo contra Romanum Pontificem odio ab Henrico usque Rege duo ferme saecula imbuti, et monstrosa de Numine opinandi libertate ab Oliviero Cromwellio obfirmati, contra Regem conspirant, et ad Guilielmum Nassavium Arausicanorum Principem, Jacobi nepotem et generum, virum vi pari vastis cupiditatibus praeditum, convertuntur. Is a majori Guilielmo prognatus, qui Hollandiam ab Hispaniensi Monarchia sub Philippo II Austrio Rege per tutelam libertatis abstraxit, et in qua nunc perstat, Reipublicae formam instituit. Unde ex ea familia posteri Libertatis Hollandensis perpetui Protectores: et ab eo usque tempore sive sapientia, sive felicitate institutum duravit, ut qui ejus Reipublicae libertatem protegerent domi, iidem foris summum armorum imperium haberent; et tempore pacis Tribunitia potestate, bello autem grassante Dictaturâ perpetuâ fungerentur. Nam quanquam Hollandenses ab Anglis in auctu suarum cujusque rerum alieni, tamen libertatis necessitudine devinctissimi; et potissimum cum Jacobus exercitu et classe potens nuper cum Gallorum Rege belli societatem inisset: nam utraque ab utroque suae libertati metuebat: Hollandia popularis Respublica Monarchae confini gravis, praeclusis Angliae auxiliis, Germaniâque ad Danubium longe

Hollandi et Angli contra Reges Angliæ et Galliae foederati.

Civilium in Anglia motuum caussae.

Guilielmi Nassavii imago.

Arausicani Principes in Hollandia domi tanquam Tribuni plebis, foris veluti Dictatores.

Hollandiæ Angliæque necessitudo.

Populares Respublicae Regnis conterminis graves.

conversâ; Angli, ne Gallorum ope (quibus se navigationis audaciâ, animorum ferociâ, rebusque omnibus anteponunt, et unâ elegantiâ lubentes cedunt) Rex frenum sibi, ut dictitabant, religionis imponeret, quo mox regni compedes constringeret graviores. Sed quia tantae expediendae conjurationi taciturnitas necessaria; et ingenti classe exercituque opus erat, quam curiatis Comitiis decerni oportebat; Arausicanus edixit, *maximam Hollandensium rem agitare, quam vulgari, et perdere juxta esset: quare tribus spectatae pietatis in patriam, fide integerrimis, auctoritate gravissimis viris rempublicam demandent, quibuscum agat.* Et apud Hollandenses renovato insigni Atheniensium et Aristidis exemplo, fides habita est; et consilium intra quatuor omnino stetit; aes de aerario depromptum; ingens classis milite instructa. Jacobus futura veritus classem et exercitum auxit, validam sane Regni tutelam si terrestres copiae fidae, maritimae fortunatae. Interea Arausicanus ab Hollandiae littoribus solvit, dum Caraphaeus Viennam pervenit, quocum Caesar de pace deliberaret.

Angli praeferoces.

Singularis Hollandensium in Arausicanum fides.

Quo tempore Caraphaeus Viennam pervenit?

CAPUT IV.

Caesari pacem suadet: et ad eam instituendam aegrotanti Lotharingio suffectus, ex Veneti Pontificiique Legatorum consensu Pottendorfium mittitur, quid Turcae Legati adportarent, exploraturus.

Cui per haec rerum argumenta suadet: *Hungariae Regnum erogandis stipendiis exantlatum; Transylvanos tribuenda tam longe ope jam fessos; provincias hereditarias ad languorem datas; aerarium ferme exhaustum. Quanquam Polonum Regem Austriae Domus studiosum, tamen Reipublicae Tartaricum bellum, totiens aut irritum, aut noxium, jam molestum. Venetam Rempublicam ingentem eo bello terrarum et marium tractum jugi prosperitate quaesivisse; ut si ad Euboeam non offendisset, tamen secundae fortunae modus Venetos sapientes ad pacem impelleret. Romanum vero Pontificem annis gravem; nec facile alium aequa nominis Christiani pietate et animi altitudine successurum. Et ob idipsum Turcicam potentiam metuendam, quod tot tantisque belli cladibus acceptis nedum adflicta non sit, sed semper ingentes vires tanquam integra repararit. Recens et declinandum exemplum: ultimo bello Gallico, cum Lu-*

Saeva belli stipendia.

Respublica Polonica belli pertaesa.

Veneti sapientes in rebus prosperis habere modum.

Romanus Pontifex jam moriturus.

Turcica potentia in adversis rebus ingens spectata.

Prosperae fortunae moderandum.

Sub gravi et recenti exemplo. *dovicus XIV postquam Bonna a Caesareis recepta est pacem petiisset, et Hispani multa et magna atque adeo absurda postularent; Gallus belli fortunam porro experiri maluit, quae serie rerum mutata est. Jam Summi Numinis ope (quam implorare hominibus datur, de ea sibi spondere non datur) praeter ceteras Hungaricas victorias, hinc Transylvaniam, hinc Bellogradum ejus imperio adjecta, intertrimentosi ejus belli nedum praecipuos, sed unicos omnino fructus.* Atque heic, Hungariae ordinatae utilitatibus perstrictis, adsumit: *Jam ipsum tanquam in semine uberrimos gesti belli fructus habere: id aerumnis et sumptibus juxta ingentibus satum, non nisi longo ocio et tranquillitate excoli, et ad messem perduci posse. Constantinopolim in ejus ditione videre, quae piorum omnium certae spes erant, nunc jam inrita vota factas esse. Galliae enim Regem jam maximo infestissimoque exercitu Rheni ripam tanquam calamitatem percurrere. Arausicanum hybernis fluctibus Hollandiae commisisse fortunas, quas si ad saevos Brittanniae scopulos fregerit, jam funditus ejus Reipublicae obruerit libertatem. Occupandam igitur pacem, antequam Gallica arma in penitiorem Germaniam pervadant; quibus Imperii impromptae vires obstare vix possunt; quin, si pergant, Sveviam inrumpant, omnemque occupent; unde Turcis caussa existeret, ut a pace ad bellum converterentur. At pace cum Turcis facta, cum potentissimus exercitus veteranorum militum, et tot tantisque vitoriis ferox ei floreat ociosus, Gallum Regem ad incoepta prosequenda attentiorem futurum.*

Digna belli Turcici præmia Bellogradum et Transylvania.

Pace opus, ut ex Turcicis victoriis digni fructus capiantur.

Victoriarum progressus contra Turcas Christianorum discordiis praepediti.

Ingens bello Gallus.

Discriminosa Arausicani in Brittanniam expeditio.

Ab armis Gallicis majores metus.

Galliæ impetus non nisi pace cum Turcis facta hebetandi.

Caesar ad pacem adplicat.

Per haec et talia Caesar felicitatis cursum, qua per omne id bellum contra Turcas usus est, abrumpere decrevit, ac sedulo de pace agitare: et in Consilio, cui Kinskius, Strattmannius et Caraphaeus ipse adfuere, eum ad agendum cum Turcis Legatis Lotharingio aegrotanti suffecit. Qua re Veneto et Pontificis Romani Legato significari jussâ, censuerunt *ut Caraphaeus, quid Turcae Legati adferrent, exploraret.*

Caraphæus Lotharingio, qui cum Turcis de pace agere instituat, suffectus, ex Veneti et Pontificii Legati consensu.

Is igitur ubi Pottendorfium eos convenit, ita sermonem exorsus est, *se pro benevolentia erga eos, quantum in hostes liceat, satis spectatâ, hanc iis in omnem ipsorum gentem pervagati meriti famam optare, ut per ipsos Turcico Imperio pax tranquillitasque restituatur: sed profiteri eos oportere, quas adferant pacis conditiones. Musulmanos ipsos exemplum dedisse recens, qui anno* LXXXIII *Capraram Caesaris Legatum admittere recusarunt, hactenus Magnum Vezirium de suis mandatis edoceret; et nuper Caesarem Gal-*

Legati, ut admittantur, profiteri debent, quid adportent

lorum Regis Legato Senatum non dedisse, antequam eum venire cognosset ut Regis sui nomine cum ipso de Alba-Regali capta gratularetur: atque adeo Legatum, qui de sua legatione justum documen non edat, admitti neminem. Heic Effendis respondit, *de tanta erga se benevolentia futurum olim gratiae referendae fortasse locum: aequum quod petit petere. Igitur sciat, sibi extra ordinem Legatis suum Musulmanorum Dominum magnam fidem habere, et summam pacis faciendae potestatem fecisse: sub capitis poena edixisse tamen, ne in alienas quam Caesaris manus Imperatoris sui literas darent: quare se, uti conditiones pacis conceptae sint, prodere mortalium posse nemini: id vero palam profiteri, sibi a Soleymane mandatum, ut principio Caesarem faciant certiorem, ipsum pacis studiosum Musulmanorum Imperatorem creatum, deinde de pace rogent.* Ibi tum Caraphaeus excepit: *id officium nunquam eos ante eum diem, nisi per Imperatoris Viatores* (1) *cum Principibus sociis usurpasse, quos oportet scire, novum sibi impositum Dominum; sed cum Rege aeque summo ac belligerante id nullam omnino adferre utilitatem, quae omnis aequi juris parens habetur. Itaque ut novum Soleymanis Regnum adportent, neque jus gentium id cavere, neque ab Europae Regibus in moribus receptum; maxime si ab aperto hoste veniant, et quanquam non ab aperto, suspecto tamen. Ea autem conditionum taciturnitate eos augere Caesari suspicionem, non sincere de pace actum venire; ut qui jam comperit, novas Constantinopoli exortas turbas, et Soleymanem cum quatuor equitum millibus Hadrianopolim confugisse. Itaque ipsum eos in speciem legasse ut populum Constantinopolitanum tranquillet, qui eam cupit et flagitat. Sed non esse, ut Caesarem Gallorum armis implicandum sperent, cum Gallia majus habeat negocium, et magis ex sese. Hollandenses enim per id ipsum tempus, quo haec dicat, classem maxime formidandam contra Brittanniam Gallis sociatam solvisse. Hanc autem gravescere de eorum sinceritate suspicionem, vel maxime ex eo quod Techelium adhuc in sinu foveant, et suos exercitus ei ductandos committant. Sed enim se eos familiariter monere ut de Techelio sibi caveant, ne pacis negocio in caussam cadant, qua eum exhibere, ut maxime velint, non possint: metum enim subesse ne alio confugiat, satis gnarus, aemulos, aut hostes*

Taciturnitas Turcicae Legationis de pacis conditionibus.

Legati Turcae novum Soleymanis regnum nunciant Caesari.

Inter Nuncium et Legatum discrimen.

Utilitas mater omnis aequi juris.

Turcarum de conditionibus pacis taciturnitas suspiciosa, ne subdola sit legatio.

Ejus rei conjecturae.

Consilium Turcarum tentatur.

Eorundem spes retunditur.

De non sincera pace conjectura altera.

Consilium Caraphaei Turcis datum de Techelio custodiendo.

(1) Ita visum latine referre quos Turcae *Siausios* appellant.

Cur de perduellibus Reges in foederibus nullam habent rationem. *Reges uti perduellibus quidem, sed in foederibus nullam de iis rationem habere in communem regnorum securitatem: et eadem familiaritate iis consulere, ut ab una Caesaris* Egregia Caesaris socialis fides. *moderatione suis adflictis rebus levamen expectent. Sciant tamen, praeter cetera eum velle ut suis Foederatis satisfiat, nec aliter pacis negocium instituturum: tanta fide et constantia perstare belli societatem.* Quod disserebat Caraphaeus Mala Legatorum mens. ad obtinendam Caesari in foederibus servandis dignitatem, Turcae in utilitatis partem detorquent; et putant eum haec praedicare, ut sive ii Foederatis facerent satis, Caesar omnium et potentior et felicior multo plura et majora petere possit; sin satisfacere nolint, amplissimis conditionibus eum Constans Effendis silentium. in tanta sociali constantia et fide pacandum esse. Igitur Effendis, ne qua a Caraphaeo perrumpantur, tramissis Et praecisa postulatio. omnibus, eo transilit: *multa exempla prodi, et morem in gentium jure fundatum, Legatis liberum per hostes patere iter: se Viennam ad Christianorum Imperatorem missos: integrum ei aut in oblata convenire, et edicere locum ubi per viros ad id electos pacis conditiones disputentur, aut se domum omni re infecta remittere.*

CAPUT V.

Quae pacis conditiones Turcis dandae sint censet: mox cum Ernesto Rudgero Starembergio et Udalrico Kinskio delectus, qui Viennae cum Turcis de pace agat. Et quibus de caussis ab inrito congressu discessum.

Legati Turcae Viennam contendere, et Caesarem adire obfirmati. Ita Turcis Oratoribus Viennam pertendere confirmatis necesse omnino fuit Caesari Aulam dare, quo media ferme hyeme tandem pervenerunt: per quod tempus Arausicanus Quo tempore Viennam perveniunt? prius adverso mari repulsus, deinde secunda navigatione ad Brittanniae oras adpropinquarat; et densis nebulis feliciter suam obtegentibus, regiam classem fefellerat; dubiamque certaminis aleam inexpertus ad ea litora adpulerat, et Arausicanus Brittannia potitus. consentientibus studiis exceptus, faustisque ominibus *Brittanniae Liberator* adclamatus. Nam regius exercitus ab Rege sensim deficere; mox Proceres mutarunt fidem; tandem Brittanni Regis miserae et adflictae fortunae. res novas ipsi Optimates amplexi. Rex infando patris exemplo, majestatis vim tentare deterritus, uxorem et infantem filium in Galliam praemisit; mox ipse quoque clam eodem Vulgi mobilitas. confugere. Sed tempestate retractus, ab mobili vulgo agnoscitur. Eâ fortunae miseriâ, quod Rex pridie terra marique

potentissimus, nunc ab suis desertus, ab Filia proditus, a Genero regno exutus, a socio Galliae Rege nulla praesenti ope levatus, vili habitu, actuaria navi, salutem sibi exilio quaereret, et ab elementis cum hominum genere in ejus perniciem conjuratis prohiberetur; in regnum reducitur, tantamque in spem erigitur, ut de pace ad Arausicanum legaret. Sed Legato injecta vincula; mox ipse Londini ab Arausicani milite custoditus; tandem ipsius Generi minaci consilio, et in scelus erupturo, *ut Regno excederet* monitus, in Galliam trajecit. Et Anglico Conventu Guilielmus ex uxorio Mariae Jacobi filiae jure Brittanniae Rex electus; et eo subolis ex Maria exsorte defuncto, Anna filia altera Georgio Daniae Principi nupta in secundas spes regni vocata. Ita infeliciter factum ut Galliae Rex, putans Arausicanum aut ad Brittanniae scopulos saeva hyeme non adpulsurum, aut adpulsum civili bello implicandum; Rheni urbes interea exscinderet, nec Hollandiam terra marique invaderet, ut Arausicanum a Brittanniae litoribus revocaret. Sed alia spes nec temeraria pullulavit, Arausicanum, Regni aemulo vivo et prope exulante, non desidem agitaturum in gente domi turpida, et ubi Rex, nisi bello armatus, summum rerum arbitrium non habet.

Guilielmus Brittanniae Rex creatus.

Quae infelicitas Jacobum Angliae Regem perdiderit?

Spes Guilielmum statim bellum contra Galliam moturum.

Igitur pro hac opportunitate Caraphaeus ratus, animo ob Rhenum impacatum nihil quidquam demisso, cum Turcis de pace agere, has iis conditiones dandas censet. *Principio Techelium dedendum: eo enim vivo Hungariam nunquam quieturam. Repetenda autem cis Danubium Sigetum Canissamque cum suis cujusque finibus, ne qua in parte Turcae Dravum inter et Danubium haereant: inter Dravum Savumque Slavoniam, ultra Savum Bozinam cum ejus utilissima parte Arzigovina restituendam: et Raguseorum Rempublicam, quae a Buda usque capta in Caesaris fidem se commendavit, Turcico tributo et clientelae jure liberandam. Ditione quam Turcae in Croatia dominantur, concedant: Finibus a Bellogrado directis, Servia omnis, quae ab dextera in Bozinam, sinistrâ in montem usque Hemum pertinet, reddatur: reddatur et Bulgaria inter Hemum et Danubium sita, quae Nicopolim usque porrecta est; ubi montes in fauces coëunt, quo Danubium propius, angustiores; ut omni ex parte ab hostium tumultibus tutum sit; neque ullus Turcis in Caesaris Regna aditus pateat. Si tam longe limes praetendi non possit, saltem usque ad Nissae montes, ac tandem dextrâ sinistrâque Bozinam et Danubium versus ex foederis ipsius legibus dirigatur. Altera ab parte*

Conditiones pacis ex Caraphaei sententia Turcis dandae.
Techelius dedendus.
Quae repetendae cis Danubium?
Quae inter Dravum Savumque?
Quae ultra Savum?
Quid de Ragusa?
Ut dirigendi Imperiorum fines ab una Hungariae parte?

Ut sint certi et pacati.

Quae ab altera Hungariae parte repetenda?

Themiswar cum omni sua ditione; et ultra Marusium urbes intra Tibiscum et Danubium sitae, usque ad Valachiae Moldaviaeque alpes, in quibus Varadinum, Giulam, Jenum et minora oppida cis et ultra Berethium ad Transylvaniam usque, et ipsius Marusii originem ei addicendam; ad quae Turcis tanto minus juris est, quanto minus spei habent auxilii ferendi urbibus interclusis, et tempore ipso in Caesaris potestatem recasuris. Ita Hungariam universam, cis et ultra Danubianam, in deditionis leges venire. Transylvaniam autem jam ejuratam Turcis obsequium, et Germani militis praesidio firmatam: et Valachiam in Caesaris clientelam venisse, eique tributum pendere: restare ut munita ejus provinciae oppida Turcico praesidio liberentur: et quia per Valachos Moldavosque Tartari inrumpere possunt, spondere Turcas oportere, se eos coërcituros, quod ni praestent, contra foedus fecisse judicentur. Moldaviam autem quia pene eversa, et Tartari ejus habent frugifera, Turcae munita; cum Caesari non expediat ibi arces extruere et praesidia habere; petendam, ut cum alia re utiliori pensetur, aut certe quid de postulatis remitti videatur.

De jure repetitionis animadvertendum.

Transylvania.

Valachia.

De Tartaricis invasionibus cavendum.

Moldavia.

Aliud de repetitione notatu dignum.

In hanc sententiam repetitionis conceptâ formulâ, Caesar tandem Legatis Senatum dedit; et Soleymanis literae recitatae, quibus significabat, *ad se Osmanicum Imperium rediisse, pacifico ingenio Principem; ac proinde rogabat Caesarem ut quos miserat Legatos de pace audiret.* Paucis mutatis eaedem literae Friderico Cornelio, Reipublicae Venetae Legato, et Cl. Potoschio Ablegato Polonorum dantur, ut ille ad Venetum Senatum, hic ad Regem mitteret suum. Jam enim inde quo uterque a Caesare de Turcarum adventu Legatorum certiores facti sunt, suam quisque Foederati dignitatem fortunamque reputantes, ita bellum consentienti animo ponere, ut sumpserant, decreverunt. Sed Veneti plenam Cornelio pacis faciendae fecerant potestatem; Polonus tantum Potoschio permisit, ut quae Turcae adferrent cognosceret, et ad Senatum Polonum referret.

Caesar dat Legatis Senatum.

Soleymanis literae recitatae.

Ejusdem sententiae literae Polono et Veneto datae.

Socialis Caesaris sedulitas.

Veneti Polonique Legatorum potestas.

Igitur urbis Viennae minor Curia conloquio edictus locus; et Rudgerus Ernestus Starembergius, qui pro Hermanno Badensi belli tum Consilio praeerat, Franciscus Udalricus Kinskius et Caraphaeus pacis conditiones cum Turcis disputare pro Caesare jussi; eoque Venetus Legatus, Polonusque Ablegatus convenere. Principio de sedendi dignitate contentio extitit: nam Caesaris administris Veneto-

Fecidles Caesarei.

Veneti Polonique Conventus.

Controversia de loci in sedendo dignitate.

que Legato sellae omnino pares paratae quatuor; Turcis Polonoque, quia non justi solemnesque Legati, sed Ablegati erant, subsellia statuta tria. Effendis exedriae e regione sitae praesidere contendebat; quo pernegato, octo ferme passus regressi Turcae non aversi, sed transversi ab janua consedere. Turcae ex vero Ablegati. Ob loci dignitatem Turcarum temperamentum.

Mox ubi de eorum mandatis cognitum, in pacis arrhabonem Techelius a Caesareis petitus: Turcae denegant. Hinc rogati quas adportent conditiones, has dant: *Se Caesari Venetaeque Reipublicae pacem vel breves inducias offerre: si inducias malint, uterque occupatis interea fruantur, modo Transylvaniam utrique Imperatori tributum pendat: sin pacem optent, partem eorum, quae bello quaesiverunt, remittant, atque in iis Transylvaniam ipsam, et Bellogradum maxime: et se Polonis Camenecum solo aequatum restituturos.* Turcae Techelium dedere negant. Edunt pacis conditiones.

Christiani iniquas conditiones pro jure et fortuna victorum ad aequitatem redigendas petunt. Turcae se tantum potestatis habere respondent. Ex qua tam adstrictae facultatis professione judicium a prudentibus in alterutram partem firmatum, *aut eam legationem ad sedandum populum Constantinopolitanum obtentui adornatam, tantisper dum ab Occidente res Caesaris turbarentur; aut Legatos quidem cum summa potestate missos, sed Rhenanico exorto bello, eam postea dissimulasse, ut suo Imperio servarent cum re conjunctam dignitatem.* Prudentum conjectura de ea legatione.

Hinc non minorem animi magnitudinem Christiani in suis proponendis conditionibus ediderunt. Nam Caesarei Administri petunt, *quae Caraphaeus censuerat repetenda, et ut Sepulchri, ubi Jesus-Christus Hierosolymae conditus fuit, cura et religio a Graecis ad Latinos redeat; et Christianis, qui ad id adorandum peregre eunt, liber sit commeatus; qui vero sub Turcico Imperio sedes habent, iis liberae quoque caeremoniae permittantur.* Venetus *Euboeae Regnum et omnem oram ab Isthmo Corinthiaco Corfinium usque repetebant; ut certus finis inter flumina Cercham, Bojanam et mare ad montes usque dirigeretur; et Dulcinium Antivarumque piratarum confugia dedi.* Cl. Racquoschius, qui justus Legatus per id tempus advenit, *damna Poloniae a Turcis data, bellique sumptus condicere; Camenecum, Valachiam Moldaviamque, Krimneam, omnemque terrarum tractum Boristhene et Danubio contentum vendicare. De Sepulchri Æditius et Christianorum usu sacrorum in Turcicis ditionibus eadem, quae Caesarei,* postulabat; et addo- Generosa conditionum datio a Christianis. Quas dant Germani? Quas Veneti? Quas Poloni?

bat praeterea, *ut per eas incolae Christiani tributo levarentur.*

In utramque partem disputatorum summa.

Turcae Christianorum conditiones tantum ut immanes demirati, quantum Christiani Turcarum attentas. Et quanquam heic multa in utramque partem de belli jure et fortuna dicerentur; Imperiorum vires expensae, rerum porro gerendarum facultates expositae, opportunitates ostentatae; et a Christianis Numen foederum injuriâ fractorum vindex, a Turcis Mars communis, et rerum omnium maxime bellicarum vicissitudo commemorata, tamen res utrinque integra stabat.

Nova opportunitas oblata Christianis contra Turcas.

Interea nova extitit opportunitas Caesari ut nihil de postulatis remitteret. Nam a Guilielmo Arausicano primum novi Regni facinus fuit, Anglicis Comitiis suadere, contra Galliam sumendum bellum; ad quod Hollandenses quoque concivit, et in ejus societatem Caesarem, complures Germaniae Principes, Sabaudiae Ducem, Hispanumque Regem pertraxit.

Anglus et Hollandensis pacem promovere conantur;

Sed frustra.

Caesar permittit Legatis Turcis, ut ad Soleymanem scribant.

Hinc cum diu Turcicae pacis negocium haereret, Angli et Hollandenses Viennam legarunt, qui pacem promoverent, ut Caesarem ab Turcis ociosum ad se totum converterent; sed nihil magis res expedita. Igitur Caesar, ut praecideret moras ex eo obtentu forte natas, quod Turcae potestate se instructos negabant, ut in quae Christiani peterent convenirent; iis permisit ut ad Soleymanem scriberent, qui ipsis ampliora mandaret.

Primus Vezirius Rempublicam Turcicam restituit.

Gengienem et Gedichum opprimit.

Æs conquirit, exercitum et classem parat.

Venetorum res adversae.

Sed Soleymani interea Primus Vezirius jam Rempublicam restituerat. Nam Gengienem et Gedichum turbatores Imperii per dolos feliciter oppresserat, pecuniam undique etiam e sacris conraserat, arma graviter imperârat, classem refecerat; Liberium Geracharium, hominem per Peloponnesum latrociniis infamem, contra Venetos conciverat, qui Euboeam iterum tentare inausi Malvasiam obsidere; sed laevo Marte. Moschi Caesares in Tauricam Chersonensum, ubi Hami Tartarorum sedes, ingentem exercitum expediere, qui Przecopum regni claustrum in Isthmo situm obsedere: sed a Tartaris Precopensibus miseram accepere cladem, qua ad quadraginta Moschorum millia caesi; et ni Cosacchorum virtus ingruentem hostem depulisset, omnes ab internecione non procul aberant. Polono autem Regi Valachiam invadere animus erat; sed in Comitiis ea non probata provincia Tartarorum invasionibus et rapinis relicta est: quibus summi Poloniae Litthuaniaeque armorum duces commoti, festinanter equites peditesque ferocis-

Moschorum a Tartaris accepta clades.

Polonicae Reipublicae cessatio Valachiae infesta.

simum quemque cogunt; et nocturno agmine, promptisque iis quae necessaria viderentur, Camenecum tenebrarum silentio invadere destinarunt; sed ob viarum errorem, a diurna luce deprehensi aperta vi adgredi conantur; at eventu nihilo quam totiens antea meliore. Fortuna enim belli uni Caesari constans, Ludovici Badensis virtuti adspirabat, qui summus belli imperator creatus *Nis* aliis Nissam, Bellogradum inter et Sophiam, in via qua vulgo Constantinopolim iter fit positam urbem, armis recipere decrevit: bis cum Turcis pugnavit; primum dubio, deinde dextero utitur proelio; tertio sub Nissae conspectu congreditur, fortissimeque profligat hostes: qui ad decem millia aut occubuere ferro, aut in Moravae fluminis aquis periere: ingentem inde refert praedam, ipsaque urbe Nissa potitur. Hinc Viddinum in Danubii ripa occupat; et magni Dux animi Caesarem per literas exhortatur, ut *triginta veteranorum millia sibi permittat: nam in se recipit, tali exercitu protinus Constantinopolim in ejus potestatem redacturum.* Cl. Holstheinius tamen Uscopiam incendit, et bis mille hostium caedit: Cl. Herbstheimius Lickâ alios exturbat. Inter quae eminus prospera, cominus Sigetum jamdiu stativa moratum tandem deditum est.

Camenecum solita infelicitate adgrediuntur.

Unius Caesaris res secundae.

Ludovici Badensis laus.

Nissae situs.

Badensis ad Nissam et de Nissa victoriae.

Viddinum occupat.

Badensis ingens animi offert Caesari Constantinopolim in ejus redigere potestatem.

Uscopia incensa.

Capta Licka.

Sigetum deditum.

Id etiam adversi Foederato bello aliunde accidit, Innocentii XI Pont. Max. hoc anno supremus dies, magnanimi Sacrorum Principis, et Christiani nominis pietate alteri haut facile comparandi: qui hanc pii belli societatem summa auctoritate firmarat, aequâ diligentiâ fovebat, nec minori liberalitate juvabat. Sed hanc quoque adversitatem Caesar pensat rebus bene ad Rheni ripam gestis: ubi ductu Lotharingii, et administratione Caraphaei Maguntiam Bonnamque reciperat; ita ut Gallus Rex, qui ultro bellum superiore anno moverat, hoc autem parta defendere adactus sit. Et per idem tempus Josephus Leopoldi fil. Austrius Imperii Romani successor consentientibus Germanorum studiis felicissime creatus est.

Alia belli socialis adversa.

Mors Innocentii XI. Laus.

Id improsperi rebus a Caesare ad Rhenum bene gestis pensatum.

Magunctia Bonaque receptae.

Gallus sua tueri adactus.

Josephus Austrius Rex Romanorum creatus.

Per has secundas Caesaris fortunas, Foederatorum aut adversas, aut duras, pacis momenta in neutram adhuc partem propendebant. Cum tandem a Turcico Senatu Legatis, ut ipsi ajebant, rescriptum: *Foederatos Christianos, cum res ab superiore anno nihil in summa demutatae essent, oblatis conditionibus contentos esse oportere.* Quamobrem Caesar ex Veneti Polonique consensu eos domum remisit. Pottendorfii tamen aliquantisper morati sunt, spe forsan ut Viennam revocarentur: sed cum summe consen-

Pacis negocium haeret.

Legatis Turcis a Senatu rescriptum.

Ex Sociorum consensu Caesar eos domum remittit.

Pottendorfii subsistunt tamen.

tientem Foederatorum seu belli seu pacis voluntatem perspexissent, tandem meliores has conditiones dederunt : *Se Caesari omni ditione inter Savum Danubiumque ab eo occupatâ cessuros ; et Themiswar dedituros quoque, modo sibi Bellogradum restitueretur: Venetos autem omnia bello parta optimo sibi jure habituros ;* sed nihil magis acceptae sunt : itaque re omni infecta ad suos rediere.

Dant meliores conditiones Caesari, Venetisque ; Sed repudiatae.

CAPUT VI.

Censet de numero auxiliorum, quae Caesar Rhenanum ad bellum mittat.

Ordo scribendi excusatur, Apposita similitudine.

Tam multa et varia his tribus praeteritis, quos narravimus, annis Caraphaeus simul gessit egitque, ut satis commixta et perturbata eorum fuisset expositio, si unum temporis ordinem spectare voluissem. Quare mihi saepe quod olitores faciunt imitandum fuit, qui quum inrigant hortos, aquam non ante in secundos surculos derivant, nisi priores, in quos duci coepit, adtributum humorem quantum satis sit plane omnem exhauserint. Ita excusatione dignus videar, si superioris anni res, quantum ad pacis expositionem faciebant, modo strictim narratas, hoc loci latius retexerim ; ut argumenta, de quibus agitur, quemadmodum genere diversa, ita et locis divisa sint.

Imperii Germanici de Gallia querelae. Gallus Romani Imperii hostis judicatus. Germaniæ ad Cæsarem contra Gallum preces. Eximia Caesaris fides. Deliberat de auxilio ad Rheni ripam mittendo.

Rhenano exorto bello, ab Ratisbonensi Conventu edictum propositum, in quo *Germanica Respublica ab Gallia injustam sibi inlatam vim, vicennales fractas inducias, et in Monasteriensis ac Neomagensis pacis leges factum esse* querebatur : *proinde Imperii Romani hostem judicari:* et versae ad Caesarem preces, *ut cum Turcis pacem inire malit, victriciaque arma ad Germaniam ab Galliae injuriis vindicandam converteret.* In quo rerum articulo Caesar Turcis Ablegatis permisit ut ad suum Patrum Consilium scriberent, quo amplioribus de pace mandatis ornarentur ; ac interea temporis de auxilio ad Rhenanum bellum ferendo consultabat.

Lotharingius censet ut potenti exercitu Caesar Germaniae trepidanti adsit.

Lotharingius censebat, *Caesarem valido exercitu sociis Germaniae Principibus adesse oportere; neque expedire ut per Hungariae deserta ac desolata bellum gereret, et sociorum celebres urbes, cultosque agros a Gallis diripi, incendi, vastari, sanctissimum Imperatorum cinerem pollui ac dissipari pateretur: neque prudentis esse ac generosi*

Regis alienum Imperium fortiter quaerere, et pati suum per negligentiam amitti. Decere autem Germaniae primum et potentissimum Principem in sociali gerendo bello alios auxiliorum copiâ anteire. Id socios flagitare, a Gallorum celeri potentia alios jam oppressos, alios mox opprimendos. Et metuendum, ne aut nullâ aut infirmâ a Caesare conlata ope, nacti justum obtentum ab eo desertos esse, ad hostes cum gravi Austriaci Imperii pernicie convertantur.

Quidam solertes rerum, sed iniqui aestimatores haec suadere Lotharingium existimabant, quod is cum suis Caesaris res commisceret; spe, ut conversis ad Rheni ripam armis, Lotharingia sibi ex pacis conditione redderetur. At Caraphaeus eum et ex Austriacae rei diligentia haec dicere, et tamen non oportere censebat, *exercitum aestivis ad Bellogradum aerumnis lassum longissimo agmine media hyeme ab Savo ad Rhenum usque procul dubio confici: Turcas non sedulo de pace agere; et omnino inutile, prae studio plurima complectendi, vasto Hungariae Regno nec satis munito excedere, ac relinquere hosti nuda omnia et exposita ad omnes ictus. Heic vero illud fieri, alienam rem curare inanis gloriae aviditate, et pati suam negligentiâ perire. Nondum Hungaricum regnum omnino constabilitum; bonam magnamque partem armis receptam; victis cum victoribus fidam raro amicitiam; et quos vi ad officium revocaveris, vi quoque continendos: nam qui non valent opibus, fortunam tempusque expectare. Cum igitur conjurationis Eperiesinae non extinctum omnino sit sed occlusum incendium, una re a Turcis ad Danubium prospere gestâ, et Techelio nocendi occasiones captante, inclusa odia cuncta repente proruptura. Ærarium autem impar uni bello, quod fere semper in hostico gestum est, vetat altero aeque gravi et sumptuoso per socios amicosque agros gerendo implicari. Ac si in omni incipienda re principio diligenter expendendum quid possis, in bellis maxime necessarium: ea enim libere sumi, ceterum aegerrime desinere; nec in ejusdem potestate eorum initium et finem esse. Turcam, ubi viderit divisas Caesaris vires, et infirmam adhuc Hungariam conspexerit, animos resumpturum: nihilque tuto in tanto despici hoste, cum si vel infirmum spreveris tuâ negligentiâ valentiorem efficias: et saepe spectatum, a communi Marte victos erigi, adfligique victores. Ob id unum victorias Caesari noxias, quod eae ducibus hostis contemptum crearint. Jam Viennensi Turcarum clade id Imperium concussum et plane eversum putasse; sed Tur-*

Caraphaeus modestum auxilium a Caesare mittendum censet.

Victis cum victoribus infida amicitia.

Infirmorum consilia.

In bellis suscipiendis principio expendendae vires.

Bellorum initia libera, exitus necessarii.

Quivis hostis non contemnendus.

Mirae communis Martis vices.

Formidandae Turcarum opes.

cam et post eam tot tantisque aliis acceptis et intestinis malis convulsum semper in sequentes annos maximos exercitus reparasse. Si nunc jam hostium essent effoetae vires, quavis conditione data pacem optarent; sed talem offerre, qualem victores, non victi solent. Bellogradum et Transylvaniam imprimis de victoria partis eximere, unicos tam diuturni et intertrimentosi belli fructus, ac firma futurae pacis munimina. Et illud maximi faciendum, ejus belli socios, ubi Caesarem contra communem hostem segniter rem gerere noverint, quemque sibi consilium capturum, ne ut ultimus in solvenda fine, ita auctoritate quoque postremus sit. Hinc si Turca tribus distentus maximis bellis tanta vi Caesari cum summa fortuna belligeranti tandiu obstiterit; quid ubi tota virium mole bellum gesserit, et armorum fortuna ad hostes transfugerit? Idcirco omnibus copiis Turcicum bellum porro gerendum, vel ob id ipsum ut pax graviori armorum auctoritate consequatur. Ut autem Caesar et Socii fidem, et Imperatoris dignitatem apud Germaniae Principes obtineat, ad decem Germanorum millia ab Danubio ad Rhenum divertenda: et eas vastitates solitudinesque Caesari conservandas, quae si Rempublicam Hungaricam ordinarit, dignas maximo Orbis terrarum Dominatore opes suppeditabunt. Neque metuendum, ne forte Socii ad Gallum convertantur: nam aequi bonique consulent rebus Caesaris, occupati bello jam tot ante annos a Turcis inlato, quique Veneto Polonoque foederis fidem tempore potioribus praestat: et sat anxios agere Germaniae Principes de suis regnis longissimae suae cujusque posteritati prodendis; quando Germana cum gente externi Imperii ignoratio cognata est. Proinde verisimile haut videri eos Gallo Europae Monarchiam adfectanti opitulari velle; maxime cum bene norint, quadam ejus Regis infelicitate, socialem cum Gallia fidem omnibus qui praestiterint fuisse exitiosam. Bellum praeterea, quo Gallia usa, non esse ejusmodi, quo gentis victae studia victori conciliet. Postremo Germaniae Principes ac Respublicas talem conjunctis viribus tantumque exercitum comparare, ut Gallos nedum armis propulsare, sed ultro petere quoque possint.

Turcæ adflictis rebus animis non demissi.

In bellis socialibus saepe fides dignum praemium non refert.

Pax armorum viribus aestimatur.

Temperamentum quo Cæsar et bellum cum Turcis gerat, et cum Germaniae Sociis Imperatoriam dignitatem obtineat.

Arcanum Imperii Germaniae servandum.

Ab externis nationibus Imperii libertas Germanis ingenita.

Galliae consilium.

Infelicitas.

Sed Caesar dignitatem pluris faciens quam rem, et imperialem majestatem decere ratus, se uti Germaniae primum ita ceteros Principes ad eam ab externa vi tuendam auxiliorum copiis anteire; Caraphaei consilium utile quidem vidit, sed in Lotharingii sententiam uti digniorem concessit.

Praeclarissima Cæsaris animi magnitudo,

Qua Caraphaei repudiat, Lotharingii sententiam amplectitur.

CAPUT VII.

Summus exercitus Quaestor cum summa rerum gerendarum potestate belli Rhenani instituendi rationem proponit: quae primum non probata, mox rebus ipsis desiderata est: eamque Rempublicam in parte administrat, qua Maguntia et Bonna recipiuntur, et Josephus Austrius Rex Romanorum creatur.

Igitur ab Hungaria sex equitum, quatuor peditum legiones evocatae, divisaeque in duos exercitus vires; alter Lotharingio ob spectatam Imperatoris auctoritatem; alter Bavaro ob egregiam virtutem fidemque permissus. Caprara in partem curarum additus. Caraphaeus ejus belli Quaestor cum summa rerum gerendarum potestate adornatus: qui quanquam Viennam a Caesare gravissimis de rebus consultandis revocaretur, mox in castra remissus: nam Lotharingius diserte rescripsit, *nisi sibi Caraphaeus adsit, se id bellum gerere omnino non posse* (1). Quindecim millia Lotharingius, cui Saxo Hassiaeque Lantgravius suos conjunxere; decem Bavarus, et tantundem praeterea suorum, ex Imperio septem, ex Svevia quatuor; Marchio autem Brandeburgensis viginti millia ductabat.

Numerus auxiliorum evocatus. Lotharingius Bavarusque praepositi. Caprara Belli legatus. Caraphaeus Quaestor. Bello coram administrando omnino necessarius ex Lotharingii judicio. Copiarum recensio.

Belli duces, ut Francofurti convenere, summum rei gerendae arbitrium Lotharingio permittunt; et de provincia armis petenda deliberatum. Caraphaeus censebat Philisburgum primum omnium adgredi; *quo neque cibaria convehenda, et tota belli moles incumberet; cunctisque copiis unâ operâ et urbs oppugnaretur, et amicus ager protegeretur universus.* Alii Huningam armis petendam putarunt: quod Caraphaeus non oportere existimavit; *cum nihil ad militem alendum parati, nullae machina, aut aliud belli instrumentum praemissum; quae necessaria ab inferiore ad superiorem Rhenum multo sumptu et tempore, nec satis tuto tamen evehenda. Jam junium mensem medium transactum, neque id incoeptum clam hosti facile impedituro. Fore interea ut is ejus temporis usurâ fruatur; et prae ea urbe castris occupet locum breviori itinere, et per pacata. Eumque, cui in amico agro flumen a fronte, urbs a tergo esset, lacessere temerarium: hinc eum commode quoque*

Lotharingius summae praefectus. De instituendo bello deliberatio. Caraphaei sententia de Philisburgo primum omnium oppugnando. Alii Huningam adgredi censent. Caraphaeus non probat.

(1) Ex literis datis in castris Francofurtensibus die 20 maii 1689.

posse copiarum partem in Delphinatum mittere ad eos turbidos coërcendos. Sed neque Germanis sat virium ad perficiendum incoeptum; nam neque Sveviam neque Franconiam praesidiis omnino esse denudandas; et Helvetios ab Gallia celeriter armata deterritos, jam a partibus integros agere: cui congruit, ut mox quoque Caesaris armis occludant iter; quod ipsum angustissimum a Gallis aliqua copiarum parte occupari potest: unde Germanis viam vi et armis esse muniendam. Ita elusis Huningae destinatis, impedimenta devehenda; in qua re circumducendo agmina tempus acierum omne periturum. Atque haec incommoda, si Galliarum Delphinus urbem defendat; sin negligat, graviora Germanis mala daturum si, iis superiorem versus Rhenum progressis, hostis Philisburgum versus commode remearit; eique Saxone ad resistendum impare, omnem Franconiam Sveviamque ferro igneque vastandam prodi: quibus eversis tamen ei tempus auxilii Huningae ferendi superesse.

Spreta Caraphaei sententia.

Sed his rationibus nihil pensis, ei provinciae decretae Caraphaeus omnia exprompte abundeque subministravit.

Mox rebus ipsis probata.

Sententia Traubachi occupandi.

Sed neque haec Caraphæo utilis visa.

At cum non procederet, rebus ipsis mox probata sententia est. Hinc in Consilio proponunt, sex equitum millia infra Coblensium trajicere Rhenum, ut illac iter Treveros faciant, et in agmine Traubachum occupent. Sed id quoque arduum visum Caraphaeo, et intutum, *absque tormentis et peditatu arcem naturâ et arte munitam capere: neque verisimile videri hostem eam protegere expeditum, per ignaviam sinere ut caperetur; et divisas Germanorum copias ab hoste facile caedi posse.* Tamen consilium exequi coeptum. Tum Caraphaeus ad Capraram, qui cum Bavaro seorsum rem gerebat, scripsit (1), *se eam palam improbasse expeditionem, ex qua Saxones profligari, et*

Uti mox compertum.

Svevia Franconiaque omnis exscindi funditus possent. Quod sane factum, si Galli paullulum substitissent, nec eorum impetus Germanorum fortunae obsecundasset; nam tempori unitae vires, et cladem a Saxone Bavarus cum omni exercitu vindicavit.

Maguntiam et Bonnam reciperari decretum.

Maguntia opibus ferox.

Ita provecta jam aestate Maguntia et Bonna reciperare armis decretum est, cum in hostium fines penetrari, nisi iis urbibus captis, non posset. Maguntiam prius naturâ, nuper captam a Gallis arte quoque munitam, decem mil-

(1) Ex lib. V Epist. Caraphaei ad summos belli Duces, Principes aliosque amplissimos viros.

lium virorum praesidio firmatam, et spe auxilii ab regio exercitu ferendi ferocientem Lotharingius ingenti exercitu obsidet, ac tripartito oppugnat; quarum uni parti ipse, alii Saxo et Bavarus, tertiae Hassianus praeest; et post praeclara ab obsessis et obsessoribus quatuor et viginti dierum spatio virtutis facinora edita in deditionem accepit. Protinus Brandeburgensi Bonnam acriter oppugnanti vires adauctae, et urbs dedita, partâ utrisque per alteros et victoribus et victis virtutis laude.

Potenter oppugnatur

Egregia virtute capitur.

Bonna

Æqua laude recipitur.

Praecipuae Caraphaei in his duabus oppugnationibus curae fuere, omnia rebus gerendis vel sua fide coëmpta abunde temporique suppeditare; militem ab amicis agris innocentissimum continere; aemulis gloriae ducibus, Lotharingio maxime Bavaroque, omnes certaminum caussas praecidere, ea arte cujusque munia disponendo, ut semper secreti rem gererent; prae ceteris autem Germanorum Principum studia in Augustam Domum cuncta conciliare.

Caraphaei in his expugnationibus officia;

Belli necessitatibus praesto esse;

Militem innocentem habere;

Ducibus dissidiorum caussas praecidere;

Germaniae studia Caesarem conciliare.

Quare hic annus MDCLXXXIX, Imperii ex omnibus quot Leopoldus id rexit, videtur gloria cumulatissimus: qui eodem tempore locis immenso spacio dissitis, ad Moravam Rhenumque de duobus maximis Orbis terrarum Imperiis, Gallico Turcicoque, praeclarissimas victorias retulit: et in alterius fructum a Ludovico Badensi magno animo rogatur, *ut suo ductui triginta virorum millia permittat; nam ejus auspiciis fretus spondet, se Constantinopoli potiturum:* alteri autem victoriae ad Occidentem accessit Josephus Leopoldi fil. Austrius, justa jam aetate successor Imperii, olim *Caesar*, nunc *Rex Romanorum* dictus, consentientibus VII Virorum Imperii suffragiis creatus. Tanta et tam mira rerum commutatione facta, ut qui sex ante annis Viennâ obsessâ in grave de summa rerum discrimen adductus fuerat; ut Gallici nominis studiosi, qui de Austria Domo in Borboniam Imperium Romanum translatum cupiebant, Germaniae rebus, quas jam desperatas sibi videre videbantur, salutem ab uno Ludovico XIV expectarent: nunc Regno Hungarico ferme universo reciperato, Transylvaniae, Slavoniae, Serviae, Bozinae Bulgariaeque regnis insuper auctus, Turcici Imperii augusto capiti Constantinopoli immineat: conditiones pacis infra suam fortunam a Turcis adlatas dedignetur: Germaniae libertatem ab Galliae celeri vi et summa potentia vindicet; et ingenti Regis exercitu, de castris tutissimo loco positis pene inspectante, Maguntiam Bonnamque reciperet; Asiae clades, et in Europa sociorum Regum praesidium, hostium terror, Imperiique Romani salus decusque.

MDCLXXXIX annus Imperii Leopoldi omnium gloria refertissimus.

Ludovici Badensis magnanima conditio Caesari oblata.

Josephus Austrius Rex Romanorum creatur.

Austria Domus sub tutela Summi Numinis praesentissima.

Æmulorum Austriæ Domus delusæ spes.

Elogium Leopoldi Imperatoris gloriâ praeclarissimi.

CAPUT VIII.

Complura de ratione belli Turcici utilia censet: quibus posthabitis multum mali Germano militi ab hoste datur: Bellogradum ab eodem recipitur: a jactura parum abest Essechum; Transylvania discrimini objicitur.

Caraphaeus censet, ne, Nissâ captâ, hyberna in Bulgaria Valachiaque disponantur.

Sed Caraphaeus, ut tantam hanc Caesari servet felicitatem, ei dum Augustae Vindelicorum manebat, suadere ne, Nissâ captâ, hyberna in Bulgaria Valachiaque disponerentur; et pericula, quibus miles objectabatur, praedicere: *parvum sane numerum prae vasta immunitaque ditione inter innumeros hostes obtinenda: militem ab omni auxilio longe semotum, et infidae gentis pudori commissum; in cujus salute et Hungariae Transylvaniaeque salus et armorum dignitas stabat. Perculsos quidem animis Turcas, sed notum illud, plus locum saepe quam virtutem proficere: neque ita profligatum hostem putandum, qui nullam Germanis cladem dare possit, nec audeat. Jam eum nosse, Christianos in communis nominis perniciem contra seipsos convertisse arma; et scire his Christianorum intestinis motibus suum Imperium consistere: neque per tot acceptas clades ullum adhuc ei integrum ereptum regnum; neque unquam in posteriores belli annos magnis exercitibus reparandis effoetum. Nimis sibi indulgere qui putant, parva manu, parvaque in aggerem effossa terra eum deterreri, quin novam experiatur fortunam: quae si adspiret, quos animos resumpturum in prosperis putandum, qui nullos tot adversis desponderat? Ingentem quidem tributi utilitatem propositam, quod ex iis regnis aerario Caesaris penderetur. Sed multo chariori earum legionum salutem stare; nam si quid iis adversi acciderit, ne omnis Hungaria in casum detur, ab Rheni ripa usque exercitum reducendum. Hinc cum damno decus armorum perire; quae famâ magis quam vi Respublicas conservant, et plerumque ipsa auctoritate bella profligant.*

Loci in bellis utilitas.

Armorum dignitas quid valeat.

Caraphaei sententia posthabita.

Strasseriana clades.

Id tamen consilium aspernati, praeter Nissam Epirum versus in munimento *Pristina* appellato, quod Turcae ultro deseruerant, quinque legiones ad transigendam ibi hyemem sub Strasserii Ducis imperio conlocarunt. Is autem ut militem cum hostium damno exerceret, cum eo saepe hostilem agrum praedabundus excurrere. Sed tandem ab in-

genti Tartarorum numero circumventus, quamquam desperatis rebus eximiam pugnandi advocasset virtutem, tamen ad mille virorum caesa; in quibus praeclari militiae ordinibus viri, et Carolus Hannowerianus Princeps occubuere. Reliquum copiarum Veteranius, Pristinâ derelictâ, in tutiora recepit. Solata est tamen hanc cladem Canissa, inter paludes in Stiriae Croatiaeque finibus sita, quae duos perpetuos annos stativis circumsessa, tandem primo hujus anni ineunte vere dedita est. Canissa recepta. MDCXC.

Sed Caraphaeus nihilo inde meliora sibi fingens, stipendium Veteranio et Heislerio large repraesentavit, quo miles aspera perlata leniret; censuitque ut eae legiones in Croatia reciperentur, Nissaque incenderetur (1). *Eam enim urbem neque valido exercitu obtinere facultas erat; et ut esset, non oportebat ingenti sumptu; et ut oporteret, per temporis angustias non licebat communire urbem, quam Turcas, cum in acies copias educerent, verisimile erat ut ex omnibus Regiae proximam, et a Germanis auxiliis longissime dissitam, ita primam omnium adgressuros. Pro Nissa autem vili oppido obtinendo, Transylvaniam florentissimum regnum praesidiis exuere inutile omnino videri. Neque eâ derelictâ armorum minui auctoritatem; quin ob id ipsum servari, quod sedulo curetur ne ulla unquam iis temeritatis nota inuratur. Non enim eam esse munimentum aliquod ab hostibus longe sepositum, ubi Turca in eo reciperando diu deterat vires: eam quasi in Constantinopolis conspectu esse, et vel munitam paucos dies adtinere hostem posse: eoque consilio remedia potius malorum quaeri, quam mala ipsa differri: et imprudentis esse in diem vivere, non in longitudinem providere. Hostem longe arcendum quidem a tuis: sed vires juxta sitas, non vastitatibus interjectis, longe circumspice. Id vero se censere, Bellogradum communiendum, quod facile factu et parvo sumptu, in egregiam praestantemque munimenti formam redigeretur; idque commodante praeterea loci natura, ut quosvis hostium frangeret impetus, et omnia victoriis hactenus parta servaret.*

Caraphaeus repraesentata stipe Strasserianam cladem solatur.
Censet Nissam incendi oportere.
Armorum dignitas utilitate vel damno aestimatur.
Censet Bellogradum valide firmandum.

Sententia vero Caraphaei in eam partem ab aemulis accepta, tanquam Veteranii gloriae invideret. Sed eam de se opinionem statim disjecit, quod ad Nissam communiendam, et commeatus copiis a Danubio longe progressis convehendos, ingentem erogavit pecuniam: et mox res ipsae eum ex vero, et Caesaris utilitate dignitateque ea quae diceret dixisse confirmarunt.

Sententia Caraphaei in sequiorem partem accepta.
Caraphaeus adversae sententiae exequendae commodat.
Sententia Caraphaei utilis eventu spectata.

(1) In quam sententiam Ludovicus Badensis quoque ibat.

Improbat Heislerianam hybernorum dispositionem in Transylvania.

Improbarat quoque, Heislerium paucas copias per quamplurima Transylvaniae loca dissipasse, ut omnes ejus provinciae aditus custodiret; ei metuens manipulorum dispositioni, ne, dum singuli pugnarent, universi vincerentur:

Sub adposito et gravi exemplo.

idque adposito et gravi Ragoctii Principis exemplo firmabat, qui ob id ipsum erratum ad *ferream Portam* Transylvaniae aditum, qui paullo supra Karansebem patet, fusus est.

Caraphaeus formidinis insimulatus.

Visum aemulis consilium ex formidine magis quam prudentia provenire. Sed non diu abiit, quod Primus Vezirius,

Strasserianae cladis damna.

victoriâ de Strasseriano exercitu ad Nissam relatâ ferox, nedum una belli mole rem gerere, sed divisis copiis duas provincias adgredi constituit; sibi Hungariam delegit, Te-

Michaëlis Apaffii mors.

chelio Transylvaniam demandavit. Nam tandem Michaël Apaffius, senio, morbis curisque animi confectus, vitam

Techelius Transylvanorum Princeps a Turcis adpellatus.

obivit. Turcarum Dominus id Techelio regnum beneficio concessit; et quindecim virorum millia partim Turcas, par-

Regnum armis inire conatur.

tim Tartaros ei ductandos adtribuit, quibus caperet ejus regni possessionem. Ubi hostis adfuit, Transylvana militia Telechii odione, an Techelii studio, an reipublicae ut alie-

Heislerii virtus infortunata.

nae neglectu, arma deposuere. Nihilo tamen minus Heislerius forti animo cum perduelle congressus est; sed non meritâ fortunâ usus: nam Germani ingenti barbarorum nu-

Heislerii et Auriae captivitas.

mero impares; ipse, Auriaque praeter minores militiae ordines capti; ad mille militum caesi; reliqui fugâ et er-

Techelii vanitas.

rore suae cujusque saluti consuluere. Techelius eo secundo proelio regnum animo invaserat: indicit Comitia, in quibus

Transylvanorum in Caesarem spectata fides.

in sua Transylvani Principis verba jurarent. Sed vix eo viginti postremi omnium ac perditissimi novatores convenere; boni autem omnes Caesari obsequium conservarunt.

Badensis Transylvaniae periclitanti adcurrit;

Badensis his obnunciatis improsperis, Nissâ Bellogradoque quo licebat praesidio firmatis, trajectoque confestim Danubio, praesentissimum dubiis rebus Transylvanicis auxilium adtulit: et exercitu quindecim millium veteranorum

Techelium fugat;

militum Techelium proelio lacessivit: sed detrectantem ad *Portam* usque *ferream* persequutus e regni finibus exterminavit: Veteranium Provinciae tutandae cum septem le-

Transylvaniae servator.

gionibus imposuit, Transylvaniamque servavit.

Turcarum Bellogradensis expeditio.

At Servia non pericula malorum, sed mala ipsa satis foeda et deploranda mox subiit. Nam Vezirius actuariis navibus ab Euxino in Danubium copias, quae Viddinum reciperarent, et commeatum quo in aestivis sustentarentur, subvexit. Ipse kal. augusti ab Sophia castra movens cum

Primus Vezirius Pirotum capit.

sexaginta millium Turcarum numero arcem Pirotum in ag-

mine statim in deditionem accepit. Protinus Nissam adgreditur; quam Guidus Starembergius cum tribus peditum millibus et quadringentis equitibus defensabat: sed ostentatâ aliquantisper egregiâ virtute, exspes auxilii eam dedidit: eâque captâ, statim Viddinum ex pacto, Semendria vi recepta.

Nissam adgreditur. **Egregia Starembergii virtus auxilio destituta.** **Nissa dedita.** **Viddinum ex pacto, Semendria vi recepta.**

His Barbarus elatus, Bellogradum versus movet; et kal. octobris eadem qua Bavarus ratione oppugnare instituit. Eam sex mille fortes fidique Germani viri praesidio sub Duce Croyio tuebantur: et spes erat, autumno imbrium perenni provecto, praesidii virtute, cibariorum copiâ, hostem segniter rem gerentem eludere: cum teterrimum incendium in turri, ubi tormentarius pulvis condebatur, sat Turcis exoptandum, exortum est, quod ingenti clade milites paganosque fere omnes corripuit; urbemque hostibus prodidit; jacturaque facta Christiano nomini omni tempore tristis, nec ullo unquam solatio lenienda: vix septingenti navibus forte fortuna oblatis in ulteriorem ripam sospites evasere.

Turcae Bellogradum oppugnant: **Praeter spem recipiunt.** **Jacturae gravitas.**

Extemplo Vezirius cum quindecim Turcarum millibus Bozinâ Essechum movit; suâne fretus virtute, an fortunâ inlectus, ut ibi quoque aliam, uti Bellogradi, opportunitatem feliciter nancisceretur. Croyius equitatum commeatumque omnem extemplo cis pontem recepit; et eximia virtute hostem bis munimina convellere conatum bis repulit. Itaque cum ex Croyi vigilantiâ Turcis destinata non succederent, noctu tanquam fusi silentio convasarunt, ita festinanter ut magnam tormentorum copiam relinquerent.

Primus Vezirius Essechum tentat. **Ducis Croyi providentia, Virtus, Vigilantia.**

Dignitatem armorum ad Essechum minutam Vezirius Lippae integravit, quam, Turcarum cuneis et Tartarorum catervis intra Marusium Danubiumque locatis, obsedit. Substinuit aliquandiu praesidium oppugnationem: tandem aequis conditionibus acceptis urbs dedita.

Turcae Lippam aequis conditionibus recipiunt.

Ob haec omnia quae, quia Caraphaei sententiae repudiatae fuerant, invenuste infeliciterque accidere, mirum quantum is crevit auctoritate: et rebus ipsis confirmatum judicium, quod de eo Lotharingius belli imperator suae tempestatis omnium praeclarissimus morti proximus honorificentissime protulit: *Si sibi vita suppeteret, in omni postea gerendo bello Caraphaei consilio usurum* (1).

Gravosissima Caraphaei auctoritas. **Lotharingii judicium de militari scientia Caraphaei praeclarissimum.**

(1) Com. Taaff Lotharingii Ducis adolescentis rector in suis ad Caraphaeum literis, ex lib. V Epist.

CAPUT IX.

Ad Italiae Principes et Respublicas cum summa rerum potestate Romani Imperii Legatus bellum Italicum contra Galliam gravius instaurat. Omnium asperrimam offendit provinciam; et tenuiorum Principum aliis hospitia militi, aliis stipendia, uti et Lucensi Reipublicae imperat.

Sabaudiae vires.

Interea a Guilielmo Aurisicano, vires Europae Principum compensante, Sabaudia alterum ab Hollandia momentum expensa est, ne Gallia in regna ab Occidente sita propenderet. Nam immensarum objectu Alpium, quae praestantissimis passim consitae sunt munimentis, et ejus Ducis virtute et prudentiâ, eam uti solam Galliae omnino imparem, ita foederibus adjutam gravissimam hostem existimabat. Et vero Victorius Amadeus tanti se valere magno animo senserat, quum ab Ludovico XIV ad Portugalliae Regnum capessendum ejus Reginae nuptiis fuerat invitatus; deinde ab Leopoldo Caesare beneficio ingentis ditionis in proximo inlectus est, ut in ejus partibus staret; hoc maluit, studio tradendi posteris ampliorem quam a majoribus acceperat Principatum: itaque in belli foedus cum Caesare, Anglo Hispanoque convenit.

Victorii Amadei Allobrogum Ducis laus.

Sabaudus sociale contra Galliam bellum init:

Quem Rex Gallus bello praevertit.

Ibi tum Galliae Rex, ab eo metuens ne Delphinatum turbidam intus provinciam invaderet, sedecim millium virorum exercitum Pedemontium immisit, sub Catinati ductu Salutium occupaturi. Allobrogo jam a Caesare justum auxilium sub Eugenii Sabaudi Principis imperio missum; qui jam maximi armorum imperatoris, qualis postea fuit, prima specimina dederat. Germano auxilio Hispanum adjunctum, cui Fuensalidanus Mediolanensium Rector moderabatur. Itaque Allobrox, penes quem summa erat, triginta virorum millibus civibus Sociisque imperabat. Sed ad Staffardam, secundante Gallis loco, proelium a Catinato commissum, quo acerrime ab Hispanis Germanisque maxime ad octo ferme horas pugnatum: tandem foederatus exercitus quatuor ferme millibus caesis, fusus est; Salutium captum; sed non incruentâ Gallis victoriâ, cui Susa mox situs opportunitatibus utilissima cessit quoque. Eugenius in Monteferratensi agro quatuor Germanorum millibus hyberna disposuit: ubi a gente sua sponte infensa, et ab Gallo arci Casali Praefecto concitâ, Gallisque commixtâ, graviter in-

Caesar Sabaudo auxiliis adest.

Eugenii Sabaudi Principis laus.

Auxilia Hispaniensia.

Sociorum in Italia copiae.

Staffardensis clades sociis a Catinato Duce Gallo data.

Salutium a Gallis captum; Mox Susa.

Hyberna a Germanis in Monteferratensi solicite agitata.

festatus Germanus miles; et quem ociari ab exercita aestate par erat, sub armis saevam hyemem tolerabat. Ferdinandus Objicius exercitus Quaestor ab omnibus Imperii beneficiariis stipendium conquirebat. Ferdinandus Objicius Germani exercitus Quaestor.

At Dux Allobrogum suis dubiis rebus, cum quibus Italiae discrimina confundebat, validius a Caesare auxilium implorabat; orabatque Caraphaeum (1) ut *qua polleret apud Caesarem auctoritate, maturaret.* Etenim Catinatus Staffardensi utens victoria, aliis duobus minoribus munitis oppidis captis, Carmaniolam occupaverat; et agrum late circumjectum igne ferroque defoedans, Cuneum obsederat: sed praesenti per Eugenium adlato auxilio trepidanter obsidium solverat. Cum Maximilianus Emmanuel Bavariae Dux duodecim Germanorum millia auxilio traducit: cui Caraphaeus summi armorum Imperii Legatus a Caesare additus, et ad Italiae Principes ac Respublicas quoque cum summa rerum gerendarum potestate Romani Imperii Legatus missus. Sabaudus orat Caraphaeum, ut validiora sibi auxilia maturet. Carmaniola a Catinato occupata; Cuneus obsidetur: ab Eugenio liberatur. Bavariae Dux cum exercitu in Italia: Cui Caraphaeus in summo armorum imperio Legatus; Et ad Italiae Principes et Respublicas cum summa potestate Imperii Romani Legatus missus.

Ultimo mense augusto advenere, et sub ipso adventu Carmaniolam recipiunt: qua victoria et Foederatorum armis dignitas super Cuneum servatum aucta, et hybernis per Italiam disponendis in Monteferratensi potissimum agro secura parta commoditas. Hinc pergunt Susam armis recipere: sed ex ipsius urbis invicto situ et loco satis superiore, quem Galli suis castris legerant et valide communierant, autumnoque jam inter nivosa montium praematuro, inde castra sine omni offensione ex Caraphaei providentia movere. Carmaniola a Germanis reciperata. Ejus victoriae utilitas. Susa tentatur: Irrito tamen conatu; Sed Caraphaei providentiâ indemnis miles.

Isque Mediolanum ad hybernorum curam abscessit; atque heic offendit provinciam omnium quotquot unquam antea gesserat asperrimam et maximis gravissimisque difficultatibus impeditam: quam si remissius administret, summam foederati belli rem prodit; sin acrius tractet, apud omnes Italos intentâ invidiâ deflagrat. Etenim subsidia belli Allobrogo Duci ab Anglo, Caraphaeo a Germania, Philippo Gusmano Mediolanensium Rectori ab Hispanis aut nulla aut paucissima mittebantur. Si mittantur e Germania stipendia militi, Germanici Hungaricique belli nervi languescunt; sin exercitus in Germaniam reducatur, foederati belli omnis cum dignitate res deperit: quod Italicum bellum Gallo omnium gravissimum esset; cujus caussâ ad Rhenum in arcendo tantum hoste occupabatur; in Catalaunia sub- Caraphaeus Mediolani. Hybernorum provinciam asperam et ancipitem offendit. Bellum Italicum Gallo omnium gravissimum.

(1) Ex lib. V Epistolarum summorum Principum ac belli Ducum ad Caraphaeum.

stiterat; et quanquam terrâ de ingenti exercitu in Belgio, marique de Anglica Batavicaque classe praeclaras victorias retulisset; tamen anxie et apud Innocentium XII Pont. Max. et apud Venetos Patres Italiae pacem proponebat. Nam prudentes rerum (1) existimabant, eam Galliae multo majori stare quam si a Jacobo Angliae Rege Hibernia ad obsequium redigeretur. Etenim si illa augeat Guilielmi potentiam, adlevat quoque Gallum ab onere ingentis classis, qua id Regnum obtineat; sed Italici belli moles tota immensis ejus sumptibus substinenda.

Belli Italici administrandi difficultas.

Sed quanta erat ejus belli necessitas utilitasque Foederatis, aeque tanta difficultas administrandi: quae his ipsis diebus magis implicita est, quibus a Catinato Momilianum ab anno usque superiore stativis obsessum, medio novembri mense inter foedam imbrium niviumque labem egregia constantiae laude oppugnatum captumque est: quam urbem sive obtineant Galli, sive demoliantur, Pedemontis usquequaque vastandi compotes facti: contra ipsi sua eximiis munimentis, angustissimisque montium faucibus, et haut spernendo exercitu omnibus rebus instructo protegere.

Momilianum a Catinato captum.

Galli in Pedemontano ad faciendum injurias prompti, ad accipiendum difficiles.

Italia belli onerum insolens.

At hercule Italiae Principes longâ satis aetate onerum incommodorumque belli insolentes; et tamen eorum studia erga Caesarem conservanda, et ab iisdem eroganda stipendia militi. Hinc genticorum indolens vicem, qua ut patent terrâ Germanis, ita mari sint Gallis obnoxii, ad Caesarem scribit (2), *ut Hispanum, Anglum et Batavum urgeat, qui classem in Mediterraneum adproperent, ut Italos Principes ac Respublicas a maritimis Gallorum insultibus arceant:* ipse autem sedulo animum adplicat ita belli necessaria comparare ac disponere, ut sequenti anno Foederati bellum in Galliam inferant, eoque pacto Italiam et ab metu Gallici dominatus, et ab onere hybernorum Germanicorum liberaret. Igitur se comparat omni officio Italiae Principes prosequi, obfirmatus in eo tamen, ut de eorum conlato aere Germanorum copiae substententur.

Caraphaeus miseratus Italiae conditionem censet a Sociis classem in Mediterraneum maturandam, ut ab Galliae incendii tuta sit:

Ipse curat ut sequenti anno bellum de Italia in Galliam transferatur.

Caraphaei artes ab obtinenda Italorum studia, et aes tamen conrogandum.

Ingens Caraphaei persona apud Italos.

Conveniunt Mediolani ad officium, quo tantam ei in Italia potestatem gratulentur, omnes ferme Italiae Principes ac Respublicae, sive per Ablegatos suos ibidem agentes, sive ad id missos, sive adeo ipsi coram: aliique adflictis rebus suis opem petunt; alii suis controversiis jus postulant; alii suis periculis praesidium implorant: omnes hy-

(1) Ex Epistola Ducis Carlinfordii ad Caraphaeum, lib. V Epist.
(2) Ex lib. Epist. Caraphaei ad Caesarem, ep. 174.

bernorum onus aut in totum aut ex parte deprecantur. Vincentius Gonzaga ei exponit, *Guastallam Augustae Domui obsequentissimam ab Hispanis misere muris foedeque denudatam; seque fortunis omnibus exutum, ac Venetiis extorrem agere vitam; uxorem liberosque suos Guastallae vix de pauculis fortunis relictis victitantes ejus fidei commendat.* Franciscus Gonzaga, *se sua ditione injuriâ exutum; domo vi et armis ejectum; in agris exulantem exitiosis petitum insidiis; et apud amicos praecariam vitam proferre coram* conqueritur. Castellionensium Princeps *ab suis perduellibus infestari, ne arce quidem protegi satis tuto.* Novellariae Comes *hyberna superiore anno perlata* docet, *subditos egentissimos, agrum totum ferme Pontificiorum immunem.* Brigida Pica, nepotis pupilli Mirandulanorum Principis tutelae a filio data, *domum intestinis odiis convulsam et perduellionibus infectam* pandit; *et puero Principi, scelestis insidiis obnoxio ejus patrocinium* obtestatur. Dux Sabionetae, *se ab Hispanis ejus munimenti possessione turbari* expostulat, *eamque arcem sibi a Romani Imperii Legato servari* orat. Princeps autem Carpineus *sua a Florentinorum Duce usurpata accusat; et aequum ab eo jus* postulat *contra vim.* Populonenses, *suae summae rei arma Hispanos habere; aerarium ad Joh. Baptistae Ludovisii Principis creditores dilapsum; legum sibi duntaxat ministerium relictum* ajunt. Ambrosius Auria Capriatae *graves Germanorum minas* deprecatur. Massae Carrariae Dux, *lapidicinas et cautes latifundia suorum civium esse; et bello terra marique grassante, id miserum industriae vectigal pernegatum.* Omnes *adgnoscere Imperatoris jura, omnes cupere in stipendiis conferendis ostentare munificentiam; sed vires impares votis: rectius pro beneficiariorum Romani Imperii officio arma ipsos induere; et quas Caraphaeus imperet agminum et acierum aerumnas perferre.* Quibus omnibus Principibus Italiae viris in reliquis eorum rebus aut ipse ex sui vi muneris, aut apud Caesarem auctoritate satisfecit: de tributis autem qua potuit misera ratione commodavit, ut sive militum hospitium in pecuniam commutaret, sive copiarum numerum sive indictam aeris summam ad aequiorem rationem redigeret.

Eum precibus adeunt Vincentius Gonzaga Guastallâ exul.

Franciscus Gonzaga exul quoque.

Castellionensium Princeps infestatus a suis.

Novellariae Comes.

Brigida Pica ob Mirandulani Ducis pupilli Domum intestinis odiis labefactatam.

Dux Sabionetæ sui beneficii possessione turbatus.

Princeps Carpineus adversus Florentinum Ducem jus postulat.

Populonenses, Principis fisco ad creditores dilapso.

Ambrosius Auria.

Dux Massæ Carrariæ.

Imperii beneficiarii jus Caesaris adgnoscunt.

Caraphaeus in Italos Principes, quantum per belli necessitates licet, officiosissimus.

Lucenses autem Cardinalem Bonvisium, Pontificem et popularem suum, Caraphaei amicum summum, precatorem sibi pararunt. Is igitur per literas exponebat, *Lucensem libertatem a Rodulpho I Imp. fundatam, a Carolo V adsertam, in obsequii pudore erga Caesares constantissimam*

Cardinalis Bonvisius Caraphaeum pro Lucensibus deprecatur.

semper fuisse; et praeter antiqua exempla, Viennensi nuper bello ex omnibus Italis eos unos non inliberale pro copia subsidium aeris misisse. Ast alios Italiae Principes pro temporibus studia in Austriam Domum sumere; alios per clientelarum injuriam Caesaris aemulis hostibusque firmissima Italiae munimenta commodare. Demereri Lucenses non pari cum iis jure censeri, qui sua vel perversitate vel inconstantia Caesarem saepe ad Italica bella traxere. Sed et id non modo honestum, utile etiam Caesari, urbem Italiae munitissimam et situs commodis opportunissimam ei non everti, sed stare mediam inter Principes potentiores ejus libertati graviter imminentes; ad quam obtinendam totum ferme tenue aerarium absumit. Eam enim prorsus convelli Rempublicam, si per ejus fines hyberna disponat, cujus cives feroces, libertatis obstinati, cultuque ita frequentes, ut vix ejus angustiis contineantur. Ad haec, jacentes campos per duos superiores perpetuos annos fluminum inundatione dilutos nondum coaluisse: populum acri anni superioris annonâ adhuc languere: hinc holoserici artificium incelebratum, de quo indigenarum industria victitat, atque adeo cum Gallis victitat; qui certe id sibi occludent tenue lucrum, ubi cognorint eos hyberna Germanica ultro pati. Utrisque igitur utile si quam possint conlatam aeris opem ab iis accipiat; et in uberiori agro militem alat, inopemque et a bellorum tumultibus longe sepositum deserat. Haec suo spectato in Caesarem obsequio, suisque in Caraphaeum ipsum meritis obsecrare, ut privatam si quam apud eum gratiam inierit, nunc in communem suae patriae utilitatem retulerit. Quibus Bonvisii officiis, et Lucensium meritis, et utilitatis momentis Caraphaeus lubens flexit, et aequâ conlati aeris summâ contentus est.

Luca munita Italiae urbs. Anxia libertatis cum adfinibus Florentino et Mutinensi

Civium natura et cultus.

Holoserici artificio cum Gallis vivunt.

Eximia Bonvisii in patriam pietas.

CAPUT X.

Cum potentioribus Italiae Regulis, maxime cum Mantuano et Parmensi Duce, impeditiorem hybernorum rem expedit: et cum Innocentio XII Pont. Max. Italiae armis turbatae invidiam a Caesare in Galliae Regem transfert.

Turbatiores init et impeditiores a potentioribus Italiae Regulis et Genuensi Republica amfractus rerum. Antequam militem in hyberna reduceret, Italiae Principes, maxime Dux Mantuanus, qui gravissima omnium hyberna anno superiore pertulerat, Romanum Pontificem precatus est, *ut*

Dux Mantuanus Pontificem Romanum implorat pro hybernorum onere declinando.

ad Romanum Imperatorem et Hispaniae Regem scriberet, qui abstinerent hybernis Italiae Principes onerare; qui cum in nullam cum iis belli societatem venissent, uti nulla ex armis commoda, ita nulla quoque accipere damna aequum erat. Nuncios ea de re in Germaniam Hispaniamque Summus Pontifex misit, cum ut iis gratum faceret, tum quia Italiae ocium turbari iniquo animo patiebatur. Sed quia Nuncii cessabant remitti, et hybernandi tempus adventabat, veriti ne Caraphaeus designata hyberna ad effectum perduceret, amplissimus Spata Cardinalis ex Pontificis Maximi mandato ad amplissimum Cardinalem Vicecomitem Mediolanensium Pontificem scribit, *qui Caraphaeum doceat, Summum Pontificem Italiae pacem impense cupere; eumque ipsius nomine roget ut, qua summa rerum pollet auctoritate, in haec pia Pontificis Maximi desideria connitatur; et Mantuanum integrum a partibus agere sinat.* Innocentius enim in consiliis de Republica, quibus amplissimi Carpineus, Spata, Panciaticus et Albanus Cardinales conveniebant, et ab Galliae Regis Legato persuasus erat, *per Galliae Regem nullam esse moram quin Italia suae tranquillitati restitueretur, cum pacem Sabaudo obtulisset, modo is Taurinensem arcem et Verruam sibi traderet; easque pace cum Foederatis hostibus facta redditurum: et Summum Pontificem Venetamque Rempublicam suae fidei expromissores dare: et aliam apud Venetos Patres obtulisse pacis conditionem, se ab Italia revocaturum arma, modo Caesar et Rex Hispanus sua quoque revocarent; ac Romanus Pontifex, Veneta Respublica et Dux Florentinorum sua fide eos id praestituros desponderent.*

Summus Pontifex pro iis scribit ad Imperatorem et Hispan. Regem.

Summus Pontifex significat Caraphaeo se Italiae pacem cupere.

Quae pacis conditiones ab Galliae Rege Italiae oblatae?

Igitur Vicecomes ubi id a Pontifice Maximo in mandatis accepit, cum ea de re agere cum Caraphaeo coram non posset, ut qui id temporis Alexandriae erat, per literas docuit: quibus Caraphaeus in hanc sententiam respondit (1).

Summum Pontificem pro sua in omnes gentis Christianae Principes aequa pietate facere, dum Galliae Regem Caesaremque tanto studio pacari cupiat: sed enim animum inducere non posse ut iniquam Caesari pacem optet; maxime cum Galliae Rex Regni proferendi cupiditate, Caesar autem pacis studio, justitiae cultu et socialis

Cum summo Pontifice Italiae armis turbatae invidiam a Caesare in Galliae Regem transmovet.

(1) Haec epistola per omnes ferme Europae Aulas evulgata quamplurimum auctoritatis Caraphaeo comparavit, nec opinantes militarem virum tanta civili scientia et tam solida eloquentia praeditum esse.

fidei gloriâ ducatur: quem constat per omne imperii sui tempus nunquam sumpsisse ultro arma, sed necessitate adactum, ut vel sua vel Sociorum servaret. Et vero nuper eximiâ icti foederis fide, qua communem Imperii Germanici salutem protutari juraverat, cum Gallia, vicennalibus spretis induciis, Philisburgum occupasset; contra eam ab Morava usque fluvio convertisse ad Rhenum arma unâ gloriâ contentum quod duos Imperii VII Viros Pontifices suis regnorum sedibus restituisset. Neque vero vel cum ipso Turca mansuetum Leopoldum belligerare, nisi rupti foederis injuriâ lacessitum. Quae cum humano generi cuncta constent, audacter judicandum, eum non regni cupiditate, sed ex sociali fide Allobrogo, aliisque Italiae Principibus, qui illius casu omnes procul dubio concidissent, tulisse opem: vel hoc nomine facinus pio Imperatore et magnanimo dignum, quod vires ad tuenda sua ipsius regna hebetarit, ut protegeret aliena. Cum igitur Caesaris sit praecipua regni ars pace partis pacatum frui, rectius commodiusque Innocentius XII Pont. Max. fecisset si Parisium legasset, qui pacem Italiae, atque adeo universae Europae Christianae ab Gallorum Rege imploraret: quam si aequam dederit, nihil magis studiose Caesarem foederatosque Reges accepturos; qui ideo bellum gerunt, ut ab Gallia aequum reportent. Etenim se certo scire hanc Pontificis Maximi mentem esse, qui a Summo Numine exactae officiorum disciplinae inter Christianos praepositus est; ac si vel honesto partium studio duci posset, se eum putare Caesari aequiorem futurum, qui populos sibi subjectos et aeraria exhausit ut Christianum nomen universum ab Turcica servitute foedissima vindicaret; et nunc indolet sibi ab Gallo pulcherrimam et brevissimam ereptam occasionem, qua Romanus Pontifex Romana Christianorum sacra Constantinopoli indiceret. Sed nunc demirari, in ditionem Romani Pontificis recipi Mantuanos, qui tributo pendendo Caesari, quod Imperii clientes debent, frequenti numero subducuntur; et a Pontificiis Germanum militem victus commercio prohiberi, ut fame misere pereat, satis immerenter tamen. Hos enim eos ipsos milites esse, qui immanem Christianorum sacrorum hostem e Romae cervicibus Viennensi victoria depulere: et ex sedulis Leopoldi mandatis, suâque severâ disciplinae curâ a familiis civibusque Pontificiae ditionis innocentissimi agunt, ut Bononiensium ac Ferrariensium Legati innocentiam Germani militis suis ad Pontificem epistolis palam laudarint. Contra meminisse eum oporteret (sa-

tis enim recentia) ab Gallo Rege Avenionem usurpatum; Alexandrum VII in angustias misere conjectum; ingentes turbas quas in urbe Roma Lavardinus Galliae Legatus conciverit: et prospicere expediret, Sorbonae Decreta in Pontificiae potestatis minutionem altissime penetrare. Quamobrem si et Pontificis Maximi et Principis summi partes perageret, fovere eum Caesaris exercitum deberet, Italiae ab Gallis liberatorem. Se quidem in Italia terra natum genticorum pietate adfici; sed non prae studio aequum putare ut dum exercitus, qui hereditaria Caesaris tuetur Regna, stipendiis laborat, copiae quae aliena protegunt, Caesaris aere sustententur: et milites, quibus ad Rheni ripam, si in eam provinciam missi essent, domi suae in hybernis stipendia penderentur, in diversas terras traducti, ab ipsa provincia quam servant perdantur. Igitur se non temere sperare, Italiae Principes, si haec cogitent, id oneris communi studio pro suis quemque viribus conlaturos; aliter si non vivere detur, certe victitare necessum esse; et inter postrema vitae discrimina ab ipsa natura dictari rationes expediendae salutis. Quamobrem Summi Pontificis Maximique humanitate fretum confidere, ut sinat militi Germano victum de suo aere in ejus ditionibus conmercari. Quod ad Mantuanum attinet Ducem, Summum Pontificem non ignorare, eum Imperatoris Imperiique clientem esse; neque Caesarem ex libitu, sed ex Ratisbonensis Conventus placito contra Imperium facere judicasse omnes ejus clientes, qui cum Galliarum Rege amicitiam agitarint. Quare Caesarem suo jure uti, si per ejus fines hyberna disponat: ad quod onus vel intemerati obsequii clientes tenentur.

His ad Vicecomitem rescriptis, statim magnam exercitus partem per Mantuani ditionem conlocat, in Monteferratensi ob arcem Casalem a Gallis insessam; in Mantuana autem, ne invicta Italiae urbs Gallis forte prodatur; alias copias in Parmensi ac Mutinensi disponit: Magno Florentinorum Duci, et Genuensi Lucensiumque Reipublicae, ut reliquas hospitio exciperent, jam per literas et inferiores exercitus quaestores edixerat. Mantuanus id aegerrime tulit: quapropter Caraphaeum obsecrabat, *ut se a Gallorum Germanorumque factionibus liberum esse pateretur:* qui respondit, *se non plane videre qua ratione Mantuanus, Imperii Romani cliens, eo jure eximi postulet, quod omnes Italiae Principes manet, qui ab Imperio Romano beneficia acceperunt: et tamen se, quanquam iniquum faceret, in id quoque conventurum ut ei morem gerat, modo is Galliae*

Dispositio hybernorum.

Æqua conditio a Caraphæo Mantuano oblata.

Regis administros sua emittat ditione. Mantuanus *id integrum sibi esse* excusabat, *cum Galli Casalem in sua haberent manu, et ob ferox Montisferratensium ingenium, qui cuncti in Gallorum partes essent concessuri, si grave hybernorum onus hoc quoque anno pertulissent. Itaque se rem Caesaream potius facere, cum eam Gallis opportunitatem praeripiat, quae triginta audacium et desperatorum hominum millia contra Caesarem conciant.* Ad haec Caraphaeus respondit, *mala quae ejus subjecti a bello ferunt ipsi imputanda, qui ultro Gallos in Italiam invitarit, munimentumque iisdem tradiderit Europae omnium praestantissimum. Sed si ad officium redierit, Caesarem ei, uti nunc Sabaudo, adfuturum. De cetero Montisferratensium ferociam, si quid conari audeant, se Germano militi permittere cicurandam.*

Mantuani in Cæsarem minax officium.

Mantuanus a Caraphaeo invitatus ac deterritus.

Parmensis vero opem a Pontifice Romano implorabat: qui ad Caraphaeum scripsit, *ut a Parmensi Duce suo beneficiario abstineret.* Caraphaeus respondit, *Caesarem in eum Ducem, beneficiis Bardo et Campiano sibi obnoxium, superiorum jura foederum exercere: eum vero subditorum utilitati ex aequo studentem eas copias per omnem suam ditionem dimisisse hybernatum.* Mutinensis autem prae singulari in Austriam Domum studio Germanum hoc anno in hyberna lubens excepit.

Dux Parmensis precatorem sibi Pontificem parat,

Qui pro eo ad Caraphaeum scribit.

Prudens Caraphaei ad Summum Pontificem responsum.

CAPUT XI.

Consilia occupat Francisci Focheresii a Gallo Rege ad Italos Principes et Respublicas ac Pontificem Maximum Legati, ut iis ab ipso offerat ad ejiciendos Italiâ Germanos belli societatem: et hybernorum jus, belli necessitatem utilitatemque docet: tum a Genuensi Republica ac tandem a Florentino Duce tributa exigit.

Sed per quod tempus Caraphaeus cum Genuensibus et Florentinorum Duce de tributis cogendis agebat, interea Genuam adpulit Franciscus Focheresius Rebenacensium Comes, vir civilium rerum prudentiâ adprime clarus. Eum Galliae Rex ad Italiae Principes Respublicasque liberas et Pontificem Maximum extra ordinem legaverat, qui *ipsius nomine iis offerret belli societatem, eosque exercitu classeque adjuturum, quo Germanos de Italia facilius dejicerent.* Is primo Genuam, inde Florentiam, mox Romam

Focheresii laus.

Nomine Gallis Regis Italiae Principibus belli foedus contra Germanos offert.

Ejus per Italiam itinera.

venit; ut postea, ubi hybernis Germanus miles evocaretur, Parmensem, Mutinensemque et Mantuanum obiret, postremo Venetias perventurus.

Docere autem Genuenses Patres nitebatur, *Germanos belli Italici obtentu velle antiqua Imperatorum jura in Italia revocare, et de ipsius aere provinciae exercitum alere, quo eam armis obtineant in Hispani Regis, in orbitate graviter aegrotantis, postremum casum. Huc evadere liberalia verba, quibus praedicant, se venisse ut Italiae libertatem protegerent; scilicet ut ejus Principes summi liberaeque Respublicae Caraphaei violentiae hactenus inauditae servirent; qui Mantuanum, Parmensem ac Mutinensem agros Germanicis armis insidet. Id enim agere qui summo mense augusto tandem aliquando adfuere, medio octobri in hybernorum ocia dilapsi. Nempe profunda eorum haec esse consilia, alium post alium Italiae Principes ac Respublicas convellere, opprimere tandem universos. Ab infirmioribus coeptum, solo aequatâ Guastallâ, ejectoque Regulo, cum acri Italorum Principum misericordia, qui eam calamitatem ad res suas quisque revocant, et imminentem pavescunt. At vero Regem suum Ludovicum Magnum sedulo et ex fide Religionem, et oppressos socios tueri; qui id bellum contra Europam ferme universam adversus se foederatam substinet, ut Jacobum Angliae Regem Romanorum caussâ sacrorum regno exutum, regno restituat. Et quia uti Reges divina, ita Summum Numen Regnorum humana tuetur, unum adversus tot, tales, tantosque hostes maximas terra marique victorias reportasse. Victorem tamen Italiae pacem hostibus obtulisse; et, in utrumque paratum, nunc Principibus Italiae belli foedus offerre, et viginti Gallorum millia in Italiam classe missurum, ubi Summus Pontifex, Venetaque Respublica aliique Principes secum socientur: idque agere ob unum gloriae praemium, gentes adflictas erigere. Sin cunctentur, et ament a Germano premi, sciant eum Principibus Italis de ipsorum aere bellum quoque inlaturum, et Genuenses uti proximos, ita primos fore ultioni.*

Focheresii ad Genuensem Rempublicam contra Germanos oratio.

Conditiones foederis ab Gallo Rege Italiæ Principibus oblatae.

Galliae minae.

Has Rebenacii spes minasque Caraphaeus jam magna ex parte retuderat epistolâ ad Vicecomitem scriptâ, quam per universae ferme Italiae Aulas vulgaverat: et cum iis alia haec de jure et utilitate ejus belli suscepti per sermones ac literas composuerat, *Caesarem in Italos, Imperii beneficiarios Principes, jus superioris foederis exercere: unâ ejus foederis lege cautum, ut Caesari bellum gerenti Clientes Im-*

Rebenacius a Caraphaeo occupatus.

Jus hybernorum;

Eorundem necessitas;

perii conferant stipem. Germanos Principes, quotiens indictum iis sit tributum, pensitare; Italos satis diu vacasse, et adhuc ex Caesaris benignitate vacaturos, nisi duobus injustissimis bellis fessus ad eorum regna, Romani Imperii beneficia, tutanda descendisset. Si quibus autem gravius quam pro beneficii proventu indictum sit, si ii Caesari jam tot annos belligeranti, quotannis, ut Germani, tribuissent, multo plus quam nunc semel conferunt, contulisse intelligerent. Honestas; *Cogitent, eum Turcas teterrimos hostes non tam a Germania ex sese satis armata, et in communibus periculis sane invicta, quam ab Italia longo ocio fracta, et ad resistendum omnino impari procul arcere; quae si Vienna in eorum impuras manus recidisset, ejus victoriae miserrimus nunc Italia et infelicissimus fructus esset.* Æquitas; *Patiantur igitur aequo animo, de quibus regnis omnino excidissent, nunc Germanum militem, cujus virtute stant, sustentare; qui id exercetur, ut in omne posterum tempus constent.* Utilitas. *Eos enim ab Galliae armis Italiam protegere, quae si ejus arcem Taurinum occupent, Galli Regis dominatui cuncta cessura.* Sabaudi Venetique laudes. *Rem ipsam ex Sabaudi Venetique judiciis aestiment, quorum alter virtute, alter sapientiâ Italiae claustra custodiunt: illum oblatam a Gallo pacem vel magis cladibus acceptis, et munitissimis urbibus amissis repudiare; hos conditionem pro sponsore dignitatis plenissimam non recipere.* Galliae consilium retectum. *Nosse enim id esse Galliae consilium, foedus, cui vix obsistit, disturbare ac distrahere, ut mox singulos suâ ingenti potentiâ opprimat. Æquo igitur animo brevi temporis spacio hanc ineluctabilem necessitatem ferant, ut Italiâ aeternûm liberâ perfruantur.* Delicatorum ingenium. *Nam sane delicias facturos, si velint ut Caesar Nissam ac Bellogradum immensae utilitatis urbes pro ipsorum salute amittat; ipsos autem breve hybernorum onus, ut sint semper salvi, non pati.* Propria fortium nota. *Postremo fortium virorum esse dura brevi ferre, quae longam post se sunt tractura voluptatem.*

Cardinalis Imperialis pro Genuensi Republica ad Caraphaeum scribit. Tamen Genuensis Respublica constanter hybernorum onus abnuere: et Josephus Renatus Cardinalis Imperialis, qui Caraphaei amicissimus habebatur, pro patria haec ad eum scripserat: Tributorum jus. *Tributa aut civibus ex gentium more, aut hostibus belli jure indici: suam autem Genuensium Rempublicam summa libertate constitutam, et semper de Caesare et Viennensi maxime bello benemeritam.* Genuensis Reipublicae fundamenta. *Ejus duo fundamina integritatem a partibus, et deliberationum publicitatem. Quare ubi Gallus Genuam in partibus Germanorum stare cognorit, nullo negocio eam immissâ iterum incendia-*

riâ classe incensurum. Omnem in extenuato terrae margine mari praetentam; Gallos interni potentes maris; et satis spectatum, quantum Hispanicae triremes Genuensibus sociatae arcere eam ab injuria possint, cum plures dies Genuam conflagrare ociosae de alto pelago prospectarunt. Ita exemplo misere renovato, quas commeatuum et auxiliorum utilitates Genua ab Hispaniae regnis Mediolanum transportaret, universas plane intercluderet. Praestare igitur, ut eam cum magnis his commodis salvam stare, quam cum exiguo lucro malit excisam. Et ut Galli in haec saeva deliberata non rapiantur, certe commercia suis civibus abrupturos, ex quibus et cum iis maxime victitant; eoque pacto ipsis alimenta negaturos, metu ne ea suis hostibus proderent. At enim Germanos advenisse ut Italiam ab Galliae dominatu liberarent. Dignum Caesare facinus, si eo consilio institutum, ut inter Italiae Principes et Respublicas liberas belli foedus sanxisset: et potentiores ad id adegisset prius, tenuiores mox cogeret.

Ditio Galliae furoribus obnoxia.

Genuae a partibus integrae quae utilitas Caesari.

Genuenses cum Gallis maxime commercio agitant.

Caraphaeus ad haec, *juris Caesarei executorem, non disceptatorem* se ferens, quanta potuit novitque verborum lenitate asperum munus suum cum Cardinali et Genuensibus Patribus excusans, eo militem minacem induxit: unde Respublica vi intentae cessit.

Caraphaei cum Genuensibus dexteritas.

Sed Dux Florentinorum obfirmatissimus animi neque hyberna in suos recipere fines, neque iis aliquid stipendii tribuere; sive quia id non ex sua dignitate putaret; sive quia Peloponnesiaco bello Venetum classe perpetuo juvasset; sive metuens holoserici commerciis, quae cives cum Gallis agitant; sive certo studio, an ob haec omnia. Quapropter Caraphaeus ad eum epistolam ut omni officio, uti par erat, refertam, validisque rationum momentis gravem, perinde praecisam et in minas abruptam scripsit.

Magnus Dux Hetruriae obfirmatus hyberna non pati. Ejus caussae.

Satis graviter suam detestari vicem, qui cum Viro Italiae Principe, quem semper est omni obsequio prosecutus, eo duro nunc jam fungi munere omnino debeat. Sibi injunctum a Caesare, ut eum quanto aequius melius habeat; sed non diserte mandatum ut communi ceterorum eum eximat jure. Se ultro jam Augusti praevertisse mandatis, cum solâ aeris ab eo conlata ope contentus hyberna per ejus fines militi locare abstinuisset; quae Parmensium Duci, proximâ et nuperâ Caesaris Hispanique Regis adfinitate eximio, non pepercerat. Hybernantem enim militem, ut rigidissimâ disciplinâ coërcitum, si non noxium, tamen ejus oneris insolentibus gravem sentiri. Neque Rebenacii minis

Caraphaei ad Florentinum Ducem epistola, officio et gravitate referta.

eum deterreri par esse, cum Genuensis Respublica eo arcano fundata, et conservata diu, ut partium in Italia bellantium integra agat, mari omnis exposita, et incendia a Gallis perpessa, per idipsum tempus quo is Galli Regis Legatus sibi ejus pestis terrores ediceret, aes pro sua rata portione tribuerit. Docuisse se eum sedulo, quantum ceteri contulerint ut hyeme se exhibeat miles; et ad eum supplendum instruendumque per acies quantum desit. Neque enim recte res geri, si miles corpora recte in hybernis curet, nisi ad aestatis aerumnas obeundas omnibus sit instructus. Decere magno animo Principem, et amplissimae ditioni praeter omnes Italiae Regulos dominantem, pro viri magnitudine opumque copiâ, in communibus periculis declinandis magnam quoque aeris vim contulisse. Id expectare reliquos, ut inique secum agi jure querantur. At suae justitiae non esse, onere gravare infirmos, validum adlevare. Proinde det veniam postulatis; quamprimum certam et necessariam aeris rationem mittat; alioqui se Quaestori Palphyio mandaturum ut a Mantuana, Parmensi ac Mutinensi ditione copias in Florentinam inducat: neque se porro quantâvis auri sero oblati summâ revocaturum. Flagitium enim faceret si, aere ab Duce Florentinorum accepto, eum hybernorum onere adlevet, eosque iterum gravet qui principio, ut declinarent, aes quoque contribuere liberaliter et ultro obtulerunt. Per quae rationum momenta Florentinus animum tandem flexit parem suae Principis magnitudini stipem conferre. Atque has Caraphaei res annus belli Italici secundus percurrit.

Florentinus Dux stipem confert.

MDCXCI.

CAPUT XII.

In summo exercitus Germanici Imperio Bavaro succedit: bellum contra Galliam gravius instruit: Viennam a Caesare revocatur: in Consilii bellici Praesidem a studiosis proponitur: ab aemulis criminibus insimulatus se purgat: a Caesare ad Pontificem Maximum ex ordine legatur; mitti differtur: interea supremum obiit.

Sed dum is ita hyberna administrat, Maximilianus Emmanuel ab Hispanis ad perpetuam Belgii moderationem invitatur; cujus loco Caraphaeus summae rei Germanicae in Italia praepositus. Et quanquam Bavarus suo discessu exercitum bona copiarum parte minuisset, quas secum in Bel-

Caraphaeus exercitus Germanici in Italia imperator.

gium duxit; tamen Caraphaeus hybernorum administratu ita res Italiae restituit, ut Foederati proxima aestate per Salutiensem agrum arma in Delphinatum intulerint. Ipsi autem non contigit eam provinciam suo ductu gerere, sed Æneae Caprarae tradere adactus est; quia ob simultates eum inter et Sabaudum natas Caesar Viennam eum revocarat: quanquam, ut ei dignitatem obtineret, ad omnes Italiae Principes et Respublicas scriberet, se eum gravissimis de rebus tantisper adcersivisse; iis autem deliberatis, inlico remissurum.

Curat bellum ex Italia in Galliam transferendum.

A Caesare Viennam revocatur.

Caesar Caraphaei dignitatem tuetur.

Per idem tempus Hermannus Badensis e vivis Ratisbonae concessit; et Aula Caesaris de promovendo ad id amplissimum munus successore in partes et studia divisa est: alii namque Com. Francisco Henrico Mansfeldio, alii Æneae Caprarae, pars Ernesto Rudgero Starembergio, aliqui Caraphaeo suffragabantur. Heic aemuli multa et varia Caraphaeo objectare crimina: principio eum ingentes sibi parasse opes, tanquam peculatus sordibus quaesivisset: deinde cervicosum et consilii quamvis egregii, quod non ipse adferret, inimicum: ad haec timidum ducem, qui ad quodvis vanum nuncium jam hostes ad Viennae portas adesse putet; et ex degeneris animi sui modulo indignam Caesari timiditatis notam inurat: postremo non tanta ejus esse merita, quantum fastum quantamque superbiam, ut omnino Caesari necesse sit hominis insolentiam demittere.

Hermanni Badensis mors.

Aulae studia de ejus successore promovendo.

Caraphaei criminationes ab aemulis. Avaritiae,

Pervicaciae,

Timiditatis,

Superbiae.

Caraphaeus interea amicis, qui Praesidis munus sibi ambirent, gratias quidem habere; ipse tamen non petere, utpote qui a Caesare ultro honorari consuefactus. At ad obtinendam nominis dignitatem his rationibus objecta per literas ad Anonymum scriptas et evulgatas purgare. *Si qui nunc se accusant, foedi peculatus reum compertum haberent, cur non in Posoniensi Conventu, quum omnes ferme Hungaros sibi ceperat inimicos, ejus sordis non detulerunt? Nemini clam, se nedum cum potentibus Principibus viris gravissimas simultates suscepisse, sed amicitias iis palam renunciasse: si quid in pecuniae publicae administratione peccavisset, eos scilicet ut inimicum salvum vellent, Caesari reum dissimulare? et palam omnibus, sese graviter munia exercuisse, sententias libere pronunciasse, respexisse prae Caesare neminem: qua audaciâ aliquem animo ejus servilis fraudis sibi male conscio, exterum, solum, inter quamplurimos infensos observatores eâ in dictis factisque omnibus libertate uti posse? Cetera sat improvidum se omnes arguerent, qui frugalis in re Caesaris fuerat, ipse sibi*

Caraphaeus Praesidis munus non ambit.

Crimina purgat.

Peculatus,

pinguia Caesaris stipendia, ad septem et viginti annos in tot tantisque et minoribus et summis militiae ordinibus merita, conservare et augere ignorasset. Deinde se nullos homines detestatum magis, quam quos privati odii pertinacia in publicum exitium stimulat: suas enim sententias non ullo animi pravo adfectu, aut mala arte, sed ipsis rerum argumentis docuisse; eadem ratione alienas improbasse: at ubi ex iis provinciae decretae sunt, eas omni studio ac diligentia promovisse. Aliqua a se provisa non accidisse fateri; et tamen adhuc suorum se consiliorum non poenitere; quia non idcirco non meliora sua, quia feliciora aliena. Se enim providisse quae humano consilio prospici possunt; prosperis autem Caesaris auspiciis sperare, non fidere; ejusque egregiam bellandi felicitatem in Summi Numinis sinu abstrusam, quanta foret, et quandiu duraret, semper putasse nefas conjicere. Laetari vero, se ea animi magnitudine non esse praeditum, qua notat Politicus (1), *Centuriones et Tribunos laeta saepius quam comperta nunciare. Sibi improbanti, Heislerium per Transylvaniae fines Germanicas copias dissipare, a quodam aemulo id ipsum objectum esse, saepius per ludibrium rogitante:* Ubi est Turca? ubi Techelius? *sed cum gravi Caesaris damno non diu abiisse, quod et Turca adfuit, et Techelius exortus tot fortissimos viros suo furori mactarunt; atque Heislerius et Auria, catenis onerati, istam magnanimitatem sat ipsis gravem experti sunt. Alia enim sane esse, timidum et cautum facere Principem, in belli rebus maxime quae emendationem non patiuntur. Quae de fastu et insolentia objiciunt, proprio vocabulo ea adpellare oportere gravem Caesareae dignitatis curam. Postremo eos se suo gradu dejectum cupere, ut longe arceant qui Caesari vera exponat, utilia suadeat.* Hinc judicium ultro postulat super ratione ab se administratae Quaesturae: in quo paruit, centies quadragies et plus eo aureorum nummûm (2), et sub Rabatta, et summum belli Quaestorem, in belli necessitates optima fide insumpsisse: unde avaritiae suspiciones purgatae.

Pertinaciae,

Degeneris animi,

Fastus et insolentiae.

Judicium ultro postulat de quaesturae ratione reddenda:

Absolvitur.

Praeses tamen bellici Consilii ex praeclara belli virtute et scientia Starembergius creatus. Nam Caesar Caraphaeum id temporis in Italia necessarium arbitrabatur; ubi Etraeus et Jansonius Cardinales amplissimi, ac praeter Galliae Regis Legatum, qui ex ordine missus Romae agebat, Rebe-

Starembergius Consilii bellici Praeses creatus.

Cæsar Caraphæum in Italia sibi necessarium censet.

(1) Cornel. Taciti Annal. lib. II, cap. 12.

(2) *Quattordici milioni trentaseimila novecento sessantasei fiorini.*

nacius Italiae Aulas percurreret; omnes prudentissimi rerum civilium viri id occupati, ut Italiâ Germanos ejicerent. Igitur eum ad Innocentium XII Pont. Max. Legatum creat. Is comites delegit, et quae Caesarei Legati magnificam aulam decent comparat, jam profecturus. Sed cum Galli contra haec Caesaris deliberata multos metus injicerent; quos Itali Principes, Hispanique Proceres veros esse putarent; et Germani Hungarique Caraphaei aemuli ejus rei expediendae difficultates augerent; Caesar ut has vanas suspiciones tempore et curâ discuteret, Legatum mittere differebat. Sed hic veritus, aemulorum artibus moras necti; ac metuens ne ii summam suam exercitus Quaesturam praetenderent, ex qua ipsum necessario Caesari adesse adfirmarent; dissuadente tamen Kinskio, abruptus consilii eo se munere abdicavit. Se cum nihil magis Legatio expediretur, morae impatiens, aegritudine animi in febrim incidit, qua brevi supremum obiit. Caesar indoluit hoc honestissimo testimonio: *Nobis morte praereptus, qui summo studio et fortitudine animi nostram rempublicam gerebat* (1).

Legatum ad Pont. Max. Romam destinat. Caraphaeus comparatur. Morae objectae a Gallis, Hispanis, Italis, Germanis Hungarisque. Caesar cunctatur. Caraphaei error. Morbus. Mors. Ann. MDCXCII. Ab ea Caesaris dolor. Ab Caesare viri laus.

CAPUT XIII.

Viri Eicon, et alia privata quaedam.

Ita Antonius Caraphaeus annos vitae exegit L.: in Egnatii autem Leopoldi Austrii Romani Imp. militiâ XXVII emeruit: e quibus X perpetuos amplissima armorum imperia obiit, V vero ultimos potentiam tenuit.

Vitae summa.

Corpore ad breves magis, quam proceros accessit; ejusdem habitu firmo, colore subfurvo, nigro capillo oculisque, facie decora, vultu alacri, utroque in majestatem composito; quam ipsam vigore oculorum eximio intendebat ad vim, remittebat ad lenitatem. Cibi, potus somnique parcissimus, ut tres fere semper noctis horas aut summum quatuor quieti daret. Ingenio non tam ad subita exprompto, sed acri et longa meditatione omnia quae in rebus deliberandis inessent, videbat; e quibus propria decerneret. Ejus ingenii consecutio fuit ut non tam audentia, quam cauta consilia sequeretur. In ejus autem scriptis reperio iisdem

Corporis statura, Habitus, Color, Facies, Vultus; Cibus, Potus, Somnusque, Ingenium, Industria.

(1) Ex consolatione Kinskii ad Hadrianum Caraphaeum Antonii germanum fratrem scripta.

de rebus vel septenas octonasve epistolas, in quarum posterioribus expendit alias rationes, quae ante in mentem non venerant. Eâdem de caussa, eorum quae scribebat sedulus emendator; ut in eorum, qui ipsi a secretis essent, epistolis multa inducta, multa inscripta, multa deleta ipsius manu, earum lector notaverit. Magnam habuit posteritatis curam: etenim, quae ad ea quae gessisset explicanda pertinere arbitrabatur, omnia composuit; epistolas maxime, omnium optimum scribendarum historiarum instrumentum (1); vel de suis viciis libens futurae aetatis judicium subiturus, qui inter sua rerum monumenta aemulorum infarcivit accusationes et invectivas. Neapolitani nominis dignitatem apud Germanos sedulo procuravit: quamobrem quos virtute et industriâ decori suae genti fore providebat, eos officiis, gratiâ, auctoritate promovebat; leves, futiles, vanos ne temporis quidem momentum in Germania morari patiebatur. Uxoris diligentissimus fuit: in quam supremo elogio liberalitatem singularem testatus est. Cum autem ex ea liberos nullos suscepisset, ad perennandam familiam Hadrianum fratrem germanum uxorem ducere curavit. Sed vitae praereptus, antequam ex eo et Izabella Tomacella Hadrianum nepotem natum videret: qui filius unicus, Parenti morti proximo natus, familiae nomen et opes servat.

Cura posteritatis, Ingenua et generosa. Genticae dignitatis sedulitas. Uxoris diligentia. Familiae pietas.

(1) Verulamius, lib. II *de Augumentis scientiarum*, cap. 12. *Atque* orationes *sane virorum prudentium de negotiis et causis gravibus et arduis habitae, tum ad rerum ipsarum notitiam, tum ad eloquentiam multum valent. Sed majora adhuc praestantur auxilia ad instruendam civilem prudentiam ab* epistolis, *quae a viris magnis de negotiis seriis missae sunt. Etenim ex* verbis hominum *nil sanius, aut praestantius, quam hujusmodi epistolae. Habent enim plus nativi sensus, quam orationes; plus etiam maturitatis, quam colloquia subita.*

Epistolae utilissimum historiae conscribendae instrumentum.

FINIS TOMI I.

INDEX

CORRIGENDA

Pag.	6	l. 37	ipsa	*lege* ipsae
	23	*Ad marg.* l. 1	Etbicae	Ethnicae
	25	*Ibid.* l. 4	componi	componere nonnulli
	58	l. 2	obfirmae	obfirmate
	65	" ult.	prestituunt	praestituunt
	142	*Nota*, l. 9	facilius	facile
	146	l. 19	Ephemerides	Ephemeris